

Rady buddyjskie

Po śmierci Gautamy Buddy (483 p.n.e.) mnisi i uczeni zajmujący się praktykowaniem nauk, których nauczał, spotykali się kilkakrotnie na formalnych soborach, na których ustalano kanon myśli buddyjskiej, uzgadniano zasady życia monastycznego oraz sprawy dogmatów i ideologia została przedyskutowana i potwierdzona. Dokładna liczba, lokalizacja i znaczenie rad były kwestionowane, ale powszechnie uważa się, że istniały trzy wczesne rady, które miały szczególne znaczenie.

PIERWSZA RADA

Pierwsza Rada Buddyjska zebrała się wkrótce po śmierci Buddy. W radzie uczestniczyło 500 arahantów, którzy osiągnęli już nirwanę, czyli ścieżkę do oświecenia. Rada miała na celu wyszczególnienie i usystematyzowanie nauk Buddy i odbyła się w Radżagha, we współczesnym indyjskim stanie Bihar. Wśród obecnych jednym z najwybitniejszych był Ananda, który towarzyszył Buddzie jako towarzysz i asystent przez trzy dekady. Uważa się, że ponieważ mnisi, o których mowa, byli konsekwentnymi praktykami jogi, ich pamięć została wzmocniona, a tym samym ich zdolność do przywoływania długich przemówień i lekcji z pewną dokładnością. Na przykład mówi się, że Ananda wyrecytował nie tylko każde słowo, które usłyszał od Buddy, ale także miejsce i okoliczności, w których każde z nich zostało wypowiedziane. Inni, którzy również byli obecni, potwierdzili odpowiedzi Anandy tam, gdzie było to możliwe. Głównymi osiągnięciami pierwszej rady było zebranie sutr aforystycznych pod nadzorem Anandy i zebranie winayas, zasad, których miała przestrzegać sangha, czyli zakon mnichów, pod kierownictwem starszego Upali. Na pierwszej radzie ustanowiono Tripitakę, która jest używana do dziś. Trzy pitaki, czyli kosze, były oddzielnymi naczyniami, w których nauki Buddy zostały podzielone na dyskurs, dyscyplinę i przejawy wyższej wiedzy.

DRUGA RADA

Druga Rada Buddyjska odbyła się około 100 lat po śmierci Buddy. Odbyła się w Vaisali, również we współczesnym indyjskim stanie Bihar. Została zwołana, aby rozstrzygnąć konflikt, który powstał z powodu różnic ideologicznych między sanghi. Ta różnica nie została rozwiązana i doprowadziła do powstania dwóch głównych szkół myśli buddyjskiej, mahajany i therawady. Uważa się, że pojawiły się kontrowersje wokół 10 zasad (vinayas), których mnisi byli zobowiązani przestrzegać. Obejmowały one to, czy można pić kwaśne mleko po południowym posiłku, używać dywanika o nieodpowiednim rozmiarze, przyjmować złoto i srebro jako jałmużnę oraz przechowywać sól. Debata koncentrowała się na dwóch interpretacjach vinayas, z których jedna była znacznie bardziej rygorystyczna niż druga. Mówi się, że mnisi Vaisali praktykowali bardziej zrelaksowany reżim vinayi niż reszta sanghi, a po debacie ich styl życia został uznany za niezgodny z prawem. W zamian frakcja Vaisali stworzyła własną szkołę. To wyjaśnienie ignoruje kwestie dogmatów, które musiały leżeć u podstaw tego konfliktu, a podział na formy buddyzmu therawady i mahajany ma niewiele wspólnego z reżimem, którego powinni przestrzegać ich wyznawcy. Chińska wersja oryginalnego raportu sanskryckiego, stworzonego przez szkołę mahasanghiki, która później stała się tradycją buddyjską mahajany, odnotowuje, że debata dotyczyła natury arahanta i związku z fizycznym wszechświatem. Nie ma zgody co do dokładnego charakteru debat, które miały miejsce. Jednak jasne jest, że po drugim soborze buddyści podzielili się na wiele różnych sekt, a jedność między nimi nie była już możliwa, ponieważ nie było zgody co do nauk Buddy ani kolejności, w jakiej miały być recytowane.

TRZECIA RADA

Trzecia Rada Buddyjska odbyła się pod auspicjami wielkiego buddyjskiego patrona, króla Ashoki (Aśoki) w Pataliputra, czyli dzisiejszej Patnie w Indiach, około 247 r. p.n.e. Celem rady zwołanej pod kierunkiem Ashoki było rozwiązanie problemu różnic między licznymi sektami buddyjskimi, które rozkwitły od

czasu drugiej rady. Rada zaowocowała stworzeniem Kathavatthu, które stało się piątą księgą Abhidhamma Pitaka. Wersja nauk Buddy, królewsko zatwierdzona jako Vibhajjavada, została uznana za odpowiednią dla mnichów do nauki i recytacji, gdy tylko znajdą nawróconych. Doktryna ta była zgodna ze szkołą myślenia therawady. Wysłanie mnichów-ewangelistów pod rządami Ashoki miało niebagatelne znaczenie dla szerzenia się tej religii. Rady stanowiły próbę rozwiązania różnych interpretacji dogmatów poprzez dyskusję, a nie przemoc, i w tym przypadku odniosły duży sukces. Zmuszając zgromadzonych mnichów do wspólnego recytowania kanonu, skupili się na tym, co łączyło sanghi, a nie na tym, co ich dzieliło.

Rdzenni Amerykanie: chronologie i ludy

Plemiona rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej wyznawały wierzenia opisujące pochodzenie Ziemi i wszechświata, prawa tego wszechświata, interakcje ludzi z resztą tego wszechświata oraz związek między światem fizycznym a światem duchowym. Przed najazdem Europejczyków rdzenni mieszkańcy Ameryki Północnej zorganizowali się w odrębne jednostki samorządowe, które funkcjonowały z niezależnością i suwerennością uznawaną zarówno w obrębie plemienia, jak i przez grupy zewnętrzne. Często szacuje się, że w czasie kontaktu z Europą istniało ponad 500 rdzennych narodów, a jako niezależne społeczności istniała niezwykła różnorodność wierzeń i zwyczajów między plemionami. Istnieją jednak pewne podobieństwa i wzorce w językach, kulturach i wierzeniach w tych 500 krajach.

HISTORIE STWORZENIA

Rdzenni Amerykanie mieli głównie historie o stworzeniu, opowiadające o ich przybyciu ze świata podziemnego do świata fizycznego. Zazwyczaj była to opowieść o bohaterach plemienia, opowiadająca o przygodach i próbach pierwszego mężczyzny (lub pierwszej kobiety) w zdobyciu drogi dla wszystkich ludzi do życia w obecnym fizycznym świecie. Zasady męskie i żeńskie były bardzo ważne dla rdzennych mieszkańców. Świat podziemny był typowo kobiecym królestwem i niezależnie od tego, czy ta społeczność znajdowała się najpierw pod ziemią, czy pod wodą, wiązała się z przebywaniem w Matce Ziemi. Podróż do obecnego świata była często długa i trudna i często wiązała się z migracją ze świata podziemnego lub lądem, by dotrzeć do plemiennej ojczyzny. I zawsze społeczność uważała się za Pierwszych lub Prawdziwych Ludzi. Plemiona rdzennych Amerykanów w Ameryce Północnej ściśle zintegrowały swoje praktyki duchowe z zachowaniem społeczności, praktykami kulturowymi i podejmowaniem decyzji. Indianie często wierzyli w silną więź między ludźmi, innymi żywymi istotami na świecie i żywiołami na świecie. Moce i siły sfery duchowej były zawsze obecne w codziennej egzystencji, a prawa świata duchowego były tak samo ważne dla wydarzeń życiowych, jak prawa świata fizycznego.

STRUKTURA SPOŁECZNA

Większość plemion północnoamerykańskich była egalitarna, z niewielkim rozwarstwieniem społecznym, co odzwierciedlały ich wierzenia duchowe. Ludzkość została uznana za odrębny typ istot, ale wszystkie inne istoty na świecie miały duchy i ogólnie uważano, że są duchowo równe ludziom; w stworzeniu nie było „duchowej hierarchii”. Dotyczyło to nie tylko ssaków, ale także ptaków, gadów, ryb, a często także kamieni, wody i krajobrazu. Fakt, że te inne istoty miały duchy, nie wykluczał polowania na nie lub zbierania ich w celu zdobycia pożywienia lub używania ich jako narzędzi lub schronienia; uznano, że każda istota miała cel w ramach stworzenia i że używanie tych innych istot lub zbieranie ich było w ramach celu stworzenia. Ale ważne było uznanie ducha tych innych bytów i rozpoznanie ich miejsca w stworzeniu. Na przykład plemiona grupy językowej Algonquin zamieszkujące północno-wschodnie lasy Ameryki Północnej nazywały te zwierzęta swoimi „braćmi”. Podczas polowania i zabijania zwierzęcia ważne było, aby ofiarować modlitwę przeprosin i podziękować bratu

zwierzęciu za odebranie mu ducha i wyjaśnić bratu duchowi, że jego życie zostało oddane, aby ludzkie plemię mogło kontynuować swoją drogę w świat. Często identyfikowano przewodnika duchowego dla jednostki, takiego jak zwierzę, takie jak niedźwiedź, orzeł lub jesiotr, lub siła natury, taka jak grzmoty, a atrybuty tego ducha służyły jako przewodnik do jednostki przez całe dorosłe życie. Wiele plemion organizowało się w klany związane z określonymi zwierzętami, a rodziny klanów pełniły określone role w życiu i podejmowaniu decyzji plemienia. Na przykład plemiona Konfederacji Irokezów na południe od rzeki Świętego Wawrzyńca podzieliły swoje społeczności na dziewięć klanów, w tym zółwia, wilka, czapli, jastrzębia, bekasa, bobra, jelenia, węgorza i niedźwiedzia. Klany były dość rozpowszechnione wśród plemion Ameryki Północnej i często były szanowane ponad granicami plemiennymi.

POŁĄCZENIE Z NATURALNYM ŚWIATEM

Ta wiara w ducha żywych stworzeń przeniosła się również do świata roślin, a rośliny uprawne rdzennych Amerykanów były szczególnie ważne. Kukurydza była ważna w całej południowej części Ameryki Północnej. Plemiona zamieszkujące pueblo na południowym zachodzie uprawiały odmiany kukurydzy, które były przystosowane do marginalnego, półpustynnego klimatu, a plemiona te miały ceremonie ku czci ducha kukurydzy, oznaczania pór roku na sadzenie, opady deszczu i zbiory oraz dziękować za ciągły cykl, który doprowadził do corocznych zbiorów i do stworzenia nowego banku nasion, aby rozpocząć cykl od nowa. Plemiona Irokezów czcili kukurydzę wraz z fasolą i dynią jako Trzy Siostry. Ich praktyka rolnicza połączyła trzy rośliny w symbiotyczne działki ogrodowe, które zminimalizowały pielenie i zmaksymalizowały produkcję. Podobnie jak lud Pueblo, Irokezi czcili cykl wzrostu i duchy Trzech Sióstr w swoich ceremoniach. Wiele roślin było również używanych do celów duchowych. Podczas ceremonii palenie było uważane za sposób na modlitwę do świata duchów. Fajki zostały znalezione w miejscach pochówku i na wsiach sprzed tysięcy lat i obejmują zarówno bardzo proste i skromne fajki gliniane, jak i wyszukane rzeźbione dzieła sztuki z kamienia fajkowego i innych cennych materiałów. Do mieszanek do palenia używano różnych roślin, a tytoń był używany niemal powszechnie na całym kontynencie. Inne rośliny były spożywane, używane w herbatach lub palone jako kadzidło w celach duchowych. Na przykład lud Algonquin z Wielkich Jezior uważał szaflwię, trawę słodką, cedr i tytoń za cztery podstawowe rośliny duchowe, a ich stosowanie było powszechne wśród wielu innych plemion w całej Ameryce Północnej.

UZDROWIENIE I DUCHOWOŚĆ

Uzdrowianie i duchowość były ze sobą ściśle powiązane. Wiele roślin wykorzystywano ze względu na ich leczniczy i leczniczy wpływ na organizm. Ale wiele praktyk uzdrawiania rdzennych mieszkańców miało na celu zarówno problemy duchowe, jak i fizyczne. Navajo z południowego zachodu mówią o Drodze Navajo, pogłądzie na życie i fizyczne ciało w harmonii ze społecznością, światem fizycznym i światem duchowym. Wiele chorób uważa się za przejaw działań lub pragnień w którymś życiu, które są w konflikcie z fizycznym i duchowym porządkiem wszechświata, a wyleczenie tych chorób jest kwestią przywrócenia człowiekowi równowagi z resztą stworzenia. To pojęcie równowagi i cyklicznego porządku światów duchowych i naturalnych jest szeroko rozpowszechnione. Siuksowie z Wielkich Równin mówią o istnieniu jako o Świętej Obręczy, wyznaczonej przez cztery główne kierunki. Plemiona na całym kontynencie czczą tę koncepcję Kręgu i Czterech Kierunków. Zamiast postrzegać czas i istnienie jako liniowy marsz wydarzenia po wydarzeniu, rdzenni mieszkańcy postrzegali istnienie jako cykle: cykl roku i pór roku oraz cykl narodzin do śmierci prowadzący do odrodzenia. Zapisy archeologiczne, geologiczne i genetyczne wskazują na migrację pierwszych Amerykanów z Syberii do Ameryki Północnej między 25 000 a 11 000 lat temu. Ci ludzie następnie rozprzestrzenili się po kontynentach amerykańskich, przystosowując się do zmian klimatu i zróżnicowanego krajobrazu Ameryki, i dotarli do swojej szerokiej różnorodności kulturowych i kosmologicznych światopoglądów przed kontaktem z europejskimi kolonistami.

TRADYCJE ŁOWIECKIE I ROLNICZE

Badając praktyki duchowe rdzennych Amerykanów, współcześni antropolodzy śledzą te wierzenia rdzennych mieszkańców w dwóch głównych tradycjach. Pierwsza z nich określana jest jako tradycja polowań północnych, związana z wędrówkami łowców grubego zwierza z epoki lodowcowej z Syberii. Duchy zwierząt i cykle polowań są przedmiotem kultu, przy czym kult kultu Niedźwiedzia jest szczególnie powszechny. Szamani, jednostki w społeczności, które uważa się za osoby, które zdobyły wielką moc i mądrość, przeprowadzają ceremonie i rytuały uzdrawiające. Młodszą tradycją jest tradycja południowej agrarnej, która, jak się uważa, rozprzestrzeniła się na północ z Ameryki Środkowej, podróżując wraz z wprowadzeniem kukurydzy i zorganizowanego rolnictwa. Tradycja Southern Agrarian łączy moc tworzenia i odmładzania z życiem roślin i sezonami wegetacyjnymi, a Corn Mother staje się centralną siłą w cyklach świata. Kapłaństwo i kulty kierowały ceremonialnymi praktykami w społecznościach rolniczych, zwłaszcza w miastach-państwach południowej Ameryki Północnej. Aspekty tych dwóch tradycji mieszały się między plemionami na przestrzeni wieków, przy czym większość plemion zachowała fragmenty starej tradycji łowieckiej, jednocześnie włączając elementy nowszej tradycji agrarnej. Obie tradycje wskazują na ludzi ściśle związanych z naturą i innymi żywymi istotami świata. Siła życia, określana przez niektóre plemiona jako podstawowa siła ruchu we wszechświecie, była postrzegana jako obecna we wszystkich rzeczach i miała być szanowana i uznawana, szczególnie w najbardziej centralnych żywych istotach, które rezygnują ze swojej siły życiowej aby ludzie mogli jeść i żyć, niezależnie od tego, czy ta ofiara została uznana w kukurydzy, czy w niedźwiedziu. Całe inne życie i ruch na świecie, czy to było skakanie królika, pchnięcie sadzonki z ziemi, ruch wiatru, czy sam obrót Wielkiego Kręgu Życia, wszystkie związane z tym centralnym moc, a uznając ducha Niedźwiedzicy lub Matki Kukurydzy, społeczność uznała obecność ducha w sobie i swoje własne miejsce w stworzeniu.

Rdzenni Amerykanie: adaptacje regionalne

Rdzenni Amerykanie w Ameryce Północnej mieli ogromny zakres zwyczajów przed przybyciem Europejczyków. Ich przodkowie po raz pierwszy migrowali do Ameryki Północnej z Azji ponad 10 000 lat temu, polując na ogromne stada gigantycznych ssaków z epoki lodowcowej. Rozprzestrzeniając się po całym kontynencie, rdzenni Amerykanie dostosowali się do wykorzystania lokalnych zasobów i radzenia sobie z lokalnym klimatem i geografiją. Organizacja społeczności wahała się od koczowniczych jednostek rodzinnych na surowych pustyniach i mroźnej Arktyce do rozbudowanych miast-państw w kulturze Temple Mound na południowym wschodzie.

REGION POŁUDNIOWO-ZACHODNI

Powszechnym sposobem badania rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej jest grupowanie ich według regionu geograficznego. Region południowo-zachodni obejmuje górną część rzeki Rio Grande na zachód do rzeki Kolorado. Jest to gorący, suchy i nierówny obszar z ograniczoną liczbą roślin i zwierząt. Paradoksalnie, kultura stałych wiosek zaczęła się rozwijać 3000 lat temu, wykorzystując rolnictwo do zapewnienia stałego zaopatrzenia w żywność tam, gdzie było jej niewiele. Pod wpływem praktyk rolniczych Ameryki Środkowej mieszkańcy Południowego Zachodu opracowali wyrafinowane systemy irygacyjne i wyrafinowane odmiany roślin. Stworzyli także stałe wioski, z których najbardziej uderzające są duże, przypominające mieszkania pueblo. Te skupiska prostokątnych pokoi ułożonych jeden na drugim mogą obejmować 500 i więcej pokoi. Niektóre z tych rolniczych plemion to Pima, Zuni, Hopi i Tewa. Apacze i Navajo przybyli do regionu później jako koczownicy łowcy-zbieracze. Z czasem zaczęli przejmować niektóre praktyki kulturowe plemion Pueblo.

REGION POŁUDNIOWO WSCHODNI

Plemiona południowo-wschodniej Ameryki Północnej również uprawiały ekstensywne rolnictwo. Ich ziemia była jednak bardziej obfita ze względu na większe opady deszczu i bogatsze gleby, co pozwoliło im nadal łączyć polowanie i zbieractwo ze zorganizowanym rolnictwem. Kultury kopców zaczęły się rozwijać około 3000 lat temu i rozprzestrzeniły się w głąb lądu od Zatoki Meksykańskiej po doliny rzek Mississippi i Ohio. Prawdopodobnie miały na to wpływ miasta-państwa Ameryki Środkowej, o czym świadczą praktyki rolnicze, kształt kopców świątynnych i kulturowa obsesja na punkcie śmierci. Do 1600 roku n.e. te miasta-kopce w większości zniknęły, prawdopodobnie zdziesiątkowane przez europejskie choroby. Natchez z dolnej rzeki Mississippi byli jedynymi mieszkańcami kopców, którzy przetrwali do XVIII wieku. Rządził nimi jeden dziedziczny przywódca, Wielkie Słońce. Centrum ich miasta stanowił duży kopiec świątynny, na którym odbywały się ceremonie religijne i gdzie mieszkała szlachta. Rzemieślnicy, rolnicy i inni obywatele mieszkali w małych budynkach rozsianych wokół kopca świątynnego. Natchez donieśli francuskim kolonizatorom, że kiedyś istniało aż 500 miast-państw, rządzonych przez Wielkie Słońca. Jednak większość ludzi na południowym wschodzie mieszka w mniejszych, na wpół stałych wioskach. Wzorce językowe i rolnicze wskazują, że wiele z tych plemion, takich jak Muskogee, Choctaw i Cherokee, jest potomkami wcześniejszych kultur budujących kopce.

REGION PÓŁNOCNO-WSCHODNI

Północny wschód obejmuje obszar rzeki Ohio, Nowej Anglii, Wielkich Jezior i rzeki Świętego Wawrzyńca. Był to również region gęstych lasów, podobny do południowego wschodu, ale z chłodniejszym klimatem i krótszym okresem wegetacji. Indianie z północnego wschodu praktykowali podobną kombinację rolnictwa i polowań i zbieractwa, ale kultura miasto-kopce nie była tu powszechna. Plemiona Konfederacji Irokezów wzdłuż rzeki św. Wawrzyńca założyły stałe wioski z długimi domami z łukowatymi dachami, otoczonymi palisadami z bali. Dalsza rodzina mieszkała w jednym długim domu, który mógł rozciągać się na kilkaset stóp. Głównymi uprawami żywności były trzy siostry kukurydzy, dyni i fasoli. Większość innych plemion na północnym wschodzie należała do grupy językowej Algonquin. Ludy wybrzeża Atlantyku często miały palisadowane wioski podobne do Irokezów, a także tworzyły związki spółdzielcze, w tym Konfederację Abnaki i Konfederację Powhatan. Wśród plemion zamieszkujących Wielkie Jeziora rybołówstwo stanowiło znaczną część diety. Indianie w zachodniej Wielkie Jeziora miały tendencję do bardziej mobilnej kultury, budując mniejsze, półstałe wioski z wigwamów w kształcie kopuły.

WIELKIE RÓWNINY

Wielkie Równiny były bardziej suche niż południowy wschód i północny wschód, z rozległymi łąkami i drzewami ograniczonymi głównie do dolin rzecznych. Indianie rozwinęli tutaj styl życia polegający na rolnictwie i żerowaniu wzdłuż dolin rzecznych. Konie wymarły w Ameryce Północnej wraz z wieloma innymi dużymi ssakami z epoki lodowcowej, ale do 1600 roku wyginęły ponownie przez kontakt z Hiszpanami. W ciągu następnych 200 lat doprowadziło to do rewolucji, ponieważ wiele plemion użyłoby konia, aby ponownie stać się koczowniczymi myśliwymi, polegającymi na stadach bawołów. Ostatecznie plemiona nowej kultury koni miały żyć obok innych plemion, takich jak Mandanowie, którzy pozostali mieszkańcami wiosek w dolinach rzecznych. Wielka Kotlina, na zachód od Gór Skalistych i Wielkich Równin, to surowa, sucha kraina. Opady deszczu są rzadkie, a nieliczne rzeki wpadają do stonych, zasadowych jezior i zbiorników, nienadających się do picia. Tutejsi ludzie, głównie z pokrewnych plemion Ute, Paiute i Shoshone, żyli w koczowniczych grupach rodzinnych, żerując na pustynnych roślinach i krzewach oraz polując na drobną zwierzynę. Rodziny często zbierają się razem na wspólne polowania, a następnie rozpierzchają się, by znowu żerować. Na północ od Wielkiego Basenu znajduje się wyniesiony region Płaskowyżu, w tym górna rzeka Columbia i górna rzeka Fraser. Chociaż region Płaskowyżu jest wciąż suchy, nie jest tak surowy jak Wielki Basen. Rzeki utrzymywały ogromne stada łososi, które były podstawowym pożywieniem. Ludzie polowali także na inną grubą

zwierzynę, taką jak jelenie i łosie, a także zbierali jadalne rośliny. Niektóre plemiona na południu tego regionu obejmowały Klamath, Modoc i Nez Perce. Północne plemiona należały głównie do grupy językowej Salish.

KALIFORNIA I PÓŁNOCNO-ZACHODNI PACYFIK

Kalifornia i północno-zachodni Pacyfik były bogatymi regionami. Większość Kalifornii ma wystarczającą ilość opadów w miesiącach zimowych, aby wspierać bujną roślinność. W licznych rzekach żyło wiele gatunków ryb i skorupiaków, a zwierzyny łownej było pod dostatkiem. Ocean Spokojny dostarczał bogactwa roślin, ryb, fok i innych ssaków wodnych. Przy łagodnych temperaturach przez cały rok plemiona prowadziły bogate życie, niewiele przystosowując się do życia ich przodków. Kalifornia ma obszary dużych sawann dębowych, a wiele plemion polegało na mączce z mielonych żołądździ jako podstawowym pożywieniu. Nierówny teren regionu w połączeniu z bogatymi zasobami naturalnymi sprzyjał rozwojowi wielu niezależnych społeczności, w wyniku czego w Kalifornii mówiono ponad 100 różnymi dialektami językowymi. Gdy podróżuje się z Kalifornii wzdłuż Oceanu Spokojnego na północno-zachodnie wybrzeże, opady stopniowo rosną, a niektóre obszary w pobliżu Puget Sound są klasyfikowane jako prawdziwe lasy deszczowe. Umiarkowany i wyjątkowo wilgotny klimat północno-zachodniego wybrzeża wytwarza obfitość roślin i gigantycznych drzew, a region ten jest jednym z największych łowisk na świecie. Indianie budowali tutaj domy z desek cedrowych i rozwinęli życie w stałych wioskach bez uciekania się do rolnictwa. Jedną z godnych uwagi praktyk społecznych był potlach, podczas którego rodzina lub osoba zaznaczała ważne wydarzenie, organizując wielką ucztę i organizując wyszukane prezenty i dobytek dla reszty wioski. Jedyną rośliną uprawianą w regionie był wszechobecny tytoń.

REGION SUBARKTYCZNY

Na północy, rozciągający się ze wschodu na zachód przez kontynent, rozciąga się region subarktyczny. Region doświadcza mroźnych zim i krótkiego sezonu wegetacyjnego, który uniemożliwia rolnictwo. Region jest w dużej mierze zalesiony sosną, świerkiem i jodłą. Tutejsi ludzie polegali na polowaniu (zwłaszcza karibu), łowieniu ryb i łapaniu pułapek. Byli koczownikami i budowali proste przybudówki i tipi. Cree były tu szeroko rozpowszechnione, od wschodniego brzegu Zatoki Hudsona po północne Wielkie Równiny. Arktyka to najbardziej wysunięty na północ kraniec kontynentu, pofałdowana równina porośnięta mchem i porostami. Ziemia nigdy się nie rozmraża. Zimy są surowe, z niewielką ilością światła dziennego, a wiatry mogą szaleć z powodu braku drzew i stosunkowo płaskiego krajobrazu. Pomimo tych ekstremalnych warunków rdzenni mieszkańcy rozwinęli bogatą kulturę. Aleutowie i Inuici (lub Eskimosi) mieszkali od Grenlandii po Alaskę i wschodnią Syberię. Byli stosunkowo późnymi migrantami do Ameryki Północnej, przybywając z Azji dopiero 3000 lat temu. Mieszkańcy Arktyki żyli w koczowniczych jednostkach rodzinnych, polegających na łowiectwie i rybołówstwie. Główną zwierzyną łowną były ssaki morskie i karibu. Ludzie opracowali pomysłowe ubrania, ciepłe i nieprzemakalne, aby umożliwić im radzenie sobie z żywiołami, takie jak lekkie płaszcze przeciwdeszczowe wykonane z żołądków i pęcherzy morsów i fok. Obszernie ozdabiali swoje ubrania i narzędzia oraz ćwiczyli wspólne ceremonie z muzyką i tańcem. Wzdłuż wybrzeży Alaski używano przybudówek z dwuspadowymi zaroślami, a słynne śnieżne igloo z kopułą były powszechne w północno-środkowej Arktyce. Społeczności tubylcze w całej Ameryce Północnej miały poczucie pokrewieństwa z elementami swojego wszechświata i okazywały ogromny szacunek roślinom, zwierzętom i ziemi w swoich ceremoniach i praktykach. W większości żyli z minimalnym wpływem na swoje środowisko. Kultura kopców, z jej rządzącym Wielkim Słońcem, szlachtą i kastami społecznymi, jest w pewnym sensie aberracją. Większość społeczności tubylczych była egalitarna, a jednostki notorycznie niezależne. Ojciec LeJeune, francuski misjonarz nad rzeką Świętego Wawrzyńca, zauważył w roku 1634, że Indianie „w najmniejszym stopniu nie znoszą tych, którzy wydają się pragnąć wyższości

nad innymi". Ten egalitaryzm i sposoby, w jakie społeczności tubylcze zarządzały interakcjami i sporami między swoimi narodami za pośrednictwem Konfederacji Irokezów, stały się później inspiracją dla Konstytucji Stanów Zjednoczonych.

Rebelia żółtych turbanów

Powstanie Żółtych Turbanów było powstaniem mesjańskim (184-185 n.e.), które było zarówno symptomem, jak i przyczyną upadku dynastii Han (202 p.n.e. – 220 n.e.). Miało to miejsce podczas katastrofalnych rządów cesarza Lina (168-189 n.e.). Wstępując na tron w wieku 12 lat, Lin znajdował się pod kontrolą regenta, który starał się wyeliminować dominację skorumpowanych eunuchów z pomocą oficjalnego uczonego ciała. Jednak eunuchowie zareagowali pierwszy, zabili regenta, dokonali czystki wśród urzędników i przez następne 20 lat sprawowali niekontrolowane rządy. Pozwalają na niekontrolowany wzrost właścicieli ziemskich, jednocześnie podnosząc podatki nałożone na chłopów. Trudną sytuację ekonomiczną ludności pogłębiły klęski żywiołowe, w tym susze i powódzie w rzece Żółtej, które spowodowały głód i ruchy uchodźców. Te niepokoje wywołały bunty chłopskie, które łączyły niezadowolenie polityczne z podtekstem religijnym. Ich kulminacją był rok 184 n.e. w powstaniu żółtych turbanów. Nazwa pochodzi od żółtego turbanu, który rebelianci nosili, aby odróżnić się od wojsk rządowych. Rebelianci wybrali kolor żółty, ponieważ symbolizował on ziemię, ich logo, które według chińskiej kosmologii następowało po ogniu, reprezentowanym przez czerwień, symbol Han. Rebelianci wybrali znaki i symbole, które miały oznaczać kosmiczne wsparcie i religijne usprawiedliwienie. Rebelianci byli również mesjanistyczni i milenijni, opierając się na pewnych interpretacjach popularnego taoizmu (taoizmu). Żółtym Turbanom przewodził człowiek o nazwisku Zhang (Chang), który nauczał, że niedawna plaga była spowodowana grzechem i że można ją wyleczyć przez publiczne wyznanie, praktyki magiczne i religijne oraz noszenie amuletów i amuletów. Zhang ogłosił, że może wtedy odnowić świat i doprowadzić do złotego wieku Wielkiego Pokoju (tai ping). (Wielki Pokój stał się nazwą kolejnego wielkiego mesjańskiego buntu chłopskiego w latach pięćdziesiątych XIX wieku). Żółte Turbany odniosły sukces w 16 komandoriach w północnych Chinach, ale zostały pokonane do 185 roku n.e. . Rezultatem był upadek rządu centralnego, który zapoczątkował erę, w której cesarze, wszyscy nieletni po śmierci cesarza Lina, byli marionetkami regionalnych watażków, podczas gdy w stolicach rodziny ich matek i babć rywalizowały o władzę. Pierwszy potężny watażka, który maszerował na stolicę Luoyang (Loyang), nazywał się Dong Zho (Tung Cho), który zmasakrował ponad 2000 eunuchów, kończąc ich władzę, a następnie obalił młodego cesarza, splądrował miasto i spalił cesarską bibliotekę . Dong wkrótce został zabity. Został ustanowiony nowy cesarz-chłopiec, imieniem Xiandi (Hsien-ti), ale był on żalosną zabawką rywalizujących generałów. Abdykacja Xiandi w 220 r. była zwykłą formalnością, która ratyfikowała rzeczywisty podział władzy między trzema głównymi pretendenciami. Rebelia Żółtych Turbanów przyczyniła się do długiego schyłku i upadku dynastii Han.

Ramajana

Ramajana (Romans Ramy) jest krótszym z dwóch wielkich poematów epickich ze starożytnych Indii. Pierwotnie został napisany w sanskrycie w tradycji Wed jako opis życia bogów. Wiersz opowiada historię dworskiej intrygi, romansu i walki dobra ze złem. Jest krótszy niż Mahabharata (wielka dynastia Bharatów), inny wielki poemat epicki Indii. Niektórzy wyznawcy Ramajany datują jej początek na 880 000 lat p.n.e. Chociaż jej dokładne pochodzenie zaginęło w indyjskiej starożytności, Ramajana jest dziś przypisywana poecie Valmiki. Większość uczonych uważa, że została napisana w III wieku p.n.e. Ramajana była kilkakrotnie redagowana, co doprowadziło do kilku wersji. Są one podzielone na pięć, sześć lub siedem ksiąg. Ramajana zawiera 24 000 kupletów. Wersety te w sanskrycie nazywane są słokami (wersety dwuwierszowe, każdy po 16 sylab). Mają złożony licznik o nazwie anustup. Wersety są pogrupowane w poszczególne rozdziały zwane sargami, które są pogrupowane w księgi zwane

kandas. Nazwa kanda pochodzi od międzywęźla łodygi trzciny cukrowej. Sugeruje to, że każda faza historii jest połączona z następną fazą. Wersja Srimad Valmiki Ramayana składa się z sześciu ksiąg. Pierwszą księgą jest Bala Kanda (Księga młodości, 77 rozdziałów). Druga księga to Ajodhya Kanda (Księga Ajodhy, 119 rozdziałów). Trzecia księga to Aranya Kanda (Księga lasu, 75 rozdziałów). Czwarta księga to Kishkindha Kanda (Księga imperium świętych małp, 67 rozdziałów). Piąta księga to Sundara Kanda (Księga piękna, 68 rozdziałów). Szósta księga to Yuddha Kanda (Księga wojny, 131 rozdziałów). Ramajana wchodzi w skład wielkiego zbioru hinduskich ksiąg, które zostały zapamiętane, czyli smriti. Różnią się one od shurti, czyli ksiązek, które zostały wysłuchane. Książki z kategorii shurti obejmują Wedy. Ramajana znana jest również jako Adi Kavya, co oznacza „oryginalny poemat” i jest z pewnością jednym z najstarszych, jeśli nie pierwszym, epickim poematem stworzonym w Indiach. Ramajana opowiada historię Ramy, który był królem z linii wywodzącej się od boga słońca Surya. Wraz ze swoją żoną Sitą rządził ziemskim królestwem. W niektórych wersjach początkiem są narodziny Ramy w królestwie Ajodhy; w innych początkiem są zaloty Ramy do Sity, córki króla Dżanaki. Zdobywa jej rękę, będąc jedynym zalotnikiem, który jest w stanie napiąć potężny łuk Śiwy (Shivy) podczas turnieju oblubieńca. W jeszcze innych wersjach Ramajana rozpoczyna się, gdy księżę Rama zostaje wybrany na spadkobiercę swojego ojca, króla Dasarthy z Ajodhy. Jednak żona króla Dasarthy, Kajkeji, błaga o wyznaczenie innego syna, Bharaty, na króla. Król Dasaratha niechętnie się zgadza, a Rama zostaje wygnany ze swojego królestwa. Wyjeżdża do lasu na 14 lat ze swoją piękną żoną Sitą i przyrodnim bratem Lakszmaną. W lesie Rama spotyka demonicę Surpanakha, która zakochuje się w nim. Odrzuca jej zaloty, podczas gdy Laksmana ją rani. Ucieka do wyspiarskiego królestwa Lanki, gdzie rządzi jej brat, także demon (raksasa), Rawana. Surpanakha opowiada Rawanie o pięknie Sity. Pragnąc Sity dla siebie, Rawana postanawia ją zabrać. Przebiera się za świętego i odnajduje ją w lesie. Porywa Sitę i zabiera ją do swojego pałacu na Lance. Próbuje postawić na swoim, ale ona odmawia i pozostaje lojalna wobec Ramy. Pogrążona w smutku Sita rozpacza w ogrodzie Rawany, podczas gdy Rama i Laksmana jej szukają. W końcu spotykają Surgrivę, króla małp, który zgadza się pomóc. Generał małp Hanuman szuka Sity. Odnajduje Sitę i pokazuje jej pierścień Ramy, aby udowodnić, że jest posłańcem Ramy. Jednak Ravana łapie Hanumana i podpala jego ogon. W podnieceniu małpa ucieka i podpala wyspę Lanke. Rama i Laksmana atakują Lanke, wspomagani przez armię małp dowodzoną przez Hanumana. Po długim oblężeniu Rama zabija Ravana i odzyskuje Sitę. Jednak Rama zmusza Sitę do udowodnienia swojej cnoty, poddając ją próbie ognia. Ona pomyślnie przechodzi test, udowadniając jej czystość. Rama jednak później ją porzuca, gdy opinia publiczna jej nie akceptuje. Udaje się do aśramu mędrca Valmiki, któremu opowiada swoją historię. Tam rodzi bliźniaczych synów – Lavę i Kusę. Kiedy dorosną, są zjednoczeni ze swoim ojcem, Ramą. Rama i Sita są często przedstawiani jako idealna para ze względu na ich oddanie wdziękowi w dążeniu do zwycięstwa nad złem. Ramajana wywarła ogromny wpływ na poezję indyjską, ustanawiając metr śloki, który rozwinął się w późniejszej poezji sanskryckiej.

Ramzes I

(d. ok. 1290 p.n.e.) Egipski faraon

Ramzes (Ramzes, Ramzes) I, choć często w cieniu swoich następców, jest znaczącym faraonem egipskiego okresu Nowego Państwa i założycielem XIX dynastii. Syn szlacheckiej rodziny, przyszły faraon (wówczas zwany Paramessu) służył z Horemhebem, gdy obaj byli żołnierzami, a kiedy Horemheb został faraonem, mianował Paramessu swoim wезyrem i arcykapłanem Amona. W tej ostatniej roli Paramessu był odpowiedzialny za dokończenie odbudowy starej religii w następstwie herezji Amarny, propagowanej przez Echnatona o pokolenie wcześniej. Jako wезyr, jego tytuły obejmowały również – odzwierciedlające jego wojskowe doświadczenie – Kontroler Ujścia Nilu, Woźnica Rydwanu Jego Królewskiej Mości, Wysłannik Faraona do Wszystkich Zagranicznych Krajów, Królewski Pisarz, Koniuszy, Dowódca Fortecy i Generał Pana Dwóch Krain. Kiedy bezdzietny Horemheb uczynił Ramzesa najpierw

swoim współrządcą, a następnie następcą jako faraon (1295 p.n.e.), Paramessu przyjął praenomen (imię królewskie) Menpehtyre (ustanowione siłą Ra) i nomen (imię własne) Ramzes (Ra nudzić go). Faraońskie imiona Ramzesa, jego pozycja jako arcykapłana i jego oddanie bogom słońca wyparte przez atenizm Echnatona, wszystko to wskazuje na jego przywiązanie do tradycyjnej religii egipskiej, która stanowiła kluczową część polityki wewnętrznej w ostatnich latach XVIII dynastii w pewnym sensie religijna restauracja Ramzesa oczyściła pozostałości okresu Amarny, aby przygotować Egipt na czystą kartę dziewiętnastej dynastii. Panowanie Ramzesa było krótkie — zaledwie dwa lata, z jego synem Setim I jako współregentem — i ważne głównie dlatego, że zapoczątkowało XIX dynastię, naznaczoną dobrobytem i ponownym podbojem pod rządami następców Ramzesa. Mumia Ramzesa cieszy się co najmniej taką samą sławą jak faraon. Gdzieś w połowie XIX wieku grób Ramzesa został splądrowany, jego mumia skradziona i — choć w międzyczasie mogła przechodzić przez kilka rąk — sprzedana w 1860 roku muzeum „wybryków natury” w Niagara Falls w stanie Nowy Jork, gdzie była wystawiana wraz z innymi mumiami i egipcjanami, obok zachowanych zwierząt i pamiątek z pogranicza. Ani złodzieje, ani kustosz muzeum nie byli świadomi tożsamości mumii. Ostatecznie kolekcja egipska muzeum została zakupiona w 1999 roku przez Muzeum Carlosa w Atlancie w Georgii, a mumia została datowana metodą radiowęglową przez naukowców z Emory University. Dalsze skany i inne techniki wspomagane komputerowo, wraz z fizycznym podobieństwem do mumii Setiego I i Ramzesa II (wnuka Ramzesa I), sprawiły, że identyfikacja mumii jako mumii Ramzesa I była prawie pewna. Mumia wróciła do Egiptu w 2003 roku.

Ramzes II

(ok. 1303-1213 p.n.e.) Egipski faraon

Znany również jako Ramzes Wielki, Ramzes II jako najbardziej znaczący egipski faraon XIX dynastii, syn Setiego I i wnuk założyciela dynastii Ramzesa I. Uważa się, że Ramzes II panował przez 66 lat i dwa miesiące, obejmując tron 31 maja 1279 p.n.e. Uważa się, że zmarł latem 1213 r. p.n.e.; podając mu prawdopodobną datę urodzenia 1303 p.n.e. Jest prawdopodobne, że Ramzes II urodził się w trakcie lub przed panowaniem swojego dziadka jako faraona. Chociaż wielu egiptologów proponowało współregencję Ramzesa II i jego ojca, dowody są w najlepszym razie skąpe. Nie można przecenić znaczenia panowania Ramzesa II dla XIX dynastii: rządził jako faraon dłużej niż siedmiu innych faraonów XIX dynastii razem wziętych, a jego panowanie było naznaczone najważniejszymi kampaniami wojskowymi dynastii. Jego długie panowanie uczyniło go potężną postacią, ponieważ widział, jak zagraniczni monarchowie przychodzą i odchodzą. Angażował w bitwę dowódców, którzy dorastali słysząc o jego wyczynach. Miało to wpływ na jego stosunki z Hetytami — jego przeciwnikami w drugiej bitwie pod Kadesz, stoczonej nad rzeką Orontes we współczesnej Syrii. Egipt był stopniowo wypierany z tego regionu w XVIII i na początku XIX dynastii, a zwłaszcza w okresie Amarna, kiedy Echnaton był bardziej zainteresowany sprawami wewnętrznymi i religijnymi niż ekspansją lub restauracją egipskiej okupacji. Ojciec i dziadek Ramzesa wznowili kampanię mającą na celu odzyskanie ziem wokół Kadesz, a Ramzes II towarzyszył ojcu przynajmniej w jednej takiej bitwie. W 1274 p.n.e., czwartym roku panowania Ramzesa, walczył on z hetyckimi siłami króla Muwatalliego w drugiej bitwie pod Kadesz. W największej bitwie rydwanów w historii wzięło udział około 5000 rydwanów i prawie dwa razy więcej piechoty. Bitwa zakończyła się impasem, ponieważ żadna siła nie była w stanie pokonać drugiej. Ramzes prawie został schwytany, ale został uratowany przez nagłe przybycie wojsk z Amurru, ziemi Amorytów, byłych poddanych Hetytów, którzy uciekli do Egiptu. Zamiast uznać impas, każda ze stron oświadczyła, że odniosła zwycięstwo, ponieważ uniknęła porażki. Różne konflikty egipsko-hetyckie trwały przez następne dwie dekady, głównie na spornych terytoriach. Murshili III, który uciekł do Egiptu, gdy jego wuj odsunął go od władzy, objął tron jako Hattushili II, został następcą Muwatalliego. Hattushili zażądał ekstradycji Murshili, który pozostał w Egipcie planując zamach stanu; Ramzes, choć

niewiele dbał o wewnętrzne sprawy Hetytów, odmówił. Ale zamiast pozwolić, by sytuacja przerodziła się w pełnowymiarową wojnę – i pamiętając o impasie w Kadesz – obie strony rozwiązały swoje nieporozumienia traktatem z 1258 r. p.n.e. Chociaż Murshili zniknął z historii, traktat ustalił zasady ekstradycji i granice, które obaj władcy mieli przyznać Hetytom Amurru i Kadesz wraz z dostępem do egipskich portów fenickich i zezwolił Egipcjanom na przejście na północ aż do Ugarit, przywilej utracony na ponad 100 lat. Była to nie tylko pierwsza umowa ekstradycyjna między narodami, ale także najwcześniejszy znany międzynarodowy traktat pokojowy. Zachowały się zarówno kopie hetyckie, jak i egipskie; rozszerzenie wersji hetyckiej wisi w ONZ. Jak wielu faraonów, Ramzes lubił wywyższać się. Twierdził, że jest synem zarówno Setiego I, jak i boga Amona, co było powszechnym twierdzeniem w Starym Królestwie, ale rzadkim wśród faraonów Nowego Państwa. Po części dzięki długości swojego panowania żaden faraon nie zbudował więcej świątyń ani nie wznosił więcej obelisków. Żaden faraon nie wyrzeźbił tyłu jego posągów, zarówno przed, jak i po śmierci. Żaden inny faraon, z wyjątkiem Amenhotepa III, nie miał żony, która była czczona za życia: Nefertari wznosiła dla niej świątynie i była ważnym członkiem orszaku faraona. Legenda głosi, że Ramzes miał dziesiątki żon i 100 dzieci, ale jest prawdopodobne, że jego rodzina była bardziej rozsądnie liczona. Ramzes Wielki przewodniczył rozszerzającemu się Egiptowi, który prosperował bez radykalnych zmian. Współczesne badania naukowe wykazały, że faraon był również niezwykle pod względem fizycznym: był rudowłosy, cecha rzadka wśród Egipcjan, i chociaż jego włosy posiwiały ze starości, włosy na jego mumii pozostają rude, ufarbowane albo przed śmiercią, albo przez kapłanów, którzy przygotowywali go do życia pozagrobowego. Merneptah, jego 14. syn, został jego następcą: jego starsi synowie zmarli przed nim, a nawet Merneptah miał 60 lat, kiedy objął tron. W przeciwieństwie do wielu faraonów, których imiona zostały zapomniane aż do nadejścia egiptologii, Ramzes został zapamiętany jako Ozymandiasz (skorumpowana hellenizacja Usermaatre, jego praenomen), postać, która od wieków fascynowała uczonych.

Rawenna

Osada Rawenny może pochodzić z okresu Villanovan we Włoszech, najwcześniejszej kultury epoki żelaza w środkowych i północnych Włoszech. Fakt, że Rawenna powstała jako osada na lagunach, podobnie jak Wenecja, może wskazywać na jeszcze wcześniejsze zamieszkiwanie niż era Villanovan. Wiele europejskich osad prehistorycznych było grupami domów zbudowanych na palach pośrodku lagun w celu obrony przed grasującymi plemionami. Takie osady na lagunach lub jeziorach pochodzą z epoki brązu, czyli około 4500 lat temu. Simon Adams pisze w *Castles and Forts*: „większość tych wiosek została zbudowana na brzegach jezior lub rzek — często na małych wyspach, które można było łatwo ufortyfikować. Grupa około 20 prostokątnych domów stała na palach, aby poradzić sobie z sezonowymi powodziami”. Niewiele uwagi poświęcono Rawennie, ponieważ miasto nie zagrażało Rzymowi, a legiony były potrzebne do konsolidacji władzy rzymskiej we Włoszech i poza nią. W I wieku p.n.e. Rzym zaangażował się w wojny domowe, które miały zakończyć się upadkiem republiki pod rządami Juliusza Cezara. Rawenna została przyjęta jako część Republiki w 89 p.n.e. i w 49 p.n.e. zyskało historyczne znaczenie jako miasto, z którego Cezar maszerował, by „przekroczyć Rubikon” w dążeniu do władzy, która ostatecznie uczyniła go dyktatorem na całe życie. Nie pożył długo, by się nim nacieszyć — w marcu 45 r. p.n.e. zginął w senacie rzymskim, u stóp pomnika swego wielkiego rywala, Pompejusza. Pra-bratanek Cezara, Oktawian, który miał rządzić jako cesarz August Cezar (27 p.n.e. – 14 n.e.), zdawał sobie sprawę ze znaczenia Rawenny dla rzymskiej kontroli nad Morzem Adriatyckim. Założył port wojskowy dla floty rzymskiej w pobliskim Classe, częściowo w celu patrolowania przed piratami. Piraci w II i I wieku p.n.e. stali się głównym zagrożeniem dla rzymskiego handlu na Adriatyku i wschodnim Morzu Śródziemnym. Wraz z początkiem konfliktu z Persami na wschodzie Rawenna stała się rzymską bramą do Azji. Cesarz Trajan (98-117 n.e.) zbudował akwedukt, aby zapewnić zaopatrzenie w słodką wodę dla tego strategicznego miasta. W IV wieku n.e. Cesarstwo Rzymskie było nieustannie atakowane

przez plemiona barbarzyńskie. Cesarska stolica została przeniesiona z Rzymu do Mediolanu i ostatecznie do Rawenny przez cesarza Honoriusza – władcę zachodniej części cesarstwa – w 402 roku n.e. Honoriusz zrobił to, ponieważ łatwo było ją obronić ze względu na swoje położenie na lagunie. W 409 r. mądrość Honoriusza wkrótce okazała się słuszna. Kiedy Alaryk, król Wizygotów, maszerował, by splądrować Rzym, ominął Rawennę. W 476 r. niemiecki wódz Odoakr z plemienia Herulów ostatecznie położył kres Cesarstwu Rzymskiemu na Zachodzie, usuwając z tronu cesarza Romulusa Augustulusa. Cesarz wschodniorzymski, Zenon, uznał rządy Odoakra, ale później wysłał Teodoryka, aby odzyskał Włochy dla imperium. Po śmierci Odoakra w 493 roku Teodoryk skutecznie wyrzeźbił własne królestwo z Rawenną w jego centrum. Cesarz wschodniorzymski Justynian I, któremu bardzo pomagała jego małżonka, Teodozja, miał na celu ni mniej, ni więcej, tylko całkowite odzyskanie Włoch dla imperium. Jego inwazja rozpoczęła się w 535 roku i w dużej mierze osiągnął swój cel. Rawenna stała się centrum odrodzonego Cesarstwa Rzymskiego w północnych Włoszech w 539 roku. Obszar ten był uważany za obszar o pierwszorzędym znaczeniu militarnym, ponieważ zapewniał wschodniemu imperium nie tylko strategiczne centrum we Włoszech, ale także główną bazę floty nad Adriatykiem. I podobnie jak w czasach Trajana, Dunaj miał wielkie znaczenie jako granica przeciwko barbarzyńcom. Z tego strategicznego powodu Rawenna stała się centrum administracyjnym cesarskiego egzarchatu, czyli kolonii wojskowej, w większości północnych Włoch. Egzarchat został utworzony za panowania cesarza Maurycyego (582–602), głównie w celu zwalczania najazdów Longobardów, którzy najechali Włochy w 568 r. z terenu dzisiejszej Austrii. Siły zbrojne dowodzone przez egzarchę w Rawennie stały się znane jako *Exercitus Ravennae* i oprócz żołnierzy armii bizantyjskiej obejmowały wielu Włochów. Jednak w okresie walk z Longobardami muzułmański podbój wybuchł na terenach dzisiejszej Arabii Saudyjskiej. Zainspirowani naukami proroka Mahometa muzułmanie opanowali Ziemię Świętą. Między 674 a 678 rokiem muzułmanie oblegali nawet Bizancjum, zanim ostatecznie zostali wyparci. Rezultatem we Włoszech była drastyczna utrata potęgi Bizancjum. W 726 r. mieszkańcy Rawenny pokonali ekspedycję wysłaną przez cesarza Leona III w celu ponownego narzucenia silnych rządów bizantyjskich. Obszar ten stopniowo zmniejszał się pod niemal stałą presją Longobardów. Około 750 roku Longobardowie ostatecznie podbili Rawennę. Bizantyńczycy, w obliczu najazdów perskich i barbarzyńskich, nie byli w stanie utrzymać władzy we Włoszech, nawet jeśli wspierani byli przez potężną flotę, której okręty wojenne z wiosłami lub dromondy były najpotężniejszymi okrętami wojennymi swoich czasów.

Rzymskie złote i srebrne wieki

Rzymski złoty i srebrny wiek reprezentują okresy literatury łacińskiej od kariery Cycerona (106-43 p.n.e.) do śmierci Cezara Augusta (14 n.e.) i od początku panowania Tyberiusza jako cesarza rzymskiego (14 n.e.) do schyłku panowania Hadriana (138 n.e.). Złoty wiek został tak nazwany przez badaczy klasycznych, ponieważ najwięksi autorzy Cesarstwa Rzymskiego, m.in. Horacy (65–8 p.n.e.), Liwiusz (59–17 p.n.e.) i Owidiusz (43–18 p.n.e.) przeżywali w tym czasie rozkwit. Z politycznego punktu widzenia złoty wiek przyniósł ostateczne obalenie republiki senatorskiej (łac. *res publica*) i ustanowienie jednego monarchy nad państwem rzymskim. W zależności więc od daty powstania jej literatura odzwierciedla jeden z trzech odrębnych tematów: oratorium publiczne, charakterystyczne dla przemówień senatorów rzymskich; niekontrolowany niepokój wynikający z niepokojów politycznych i wojen domowych między zamachem na Juliusza Cezara (44 p.n.e.) a bitwą pod Akcjum (31 p.n.e.); lub pokój wskazujący na panowanie Augusta, który był podszty epikureizmem. Podczas gdy epoka srebrna prześcignęła świetność poprzedniego stulecia, pokaźny zbiór arcydzieł stworzyli w tej epoce tacy autorzy jak Seneka (4 p.n.e.-65 n.e.), Lukan (39-65 n.e.), Pliniusz Starszy (23 p.n.e.) –79 n.e.), Kwintyliusz (35–95 n.e.), Stacjusz (45–96 n.e.), Martial (40–104 n.e.), Tacyt (55–120 n.e.), Juwenal (60–130 n.e.) i Swetoniusz (69–79 n.e.) 140 n.e.). Potężny wpływ na tę epokę wywarł ówczesny system edukacji oparty na piśmiennictwie i retoryce, który inspirował przyszłych pisarzy skarbami literatury

greckiej i łacińskiej oraz systematycznie szkolił ich w sztuce deklamacji, wpływając na ich biegłość w figurach retorycznych. , wykrzykniki, apostrofy, przesłuchania i szereg innych środków literackich.

AUTORZY ZŁOTEGO WIEKU

Niewiele wiadomo o Lukrecjuszu poza latami jego życia. Celem jego poematu dydaktycznego *De rerum natura* (O naturze rzeczy) było nawrócenie rzymskiego arystokraty Memmiusa na epikureizm. Według interpretacji Lukrecjusza celem tej filozofii było ukazanie, jak osiągnąć spokój ducha (gr. *ajtaraxiva*) w trudnych czasach. Opierając się na swoim przekonaniu, że świat składa się z przypadkowych kombinacji atomów poruszających się w próżni, z których powstają wszystkie obiekty fizyczne i (poprzez ruchy subtelniejszych atomów duszy) wszystkie procesy umysłowe i emocje, Lukrecjusz argumentował, że takie kombinacje ostatecznie oddzielić, oznaczając śmiertelność świata materialnego i duszy. W konsekwencji *De Rerum* utrzymuje, że tylko atomy i próżnia, w której się poruszają, są wieczne. Ten światopogląd doprowadził Lukrecjusza do anty-nadprzyrodzonych wniosków, że bogowie albo nie istnieją, albo nie interesują się sprawami ludzkimi, a religia jest złośliwą fasadą. Wiersz kończy się dwoma praktycznymi zastosowaniami – „żyj w ukryciu” i „trzymaj się z dala od polityki” – które rzekomo wskazują drogę do prawdziwej przyjemności i upragnionego „spokoju ducha”. W przeciwieństwie do Lukrecjusza, wiele wiadomo o Katullusie z wielu autobiograficznych fragmentów jego poezji. Spędzając większość swojego życia w Rzymie, Katullus prosperował w wyrafinowanym kręgu literackim, który podziwiał i naśladował grecką poezję Aleksandrii. Następnie zakochał się w kobiecie, którą nazwał „Lesbią”, którą prawie na pewno była Klodia, żona rzymskiego arystokraty i siostra zwolennika i agenta Juliusza Cezara. Stała się bohaterką osobistej liryki serca Katullusa, która zapożyczyła i zmodyfikowała metry greckie. Catullus wziął epigram, zwykle używany do inskrypcji na nagrobkach i pomnikach oraz trywialnej krótkiej poezji, i przekształcił go w narzędzie do wyrażania głębokiego osobistego znaczenia. Po odrzuceniu przez Lesbię, Katullus opuścił Rzym i objął stanowisko młodszego sztabu pod rządami gubernatora Bitynii, gdzie porzucił poezję miłosną na rzecz wierszy, które potajemnie rzucały inwektywy pod adresem jego politycznych przeciwników. Klasyczni uczeni uważają te złożone i uczone dzieła za skarby gustu i wiedzy. Porównywalne osiągnięcie w prozie odpowiadało świetności poezji rzymskiej w okresie złotego wieku. Jasne i mocne komentarze Juliusza Cezara na temat wojen galijskich i wojen domowych, *De Bello Gallico* i *De Bello Civili*, służą jako punkty odniesienia dla ich gatunku. Czołowym prozaikiem tamtej epoki był Ciceron, płodny mówca, który po zdobyciu reputacji odważnego i wysoce kompetentnego prawnika, skutecznie broniąc Sekstusa Roscjusza przed zarzutami morderstwa, rozpoczął karierę polityczną w Rzymie. Począwszy od wyboru na kwestora w 75 r. p.n.e., Ciceron awansował po szczeblach kariery, aż do urzędu pretora w 66 r. p.n.e. i pomimo statusu *novus homo* („nowego człowieka” lub kandydata, którego rodzina nie miała precedensu w sprawowaniu urzędu), do najwyższego stanowiska konsula w 63 r. p.n.e. W dekadzie następującej po jego konsulacie Ciceron odgrywał mniej aktywną rolę w polityce i tworzył prozę o pokojowym stylu, w tym traktaty o retoryce i filozoficzne dyskursy o przyjaźni i starości. Jednak Ciceron powrócił na krótko na scenę polityczną po zamachu na Cezara w 44 roku p.n.e., gwałtownie atakując niedoszłego następcę Cezara, Marka Antoniusza, w serii przemówień znanych jako „Filipiki”. Ostatecznie doprowadziłyby to do upadku Cicerona, gdyż Antoniusz szybko dołączył do szeregów II triumwiratu z Lepidusem i Oktawianem i zarządził ścięcie męża stanu, dokonane 7 grudnia 43 roku p.n.e. Wergiliusz, uznawany za najwybitniejszego ze wszystkich poetów łacińskich zarówno za życia, jak i według współczesnych ocen uczonych, większość swojego czasu dzielił między Rzym i Neapol, w którym był członkiem-założycielem koła literackiego pod patronatem Mecenas, doradca Augusta. Pierwsze dzieło Wergiliusza, *Bukoliki*, czyli *Eklogi*, składa się z 10 krótkich wierszy utrzymanych w stylu pastoralnym, naśladujących III wiek p.n.e. Grecki poeta Teokryt, które przedstawiają zarówno wymaginowane sceny wiejskie, jak i współczesne wydarzenia, takie jak utrata i odbudowa jego własnej farmy w Andach. Ich urok i elegancja natychmiast uczyniły Wergiliusza geniuszem poezji, a Mecenas

zachęcił Wergiliusza do skomponowania czegoś bardziej godnego jego talentu. W odpowiedzi napisał swoje najbardziej artystyczne dzieło, *Georgics*, wiersz w czterech księgach, dotyczący uprawy i pielęgnacji drzew, winorośli i oliwek, hodowli bydła i koni oraz pszczelarstwa. Klasyczni uczeni uważają jego gramatykę i styl za optymalne użycie języka łacińskiego, a metrum za doskonałość heksametru łacińskiego. August zasugerował następnie, aby Wergiliusz stworzył narodową epopeję łączącą Troję i epokę heroiczną z założeniem Rzymu i rodziną, do której należeli Juliusz Cezar i August. To 12-tomowe dzieło, *Eneida*, jest najtrwalszym arcydziełem Wergiliusza i opowiada o wyczynach księcia trojańskiego o imieniu Eneasza, syna Wenus i Anchisesa, który miał być przodkiem Romulusa, legendarnego przodka Cezara i pierwszego założyciela rasy rzymskiej. Będąc paradygmatem równowagi, ta epopeja zharmonizowała pragnienie pokoju z tradycyjnym szacunkiem dla wojskowego honoru. Rodak Wergiliusza, Horacy, kontynuował tę liryczną tradycję poprzez swoje mistrzostwo w odzie, genialnie zamieniając greckie metry na łacinę i dobierając słowa z wielką precyzją i starannością. Odzwierciedleniem wielkiego poetyckiego sukcesu Wergiliusza w prozie był Liwiusz, uważany za jednego z najwybitniejszych historyków Rzymu. Wychowany w północnowłoskim regionie Patavium, znanym z surowego konserwatyzmu etycznego, Liwiusz podzielał troskę Augusta o upadek moralny, który nękał rzymskie społeczeństwo. Chcąc zaradzić temu problemowi, Liwiusz skomponował swoją monumentalną 142-tomową historię Rzymu, *Ab Urbe Condita* (Od założenia miasta, czyli Historia Rzymu), której narracje miały przedstawiać dni chwały cnotliwej przeszłości jako wzorem dla obecnych i przyszłych pokoleń. Dzieło Liwiusza dostarczyło dokładnego opisu tego, w co wierzyli jego współbracia Rzymianie na temat norm moralnych, wiary i cnót ich poprzedników. Poprzez dynamiczną mieszankę mitów i faktów, *Ab Urbe Condita* ukazuje doskonale zdolności narracyjne Liwiusza i jego zagorzały patriotyczny cel, jakim jest uwiarygodnienie odwagi i wysokiego etycznego charakteru narodu rzymskiego i jego bohaterów nawet w środku katastrofy. Z pozoru sprzeczny cel miał Owidiusz, którego elegie miłosne uważano za tak przeciwne do reformy rzymskiej moralności Augusta, że cesarz skazał go na wygnanie do Tomis nad Morzem Czarnym, gdzie pozostał aż do śmierci. Wśród jego najbardziej znanych wierszy znajdują się *Ars Amatoria* (Sztuka miłości), podręcznik o uwodzeniu i przyjemności seksualnej oraz *Heroides* (Bohaterki), wymyślone listy bohaterek greckiej legendy do kochanków lub mężów, którzy je porzucili. Jego największe dzieło, 15-tomowe *Metamorfozy*, dotyczyło dziedziny religii i przedstawiało cudowne przemiany mitologii greckiej. Owidiusz jest pamiętany nie tylko jako pełen wdzięku poetycki rzemieślnik, ale także jako mistrz dwuwiersza elegijnego, formy, którą udoskonalił ponad możliwości jakiegokolwiek innego rzymskiego poety.

AUTORZY SREBRNEGO WIEKU

Wybitny neostoicki filozof Seneka zasłynął jako autor traktatów filozoficznych i wychowawca niesławnego cesarza rzymskiego Nerona (54-68 n.e.). Seneka próbował przekazać swoje przekonanie, że światopogląd neostoicki jest najlepszym praktycznym przewodnikiem postępowania i wypełnia pustkę duszy. Twierdził, że duchowa satysfakcja wynika z odwrócenia się od świata, z pogardy dla dóbr doczesnych, obowiązku rachunku sumienia, radości z nawrócenia (które zdefiniował jako znak łaski dostrzeżenia własnych błędów) i wezwania do oświecenia inni. Korpus Seneki obejmuje co najmniej 152 traktaty na tak różne tematy, jak geografia, fizyka, historia naturalna, biografia i etyka. Jego bratanek Lukan był znanym poetą na dworze Nerona, który w swojej *Farsalii* czerpał z tradycji epickiej, barwnie przedstawiając główne bitwy rzymskiej wojny domowej. Animowany styl Lucana zawierał dramat i retorykę, często kosztem historycznej dokładności. W 62 n.e. Neron zaczął ulegać wpływom młodszych, żądnych władzy doradców, którzy namawiali go do otrząśnięcia się z mentora Seneki. Świadomy tego, że grozi mu śmierć, Seneka wygłosił przed Neronem płomienne przemówienie, w którym bronił swojej lojalności i wkładu w edukację cesarza oraz złożył prośbę o przejście na emeryturę. Nero odrzucił prośbę i trzy lata później odkrył, że Lucan był częścią spisku Pizona mającego na celu obalenie go, co dostarczyło mu wygodnego pretekstu do wyeliminowania swojego nauczyciela.

Nero oskarżył Senekę o współudział w spisku i nakazał samobójstwo zarówno Seneki, jak i Lukana. Proza I wieku n.e. obejmuje szereg znaczących autorów dydaktycznych. Pliniusz Starszy był niestrudzonym uczonym, który skomponował monumentalną 37-tomową encyklopedię nauk fizycznych i społecznych, *Naturalis Historia* (*Historia naturalna*). Jej tematy, sponsorowane przez cesarza Tytusa, sięgały od starożytnej fizyki, kosmografii Pliniusza w odniesieniu do Boga, geografii, fizjologii człowieka, zoologii i botaniki, po mineralogię i metalurgię w sztukach pięknych. Nieocenione źródło, *Naturalis Historia*, jawi się jako najpełniejsze zastosowanie kategorii Arystotelesa do sfery wiedzy naukowej. Równie wybitny w dziedzinie literatury był pedagog Kwintyliusz; jego *Institutio Oratoria* (*Instytut Oratorium*) stanowi autorytatywny podręcznik teorii i praktyki retoryki. Wierząc, że kształcenie mówcy oznacza kształtowanie rzymskiej damy lub dżentelmena, Kwintyliusz podkreślał znaczenie kształtowania charakteru w procesie pedagogicznym, koncentrując się na czterech podstawowych cnotach Platona: sprawiedliwości, mądrości, odwadze i umiarkowaniu. Podążając za tradycją Wergiliusza, *Stattus* słynie z *Thebiad*, eposu, który popycha każdą cechę stylu jego poprzednika do skrajności. Ten hołd dla mitologii tebskiej, opowiadający historię Edypa i legendy o Amfionie, Kadmosie i Dirce, opiera się na tragediach Ajschylosa, Sofoklesa, Eurypidesa i Antymacha jako głównych źródłach. Być może najważniejszym wkładem *Stattusa* w srebrną erę było jego podejście do literatury jako spektaklu lub pokazu talentów, gdzie każde dzieło składało się z serii wirtuozowskich utworów, które miały wywołać podziw publiczności. Taka tendencja zmierza do samodzielności części dzieła i oddala się od zgodności całości. Nawiązując do złotego wieku w stylu *Stattusa*, *Martialis* udoskonalił styl epigramatu z jego wcześniejszego rozwoju za czasów *Catullusa*, nakładając na niego dopracowany i wieloaspektowy werset, w którym przekazał ostry dowcip w stosunku do bieżących wydarzeń. Tworzył wiersze pełne prawdziwych uczuć, w których omawia swoją biedę, starania społeczne, prawdziwą radość życia i pozytywne relacje, jakie mogą istnieć między humanitarnymi panami a ich niewolnikami. W swoich krótkich opowiadaniach wierszem *Martialis* maluje poruszający portret starożytnego Rzymu w olśniewających tonach, które sprawiają, że starożytne miasto wydaje się bliskie współczesnemu światu. Pisarze epoki srebrnej, pomimo swoich uprzedzeń, pisali w dużej mierze dokładne sprawozdania swoich czasów i postępowali zgodnie ze standardami weryfikacji, które nie zostały poprawione aż do krytycznych biografii z VII wieku n.e. Irlandzcy uczeni klasztorni. Liderem tego ruchu był *Tacitus*, uznawany przez badaczy klasycznych za największego historyka starożytnego Rzymu, który żył za panowania ponad pół tuzina rzymskich cesarzy i zachował wiele ich pamiętników. Najbardziej znany jest z dwóch dzieł, *Roczników* i *Historii*, z których pierwsza obejmuje okres od śmierci Augusta do śmierci Nerona (14–68 n.e.), a druga rozpoczyna się po śmierci Nerona i kończy się na Domicjanie w 96 r. n.e. *Roczniki* są najlepiej pamiętane z relacji o zamkniętym i podejrzanym charakterze *Tyberiusza* w stolicy oraz kontroli słabego cesarza *Klaudiusza* przez potężnego wyzwolénca *Narcyza*, co spowodowało umieszczenie Nerona na tronie i ogień Rzymu. Dzieło to zawiera również odniesienie do ukrzyżowania *Jezusa* (*Chrystusa*) z Nazaretu w Judei za *Poncjusza Piłata* oraz do genezy i imperialnych prześladowań ruchu wczesnochrześcijańskiego. Najbardziej pamiętne sceny w *Dziejach* dotyczą lat 69–70 n.e., od panowania *Galby* do końca wojny żydowskiej. *Tacitus* dostarcza uderzającego wglądu w walkę między *Othonem*, który zamordował *Galbę*, a *Witeliuszem* o tytuł cesarza oraz w kampanie wojenne prowadzone przez *Wespazjana* przeciwko *Witeliuszowi* w Rzymie i *Tytusa* przeciwko siłom faryzeuszy, esseńczyków i zelotów w Jerozolimie. Mistrzostwo *Tacytusa* w języku łacińskim można podsumować pod względem zwięzłości, różnorodności i poetyckiego koloru. Jego repertuar zawiera zmodyfikowane znaczenia terminów, neologizmy (nowe słowa, które wymyślił z wcześniej istniejących), nowatorskie rozszerzenia idiomu i asymetrię wypowiedzi. Mniej znanym, ale także wyróżniającym się wśród rzymskich historyków jest *Swetoniusz*, który jako sekretarz za *Trajana* nadzorował cesarskie archiwa i biblioteki publiczne. Starannie zintegrował źródła, którymi dysponował, w swoim *De Vita Caesarum* (*O życiu Cezarów*), zbiorze 12 biografii cesarzy od *Juliusza Cezara* do *Domicjana*. Ta praca jest niezwykła ze względu na odrzucenie ścisłego porządku

chronologicznego na rzecz luźnego, dotyczącego jedynie tego, że każdy kolejny Cezar następuje po sobie. Juwenal był jednym z największych satyryków na świecie. Jego rozczarowanie wynikało w dużej mierze z niepowodzenia w zdobyciu stanowiska politycznego po ukończeniu wymaganego szkolenia wojskowego. Kiedy zobaczył, jak cudzoziemcy odnoszą sukcesy dzięki korupcji, podczas gdy on był ignorowany, opublikował paszkwil atakujący wpływ ulubieńców dworu na awanse. Oburzony wskazaniem prawdy, w 96 n.e. Domicjan skonfiskował jego majątek i zesłał go na odległą granicę w Egipcie. Po krótkim okresie życia w biedzie zaczął pisać satyry, swoje najpopularniejsze wiersze, wściekły z powodu złego traktowania i niesprawiedliwości panujących w rzymskiej polityce. Jego utwory satyryczne są niezrównane pod względem syntezy dziennikarskiej precyzji, klarowności opisu, oratorskiej perswazji, dramatycznej charakterystyki i umiejętności językowych w wielopłaszczyznową poetycką całość. Równoległe z administracyjnymi triumfami cesarskiego Rzymu i jego zasługami dla zachodniej cywilizacji, rzymskie złote i srebrne wieki sprzyjały produkcji artystycznej o trwałej jakości, przemyślanej współmiernie do osiągnięć czasów i urzekającemu obrazowi życia. Praktyczne zainteresowanie ich autorów nauką o charakterze encyklopedycznym ukazało akademickie niezadowolenie z udogodnień społecznych i pustej retoryki, a w konsekwencji dążenie do wszechstronnego i usystematyzowanego światopoglądu. Klasyka, która powstała w tych okresach, ukazując mistrzostwo praktycznie każdego gatunku literackiego, ujawnia pełne spektrum emocji i wciągającą refleksję z instytucjami politycznymi, prawnymi i akademickimi. Prace te mają uniwersalne znaczenie dla wszystkich czasów i miejsc i przez wieki oferowały odnowioną przyjemność i fascynację.

Rzymski panteon i mit

Rzymska wiara religijna ewoluowała w czasie. Wielu dobrze znanych bogów, bogiń i bohaterów Rzymu zostało przejętych z innych kultur i cywilizacji. Mitologia grecka, skupiająca się na bogach o cechach ludzkich, wywarła ogromny wpływ na późniejszą mitologię rzymską. To, co wiemy o wczesnej mitologii rzymskiej, pochodzi od znalezisk archeologicznych, dzieł sztuki i pisarzy, takich jak Marek Terencjusz Warron, Wergiliusz i Owidiusz. Mit rzymski w dużym stopniu zapożyczył się od Greków, zastępując greckie bóstwa rzymskimi imionami, tworząc hybrydową mitologię grecko-rzymską. Dopiero po zetknięciu się Rzymu z Grecją w VI wieku p.n.e. rzymscy bogowie i boginie przyjęli cechy ludzkie. Wcześni Rzymianie wyobrażali sobie swoje bóstwa jako moce, które domagały się uspokojenia. Pax deorum, czyli „pokój bogów”, było ostatecznym celem praktyk religijnych wczesnego Rzymu. Rzymianie wierzyli, że poprzez rytuały, kult i publiczne święta ich bogowie zapewnią społeczeństwu ciągły dobrobyt. Wczesnorzymskie bóstwa kontrolowały aspekty życia codziennego. Rzymianie czcili dwie klasy bogów. Główne bóstwa, czyli di indigetes, były pierwotnymi bogami państwa rzymskiego. Pomniejsi bogowie, di novensides, zostali adoptowani później, gdy zaszła konkretna moc była gwarantowana. Podczas gdy osobowości bóstw były nieważne dla wczesnych Rzymian, ważne były atrybuty bogów i bogiń. Głowami najwcześniejszego rzymskiego panteonu byli Jowisz, Mars, Kwirynus, Janus i Westa. Jowisz, głowa bogów, sprowadzał życiodajny deszcz na plony i zapewniał ochronę Rzymianom prowadzącym działania wojenne poza granicami kraju. Mars był pierwotnie bogiem płodności i roślinności, ale później został powiązany z działalnością młodych mężczyzn, a zwłaszcza z wojną. Miesiąc marzec został nazwany na cześć rzymskiego boga Marsa ze względu na jego związek z wiosną i płodnością. Kwiryra, boga patrona wojska w czasach pokoju, często czczono w połączeniu z Marsem. Janus, kojarzony z nowymi początkami, przedstawiany był jako bóg o dwóch twarzach, kierujący wszystkim, co obosieczne. Styczeń bierze swoją nazwę od tego boga, ponieważ miesiąc reprezentuje czas patrzenia wstecz, a także w przyszłość. Mówiono, że jego podwójna brama świątyni na Forum zamykała swoje drzwi tylko w czasach pokoju. W rezultacie drzwi świątyni rzadko się zamykały. Westa, bogini ogniska domowego, zajmowała w rzymskim panteonie szczególny status. Westalki, czyli dziewice, które złożyły 30-letni ślub czystości, służyły jako kapłanki Westy. Kapłanki Westy osiągnęły większą rolę w społeczeństwie rzymskim niż inne kobiety. Często konsultowano się z

nimi w sprawach państwowych i powierzano im wrażliwe dokumenty, takie jak testamenty i traktaty. Po 30 latach czystości dziewice westalki mogły wyjść za mąż, jeśli sobie tego życzyły. Inne bóstwa reprezentowały agrarną i wojowniczą kulturę Rzymian. Lary, czysto rzymski wynalazek stróżów domu, chroniły pola i dom. Saturn rządził wysiewem nasion. Czczono go podczas Święta Saturnaliów (17–23 grudnia), podczas którego panowie i niewolnicy wymieniali się rolami. Ceres chroniła wzrost zboża, Pomona rządziła owocami, a Consus przewodniczył żniwom. Gdy Rzym podbił swoich sąsiadów, do rzymskiego panteonu dodano obcych bogów i boginie. Podbite ludy zachęcano do kontynuowania kultu rodzimych bogów. W połączeniu z coraz większym napływem nowych terytoriów i odwiedzaniem miasta przez cudzoziemców, Rzym doświadczył największej dyfuzji kulturowej tamtych czasów. W rezultacie Rzym stał się zróżnicowany religijnie. Bóstwa takie jak Minerwa, Wenus, Diana, Herkules i Mitra wraz z innymi pomniejszymi bóstwami zostały dodane do rzymskiego panteonu. W Rzymie pojawiły się kultury czczące bóstwa z tak odległych miejsc jak Egipt. Na przykład kult Izidy stał się popularny w Rzymie. Rzymska praktyka przyjmowania bogów podbitych ludów pozwoliła na większą kontrolę nad terytoriami. Dało to również Rzymowi wszechstronną mitologię, z której większość została zapożyczona lub dostosowana, aby pasowała do wcześniejszych bóstw. Chociaż Rzymianie nie dostarczyli dobrze zdefiniowanej mitologii swoich bogów ani stworzenia świata, stworzyli rozbudowaną mitologię dotyczącą założenia Rzymu. Wczesne mity dotyczące założenia Rzymu powstały z fragmentów faktów historycznych zmieszanych z mitycznymi opowieściami. Opowieści o pierwszych królach Rzymu miały niemal całkowicie mityczny charakter. Większość mitów rzymskich dotyczy pierwszych siedmiu królów rządzących Rzymem. Najwcześniejszy mit o założeniu Rzymu opierał się na pierwszym królu Rzymu, Romulusie. Według mitu Rhea Silvia, jedyna córka Numitora, króla Alba Longa, miała zostać westalką. Zamiast tego została zgwałcona przez boga Marsa. Urodziła bliźniaki Romulusa i Remusa, których wrzucono do Tybru. Aby upewnić się, że jego synowie przeżyją, Mars wysłał wilczycę, aby zaopiekowała się bliźniakami. W końcu pasterz imieniem Faustulus odkrył Romulusa i Remusa i wychował ich na pasterzy. W końcu bliźniacy postanowili założyć własne miasto. Powstał między nimi spór, w wyniku którego Romulus zamordował Remusa. Romulus rządził Rzymem, a miasto kwitło. Jednak w mieście brakowało kobiet. Romulus rozwiązał problem, porywając kilka kobiet Sabinów. Porwane kobiety uratowały miasto przed wojną, twierdząc, że są szczęśliwsze ze swoimi nowo poznanymi mężami. Po 40 latach panowania Romulus wstąpił do niebios, by zostać bogiem wojny Kwirynusem. Zapożyczone od Greków, późniejsze interpretacje mitu Romulusa i Remusa śledzą rodowód Romulusa i Remusa aż do ocalałego księcia Troi, Eneasza. Oryginalny rzymski panteon i mit są często przesłaniane przez późniejszą mitologię grecko-rzymską. Rzymianie byli głęboko religijni, ale będąc ludem praktycznym, brakowało im wyobraźni, by stworzyć niezliczoną ilość osobowości, które uzupełniałyby ich bóstwa. Gdy Rzym zetknął się z innymi kulturami, ich mitologia została wzmocniona. Rzymianie adoptowali bohaterów i bóstwa innych, zapożyczając wymyślne mity i ludzkie osobowości, które im towarzyszyły.

NAJWAŻNIEJSZE BÓSTWA RZYMSKIE

Apollo: Bóg słońca i muzyki

Bachus: Bóg wina i upojenia

Ceres: Bogini Matka, ziemio

Kupidyn (Amor): Bóg miłości

Diana: bogini księżycy, opiekunka zwierząt i dziewictwa

Fortuna: Bogini szczęścia i pomyslności

Janus: Bóg bram, drzwi i nowych początków

Juno: Królowa bogów, opiekunka kobiet i porodów

Jowisz: Król bogów, błyskawic, burz, obrońca pościgów wojskowych i przysięgi

Maia: Bogini ziemi, równin i wzrostu

Mars: bóg wojny, płodności, wiosny i rolnictwa

Merkury: Bóg wiatru, posłaniec bogów

Minerwa: Bogini mądrości, sztuki i rzemiosła oraz wojny

Neptun: Bóg podlewania i morza

Pluton: Król podziemnego świata

Prozerpina: Królowa podziemi

Quirinus: bóg obrony, wojny i państwa

Saturn: Bóg rolnictwa, siewu nasion

Uran: Bóg niebios

Wenus: Bogini miłości seksualnej i piękna

Westa: Bogini paleniska i ceremonialnego ognia

Wulkan: Bóg ognia i kuźni

Rzym: schyłek i upadek

Detronizacja ostatniego cesarza Romulusa Augustulusa w 476 r. n.e. przez gotyckiego wodza Odoakra oznacza upadek zachodniego imperium rzymskiego i późniejsze przejście od klasycznej starożytności do średniowiecza. Deportacja Romulusa Augustulusa była chronologicznym punktem odniesienia, który został konwencjonalnie ustalony przez późniejszych komentatorów w celu usystematyzowania złożonych wydarzeń historycznych. Współcześni kronikarze nie zwracają uwagi na losy Romulusa Augustulusa. W przełomowym artykule Arnaldo Momigliano nazwał to „bezglęsnym upadkiem imperium”. Zarówno kronikarze, jak i laicy znacznie bardziej przeżyli klęskę rzymską pod Adrianopolem (nieдалeko Stambułu) w 378 r. n.e. na Wschodzie, najgorsze od czasów Kann, kiedy Hannibal poważnie zagroził najazdem Rzymu, lub splądrowania Rzymu w 410 r. n.e. na zachodzie. Pod koniec V wieku n.e. barbarzyńcy zbudowali swoje królestwa w granicach imperium, większość cesarzy była przywódcami, a imperialne instytucje już się rozpadły. Zamiast „upadku” należałoby zatem mówić o stałym spadku, z epizodycznymi ożywieniami, począwszy od następcy Hadriana (117–138 n.e.). Następny cesarz, słynny Marek Aureliusz (163-180), musiał stawić czoła pierwszej fali najazdów z północy, które z trudem opanowały północną Italię, podczas gdy imperium nawiedziła katastrofalna epidemia dżumy, a tradycyjny wschodni wróg Partowie wykorzystali słabość Rzymian do rozpoczęcia zakrojonej na szeroką skalę kampanii ofensywnej na Bliskim Wschodzie. Zabicie w 193 roku jego despotycznego i kapryśnego syna, cesarza Kommodusa, zapoczątkowało długi okres niestabilności imperium, którym rządziło niewielu zdolnych ludzi, głównie uzurpatorów. Większość cesarzy zmarła gwałtowną śmiercią, a legiony Galii raz po raz buntowały się przeciwko Rzymowi, podczas gdy różne odległe prowincje zyskiwały większą autonomię i dążyły do uzyskania niepodległości. Dopiero w 284 r. Dioklecjan, były niewolnik z Ilirii, przywrócił porządek, wprowadzając szereg ważnych reform administracyjnych, ekonomicznych i wojskowych. Kiedy zmarł w 305 r., kilku pretendentów do tronu rozpętało wojnę

domową, która trwała prawie dwie dekady, aż Konstantynowi Wielkiemu w 323 r. udało się pokonać wszystkich przeciwników. Przeniósł stolicę do Bizancjum (obecnie Istanbuł w Turcji), które przemianowano na Konstantynopol, tak że centrum imperium przesunęło się z Zachodu na Wschód. Konstantyn objął funkcje i prerogatywy wschodniego despoty, zreformował armię i zatwierdził kult chrześcijański, osobiście uczestnicząc w Soborze Nicejskim w 325 r., który ustanowił zasady i dogmaty chrześcijańskiej ortodoksji. Zmarł w 337, a jego syn Konstantyn II w 353 pokonał kolejną wojnę domową o jego sukcesję. W międzyczasie narastała presja na wschodnią i północną granicę, ponieważ spójność imperium słabła. W 378 roku Goci zniszczyli pod Adrianopolem całą armię wschodniorzymską, a na polu bitwy poległ cesarz Walens. Jego następcą, Teodozjusz I, był ostatnim wielkim cesarzem panującym nad całym imperium. Po jego śmierci w 395 roku imperium zostało definitywnie podzielone na zachodnie i wschodnie cesarstwo rzymskie, rządzone przez spadkobierców Teodozjusza, Honoriusza i Arkadiusza. Podczas gdy wschodnia część oparła się najazdom germańskim i huńskim, najbardziej pożądana część zachodnia szybko upadła. W 476 Odoakr wysłał insygnia cesarskie do Konstantynopola i rządził Włochami w imieniu cesarza wschodniorzymskiego. W Galii, Hiszpanii, Brytanii i Afryce powstały różne królestwa rzymsko-germańskie; niektóre, jak królestwo Franków, odgrywały centralną rolę w całym średniowieczu i poza nim.

MIGRACJE LUDÓW SŁOWIAŃSKICH I GERMAŃSKICH

Upadek Cesarstwa Rzymskiego wymaga wieloprzyczynowego wyjaśnienia. Największym osiągnięciem Augusta Cezara było stworzenie społeczno-politycznego bytu, który funkcjonował sprawnie przez kilka stuleci. Ten przedłużający się okres pokoju i względnego dobrobytu wywołał powszechne poczucie własnej nieomyślności i niezwykłości. Wielu Rzymian wierzyło, że żyje w najlepszym z możliwych światów, niezmiennym i niepodważalnym (tzw. Roma aeterna). Założenie to zostało poważnie podważone w połowie II wieku n.e., kiedy ludność słowiańska i germańska, przemieszczając się z obecnych Węgier, przekroczyła rzymską ufortyfikowaną granicę (limonki), docierając do północno-zachodnich Włoch. To dramatyczne wydarzenie miało ogromne reperkusje psychologiczne. Nie tylko zburzyło to poczucie bezpieczeństwa ludności rzymskiej; zadała też straszliwą ranę rzymskiemu modelowi cywilizacji, ranę, której, jak się okazało, nie dało się całkowicie zagoić. Ten kryzys moralny pogłębiła zaraza, która doprowadziła do załamania demograficznego i załamania gospodarki, mocno zaangażowanej w produkcję roślinną. Wynikający z tego spadek dochodów podatkowych zmusił administrację do nakładania nowych podatków w celu utrzymania rentowności podatkowej. Niestety, takie posunięcia pogrzyły gospodarkę, a stopa inflacji osiągnęła poziom nie do zniesienia. Rezultatem był katastrofalny kryzys gospodarczy, bankructwo małych i średnich przedsiębiorstw wiejskich oraz pauperyzacja tysięcy rolników, którzy w wielu przypadkach zamienili się w poddanych bogatych właścicieli ziemskich. Rządy centralne zwiększyły wydatki publiczne, ustanowiły prymitywne formy pomocy społecznej, ustaliły ceny i walczyły z inflacją, ale koncentracja bogactwa i wpływów politycznych w rękach lokalnych dynastii właścicieli ziemskich zwanych potentatami (5 procent populacji kontrolowało całe bogactwo cesarstwa) spowodował utratę zaufania do instytucji publicznych – nie postrzeganych już jako opiekuńcze i motywujące – erozję ducha obywatelskiego i postępujący upadek rzymskich miasteczek i miasteczek, które stanowiły trzon cesarstwa. Brak znaczących innowacji technologicznych, zwłaszcza w rolnictwie, osłabił siłę społeczeństwa rzymskiego i zmusił tysiące rolników do życia ledwo powyżej minimum egzystencji. Jednocześnie imperialne reformy Dioklecjana ograniczyły perspektywy awansu, skryształizowały stosunki władzy i uniemożliwiły powstanie nowej klasy przedsiębiorczych modernizatorów, którzy mogliby narzucić radykalne zmiany w społeczeństwie rzymskim. Wreszcie utrzymujący się wzrost inflacji zapoczątkował przejście od gospodarki monetarnej, opartej na monetach (denarach) – które w znacznym stopniu przyczyniły się do zachowania jedności imperium – do handlu wymiennego i do gospodarki naturalnej. Późne imperium było zimą niezadowolenia i niestabilności, na ogół prowokowane przez pozbawionych

skrupułów dowódców wojskowych, którzy ogłosili się zbawcami chwały Rzymu, mimo że ich plany obejmowały niesubordynację, wojnę domową oraz rzeź Rzymian i sojuszników germańskich. Upadek późnego imperium należy w dużej mierze przypisać wyniszczającym walkom wojska, ponieważ instytucje cywilne (takie jak Senat i konsul) utraciły swoje funkcje i wpływy.

ROZWÓJ CHRZEŚCIJAŃSTWA

Tymczasem toczyła się walka między chrześcijańskimi lojalistami, szukającymi kompromisu z pogańskimi władcami, a chrześcijańskimi fundamentalistami, którzy nie byli gotowi poświęcić swojej autonomii i ortodoksji w zamian za integrację społeczną i większy wpływ na administrację publiczną. W III wieku n.e. chrześcijańscy lojaliści odnieśli znaczące zwycięstwo. Chrześcijanie pozostawiali jedyną potężną, wydajną i spójną organizacją imperium i ciągłym wyzwaniem dla pogańskich przywódców. Władze szybko zdały sobie sprawę, że tkanki społeczeństwa rzymskiego nie da się usunąć z chrześcijaństwa bez spowodowania ostatecznego upadku rzymskich instytucji. Z tego powodu cesarze rzymscy, poczynając od Konstantyna, zawarli szereg porozumień z chrześcijańskimi lojalistami, które ostatecznie doprowadziły do połączenia „rzymskiego” i chrześcijaństwa w 391 r., kiedy chrześcijaństwo zostało ogłoszone oficjalną religią państwa w zamian za jego niesłabnące poparcie dla systemu rzymskiego. W konsekwencji upadku Cesarstwa Zachodniorzymskiego kościół przejął większość świeckich funkcji państwa. Pod koniec IV wieku, pomimo wszystkich swoich słabości, imperium było nadal ogromne, rozciągając się od Bliskiego Wschodu po Kaledonię (dzisiejsza Szkocja) i od Afryki Północnej po Morze Czarne. Podczas gdy centrum Unii Europejskiej znajduje się na Oceanie Atlantyckim, przez który biegną jedne z najbardziej ruchliwych szlaków morskich na świecie, gospodarka rzymska koncentrowała się wokół basenu Morza Śródziemnego. Rzymianie nigdy nie próbowali podbić regionów leżących zbyt daleko od Morza Śródziemnego (Mare Nostrum) i Morza Czarne, z wyjątkiem Wielkiej Brytanii, która była bogata w złoża minerałów. I odwrotnie, duże rzeki środkowoeuropejskie (Ren, Dunaj), które przepływają przez rdzeń Unii Europejskiej, wyznaczały rzymską granicę, przyczółek cywilizacji. Rzymianie stworzyli ogromną sieć handlową w całym basenie Morza Śródziemnego, sadząc winnice i gaje oliwne, budując wille, porty i miasteczka targowe. Statki handlowe przepływały przez morze, aby zaopatrywać Rzym, megalopolis liczące ponad milion mieszkańców. Teraz nazywamy ten okres „Dolnym Cesarstwem”, przywołując ideę niepowstrzymanej dekadencji Rzymu, nękanego korupcją, moralnym rozkładem i teologicznymi dysputami. Ale dwa najpoważniejsze problemy to nielojalność generałów i ubóstwo barbarzyńców. Wojska były bardziej wierne swoim generałom niż cesarzom i często uznawały swoich przywódców za jedynych cesarzy godnych ich uznania. Takie uzurpacje generalnie prowadziły do wojen domowych i powszechnej niestabilności politycznej. Barbarzyńcy plądrowali przygraniczne prowincje i żądali płacenia daniny w zamian za pokój. Imperium przetrwało dzięki zdolnym i tyrańskim cesarzom-generałom, takim jak Aurelianus, Dioklecjan i Konstantyn. Wprowadzili pobór do wojska, podwoili podatki, wzmocnili biurokrację i tajną policję, a aby stłumić protesty społeczne, ogłosili niezwykle surowe prawa przeciwko dezercji, uchylaniu się od płacenia podatków, i sprzeciw polityczny (nawet nieprzychylny przecucie co do życia cesarza mogło kosztować wróżbitę życie). Ucieleśniali pojęcie „orientalnego despoty” i zmilitaryzowanego społeczeństwa rzymskiego, ale ich recepta, będąca połączeniem pragmatyzmu, dalekowzroczności i bezduszości, na chwilę uratowała jedność imperium i pomogła ożywić gospodarkę. Koszt, jaki ponieśli, był ogromny: wyobcowanie ludności z politycznego establishmentu. Imperium Rzymskie, wielokulturowe i wieloetniczne społeczeństwo, przechodziło gruntowną przemianę ze wspólnoty pogańskiej w zasadniczo chrześcijańską. Konstantyn wydał edykt mediolański w 313 r., który przyznał wolność religijną wszystkim jego poddanym i wzmocnił Kościół chrześcijański. Podobnie jak jego następcy, miał nadzieję, że chrześcijaństwo, ze swoją żywotnością i żarliwością, stworzy jedność celu, której świeckie instytucje rzymskie nie będą już w stanie zagwarantować.

HORDY BARBARZYŃCÓW

Różne plemiona i ludy germańskie zostały nawrócone i stopniowo zmieniały swoje zwyczaje i obyczaje. Sami się „romanizowali”. Paradoksalnie początek końca Cesarstwa Rzymskiego był po części wynikiem pokojowego przesiedlenia Gotów na Bałkany. W tym czasie Flavius Valentinianus, genialny generał, został cesarzem (364), a miesiąc po dojściu do władzy wyznaczył swojego brata Flawiusza Walensa na cesarza wschodniego, zachowując dla siebie zachodnią część. Walens nie był wojskowym, ale starał się zaskarbić sobie przychyłność poddanych, walcząc z korupcją, obniżając podatki i budując nowy akwedukt. Jednak ludzie nigdy go nie lubili, po części dlatego, że był religijnym fundamentalistą, kiedy pojednawczy ton byłby znacznie bardziej wskazany. Walens musiał stawić czoła uzurpatorowi, Prokopiuszowi, który przejął kontrolę nad Konstantynopolem, gdy armia Walensa maszerowała na front wschodni. Tradycyjnie przyzwyczajeni do przywiązywania znacznie większej wagi do rodów niż do ustawodawstwa państwowego, Goci poparli Prokopiusza, ponieważ był on krewnym Konstantyna, cesarza, z którym podpisali ważne umowy. Kiedy jednak przybyły posiłki gotyckie, powstanie zostało zduszone w zarodku i wszyscy zostali zniewoleni. Następnie Valens zarządził brutalne ataki odwetowe, które rzuciły Gotów na kolana w 369 r., Ale ich nie wytepiły. Cesarze rzymscy mieli okazywać życzliwość i hojność pokonanemu wrogowi. Znamiennym świadectwem tej tradycji są oracje poświęcone Walensowi przez dwóch pogańskich retorów podczas wypraw przeciwko Gotom, które miały zakończyć się militarną i polityczną klęską pod Adrianopolem w 378 r. Kontrast między bezlitosnym prowadzeniem działań wojennych a pragmatyzm polityczny rzymskich biurokratów i ustawodawców, którzy naciskali na sankcje ekonomiczne i przymusową rekrutację młodych Gotów jako mięso armatnie na Bliskim Wschodzie, a humanitarne i postępowe hasła elit, dążących do włączenia swoich północnych sąsiadów do społeczeństwa rzymskiego, były naprawdę godne uwagi. Temistiusz, senator i filozof, stwierdził, że tak jak Rzymianie dążyli do ochrony zagrożonych wyginięciem gatunków zwierząt w Afryce i Azji, tak należy pochwalić cesarza za to, że w 369 roku nie unicestwił Gotów, którzy jak Rzymianie są istotami ludzkimi. Ta przemowa, podobnie jak kilka innych, jak na przykład te wygłoszone przez Libaniasza, zawiera w sobie uniwersalistyczny i cywilizacyjny nacisk późnego imperializmu rzymskiego. Rzymscy generałowie prawdopodobnie przewidywali ludobójcze plany, ale były one nie do przyjęcia dla przywódców politycznych, którzy oferowali bezpieczeństwo i umiejętność czytania i pisanie w zamian za lojalność, rekrutów i pieniądze z podatków. Rzym miał dawać przykład wszystkim innym narodom. Kiedy Hunowie, koczownicza ludność, której istnienie nigdy nie zostało odnotowane w historii Rzymu, zepchnęli przestraszonych Gotów na południe, przepaść istniejąca między humanitarną retoryką a Realpolitik stała się oczywista. Tysiące wygłodniałych uchodźców gotyckich, uciekających przed okrutnym wrogiem, dotarło nad brzegi Dunaju i błagało o przyjęcie w granicach Rzymu. Doradcy cesarza dostrzegli ogromną szansę: Gotom przydzielono by mniej urodzajne ziemie, a wielu z nich wstąpiłoby do wojska i zwolniło równą liczbę obywateli rzymskich ze służby wojskowej. Zostali przetransportowani przez rzekę, a funkcjonariusze imigracyjni próbowali spisać ich nazwiska, aby zaplanować ich przesiedlenie. Ale sama liczba uchodźców i zamieszanie były tak ogromne, że zdali sobie sprawę z daremności takiej operacji. Postanowili wykorzystać sytuację, przyjmując łapówki i wybierając niewolników do własnych willi. Tymczasem inne plemiona zostały poinformowane, że granica jest otwarta, a masa uciekinierów rosła, aż zaalarmowani rzymscy funkcjonariusze uznali, że osiągnięto maksymalny limit i pozostawili tysiące wściekłych Gotów po drugiej stronie Dunaju. Co gorsza, obozy dla uchodźców były zalewane ludźmi, którzy nie otrzymywali wystarczających zapasów, ponieważ dowódcy sprzedawali przeznaczone dla uchodźców zapasy na czarnym rynku. Kiedy w końcu zostali eskortowani przez garnizony graniczne do miejsc przesiedlenia, tysiące przeoczonych Gotów potajemnie przekroczyły rzekę.

BITWA POD ADRIANOPOLEM

Wśród ludności rzymskiej zapanowała panika, a dumni i zdesperowani imigranci goccy nie mogli dłużej tolerować ich poniżenia i nędzy. Z pozoru niepowstrzymany proces doprowadził do wojny i bitwy pod Adrianopolem (378), w której zginęło do 40 000 Rzymian wraz z cesarzem Walensem, który postanowił nie czekać na posiłki wysłane przez zachodniego cesarza, gdyż desperacko potrzebował decydującego zwycięstwa, aby umocnić swoją pozycję. Ambroży, biskup Mediolanu i jeden z ojców Kościoła katolickiego, nazwał tę bitwę „końcem całej ludzkości, końcem świata”, a najśłynniejszy współczesny kronikarz rzymski Ammianus Marcellinus tak skomentował: „Nigdy, z wyjątkiem bitwy pod Kannami, w naszych kronikach nie odnotowano tak niszczycielskiej rzezi”. Po Adrianopolu Rzym utracił status supermocarstwa i nie był już w stanie trzymać barbarzyńców w ryzach środkami czysto militarnymi. Coraz więcej Gotów i Hunów zostało wchłoniętych przez rzymskie legiony lub zaangażowanych jako najemnicy, a ludność rzymska czuła się coraz bardziej niepewna i zagrożona ich obecnością. Komentatorzy lamentowali, że cesarz Teodozjusz I pozwolił zbyt wielu barbarzyńcom, parweniuszom z rękami wciąż pokrytymi rzymską krwią, osiągnąć najwyższe stopnie armii. Jak Rzymianie mogli tolerować arogancję tych barbarzyńców, którzy ubierali się jak Rzymianie i mówili po łacinie tylko wtedy, gdy spotykali Rzymian, a resztę czasu spędzali na mówieniu własnym językiem i szydzeniu z rzymskich zwyczajów? Nie można zaprzeczyć, że ktoś taki jak Alaryk – szlachcic, który przez różne lata służył jako dowódca gockich najemników w armii rzymskiej, a po śmierci Teodozjusza został wybrany na króla Wizygotów, by w 410 r. splądrował Rzym – potwierdził to wrażenie. Ale byli też lojalni i błyskotliwi generałowie, jak Flawiusz Stylichon, syn Wandala, który wielokrotnie pokonał Alaryka przed 410 r. rodziny tych członków plemienia służących w armii rzymskiej, którzy później mogli przejść tylko do Alaryka. Jednymi z odnoszących największe sukcesy i lojalnych orędowników Rzymu byli barbarzyńscy generałowie, którzy myśleli, mówili i zachowywali się jak Rzymianie, lub generałowie mieszanej krwi, jak Stylichon i Aecjusz, „ostatni Rzymianin”, który był synem Schytyjczyka i stał się najpotężniejszym człowiekiem w zachodnim imperium rzymskim. Cesarz Walentynian III zamordował go w 454 r. To skłoniło Sydoniusza Apolinarego (430–489) do oświadczenia: „Nie znam, panie, motywów ani prowokacji; Wiem tylko, że działałeś jak człowiek, który lewą ręką odciął sobie prawą rękę”. Zasłużona sława Aetiusa zrodziła się z jego niestrudzonych wysiłków na rzecz utrzymania imperium w całości, z pomocą różnych plemion barbarzyńskich, a przede wszystkim ze strategicznego zwycięstwa, jakie zapewnił sojuszowi rzymsko-gotycko-frankońsko-chrześcijańskiemu przeciwko Hunom Attyli i ich sojuszników na Polach Katalaunskich (451) w pobliżu Chalons-en-Champagne, ostatnie wielkie zwycięstwo zachodniego imperium. Była to ostatnia, krótkotrwała próba ponownego zjednoczenia Cesarstwa Rzymskiego. Po śmierci Justyniana wschodnie Cesarstwo Bizantyjskie, które przez stulecie nadal rościło sobie pretensje i zwierzchnictwo nad Zachodem, choć bezskutecznie, ulegało coraz większej hellenizacji i wywarło ogromny wpływ na rozwój kultur wschodnioeuropejskich, podczas gdy barbarzyńcy i zachodni Rzymianie kładli podwaliny pod cywilizację zachodnioeuropejską.

Rzym: założenie

Powstało wiele opowieści o początkach Rzymu, w większości skrzyżowanych z elementami mitologicznymi i literackimi. Źródła historyczne obejmują dowody epigraficzne, narracje historyków greckich lub rzymskich oraz różne znaleziska archeologiczne. Według legendy Eneasza wysiadł na brzegach Italii, jego syn Askaniusz założył Alba Longa, a ich następcy rządili miastem przez wieki (inna wersja pomija sukcesję królów albańskich i uważa Romulusa za wnuka Eneasza). Nie chcąc dzielić się swoją władzą, mówi się, że jeden z potomków Eneasza, Amuliusz, zdeponował i wypędził swojego brata Numitora. Zabił także swój ród, z wyjątkiem swojej córki Rei Sylwii, którą wprowadzono w kult bogini Westy, aby zapewnić jej wieczne dziewictwo. Nawiedzony jej urodą bóg Mars opętał ją, gdy spała, a kapłanka westalka urodziła bliźniaki, Romulusa i Remusa. Zamiast ich zabijać, rozwścieczony król Amulius postanowił umieścić oboje dzieci w kołyszce nad brzegiem Tybru, aby umarły. Bóg Tiberinus chronił kołyskę, gdy była niesiona w dół rzeki, a Romulus i Remus zostali bezpiecznie

umieszczeni na brzegu rzeki. Wilczyca karmiła je swoim mlekiem. Po odkryciu swojego prawdziwego pochodzenia bracia wrócili do Alba Longa, aby zemścić się na Amuliuszu i przywrócić władzę swojemu dziadkowi Numitorowi. Nie przebywali tam długo; w towarzystwie grupy mężczyzn szli, aby założyć nowe miasto na wzgórzach Tybru. Trzeba było zdecydować, kto zostanie uznany za założyciela i gdzie zostanie położone miasto, więc zgodzili się, że ten, kto zobaczy większą liczbę ptaków, będzie zwycięzcą sporu: Remus ujrzał sześć sępów na Awentynie, a Romulus zauważył 12 nad Palatynem. Następnie zorganizowano rytualną ceremonię: dwa białe woły zaczęły kopać rów, który symbolizował mury. Każdy, kto przekroczył granice miasta, musiał zostać skazany na śmierć, więc kiedy Remus przeskoczył przez rów, sugerując, że nowe miasto będzie łatwe do zdobycia, Romulus musiał go zabić w ofierze, w wydarzeniu datowanym na 753 p.n.e. Jeśli weźmie się pod uwagę dowody archeologiczne, niektóre aspekty legendy mogą być prawdziwe. Z naukowego punktu widzenia można stwierdzić, że 2000 lat przed Jezusem (Chrystusem) z Nazaretu kilka plemion przybyło do Italii z Europy Środkowej. Udali się na południe i założyli miasto Villanova, być może w pobliżu Bolonii. Miasto nadało nazwę cywilizacji, która, jak się uważa, wywodzi się obecnie od Umbrii, Sabinów i Latynosów. Założyli różne wioski w regionach rozciągających się od Tybru po Neapol, a Alba Longa wydaje się być największą. Odkrywczy, którzy kilka lat później założyli miasto Rzym, kilka mil na południe, najwyraźniej pochodzili z tego prymitywnego ośrodka miejskiego. Niektóre strategiczne zalety wybranego miejsca obejmowały bliskość morza – ale jednocześnie względną odległość, która zapobiegała atakom piratów – łatwą do żeglugi rzekę i wzgórze, które mogły służyć jako naturalna ochrona. Według odkrytych dowodów, właśnie na jednym z tych wzgórz, Palatynie, osiedlili się pierwsi mieszkańcy wioski.

Rzym: rząd

Gdy Rzym rozwinął się w prawdziwą potęgę na Półwyspie Apenińskim, a później w całej Europie, tak samo stało się ze słynną Republiką Rzymską, opartą na rzymskim Senacie. Ale pierwszy system rządów Rzymu był monarchiczny. Król rzymski miał władzę absolutną, określaną przez starożytnych Rzymian jako imperium. Pełnił funkcję twórcy i egzekutora praw, dowódcy wojska, zwierzchnika sądownictwa oraz naczelnego kapłana swego ludu. Jednak nawet na początku monarcha rzymski był ograniczony konstytucją. Monarchia rzymska była patriarchalna, podobnie jak społeczeństwo rzymskie. Król sprawował najwyższą władzę nad swoją „rodziną”, ale był też odpowiedzialny za jej pomyślność. Słaby senat i zgromadzenie doradzały królowi i miały moc zatwierdzania nominacji króla. Pod wieloma względami Senat, złożony z bogatych i szanowanych rzymskich przywódców i starszych, zwanych patrycjuszami, działał w sposób podobny do Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych; oceniali konstytucyjność i poprawność działań króla, ale rzadko działali wbrew jego woli. Z drugiej strony Zgromadzenie składało się z męskich obywateli Rzymu, których rodzice byli rodowitymi Rzymianami. Była to instytucja reprezentująca większość ludności, zwana plebejuszami, która dawała absolutną władzę królowi. W VI wieku p.n.e. monarchowie rzymscy byli Etruskami z potężnego imperium z siedzibą w północnych Włoszech, którzy na krótko kontrolowali Rzym. Kiedy etruski książę z panującego rodu, zwany Tarquinami, zgwałcił żonę wybitnego patrycjusza, Rzym zbuntował się i wypędził Etrusków. Panowanie Republiki Rzymskiej rozpoczęło się po ich wypędzeniu. Dwóch konsulów odziedziczyło władzę monarchiczną, patrycjusze wybrani na głowę państwa na okres jednego roku. Chociaż konsulowie posiadali imperium, byli poważnie ograniczeni przez coroczną reelekcję, możliwość zawetowania działań drugiego konsula oraz upoważniony rzymski senat. Ograniczenia te spowodowały rządy konserwatywne, które okazały się szkodliwe w czasie przedłużających się konfliktów zbrojnych, prowadząc do powstania prokonsulów, którzy byli konsulami upoważnionymi przez Senat do przedłużenia kadencji. Poniżej konsulów znajdowali się oficerowie finansowi zwani kwestorami, oficerowie wojskowi zwani pretorami i księgowi, zwani cenзорami. Chociaż imperium było rozdzielone różnymi gałęziami władzy rzymskiej, koncentrowało się w rękach patrycjuszy. W odpowiedzi na tę rzeczywistość plebejusze walczyli o zdobycie władzy politycznej i równości. W 450 r.

p.n.e. w wyniku walki klasowej powstało Prawo Dwunastu Tablic, kodyfikujące prawo rzymskie. Do 445 p.n.e. plebejusze uzyskali prawo do małżeństwa z patrycjuszem i w 367 p.n.e. uzyskał prawo ubiegania się o konsulat i inne stanowiska, co doprowadziło do uchwalenia praw licyńsko-sekstianowskich, które wymagały, aby jeden konsul był plebejuszem. Objęcie władzy przez Juliusza Cezara doprowadziło w 44 roku p.n.e. do ustanowienia cesarza rzymskiego, zwanego princepssem. Przez następne pół tysiąclecia cesarze rzymscy kontrolowali rozległe imperium europejskie i śródziemnomorskie, które powoli podupadało. Próbując zapobiec upadkowi, cesarz Dioklecjan podzielił imperium na dwie części i oparł je w Rzymie i Konstantynopolu w 285 p.n.e., co ostatecznie doprowadziło do pełnego rozłamu w 395 p.n.e. i upadek Rzymu w 476 p.n.e.

Ruchy bhakti (hinduizm oddania)

Słowo bhakti pochodzi od sanskryckiego słowa oznaczającego „dzielenie się”. Używano go do opisanie nowego rodzaju ścieżki do mokszy („wyzwolenie z cyklu reinkarnacji”). Wielbicieli Bhakti (bhaktowie) zwykle oddawali się jednemu z Trimurti Brahmana („najwyższej rzeczywistości duchowej”). Trzej bogowie Trimurti to Brahma, Wisznu i Śiwa, lub w wielu przypadkach bhaktowie poświęcili się w sposób emocjonalny jakiemuś awatarowi Trimurti, jak Kryszna. To emocjonalne zaangażowanie odznaczało bhaktów jako zwolenników bhaktimargi. Ruchy bhakti wzywały ludzi do żarliwego oddania bogu lub bogini jako wdzięczny wyraz wdzięczności za otrzymane korzyści. Lub może wyrażać nadzieję na otrzymanie pomocy. Najczęściej przybierało ono formę żarliwej miłości do bóstwa. W miarę rozwoju ruchy bhakti stały się bhaktimargą, czyli jedną z trzech hinduskich ścieżek (margas) umożliwiających ucieczkę z koła reinkarnacji. Margi były „ścieżkami”, „drogami” lub „sposobami” osiągnięcia ostatecznego wyzwolenia duszy z spowodowanego karmą cyklu powtarzających się reinkarnacji. Podstawowym problemem życia człowieka było cierpienie. Celem życia była ucieczka od powtarzających się cykli reinkarnacji. Do czasu rozwoju bhaktimargi istniały tylko dwie ścieżki: karmamarga („religia rytuałów i czynów etycznych”) oraz gyanamarga (jnanamarga, czyli „religia głowy poprzez medytację”). Uderzenie bhakti było religijną drogą serca, drogą pełnego miłości oddania. Ruchy bhakti powstały w południowych Indiach wśród ludzi mówiących po tamilsku mniej więcej między VII a IX wiekiem. Zapewnia swoim wielbicielom zbawienie poprzez pełne miłości oddanie ostatecznemu bóstwu. Alwarowie („ten, który zanurkował” lub „ten, który jest zanurzony”) byli poetami mówiącymi po tamilsku, których dzieła promowały kult bhakti w południowych Indiach. Alwarów zalicza się do 12 poetów ruchu bhakti, którzy żyli w południowych Indiach w latach 650–940. Promowali kult Wisznu, używając poezji jako środka wyrażania żarliwej miłości do boga. Celem tego tekstu było pokazanie, jak każdy bhakta może wyrazić głębokie oddanie bogu jako ścieżkę do nieba boga lub bogini. Do Alwów i innych wędrownych śpiewaków tamtych czasów należeli ludzie ze wszystkich kast. Wykorzystali włączenie wyrzutków, aby pokazać potencjał powszechnego zbawienia (uniwersalizm). Monoteistyczne wyzwania ze strony islamu, kładącego silny nacisk na jedność Boga, mogły wpłynąć na ruchy bhakti w północnych Indiach. Jednakże hinduizm, choć nie jest religią wedyjską, bierze swój punkt wyjścia z Wed, zatem badacze bhakti odnaleźli swoje korzenie w wedyjskim kulcie boga Rigwedy Weruny. Wiedza wedyjska była przekazywana z guru na ucznia na przestrzeni wieków. Ta duchowa linia nazywa się sampradajami. Inni widzą bhakti w fragmentach tekstów sanskryckich, Ramajanie, Bhagawadgicie lub w innych fragmentach Mahabharaty. Jeszcze inni widzą jego pochodzenie w Padma Puranie. Kult bhakti skłaniał się ku praktyce monoteistycznej. Bhakti stłumiła także liczne przejawy ikonograficzne różnorodnych przejawów Brahmy, które osoby z zewnątrz uważały za bałwochwalstwo. Niektóre ruchy bhakti łączono z Śiwą, bogiem seksualności, płodności i zniszczenia. Inne są związane z wielbieniem Kryszny. Cechą charakterystyczną Tamil Bhakti był wyraz oddania w pieśniach śpiewanych w językach narodowych. Śpiewanie w językach zwykłych ludzi było nie tylko bardzo egalitarne, ale także bardzo emocjonalne. Ci, którzy rozwinęli się w oddaniu, stali się świętymi bhakti. Wokół nich gromadziły się społeczności (satsang) dobrych ludzi. Wierzono, że

zgrupowanie dobra przewycięży zło i będzie miało moc przemieniania życia. Ruchy bhakti łączyły pieśni (bhadžany) z oddaniem. Dwie grupy śpiewaków-świętych, Alwarowie i Nayanarzy, rozkwitły w południowych Indiach po latach sześćdziesiątych X wieku. Te dwie grupy, Alwarowie i Nayanars, były oddane propagowaniu kultu Śiwy i inne kult Wisznu. Czasami śpiew trwał bardzo długo. Wiele bhadžanów zawiera elementy miłości wyrażanej z pasją i można je porównać do namiętnej miłości wyrażonej w Pieśni nad Pieśniami. Inne mają bardziej wyraźnie seksualny charakter, wywodząc swoje motywy z opowieści o Krysznie bawiącym się z gopi (krówkami) lub Krysznie jako boskim kochanku. Niektórzy wielbiciel bhakti stworzyli poezję miłosną. Na przykład Jayadeva stworzył Gitagovindę (Pieśń Govindy) w XII wieku. Kobiety od samego początku były mocno zaangażowane w ruchy bhakti, a niektóre zostały poetkami. Inne praktyki bhakti obejmują recytację imienia Boga wielbiciela. W okresie średniowiecza szkoły bhakti rozwinęły praktyki oddania oparte na emocjach występujących w związkach. Te wyrażenia emocjonalne zinterpretowano jako analogiczne do związku wielbiciela z bogiem. Do tych emocjonalnych wyrazów należy miłość kobiety do ukochanego. Cechą ruchów bhakti było ustanawianie świętych bhakti. Na przykład Purandaradas (ok. 1540) był wielką postacią literacką ruchu bhakti. Był czczony jako ojciec klasycznej muzyki karnatycznej, zwanej muzyką Karnataka z południowych Indii. Jego klasyfikacja czynników swavali, jantawarase, alamkara i lakshana jest dziś standardem w całym południowych Indiach. Większość Hindusów wybrała bogów Trimurti – Wisznu lub Śiwę. Niewielu wybrało Brahmę. Ci, którzy wybrali Wisznu lub jego awatary, nazywani są Vaisnawitami. Wśród awatarów Wisznu byli Kryszna, Rama i Budda. Do małżonków zaliczała się Radha, ukochana Kryszny, i Sita, inkarnacja Lakshmi. W Ramajanie Sita i Rama są przedstawieni jako idealna para. Ich wzajemne oddanie w miłości jest przykładem do naśladowania. Bhaktowie podążający za Śiwą nazywani są Śiwaitami. Są oddani władcy tańca, który w hymnie Kapalakundali w Malatimadhawie Bhavabhutiego każe Śiwie zaangażować się w szalony taniec, który niszczy światy, ale także je odnawia. Do małżonków Śiwy zaliczają się Parvati, która jest miła i delikatna, Kali, która rozprzestrzenia choroby i śmierć, oraz Durga, wojownicza bogini, która szuka ofiar, w tym ofiar z ludzi. Inną formą bhakti jest joga bhakti. W jodze bhakti jogin medytuje, aby znaleźć wyzwolenie w medytacyjnym zaabsorbowaniu bóstwem. Wielu ascetów (sadhu) i joginów jest wielbicielami Śiwy, ponieważ jest on znany jako wielki jogin. W XVI wieku słynny święty Caitanya (1486–1533) dodał na ulicach nabożne śpiewy, intonowanie i tańce. Wraz z jego zwolennikami zbudowano liczne świątynie Kryszny. Caitanya szeroko promował bhakti Wisznu w północnych Indiach, szczególnie w Bengalu. Z tej grupy wywodzi się Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kryszny, popularnie znane jako Hare Kryszna.

Renesans Karolingów

Renesans karoliński to nazwa nadana odrodzeniu klasycznej nauki i kultury, które miało miejsce na przełomie VIII i IX wieku, czyli w okresie, który z grubsza odpowiada panowaniu cesarza Franków Karola Wielkiego (768–814) i jego następców z dynastii Karolingów. Przed wstąpieniem Karola Wielkiego na tron dynastia Merowingów założyła szkołę dworską (zwaną scola palatina), aby przygotować młodych frankońskich arystokratów do ich przyszłych ról politycznych. Za edukację literacką odpowiedzialne były jednak szkoły klasztorne i katedralne. Karol Wielki znacznie zwiększył obowiązki szkoły pałacowej, która stała się ważnym repozytorium nauki i ośrodkiem reformy edukacji. Wydał także szereg dekretów królewskich wzywających do ogólnej poprawy wszystkich szkół w całym imperium. Aby pomóc mu w tych wysiłkach, zwerbował angielskiego mnicha Alcuina z Yorku (ok. 730–804), aby w 782 r. został dyrektorem szkoły pałacowej. Pod przewodnictwem Alcuina Karol Wielki zainicjował powszechną reformę kościoła. To śmiałe przedsięwzięcie rozpoczęło się od moralnego i intelektualnego wykształcenia duchowieństwa monastycznego i świeckiego. Słynny edykt z 785 r., znany jako Epistola de litis colendis (List o kultywowaniu liter), nawoływał duchownych do studiowania łaciny w celu zrozumienia doktryny chrześcijańskiej. Karol Wielki wyraził swoją dezaprobatę, że wiele pisemnych pism otrzymanych z jego klasztorów zawierało błędy gramatyczne i nieokrzesany język. Zauważył, że

gdy już opanują poprawną składnię i styl łaciński, duchowni muszą uczyć wszystkich, którzy mogą i chcą się uczyć. W 789 r. sobór w Akwizgranie potwierdził, że każdy klasztor i opactwo powinno mieć szkołę. Karol Wielki starał się zapewnić edukację wszystkim dzieciom na swoich terytoriach, niezależnie od tego, czy zamierzały wstąpić do klasztoru, czy nie. Wzrost znajomości języka łacińskiego wśród ludności świeckiej potwierdza powodzenie tych wysiłków. Karol Wielki rozumiał także, że jego duchowni nie mogliby stać się skutecznymi kaznodziejami, gdyby nie mieli dostępu do autorytatywnych i wiarygodnych egzemplarzy Pisma Świętego. Zlecił Alcuinowi zapewnienie, aby każdy klasztor i każdy kościół otrzymał egzemplarz Wulgaty wolny od błędów skrybów. Kopiowanie i rozpowszechnianie tekstów podstawowych wywarło nowy nacisk na skrytoria rękopisów (czyli „kopiownie”). Chcąc ujednoczyć jakość głosu, Karol Wielki zlecił Pawłowi Diakonowi (ok. 720–799) przygotowanie kazań na wszystkie święta. Miały one służyć miejscowym księżom za modele do wdrożenia i przeróbki. Nacisk położono także na reformę monastyczną. Chcąc wyegzekwować Regułę św. Benedykta, Karol Wielki nakazał sprowadzić z Monte Cassino we Włoszech wolny od błędów rękopis Reguły i rozstać jego kopie do wszystkich swoich klasztorów. Program nauczania, inspirowany pismami Augustyna z Hippony, skupiał się na dokładnym studiowaniu doktryny chrześcijańskiej i autorów klasycznych, którzy stanowili wzór dobrego stylu. Studenci studiowali i poznawali Psalmy oraz zostali wtajemniczeni – poprzez dzieła takie jak Zaślubienie Merkurego i filologia Martianusa Capelli (fl. 430) i Etymologie Izydora z Sewilli (ok. 615–630) – w siedem sztuk wyzwolonych. Szczególną uwagę zwrócono na trzy sztuki należące do trivium Boecjusza: gramatykę, retorykę i dialektykę. Bardziej zaawansowani uczniowie zostali także zapoznani ze sztukami naukowymi quadrivium: arytmetyką, geometrią, astronomią i harmonią (lub muzyką). Ferrières zyskał sławę dzięki skrupulatnym studiom literatury klasycznej; szkoły w Laon i Fuldzie były ośrodkami egzegezy biblijnej; Św. Wandrille przewyższał wszystkich innych w nauce muzyki; Tours i Reichenau słynęły z kopiowania i redagowania rękopisów. Około 70 szkół – zlokalizowanych w całym Niemczech, Francji, Szwajcarii, Włoszech i północnej Hiszpanii – pozostawiło nam pewne wzmianki o swojej działalności w IX wieku. Biblioteka Karola Wielkiego zawierała dzieła Horacego, Lucana, Terence’a, Statiusa, Juvenala, Tibullusa, Claudiana, Martiała, Cyseron, Serwiusz, Sallust, Wergiliusz, Makrobiusz, Owidiusz i Priscjan. Opaci na prowincji mogli wzbogacać swoje zbiory zamawiając odpisy ksiąg w bibliotece pałacowej lub w innych okolicznych bibliotekach klasztornych i katedralnych. Alcuin uważał, że ważne jest, aby ułatwić czytanie rękopisów poprzez przyjęcie interpunkcji i dodanie spacji między wyrazami. Co więcej, ponieważ materiały pisarskie były rzadkie i drogie, priorytetem było opracowanie jasnego i zwięzłego pisma. Średniowieczni skrybowie odziedziczyli po Rzymianach kilka pism, takich jak rustykalne wielkie litery, uncjała, półuncjała i kursywa. W inskrypcjach i kodeksach prawnych często można spotkać rustykalne kapitale. Pismo składa się z dużych, wąskich i wielkich liter umieszczonych obok siebie. Uncjała i półuncjała używały bardziej zaokrąglonych liter. Wszystkie trzy skrypty były kłopotliwe i zajmowały dużo miejsca. Chcąc jak najlepiej wykorzystać kosztowny arkusz pergaminu (skóra owcza) lub welin (skóra cielęca), dokumenty prawne i księgi handlowe pisano zazwyczaj kursywą, co było szczególnie trudne do odczytania. Na przykład irlandzki bookhand miał piękne i wyszukane pismo, ale było trudne do napisania, a litery pozostawały bardzo duże. W latach siedemdziesiątych XVIII wieku mnisi z Corbie – siostrzanej placówki Luxeuil, irlandzkiego opactwa założonego w VI wieku przez św. Kolumbę – opracowali zwarty, zaokrąglony, regularny i bardzo czytelny pismo, które stało się znane jako „minuskuła karolińska”. ze względu na swój mały rozmiar. Alcuin natychmiast wprowadził pismo do szkoły pałacowej i skryptorium, gdzie zaczęto przepisywać Biblię, pisma ojców kościoła i dzieła klasyczne. Minuskuła karolińska szybko rozprzestrzeniła się po całym imperium. W XX wieku przetrwała ona jako standardowa czcionka maszyn do pisania i stanowi podstawę czcionki komputerowej Times New Roman. Uczeń karoliński nie ograniczał się do kopiowania rękopisów. Komponowali także własne dzieła: podręczniki do nauk humanistycznych, komentarze biblijne, słowniki, glosariusze, dwujęzyczne spisy słów, kompilacje, podręczniki ortograficzne, komentarze i streszczenia dzieł

starożytnych. Z okresu odrodzenia karolińskiego pochodzi także imponujący zbiór literatury hagiograficznej (np. żywoty świętych). Zachowało się wiele pism politycznych i historycznych inspirowanych wzorami klasycznymi, m.in. Żywot Karola Wielkiego Einharda (na podstawie Żywotów Dwunastu Cezarów) i Dzieje Longobardów Pawła Diakona. Autorzy karolińscy, tacy jak Walafrid Strabon (ok. 808–899), Sedulius Scottus (fl. 848–874) i Lupus of Ferrières (ok. 805–862), napisali ponad 3200 stron oryginalnej poezji łacińskiej. Chociaż mężczyźni pozostali najbardziej aktywnymi uczestnikami renesansu karolińskiego, w klasztorach żeńskich realizowano programy studiów dla kobiet, a kobiety odgrywały ważną rolę jako nauczycielki poza swoimi wspólnotami religijnymi. Wiborada kształciła pustelniczki, a na początku lat czterdziestych IX wieku kobieta imieniem Dhuoba napisała Liber Manualis (rodzaj gramatyki), aby uczyć swojego syna Williama. Wnuczki Judyty, drugiej żony Ludwika Pobożnego, odziedziczyły część biblioteki ojca; klasztory żeńskie – takie jak Chelles, Jouarre, Säckinggen, Remiremont, Herford, Poitiers, Soissons, Essen i Brescia – miały własne skrytoria. Ważną rolę odegrali także irlandzcy uczeni (znani jako scholastycy). Pod koniec IX wieku mnich Notker – nauczyciel, skryba i bibliotekarz irlandzkiego klasztoru St. Gall w Szwajcarii – upamiętnił ich wpływ w słynnej anegdocie. Twierdzi, że dwóch Irlandczyków przybyło na dwór Karola Wielkiego i zrobiło na cesarzu tak wielkie wrażenie, że objął ich swoim patronatem. Einhard potwierdza, że Karol Wielki „darzył Irlandczyków szczególnym szacunkiem”. Po wycofaniu się Alcuina z życia publicznego do klasztoru w Tours dyrektorem szkoły pałacowej został Irlandczyk Klemens. Trwałe stosunki między monarchami Karolingów a Irlandczykami trwały długo po śmierci Karola Wielkiego, za panowania Ludwika Pobożnego, Lotara II i Karola Łysego (który stał się patronem słynnego irlandzkiego uczonego Jana Szkota Eriugeny). Za Karola Wielkiego i jego potomków dwór frankoński stał się ośrodkiem interakcji między uczonymi i poetami z całej Europy. Wpływy renesansu karolińskiego były nadal odczuwalne aż do X, a nawet do XII wieku, kiedy szkoły katedralne i klasztorne nadal realizowały program nauczania oparty na ojcach kościoła, autorach łacińskich i sztukach wyzwolonych.

Rycerskość

W średniowieczu rycerskość (wywodząca się od łacińskiego *caballus*, „nag” i blisko spokrewniona z francuskim kawalerem, hiszpańskim *caballero* i angielskim *cavalier*) oznaczała klasę rycerstwa i związane z nią ideały. Szlachetnego rycerza odróżniało się od chłopskiej piechoty kilkoma cechami: koniem, bronią (mieczem i włócznią), sztandarem i towarzyszami. Średniowieczne rycerstwo zostało ściśle powiązane z kościołem i wyprawami krzyżowymi. Podczas gdy wczesny Kościół uważał, że chrześcijaństwo i profesja zbrojeniowa są nie do pogodzenia, średniowieczni przywódcy kościelni zachęcali do rozwoju nowego, chrześcijańskiego porządku rycerskiego. Traktat Bernarda z Clairvaux „Pochwała nowego rycerstwa” (ok. 1128–1131) wychwala templariuszy, zakon żołnierzy biorących udział w krucjatach, którzy czerpali siłę w bitwie ze swojej żarliwej wiary. Rycerze chrześcijańscy w dalszym ciągu składali przysięgę wierności panu-lennikowi, ale otrzymywali także błogosławieństwo od kościoła. Było to znane jako *Benedictio novi militis* (błogosławieństwo dla nowych żołnierzy). Przed wzięciem udziału w rytuale kandydat zazwyczaj spowiadał się ze swoich grzechów, pościł i modlił się podczas całonocnego czuwania. Jego miecz został złożony na ołtarzu i pobłogosławiony. Klęcząc i ubrany na biało złożył przysięgę rycerską i jednocześnie odnowił przyrzeczenie chrzcielne. Echa nawoływania św. Bernarda do walki i życia dla Chrystusa przedostały się do literatury XII wieku, czego dowodem jest ostatni romans arturiański Chrétiena de Troyesa, *W poszukiwaniu Graala* (*Percival*) (ok. 1190). Rycerskość nie była jednak kojarzona tylko z religią i krucjatami. Niektórzy XII-wieczni poeci ludowi, jak Chrétien de Troyes i Marie de France, wychwalali cnoty i uprzejmość towarzystwa rycerskiego, przyczyniając się w ten sposób do powstania romansu dworskiego, gatunku, który wychwala wyrafinowaną lub czystą miłość (*fin n' amors*) pomiędzy rycerzem i jego damą. Odbiorcami tych wczesnych dzieł w języku narodowym były w dużej mierze kobiety, a we wszystkich opowieściach kobiety odgrywają ważną rolę. Kontrastuje to ostro ze względny brakiem postaci kobiecych we

francuskich chansons de geste (takich jak Pieśni o Rolandzie) i eposach germańskich (takich jak Beowulf). Kult fin' amors (lub miłości dworskiej, jak nazwał go XIX-wieczny filolog Gaston Paris) powstał w XI wieku wraz z liryką trubadurów i truwerów. (Trubadurów pisali w prowansalskim langue d'oc w południowej Francji; trouvères komponowali swoje dzieła w langue d'oïl na północy). Poeci ci byli typowo szlacheckimi, jak Wilhelm IX z Akwitanii, którego często określa się jako pierwszego trubadura. Zachowały się także dzieła kilku trubadurek – trobairitz – (np. hrabiny Dia). Pod wpływem potężnych mecenasów sztuki – takich jak królowa Eleonora Akwitanii (wnuczka Wilhelma IX) i jej córka, Maria, hrabina Szampanii – kult miłości dworskiej rozprzestrzenił się po całej średniowiecznej Europie. Pod koniec XII w. Andreas Capellanus, pisząc dla hrabiny Marii, ułożył traktat łaciński, powszechnie nazywany Sztuką miłości dworskiej (ok. 1184–1186). Aby nakreślić prawidłowe zachowania i postawy kochanków dworskich, Andreas odwołuje się do pism Owidiusza i konwencji poezji prowansalskiej. Według Andreego miłość to „wrodzone cierpienie, którego źródłem jest widok i nadmierne rozmyślanie o pięknie płci przeciwnej”, które uszlachetnia charakter kochanka i prowadzi go do wielkich osiągnięć. Rycerz z lewem Chrétien de Troyesa (ok. 1180 r.) – również poświęcony Marii z Szampanii – stanowi dobry tego przykład: Lancelot dokonuje wielkich wyczynów, ponieważ jego wierna (choć cudzołożna) miłość do Ginewry popycha go do prześcignięcia wszystkich innych rycerzy Króla Artura. Dworskie związki miłosne istniały głównie poza małżeństwem. Andreas upiera się, że mężczyzna musi zainicjować romans poprzez wyznaczenie swojego oddania. W pełni poddaje się woli damy, która ma władzę przyjąć lub odrzucić zalotnika. W obu przypadkach rycerz będzie jej nadal służył. Dworska relacja miłosna odzwierciedla zatem więź feudalną pomiędzy rycerzem a jego lorda-pana. Pod koniec swojej książki Andreas odrzuca miłość. Z tego powodu niektórzy uczeni uważają, że całe jego dzieło stanowi parodię miłości dworskiej i nie należy go traktować poważnie. Rzeczywiście późniejsi autorzy, jak Alain Chartier w Belle dame sans merci, nie wahają się demaskować ekscesów związanych z miłością dworską, takich jak niesprawiedliwe traktowanie mężczyzn przez bezlitosne i zmienne kobiety. Wiele literatury ludowej z XIII i XIV wieku również celebrowało paradygmaty miłości dworskiej. Romans o róży Guillaume'a de Lorraina i Jeana de Meuna opisuje wysiłki narratora, by zdobyć miłość „tej, która jest godna nazywać się Różą”. Geoffrey Chaucer (który przetłumaczył Romans o róży) czyni tradycję miłości dworskiej centralnym tematem swoich Troilusa i Criseyde'a. „Opowieść rycerska” (z „Opowieści kanterberyjskich”) ostrzega przed niebezpieczeństwami, jakie niesie ze sobą stanie się ofiarą „amor de lonh”. Dwóch kuzynów, Arcite i Palamon, zakochuje się w pięknej młodej kobiecie, którą wysłędzili z daleka. To zauroczenie piękną Emelye ostatecznie prowadzi do śmierci Arcite. W „Opowieści rycerskiej” Chaucer kpi z miejsca damy w stosunkach dworskich: Emelye zostaje zredukowana do biernego obserwatora, zmuszonego do zawarcia małżeństwa wbrew swojej woli. Choć jest idealizowana, a nawet czczona przez Arcite i Palamona, nie ma kontroli nad własnym przeznaczeniem. Fałszywe bałwochwalstwo Chaucera ostro kontrastuje z miłością Dantego Alighieri do Beatrice, do której zabiega o względy w La Vita Nuova i której wdzięk i piękno ostatecznie doprowadziły go do kontemplacji Boga w trzeciej księdze Boskiej Komedii. Dla Dantego, który nawiązuje do Traktatu św. Bernarda O kochaniu Boga, związek dworski prowadzi kochanka nie tylko do wielkich czynów, ale także do zbliżenia się do Boga poprzez swą czystą i czystą miłość do kobiety. (Tymczasem pożądlivi kochankowie, którzy nie żałują za swoje grzechy – jak Paolo i Francesca – są skazani na wieczne cierpienie w piekle). Wpływ średniowiecznego rycerstwa i miłości dworskiej na Europę Zachodnią był trwały i głęboki. W XVI-wiecznej Księdze dworzanina Baldassare Castiglione wzoruje swoje rady dla dworzan i dworzan w renesansowych Włoszech na etykiecie rycerskiej. Znani poeci, tacy jak Petrarca, Ronsard, Donne i Szekspir, przez wieki nadal zabiegali o względy kobiet na wzór trubadurów. W XIX wieku Walter Scott i Tennyson przyczynili się do prawdziwego odrodzenia literatury rycerskiej – i wysoce romantycznej –; Przez cały XX wiek kwitły opowieści o średniowiecznych rycerzach walczących o miłość swoich dam (takich jak Pewnego razu i Przyszły Król White'a).

Rekonkwista Hiszpanii

W ciągu kilkudziesięciu lat po śmierci proroka Mahometa w 632 r. n.e. islam szybko rozprzestrzenił się w Afryce Północnej i w ciągu stulecia zapukał do drzwi Europy. W 711 r. najeżdżająca armia muzułmańska przekroczyła Cieśninę Gibraltarską do Iberii i do 718 r. podbiła większość półwyspu. Przez następne osiem stuleci toczyła się złożona walka między islamskim kalifatem Półwyspu Iberyjskiego a pozostałymi przy życiu królestwami chrześcijańskimi: maleńką Nawarrą w Pirenejach, Portugalią na wybrzeżu Atlantyku, Kastylią na szerokim centralnym płaskowyżu i Aragonią na północnym wschodzie. Na Zachodzie i wśród chrześcijan ten trwający 774 lata proces walki i dostosowania stał się znany po prostu jako Rekonkwista (718–1492) – termin ten zarówno zaciemnia, jak i odkrywa ten fascynujący okres. Hiszpańska narracja chrześcijańska ma tendencję do przedstawiania rekonkwisty jako okresu mniej lub bardziej ciągłych działań wojennych, których rezultatem był stopniowy wycofywanie się w ciągu prawie ośmiu stuleci. Rzeczywistość była znacznie bardziej złożona. Chrześcijanom i Żydom żyjącym pod panowaniem islamskim (lub mauretańskim) na ogół pozwolono zachować swoją religię, język i zwyczaje, podczas gdy liczne zapożyczenia i przenikanie się kultur, a także przemoc i konflikty naznaczyły stulecia relacji muzułmańsko-chrześcijańskiej. Około roku 1100 cztery chrześcijańskie królestwa zintensyfikowały wysiłki mające na celu pokonanie państwa mauretańskiego i wypędzenie jego mieszkańców z Półwyspu Iberyjskiego. Portugalia uzyskała niepodległość w 1139 r., podczas gdy do połowy XII wieku Kastylia i Aragonia odzyskały wiele ziem utraconych podczas początkowych najazdów islamskich. W bitwie pod Las Navas de Tolosa w Andaluzji w roku 1212 połączona armia kastylijsko-aragońska zadała zdecydowaną klęskę siłom muzułmańskim. Pod koniec XIII wieku posiadłości mauretańskie uległy znacznemu zmniejszeniu, ograniczając się głównie do Granady na dalekim południu, która od 1275 r. pozostawała kalifatem płacącym daninę aż do ostatecznej klęski w 1492 r. 19 października 1469 r. odbyło się małżeństwo Izabeli Kastylijskiej i Ferdynand Aragoński zaznaczył dynastyczną unię dwóch największych i najpotężniejszych królestw chrześcijańskich, przygotowując grunt pod konsolidację i centralizację władzy państwowej; koniec wojen domowych, które pod koniec XV wieku pustoszyły chrześcijańskie królestwa Iberii; utworzenie hiszpańskiej inkwizycji (1478) w celu ujednoczenia religijnego w całym królestwie; wypędzenie Żydów; i ostateczna porażka Maurów. Kastylia była zdecydowanie większym i bardziej zaludnionym z obu królestw, z trzykrotnie większym terytorium niż Aragonia (która obejmowała także Katalonię i Walencję na wschodzie) i około 6 milionami z 7 milionów mieszkańców obu królestw. Miała zatem odegrać wiodącą rolę w podboju i kolonizacji Ameryk po roku 1492. Rok 1492 był także świadkiem przymusowego wypędzenia około 150 000 Żydów z Kastylii i Aragonii za odmowę przejścia na chrześcijaństwo oraz ostatecznej porażki Grenady, ostatnie pozostałe terytorium Maurów w Iberii, kończące prawie osiem wieków rekonkwisty. Ogólnie rzecz biorąc, te osiem stuleci stworzyło wśród chrześcijan Iberii wysoce zmilitaryzowaną, gorliwą i nietolerancyjną formę chrześcijaństwa; gęste przenikanie się kościoła i państwa; wysoce hierarchiczna i sztywna struktura klasowa; etos ekspansjonizmu terytorialnego; oraz szereg praktycznych szablonów podboju i ujarzmiania obcych ziem i ludów. Wszystkie te szerokie tematy okazały się kluczowe dla hiszpańskiego podboju i kolonizacji obu Ameryk w latach po 1492 roku.

Ryszard I

(1157–1199) król Anglii

Ryszard I (1189–1199) był trzecim synem króla Anglii Henryka II i Eleonory z Akwitanii. Znany jako „Lwie Serce” ze względu na swoje liczne wyczyny militarne, Ryszard został królem Anglii i Normandii po śmierci Henryka II w 1183 r. W ciągu roku dowodził siłami Trzeciej Krucjaty. Jego celem był powrót Jerozolimy pod panowanie chrześcijańskie. Wyprawa Ryszarda prawie doprowadziła do bankructwa angielskiego skarbu i doprowadziła do podwyższenia podatków na pokrycie wyprawy. Po przybyciu na

Sycylię Ryszard zaatakował Messini, a po zdobyciu miasta splądrował je i doszczętnie spalił. Poptłynął na Rodos, część Cesarstwa Bizantyjskiego, i udał się na wyspę Cypr. Większa i lepiej wyposażona armia Ryszarda wkrótce pokonała władców Cypru. Następnie krzyżowcy splądrowali wyspę i dokonali masakry swoich przeciwników. Podczas pobytu na Cyprze Ryszard poślubił swoją narzeczoną, Berengarię z Nawarry. Z własnego wyboru Richard często oddalał się od Berengarii i małżeństwo nie dało dzieci. Ryszard nie pozostawił żadnego prawowitego następcy tronu. Latem 1191 roku Ryszard przybył do Akki, aby pomóc francuskim i austriackim krzyżowcom w ich dwuletnim oblężeniu miasta. Wkrótce pokłócił się z królem Francji Filipem II Augustem i po upadku miasta Filip wrócił do Francji. Kierując się wcześniejszym schematem podboju, siły Ryszarda splądrowały miasto i zabiły wielu więźniów. Jednak Ryszard był bardzo odizolowany, a strategia „spalonej ziemi” Saladyna (Salah ad din, Yusuf) sprawiła, że jego armii zabrakło zaopatrzenia. Ryszard i Saladyn, obaj zapaleni stratedzy wojskowi, manewrowali nad terytoriami wokół Jerozolimy i rozwinęli wzajemny szacunek dla zdolności drugiej strony. Uznając, że nie będzie w stanie utrzymać Jerozolimy militarnie, Ryszard zgodził się w 1192 r. na wynegocjowane porozumienie, na mocy którego krzyżowcy zatrzymali Akkę, a muzułmanie Jerozolimę. Chrześcijańscy pielgrzymi mieli dostęp do świętych miejsc w mieście. Pragnąc powrotu do Anglii, gdzie rywale zagrażali jego tronowi, Ryszard wypłynął do Europy, ale statek rozbił się u wybrzeży Wenecji. Został schwytany i przetrzymywany jako zakładnik przez Leopolda austriackiego, a uwolniony dopiero w 1194 roku po zapłaceniu ogromnego okupu. Zginął od rany postrzałowej w ramię podczas walk w Normandii w 1199 r.

Roland, Pieśń o

Anonimowa Pieśń o Rolandzie to najstynniejszy epos starofrancuski, czyli chanson de geste. Został skomponowany ok. 1090, ale podjęto się jej napisania dopiero prawie 100 lat później. Najstarszy pisany egzemplarz, odkryty przez Franciszka Michela w 1835 r., zachował się w Oxford Bodleian MS Digby 23. Jak wszystkie pieśni geste, Pieśń o Rolandzie została wykonana na głos przed publicznością przez minstrela (lub jongleura). Jest mało prawdopodobne, aby cały wiersz został wyrecytowany podczas jednego posiedzenia: składa się z około 4000 wersów dekasylabowych, ułożonych w 291 laiss, czyli wersetów. Pieśń o Rolandzie jest luźno oparta na wydarzeniach historycznych opisanych przez Einharda w jego Vita Karoli z IX wieku. Karol Wielki, Święty Cesarz Rzymski, najechał Hiszpanię w 778 r., aby uwolnić kraj od zbliżającego się zagrożenia muzułmańskiego. Witraż w katedrze w Chartres sugeruje, że cesarz miał wizję św. Jakuba, którego ciało zostało pochowane w Compostela w zachodniej Hiszpanii. Jakub poprosił Karola Wielkiego o wyzwolenie jego domu z rąk pogan. Wracając z bitwy, armia frankońska maszerowała przez Pireneje. Bez ostrzeżenia Baskowie zaatakowali tylną straż w Roncevaux i brutalnie wszystkich zabili. Autor Pieśni o Rolandzie zastępuje Basków Saracenami, tworząc epos o wojnie religijnej pomiędzy chrześcijanami a niewiernymi. Pieśń o Rolandzie dzieli się na dwie odrębne części. Pierwsza opowiada o śmierci Rolanda i jego ludzi. Drugi opisuje zemstę Karola Wielkiego. Na początku wiersza cesarz walczy w Hiszpanii od siedmiu lat. Armia Franków podbiła cały kraj z wyjątkiem jednego miasta: Saragossy, rządzonej przez króla Marsyla i królową Bramimondę. Idąc za radą władcy Saracenów Blancadrina, Marsyl wysłał wiadomość do Karola Wielkiego, w której ogłasza zamiar zostania wasalem cesarza i przejścia na chrześcijaństwo. Karol Wielki przyjmuje ofertę i musi wybrać posła, którego wyśle na dwór Marsylego. Roland – najlepszy rycerz Karola Wielkiego – nominuje swojego ojczyma, Ganelona. Błędnie wierząc, że Roland na złość wybrał go do tej niebezpiecznej misji, Ganelon spiskuje z poganami przeciwko Karolowi Wielkiemu. Mówi Marsyliowi, że Karol Wielki nie będzie kontynuował walki, jeśli Saraceni zabiją Rolanda, który prawdopodobnie poprowadzi tylną straż, gdy Frankowie maszerują przez Pireneje. On i jego ludzie będą najbardziej bezbronni w wąskiej i zdradliwej przełęczy pod Roncevaux. Ganelon wraca do Karola Wielkiego i fałszywie poświadcza dobre intencje Marsylego. Zgodnie z przewidywaniami Roland zgłosił się na ochotnika do poprowadzenia tylnej straży, a wraz z nim wyruszyli najsilniejsi wasale Karola Wielkiego,

„dwunastu parów”, w tym Olivier (najlepszy przyjaciel Rolanda) i arcybiskup Turpin. W Roncevaux zostają zaatakowani przez Saracenów, którzy znacznie przewyższają ich liczebnie. Olivier (określany jako mądry) radzi Rolandowi, aby zadął w róg i wezwał Karola Wielkiego do powrotu do walki. Ale Roland (charakteryzujący się dumnym, odważnym i obowiązkowym) odmawia; takie postępowanie oznaczałoby słabość i mogłoby narazić życie cesarza na niebezpieczeństwo. Tylna straż walczy dzielnie i zabija dużą liczbę wrogów. Ostatecznie Olivier, Turpin i wszyscy żołnierze frankońscy leżą martwi. Roland dmucha w róg (lub oliphant), aż pękają mu skronie, sygnalizując Karolowi Wielkiemu swoją porażkę. Przed śmiercią próbuje złamać swój miecz Durendal na otaczającej go czarnej skale, aby nie wpadł w ręce pogan (wyłom w skale wzdłuż granicy francusko-hiszpańskiej znany jest jako Brèche de Roland). Roland umiera śmiercią bohatera: kładzie się twarzą do ziemi wroga, a aniołowie i święci prowadzą jego duszę do nieba. Karol Wielki przybywa z resztą armii frankońskiej. Ogarnięty smutkiem postanawia pomścić śmierć swoich ludzi. Bóg w cudowny sposób sprawia, że słońce pozostaje wysoko na niebie, aby wróg nie mógł uciec pod osłoną nocy. Frankowie zabijają pozostałych Saracenów, wypychając ich do rzeki Ebro; tysiące utonęło. Król Marsyl ucieka i odkrywa, że Baligant, emir Babilonu, przybył, aby pomóc Saracenom w wojnie. Baligant jedzie ze swoimi ludźmi do Roncevaux, gdzie Frankowie grzebią zmarłych. Dochodzi do wielkiej bitwy. Kiedy Karol Wielki zabija Baliganta, pozostali Saraceni uciekają; Frankowie maszerują na Saragossę i ostatecznie zdobywają miasto. Wściekła na boga Saracenów za porzucenie swego ludu, królowa Bramimonde towarzyszy Karolowi Wielkiemu w powrocie do Francji. Pod koniec wiersza z własnej woli nawraca się na chrześcijaństwo. Kiedy armia frankońska przybywa do Aix (stolicy Karola Wielkiego), cesarz informuje narzeczoną Rolanda, Aude, o śmierci Oliviera i Rolanda. Karol Wielki oferuje jej w zamian swojego syna. Z żalu po Rolandzie Aude mdleje, pada martwa i zostaje pochowana z wielkimi honorami. Tymczasem Ganelon oczekuje na proces za zdradę stanu. Jego krewny, Pinabel, broni swojego honoru podczas pojedynku z przyjacielem Rolanda, Thierryem. Thierry, który jest zdecydowanie słabszym rycerzem, pokonuje swojego groźnego przeciwnika. Frankowie interpretują to jako znak, że Bóg ujawnił winę Ganelona. Skazują Ganelona na śmierć przez rozczłonkowanie. Na domiar złego skazują także na powieszenie 30 jego krewnych. Wojna wreszcie się skończyła i Frankowie przygotowują się do odpoczynku. Ale tej nocy, kiedy śpi, Karol Wielki ma wizję anioła Gabriela, który ujawnia, że Frankowie muszą wyruszyć na nową krucjatę. Zmęczony bitwą Karol Wielki posłusznie ślubuje jednak spełniać wolę Bożą. Pieśń o Rolandzie powstała mniej więcej w tym samym czasie, co Sobór w Clermont (1095), na którym papież Urban II nawoływał wszystkich chrześcijan do walki w wyprawach krzyżowych w celu odzyskania Ziemi Świętej. Wiersz stał się świadectwem cnotliwej odwagi zachodniego chrześcijaństwa w walce z poganami. Jest to także dzieło głęboko nacjonalistyczne. W *De gestis Anglorum* (1125) Wilhelm z Malmesbury pisze, że opowieść Rolanda śpiewana jest przed bitwą pod Hastings, aby dodać sił francuskim żołnierzom, którzy mają walczyć.

Rzym, średniowieczny

W średniowiecznym Rzymie brakowało zorganizowanego rządu, który był normą w innych włoskich miastach. Obecność papieża i towarzyszącej mu biurokracji kościelnej oznaczała czasami niełatwe stosunki między Kościołem a państwem. Istniejący zorganizowany rząd skupiał się na senacie. Liczba senatorów wahała się od jednego do aż 56. Długość kadencji senatora była równie elastyczna. Traktat z 1188 r. podpisany przez papieża Klemensa III między miastem Rzymem a papieżem przewidywał oficjalne papieskie uznanie senatu w zamian za senatorską wierność papieżowi. Papież obiecał także pewne wsparcie finansowe senatowi i pomoc w utrzymaniu murów obronnych miasta. Rzymem rządził sygnatariusz papieski wyznaczony przez papieża, który zwykle reprezentował interesy jednej lub więcej rzymskich rodzin. Rzym został podzielony na szereg dzielnic, które kojarzone były z konkretnym rzemiosłem. Dzielnice te kojarzono także z rodzinami szlacheckimi, które dominowały nad okolicą swoimi kontrolowanymi przez rodziny wieżami. Wieże były konstrukcjami obronnymi, do których

rodziny uciekały w czasie konfliktów. XIII wiek w Rzymie był okresem szczególnie znanym z wojen wieżowych pomiędzy wybitnymi rodzinami szlacheckimi, które walczyły o kontrolę nad miastem. Często wojny te były wynikiem rywalizacji pomiędzy Guelfem, czyli partią papieską, a tymi, którzy wspierali Gibelinów, czyli partią imperialną. Dwie z najwybitniejszych rodzin tej epoki to rodziny Orsini (Guelf) i Colonna (Ghibelline). Legenda rodziny Orsini datuje ich przybycie do Rzymu na rok 425. Twierdzili, że są potomkami zaginionego chłopca karmionego przez niedźwiedzia; orso to włoskie słowo oznaczające „niedźwiedź” i symbol rodziny Orsini. Orsini uznawali papieża Stefana II, papieża Pawła I, św. Benedykta, św. Scholastykę i braci S.S. Jana i Pawła za część ich rodzinnego rodu. W przeciwieństwie do tego rodzina Colonna nie podpisywała się pod tak starożytnymi i kolorowymi legendami rodzinnymi dotyczącymi ich pochodzenia. Zapisy wskazują, że pierwszą osobą, która użyła imienia Colonna, był Pietro de Colonna (1064 – ok. 1118), jednak pochodzenie tego imienia pozostaje tajemnicą. Legenda rodzinna nawiązuje do włoskiego słowa oznaczającego kolumnę z historią, że na początku XIII wieku kardynał Giovanni Colonna wrócił ze wschodu z tą samą kolumną, której używano podczas biczowania Chrystusa, i umieścić ją w Santa Prassede. Dominacja Orsiniego w Rzymie trwała od połowy XII wieku do końca XIII wieku. Dominacja rodzinna w Rzymie, czy to przez Orsinich, czy Colonnów, była zwykle zdobywana poprzez członkostwo w kolegium kardynalskim lub papieżstwie, co prowadziło do przyznawania zamożnych lenn innym członkom rodziny. Dojście rodziny Colonna do dominacji i początek zaciętej bitwy między obiema rodzinami można datować na wybór Mikołaja IV (1288–1292), zwolennika Colonna, na papieża. Wzrost i upadek fortun rodzinnych był w dużej mierze związany z kontrolą papieżstwa i kurii papieskiej. Bitwa między rodzinami Orsini i Colonna przybrała szczególnie zaciekle obrót, gdy rodzina Colonna poparła atak na Bonifacego VIII we wrześniu 1303 roku pod Anagni, podczas gdy rodzina Orsini kontynuowała swoje pro-Guelskie tendencje i wspierała go. Bonifacy odpowiedział, niszcząc posiadłości Colonna w Rzymie i jego okolicach. Losy często wisiły na włosku, nawet jeśli zasiadający na tronie papieskim nie pochodził z żadnej rodziny. Orsini próbowali pozyskać poparcie papieża przeciwko swoim rywalom z Colonna, na przykład przyznając mu zgodę na użycie wojsk papieskich przeciwko Colonna przez Sykstusa IV. Rezultatem tej agresywnej pogoni za papieżstwem było 22 kardynałów i trzech papieży dla rodziny Orsini w latach 1144–1562 w porównaniu z 11 kardynałami i jednym papieżem dla rodziny Colonna. Ostatecznie obydwie rody otrzymały tytuł książąt uprawnionych do tronu papieskiego. Jednak rywalizacja między rodzinami szlacheckimi nie była tak intensywna, aby rywale usunęli z rozważań jedno kluczowe narzędzie awansu – małżeństwo. Święta Małgorzata Colonna (zm. 1280) była dzieckiem małżeństwa Colonna-Orsini. Lorenzo de' Medici (Florencja) i jego syn Piero wzięli żony Orsiniego. Więzy rodzinne i rywalizacja zdominowały średniowieczny Rzym, jego rządy i życie codzienne.

Rzym, papieżstwo w okresie renesansu

Papieże renesansu obejmują szereg biskupów rzymskich żyjących w latach 1447–1484, czego najlepszym przykładem są Mikołaj V (1447–1455), Pius II (1459–64) i Sykstus IV (1471–1484), którzy rządili Kościołem zachodnim zgodnie z duchem renesansowej kultury literackiej. Często spotykali się z krytyką ze strony biografów, zarówno współczesnych, jak i współczesnych, za podporządkowanie swoich kościelnych obowiązków osobistym ambicjom.

MIKOŁAJ V

Mikołaj, urodzony jako Thomas Parentucelli w 1397 r., był humanistą, który piął się po szczeblach kościelnych, aż został papieżem. Tomasz, człowiek o niezwykłych zdolnościach intelektualnych, takcie i uprzejmości manieri, kształcił się w Bolonii, gdzie w 1444 r. został arcybiskupem, a po powrocie z Niemiec jako legat papieski został mianowany kardynałem w 1446 r. Cztery miesiące później został wybrany jednomyślnie na tron papieski, a jego zainteresowanie światem klasycznym doprowadziło go do naprawy budynków, mostów, akweduktów i wielkich kościołów Rzymu. Mikołaj ogłosił rok 1450

Rokiem Jubileuszowym, mającym na celu ponowne zjednoczenie narodów europejskich z Rzymem i ponowne rozpalenie ognia pobożności, który wygasł podczas niewoli awiniońskiej (1309–77) i Wielkiej Schizmy Zachodniej (1378–1415). Czterdzieści tysięcy pielgrzymów przybyło do Rzymu, gdzie w całym mieście wystawiano relikwie, przedstawiające rzekome głowy Piotra i Pawła w każdą sobotę oraz chusteczkę św. Weroniki – na której rzekomo widniał zarys twarzy Chrystusa – w każdą niedzielę. Mikołaj wykazał się dyplomacją i sukcesem w administrowaniu majątkiem Stolicy Apostolskiej. Rozszerzył granice Państwa Kościelnego dalej niż ich obwód przed niewolą awiniońską, odzyskując Bolsenę i zamek Spoleto oraz doprowadzając do poddania Bolonii, do której wysłał Bessariona jako legata papieskiego. Aby podkreślić wyższość swojej duchowej władzy nawet przed najwyższą doczesną władzą, Mikołaj koronował niemieckiego Fryderyka III na Świętego Cesarza Rzymskiego w 1452 r., ostatniego cesarza mianowanego w historii imperium. Kiedy w 1453 roku Stephen Porcaro próbował przejąć tron papieski, Mikołaj szybko stłumił spisek. Okazał się rozsądny w doborze kardynałów, w tym wybitnego teologa dialektycznego Mikołaja z Kuzy. Pomimo sukcesów na zachodzie Mikołaj poniósł najbardziej zauważalną porażkę swojego panowania, gdy bezskutecznie próbował zapobiec wпадnięciu Konstantynopola w ręce Turków osmańskich, co nastąpiło 29 maja 1453 r. Jego niemoc wynikała w dużej mierze z jego nalegając, aby Cerkiew prawosławna najpierw pogodziła się z Kościołem rzymskim, od którego była oddzielona przez cztery stulecia, zanim udzieli wsparcia militarnego. Naród grecki gwałtownie sprzeciwiał się unii z Rzymem, aż do tego stopnia, że Lucas Notaras, najpotężniejszy człowiek Cesarstwa Bizantyjskiego, ogłosił, że woli islam od katolicyzmu. Minął ponad rok, zanim Grecy, w obliczu zbyt bezpośredniego niebezpieczeństwa, zgodzili się, ratyfikując Artykuły Unii z Ferrary między wyznaniem greckim i łacińskim. Chociaż Mikołaj odpowiedział w kwietniu 1453 roku, wysyłając statki z Neapolu, Wenecji i Genui wraz ze strażą złożoną z 200 żołnierzy, było już za późno, aby powstrzymać turecki podbój. Słusznie przeczuwając, że ta katastrofa zostanie uznana przez przyszłe pokolenia za plamę na jego pontyfikacie, Mikołaj wezwał narody chrześcijańskie do krucjaty o odzyskanie Konstantynopola, utożsamiał osmańskiego przywódcę Mohammeda II ze smokiem przedstawionym w Księdze Apokalipsy i oferował rozgrzeszenie każdemu, kto chciałby spędzić w przedsiębiorstwie sześć miesięcy lub utrzymać przez ten czas przedstawiciela. Jednak Europa odrzuciła rozkaz papieski na soborach w Ratyzbonie i Frankfurcie w 1454 r., gdy minął czas entuzjazmu krucjatowego i powszechnie obawiano się Turków. Choć Mikołaj zmarł rok później, nadal cieszy się sławą erudycyjnego i genialnego mecenasa sztuki i literatury

PIUS II

Pius II zaliczany jest do najbardziej rzucających się w oczy postaci XV wieku ze względu na swą dyplomatyczną przenikliwość i ciągłe, lecz skuteczne dążenie do osobistych korzyści. Urodzony jako Aeneas Sylvius de'Piccolomini w 1405 roku jako jedno z 18 dzieci, w wieku 18 lat zapisał się na Uniwersytet w Sienie, kiedy został urzeczony urzekającym kaznodzieją Bernardino i rozpoczął naukę greki we Florencji. Po ukończeniu studiów Eneasze pełnił kolejno funkcję sekretarza kardynała Capricany, biskupa Navaro i kardynała Albergatiego, co umożliwiło mu podróżowanie po głównych miastach kontynentu, Anglii i Szkocji. Następnie Eneasze osiadł w Bazylei, gdzie stał się czołową osobistością w radzie miejskiej i był wielokrotnie wysyłany jako ambasador do Frankfurtu, Trydentu i Rzymu. Jego ambicje polityczne doprowadziły go do przypodobania się cesarzowi Fryderykowi III, a jego twórczy geniusz, przejawiający się w łacińskich fraszkach i wierszach, wkrótce zapewnił mu nominację na laureata poety. Po udowodnieniu swojej przydatności dla papieża został w 1447 roku mianowany sekretarzem papieskim przez Mikołaja V, który nadał mu biskupstwa Triestu i Sieny oraz awansował do kolegium kardynałów. Wznosząc się dzięki taktowi i dokładnej znajomości spraw europejskich, Eneasze został wybrany na papieża w wieku 53 lat. Współcześni biografowie opisywali go jako światowego człowieka sumiennego, potrafiącego jednym spojrzeniem ogarnąć każdą sytuację. Co więcej, Pius XII żył w moralnej rozrzutności, angażował się w wiele romansów i spłodził co najmniej

dwoje nieślubnych dzieci, przynosząc w ten sposób hańbę papieżowi i podsycając ogień antyklerykalizmu wśród ludności europejskiej. Pius pisał także opowieści o przygodach erotycznych, a jego Historia Fryderyka III zawiera szczegóły graficzne, które nawet wielu współczesnych autorów uznałoby za nieodpowiednie. Najtrwalszy teologiczny wkład Piusa XII w Kościół polegał na potępieniu koncyliaryzmu, czyli stanowiska, zgodnie z którym ostateczna władza kościelna spoczywa na soborach powszechnych, na rzecz papieskiej zwierzchności nad soborami. W swojej słynnej bulli *Execrabilis* z 1460 r. Pius II stwierdził, że nie do pomyślenia nadużyciem jest zwracanie się do soboru o uchylene decyzji papieża. Aby uchronić Kościół przed takimi przyszłymi próbami, Pius rzucił klątwę na każdego, kto złoży taki apel, a potępienie to mogło zostać rozgrzeszone jedynie przez samego papieża i w artykule śmierci. Głosił boskie pochodzenie monarchicznej formy rządów kościelnych (łac. *reżim monarchicum*), w której Kościół wojujący ma w Namiestniku Chrystusa tego, który jest moderatorem i arbitrem wszystkiego. Dla Piusa papież otrzymuje swą władzę bezpośrednio od Chrystusa, bez pośrednictwa, i stanowi księcia (łac. *praesul*) wszystkich biskupów, spadkobiercę apostołów i wywodzi się z kapłańskiej linii Abla i Melchizedeka. Jeśli chodzi o niedawny Sobór w Konstancji (1414–1418), który zakończył Wielką Schizmę Zachodnią, Pius XII wyraził szacunek dla jego dekretów jedynie w zakresie, w jakim zostały zatwierdzone przez jego poprzedników, utrzymując, że decyzje soborów generalnych podlegają sankcji najwyższy papież, następca Piotra. Pius zapowiedział późniejszą doktrynę o nieomylności papieża w swoim twierdzeniu, że chociaż jego refleksje teologiczne przed wyniesieniem na urząd nie miały mocy wiążącej, to jego decyzje podjęte na Stolicy Piotrowej w sprawach wiary muszą być przestrzegane (łac. *Aeneam rejicite, Pium recipite* – „Odrzuć Eneasza i podążaj za Piusem”). Traktaty Piusa II w ogromnym stopniu przyczyniły się do ostatecznego triumfu władzy papieskiej nad koncyliaryzmem na Soborze Trydenckim (1545–1563). Pius zmarł w roku 1464.

Sykstus IV

Chociaż był on przywódcą o wielkiej decyzyjności i zdolnościach, uznanym uczonym i dobroczyńcą sztuk pięknych, panowanie Sykstusa IV, ostatniego z papieży renesansu, najlepiej charakteryzuje się bezczelnymi rządami jego licznych siostrzeńców i ich wojny z państwami włoskimi, w których ich intrygi i ambicje dotyczyły wuja. Znany ze swojego nepotyzmu Sykstus bezczelnie promował interesy swoich krewnych, z których wielu wykazywało się niekompetencją, tak że aleje Watykanu były pełne nowicjuszy, których rodowód był ich jedynym powodem do uznania. W chwili wyboru na papieża Francesco Rovere, urodzony w 1414 r., był generałem zakonu franciszkanów. Francesco, którego ojciec był rybakiem niedaleko Savony, doszedł do sławy akademickiej ze skromnej rodziny, uzyskał stopień doktora teologii na Uniwersytecie w Padwie i był kolejno profesorem na uniwersytetach w Bolonii, Pawii, Sienie, Florencji i Perugii. Jego poprzednik Paweł II (1464–1471) mianował go kardynałem, a silne poparcie uzyskał na konklawe pod wpływem swojego siostrzeńca Piotra Riario, który w zamian za głosy złożył istotne obietnice. Krewni Sykstusa wkrótce stali się czołowymi postaciami w Rzymie, a bogactwem i przepychem wkrótce dorównali lub przyćmili stare rzymskie rodziny szlacheckie i czołowych członków kolegium kardynałów. Sykstus mianował ośmiu swoich siostrzeńców do kolegium kardynałów, a dwóch siostrzeńców mianował kolejno prefektami Rzymu. Ponadto Sykstus przekazał benefisy za benefisami Piotrowi Riario i Julianowi Rovere, z których ten ostatni został wybrany na papieża jako Juliusz II (1503–1513). Kiedy Piotr zmarł w 1474 r., jego brat Hieronim, który zyskał wielkie łaski u Sykstusa, wdał się w waśnie przeciwko Florencji i Ferrarze i zorganizował spisek mający na celu odebranie tego pierwszego z wybitnej rodziny bankowej Medyceuszów poprzez zamordowanie jej władcy, Wawrzyńca Wspaniałego. Choć być może nie zgodził się na morderstwo, Sykstus w pełni aprobował spisek mający na celu pojmanie Lorenza i obalenie republiki. Po tym, jak dwóch księży najemników dokonało tego krwawego czynu podczas mszy w katedrze florenckiej 26 kwietnia 1478 r., mieszkańcy Florencji zademonstrowali swą wierność Medyceuszom, wykonując egzekucję na dwóch księżach i wieszając prezydenta, arcybiskupa Salviatego w oknie pałacu. Wściekły z powodu śmierci

swojego arcybiskupa Sykstus nałożył na Florencję interdykt, uznał Lorenza za syna niegodziwości i strażnika zatracenia (łac. iniquitatis filius et perditionis alumnus) i zawarł sojusz z Neapolem przeciwko Florencji. Dopiero po królu Francji Ludwiku XI wraz z władcami Wenecji i kilka innych państw włoskich podjęło sprawę Florencji, a Sykstus zniósł interdykt i rozwiązał sojusz. Ponownie w interesie Hieronima, Sykstus zajął Ferrarę i jej sojusznika Forli, wywołując wojnę, w którą pogrążyły się całe Włochy. Choć przewyższał go swą gotowość do stosowania przemocy w imię wsparcia swoich krewnych, nie należy pomijać miejsca Sykstusa zarówno jako patrona starożytnej kultury rzymskiej, jak i teologa. Do jego obowiązków należało skatalogowanie czterotomowego archiwum Watykanu oraz oficjalne rozszerzenie zakresu odpustów na dusze w czyśćcu. Sykstus zmarł w 1484 r.

Ruś (również Rus)

Ruś Kijowska (860–1238), pierwsze państwo Słowian Wschodnich, swoją nazwę wzięło od stolicy Kijowa, położonej nad środkowym Dnieprem (współczesna Ukraina). Założona i rządzona przez książąt Rurykowiczów, w okresie jej rozkwitu w XI i XII wieku Ruś Kijowska obejmowała większość współczesnej Białorusi i Ukrainy, rozciągając się na północ do Republiki Nowogrodu, która kontrolowała ziemie rozciągające się od Bałtyku po Morze Białe i północny Ural Góry. Państwo średniowieczne rozciągało się na cztery równoleżnikowe strefy krajobrazowe, z których każda sprzyjała różnym formom eksploatacji gospodarczej: tundrę (łowiectwo-zbieractwo), las borealny i pośredni leśno-step (łowiectwo-zbieractwo i rolnictwo) oraz step (nomadyzm pasterski). Systemy rzeczne Zachodnia Dźwina, Wołchow-Łowat, Dniepr i Wołga połączyły te różnorodne strefy zasobów. To właśnie gospodarcze i polityczne zjednoczenie tych terytoriów uczyniło Ruś Kijowską jednym z najbogatszych i najbardziej kosmopolitycznych królestw średniowiecznej Europy w XI i XII wieku. Historię Rusi Kijowskiej najlepiej podzielić na trzy okresy rozwojowe: okres lokacyjny (750–988), złoty wiek (988–1050) i podział na księstwa (1050–1238). Armie mongolskie pod dowództwem Batu-chana zakończyły ten okres zniszczeniem Kijowa, Riazania, Włodzimierza i wielu innych miast w latach 1237–1239.

OKRES LOKACJI

Główną pisemną wzmianką z okresu założenia jest Rosyjska Kronika Pierwotna, opracowana przez mnichów z klasztoru w Jaskiniach Kijowskich na początku XII wieku. Dowody archeologiczne i numizmatyczne służą jako uzupełnienie i korekta tej problematycznej relacji. Źródła te śledzą wczesne formowanie się ziem ruskich aż do dorzecza rzeki Wołchow-Ilmen w północno-zachodniej Rosji. Ten gęsto zalesiony, bagnisty region zamieszkiwali fińsko-bałtyccy łowcy-zbieracze. W połowie VIII w. słowiańscy rolnicy zaczęli napływać na te tereny z południa. W tym samym czasie Skandynawowie rozpoczęli wyprawy najazdowe/handlowe na małą skalę do regionu. Zbieżność tych grup posłużyła jako początkowy katalizator rozwoju nowej społeczności polityczno-handlowej. Siły działające zarówno w północno-zachodniej Europie, jak i na Bliskim Wschodzie wyjaśniają ruch skandynawski do Rosji. Pozbawione lokalnie możliwości do wydobycia źródeł srebra, które były potrzebne do politycznej i handlowej ekspansji północno-zachodniej Europy, wczesnośredniowieczne królestwa Anglosasów i Franków zwróciły się ku Bliskiemu i Środkowemu Wschodowi, gdzie od połowy VIII wieku skupiał się kalifat Abbasydów w Bagdadzie bił miliony srebrnych monet (dirhamów) rocznie. Wikingowie byli pośrednikami w tym handlu. Począwszy od połowy do końca VIII wieku małe grupy Wikingów zakładały stacje przesiadkowe w dorzeczach Wołchowa-Ilmena i Górnej Wołgi. Zbierali futra od Finno-Bałtów i Słowian w północno-zachodniej Rosji i płynęli na południe do portów handlowych nad Wołgą i Morzem Kaspijskim, gdzie wymieniali futra, frankońskie miecze i kość słoniową morsa na wschodnie przedmioty luksusowe, zwłaszcza srebro. Według Kroniki w 859 r. Wikingowie zostali wypędzeni z Rosji przez miejscowe plemiona, prawdopodobnie za pobieranie nadmiernej daniny, lecz trzy lata później, w 862 r., konfederacja Słowian i Finów zaprosiła Wikinga Ruryka i jego klan „aby przybył i rządził nimi .”

Zakładając bazę najpierw w Starej Ładodze, a następnie w Riurikowie Gorodiszczu, Ruryk przystąpił do tworzenia dopływów plemion słowiańskich na zachodzie, w Pskowie i na północnym wschodzie w Beloozero. Po jego śmierci w 879 r. jego krewny Oleg zajął Kijów, przejmując w ten sposób kontrolę nad dopływowymi stosunkami z pobliskimi plemionami, eksploatowanymi wcześniej przez imperium Chazarów. Pod koniec X wieku klan Rurykowiczów, który przez małżeństwo ulegał coraz większej sławizacji, podporządkował sobie wszystkie plemiona słowiańskie i fińskie. Polityka zagraniczna Rurykowiczów nakierowana była na stworzenie stabilnych stosunków handlowych z jednym z największych rynków znanego świata, Cesarstwem Bizantyjskim. Od 860 do 1043 Wikingowie (a później słowiańscy Rurykowicze atakowali Cesarstwo Bizantyjskie sześć razy (860, 907, 941, 944, 971 i 1043). Efektem większości kampanii były traktaty handlowe regulujące handel między Rusią Kijowską a Konstantynopolem. Każdego roku Rurykowicze spędzali zimę, zbierając daninę od poddanych plemion, a wiosną delegacja handlowa płynęła do Konstantynopola, gdzie spędzała lato, handlując futrami, miodem, woskiem i niewolnikami za bizantyjskie wyroby dekoracyjne (szkło, biżuterię, orzechy laskowe, przyprawy). Kontakty handlowe z imperium greckim poprzez tzw. drogę od Waregów do Greków pomogły w zapoznaniu Słowian wschodnich z grecką kulturą, dyplomacją i religią. W 955 r. wielka księżna Olga przyjęła chrześcijaństwo bizantyjskie. Jej syn, Światosław (zm. 972), zagorzały poganin, bardziej zainteresowany wojną niż dyplomacją, przeprowadził nieudaną kampanię mającą na celu zdobycie bizantyjskiej Bułgarii i został zabity przez koczowniczych Pieczyngów na bizantyjskim najemniku. Jego syn, Włodzimierz I (Włodzimierz Wielki) (zm. 1015), również był orędownikiem słowiańskiego pogaństwa, jednak zdawał sobie sprawę z problemów związanych z rosnącą izolacją religijną Kijowa od sąsiadów. Choć Rusi rozważali przejście na islam, wybrali zamiast tego chrześcijaństwo bizantyjskie. Włodzimierz przyjął chrzest w 988 roku i poślubił siostrę cesarza bizantyjskiego Anny, co było dla „barbarzyńcy” z północy niewiarygodnym zaszczytem. Posunięcie to zapoczątkowało trwałe stosunki między Słowianami Wschodnimi a Bizantyjczykami, a księżęta ruscy dostarczali Konstantynopolowi towary z północy i pomoc wojskową w zamian za grecką wiedzę kulturową i religijną, w tym pismo pisane (cyrylicą), architektów kościołów, duchowieństwo i rzemieślników (mozaikiści, szklarze, malarze ikon, kopiści rękopisów).

ZŁOTY WIEK

Synowi Włodzimierza, Jarosławowi Mądrymu (ok. 980–1054), przypisuje się złoty wiek Rusi Kijowskiej. Stworzył zagraniczne sojusze, poślubiając Ingegerd, córkę króla szwedzkiego, a swoje córki poślubiając królom niemieckim i francuskim. Za jego panowania strefa buforowa Kijowa oddzielająca go od Pieczyngów powiększyła się z jednego do dwóch dni marszu. Jarosław sponsorował duże kampanie budowlane w Kijowie, naśladujące architekturę Konstantynopola. Sprowadził bizantyjskich mistrzów budowlanych, którzy zbudowali kościół św. Zofii w Kijowie (który został ozdobiony przez bizantyjskich mozaikowców), Złotą Bramę, pałac i masywne obiekty obronne otaczające stolicę. Aby wesprzeć nową religię Kijowa, Jarosław założył klasztory i zaprosił do Kijowa duchownych greckich, którzy uczyli bizantyjskich praktyk religijnych rodzimego i często niepiśmiennego duchowieństwa. W 1051 r. Jarosław mianował pierwszego rodzimego metropolitę, co pomogło w ugruntowaniu autonomii Kościoła rosyjskiego od Konstantynopola. Zlecił także spisanie pierwszego Statutu Kościoła i pierwszego rosyjskiego kodeksu prawnego, Russkaja Prawda. W testamencie pozostawionym synom Jarosław próbował ustalić porządek sukcesji, w którym najstarszy syn Iziasław rządził Kijowem, a młodsi synowie zostali powołani do miast o znaczeniu proporcjonalnym do ich miejsca w linii sukcesji. Kiedy starszy książę umierał, młodszy przesunął się w górę linii sukcesji do większych i bardziej dochodowych miast. Tradycją dziedziczenia na Rusi Kijowskiej była sukcesja boczna, w której brat następował po bracie. System jednak sprzyjał zaciekłości za życia synów Jarosława, a problem narastał wraz z mnożeniem się linii rodzinnych. Włodzimierz Monomach (1053–1125), wnuk Jarosława Mądrego, był ostatnim monarchą kijowskim, który sprawował jakąkolwiek realną władzę nad większą częścią Rusi

Kijowskiej. Włodzimierz czerpał znaczną część swojej władzy ze zdolności do przewodzenia swoim kuzynom w kilku udanych kampaniach przeciwko połowieckim nomadom, którzy od drugiej ćwierci XI wieku terroryzowali południową granicę królestwa, w tym sam Kijów.

ROZDZIAŁ NA ZASADY

Dowody wskazują, że w XII wieku Kijów wszedł w okres upadku, czemu zaprzeczają archeologiczne dowody świadczące o rozwijającej się produkcji przemysłowej i utrzymujących się stosunkach handlowych z Konstantynopolem. Jednak wpływ polityczny Kijowa nad królestwem osłabł wraz z rozwojem innych miast ruskich. Miasta Władimir-Suzdał, Połock, Psków, Smoleńsk, Perejasław, Turow i Czernigow były rządzone przez gałęzie rodziny Rurykowiczów, którzy zaczęli postrzegać te miasta i ich zaplecze jako swoje dziedzictwo całkowicie niezależne od Kijowa. Aby umocnić swoją legitymację, władcy tych miast budowali kamienne kościoły i pałace na wzór kijowskich. Sponsorowali fundację klasztorów i zlecali mnichom napisanie szczegółowych kronik dotyczących ich rodowej gałęzi dynastii Rurykowiczów oraz historii ich miasta. Oprócz mistrzów budowlanych sprowadzili z Kijowa mistrzów rzemieślników, którzy w swoich nowych miastach zakładali warsztaty specjalizujące się w wyrobie szklanych bransoletek, biżuterii, tekstyliów i innych luksusów kijowsko-bizantyjskich. W ten sposób kijowsko-bizantyjski kultura zaczęła dominować w większości księstw ruskich, homogenizując ziemie wschodniosłowiańskie, szerząc elitarną kulturę w swoich miastach. W tym okresie rozwinęły się także lokalne formy kulturalne, a szkoły malowania ikon powstały w Pskowie, Nowogrodzie i Włodzimierzu-Suzdału. Alternatywa dla modelu scentralizowanej księżęcej władzy założoną w Kijowie, a następnie niezależnymi księstwami, było miasto-państwo Nowogród. Założony w połowie X wieku Nowogród był drugim co do wielkości miastem Rusi Kijowskiej i prawdopodobnie bogatszym ze względu na jego znaczenie jako kluczowego źródła futer w średniowiecznej Europie. Ze względu na bogactwo i status księżęta kijowscy traktowali Nowogród w sposób szczególny, powierzając władzę nad miastem swoim najstarszym synom lub bliskim współpracownikom. W 1136 roku ludność Nowogrodu wypędziła swojego księcia i zażądała prawa wyboru spośród dowolnej gałęzi klanu Rurykowiczów. Książę chronił miasto i czerpał dochody z handlu, musiał jednak mieszkać poza murami miejskimi. Sejmik miejski (veche), gubernator (posadnik) i arcybiskup stali się głównymi wyznacznikami władzy w Nowogrodzie. Ci główni aktorzy polityki nowogrodzkiej mieli władzę usunięcia księcia. Ze względu na położenie tak daleko na północny zachód, Nowogród był jednym z niewielu miast, które nie zostały dotknięte najazdem mongolskim. W XIV i XV w. Nowogród stał się jednym z najpotężniejszych państw w Europie, pełniąc funkcję jednego z kontorów hanzeatyckich. W 1478 r. wielki książę moskiewski zaanektował Nowogród i odciął jedno z głównych źródeł jego dochodów, zamykając w 1494 r. Peterhof. Chociaż Ruś Kijowska dobiega swojego oficjalnego końca w latach 1237–1239 wraz z najazdem Mongołów, wcześniej pojawiały się oznaki osłabienia. Już na początku XII wieku królestwo szwedzkie rozpoczęło militarne wysiłki mające na celu nawrócenie Słowian wschodnich na ziemiach nowogrodzkich na chrześcijaństwo łacińskie. Kampanie krucjatowe walki toczone przez rycerzy niemieckich nabrały tempa w XIII wieku pod wpływem organizacji Zakonu Krzyżackiego w Inflantach. Chociaż Kijów nie był zagrożony przez krucjaty północne, Kijów padł ofiarą krucjat południowych, kiedy w 1204 r. armia krzyżowców zajęła i splądrowała Konstantynopol, utrzymując stolicę Bizancjum do 1261 r. Kijów, silnie zależny od handlu z Konstantynopolem, wdał się w długi okres kryzysu gospodarczego, co przyczyniło się do osłabienia jego umocnień, które nie były odpowiednio przygotowane do zorganizowania oporu armii mongolskiej w 1238 r. W 1223 r. kilku książąt ruskich walczyło nad rzeką Kalką z małą armią mongolską, która okazała się oddziałem zwiadowczym. Chociaż źródła rosyjskie przypisują niezdolność książąt ruskich do obrony Rusi pod koniec lat trzydziestych XII wieku konfliktom politycznym i brakowi chrześcijańskiego braterstwa, wątpliwe jest, aby nawet armia zjednoczona pod dowództwem wszystkich ocalałych Riurikidów była w stanie pokonać armię Batu-chana liczącą ponad 150 000 jeźdźców.

Reformy Taika

Taika oznacza „wielką zmianę”. Zostało ono przyjęte jako nazwa „okresu roku” w historii Japonii (od chińskiego zwyczaju oznaczania całego okresu lub części panowania monarchy imieniem oznaczającym intencje władcy) począwszy od roku 645. Reformy, które dokonane w latach następujących po roku 645, nazwano zatem reformami Taika. Kontynuowali i przyspieszali przyjmowanie chińskich instytucji rozpoczęte przez księcia Shotoku Taishi. Książę Shotoku zmarł w 622 r., a następnie cesarzowa Suiko, która zmarła w 628 r. Doszło do sporu o sukcesję z powodu niechęci rywalizujących klanów do klanu Soga. Jej kulminacją był zamach stanu w 645 r., na którego czele stał książę, który został cesarzem Tenchi (Tenji) (668–671) i szlachcic, któremu w nagrodę za zasługi dla Tenchi nadano nowe nazwisko. To nazwisko rodowe brzmiało Fujiwara, a szlachcic Fujiwara Kamatari stał się protoplastą klanu Fujiwara, który przez wiele stuleci zdominował japońską politykę. Tenchi i Kamatari rozpoczęli nową falę reform na wzór chiński. Mieli tę przewagę, że wielu studentów wysłanych wcześniej na studia do Chin, wróciło z nowo zdobytą wiedzą. W latach 653–669 wysłano do Chin pięć kolejnych ambasad. Specjaliści od Chin zostali mianowani uczonymi państwowymi. Pierwsze reformy miały na celu wzmocnienie kontroli rządu nad prowincjami i wprowadzenie scentralizowanego systemu podatkowego na wzór chiński. Przeprowadzono spis ludności. Przyjmując chińską koncepcję, że cała ziemia należy do tronu, cesarscy posłańcy przeprowadzili badanie gruntów, aby ułatwić pobieranie podatków. Zaczęto się od obszarów wokół stolicy, później rozszerzyło się na obszary peryferyjne. Podjęto pierwszą próbę ustanowienia stolicy w stylu chińskim w Naniwie (nieдалeko dzisiejszej Osaki), gdzie utworzono ministerstwa rządu centralnego. Wszystkie ministerstwa i urzędnicy mieli nazwiska i stopnie na wzór chińskich. Ogłoszono kodeks prawny skopiowany z chińskiego kodeksu dynastii Tang (T'ang). Reformy Taika były bardzo ambitną próbą wprowadzenia wysoce zaawansowanego systemu rządów w Chinach do Japonii, gdzie warunki były bardziej prymitywne. Wiele nowych koncepcji nie udało się zrealizować i trzeba było pójść na kompromis. Na przykład cesarz nie miał władzy pozbawiania wodzów klanów ich ziemi ani mianowania wszystkich lokalnych urzędników. W rzeczywistości wodzowie klanów i lokalni magnaci otrzymali oficjalne stanowiska i stopnie, które potwierdzały ich kontrolę nad ich tradycyjnymi posiadłościami ziemskimi. Shotoku zapoczątkował falę reform wzorowanych na chińskich koncepcjach i instytucjach. Tenchi poszedł w jego ślady i rozwinął je, a jego następcy kontynuowali, zawierając pragmatyczne kompromisy, zgodnie z wymaganiami japońskich warunków. Wszystkie reformy zostały zsyntetyzowane w prawie jako Kodeks Taiho, który wszedł w życie w 702 roku. Tym samym reformy Taika były ważnym krokiem w absorpcji chińskiej kultury przez Japonię.

Rzeka Talas, bitwa nad

W roku 751 armia dynastii Tang (T'ang) dowodzona przez Gao Xianzhi (Kao Hsien-chih), gubernatora wojskowego Anxi (An-hsi) w Regionach Zachodnich, spotkała się z armią arabską w bitwie nad rzeką Talas w pobliżu Samarkandy. Chińczycy zostali pokonani. Chociaż nie była to wielka konfrontacja militarna, miała ogromne konsekwencje. Potęga i prestiż Tang osiągnęły zenit aż do 750 r. Siły zbrojne Tang odniosły duże sukcesy i zabezpieczyły granice od Tybetu po Azję Środkową; północne stępy znajdowały się pod panowaniem przyjaznego, półosiadłego ludu zwanego Ujgurami, podczas gdy Khitańczycy na północnym wschodzie i Xixia (Hsi Hsia) na południowym zachodzie zostali powstrzymani. Handel międzynarodowy kwitł na lądzie wzdłuż Jedwabnego Szlaku i na szlakach morskich. Jednak wkrótce wszystko się zmieniło. Starzejący się cesarz Xuanzong (Hsuan-tsung), zauroczony młodą konkubiną, Lady Yang (Yang Guifei), zaniedbywał swoje obowiązki, podczas gdy w rządzie dominowała jej skorumpowana rodzina i ulubieńcy. System militarny, który zapewnił siłę imperium przez ostatnie 100 lat, ulegał pogorszeniu. Wiele garnizonów granicznych było obsługiwanych przez koczowniczych najemników i dowodzonych przez generałów spoza Chin.

Tymczasem muzułmańska potęga arabska rozszerzała się na wschód. Konflikt rozpoczął się pomiędzy dwoma lokalnymi państwami, Ferghaną, chińskim państwem-klientem, a Taszkentem. Doprowadziło to do bitwy pomiędzy Ziyadem bin Salihem, gubernatorem Samarkandy pod kalifatem Ummajjadów, pomagającym Taszkentowi, a generałem Gao Xianzhi i jego siłami chińskimi. Gao został dotkliwie pokonany, gdy jego sojusznik, Turcy Zachodni, uciekli przed Arabami i wycofali się przez góry Pamiru. Bitwa nie była znacząca na krótką metę, ponieważ Arabowie nie parli na wschód, aby zagrozić Chinom, ale z powodu tego, co nastąpiło w dłuższej perspektywie. W tym samym roku, bliżej domu, aborygeni w Yunnan w południowo-zachodnich Chinach zbuntowali się i ogłosili niepodległość, tworząc państwo zwane Nanzhao (Nan-chao). Wreszcie w 755 turecki generał i niegdyś faworyt cesarstwa An Lushan (An Lu-Shan) rozpoczął bunt, który zdobył obie stolice Tang i zagroził tronowi. Bezpośrednim skutkiem wydarzeń roku 755 było wycofanie wojsk chińskich z Azji Środkowej, tworząc próżnię polityczną. To dało Arabom silną pozycję. Podobnie próżnia władzy umożliwiła Tybetańczykom i ludowi Xixia rozszerzenie swojej władzy kosztem Chin. Nawet jako sojusznik Ujgurowie rozszerzyli swoją władzę kosztem Tangów. Bez chińskiej ochrony militarnej państwa buddyjskie w Azji Środkowej padłyby w obliczu rosnącej potęgi islamu. Chińska potęga nie wróci do regionu przez kolejne 600 lat.

Rozejm i pokój Boży

Rozejm i pokój Boży był wysiłkiem lub ruchem Kościoła rzymskokatolickiego, który zastosował duchowe sankcje w celu ograniczenia przemocy prywatnej wojny w społeczeństwie feudalnym. Rok 1000 był zasadniczym punktem zwrotnym w historii Europy. System feudalny, jaki ewoluował od czasów dynastii Karolingów, ulegał zmianom pod wpływem czynników ekonomicznych, politycznych i religijnych. Europejscy przywódcy zaczęli kultywować imperialne przedsięwzięcia i rywalizowali o zasoby naturalne i siłę roboczą, aby poszerzać swoje rynki i zdobywać terytoria. Rozejm Boży był rozwiązaniem problemu grup wojskowych biorących prawo w swoje ręce, prowadzących własne spory bez uznawania jakiegokolwiek władzy i konfiskujących ziemie. Przed rozwinięciem się rozejmu Bożego szlachta stała się potężniejsza i kwestionowała władzę monarchiczną, zwłaszcza we Francji. Wieśniacy stali się ofiarami nieustannych wojen i zostali poddani rzekomej władzy władców wojskowych, którzy obiecali bronić słabszych w zamian za owoce i produkty niewolniczej pracy. Ludzie zwracali się o ochronę do władz religijnych. Rozejm Boży był zatem polityczną i religijną odpowiedzią na konkurencyjność społeczeństwa feudalnego. Na płaszczyźnie religijnej rozejm był dużym ruchem pokojowym, duchowo powiązany z tysiącletnią rocznicą życia Chrystusa na ziemi. Podstawowym celem Rozejmu Bożego była ochrona ziem i praw kościelnych. Organizacje kościelne i miejskie współpracowały w walce z przemocą oraz stosowały techniki religijne i duchowe, aby przeciwstawić się agresji uzbrojonych rycerzy. Duchowni byli szczególnie zainteresowani obroną swoich majątków, ponieważ byli największymi właścicielami ziemskimi w średniowiecznym społeczeństwie. Podczas gdy rozejm Boży był tymczasowym zawieszeniem działań wojennych, Pokój Boży uznawano za wieczny. Pokój Boży obejmował tylko duchowieństwo, ale ostatecznie objął biednych, pielgrzymów i krzyżowców. Chociaż Pokój Boży rozwinął się, aby objąć także świeckich (kiedy zawiesili spory sądowe i wojskowe), przywódcy duchowi rozszerzyli platformę Pokoju Bożego, aby ustanowić ostre różnice między świeckimi a duchownymi, między sacrum a świeckością. W miarę jak klerikalny establishment wyznaczał granice wewnętrznych wojen chrześcijańskich i uświęconej przemocy wobec wrogów Europy, zwłaszcza muzułmanów, Pokój Boży rozprzestrzenił się od Francji po imperium niemieckie. Wojna z wrogami Boga i egzekwowanie podziału między władzą duchową i fizyczną były zarówno koncepcjami, jak i programami, które jednoczyły różne społeczeństwa chrześcijańskie w Europie. Popularność Rozejmu Bożego była częściowo spowodowana starożytnymi nabożeństwami i kultem świętych. Tradycja wspierała nowe idee i praktyki. Biskupi i mnisi w swojej obronie polegali na świętych i relikwiach świętych. Duchowni zwoływali rady pokojowe, aby przekonać elity wojowników do wzięcia krzyża i przysięgi pokoju. Duchowni przypominali swoim stadom o wielkich męczennikach i świętych,

którzy w zamian za Bożą łaskę znosili tortury i utratę mienia. Pamięć o ofiarach świętych i męczenników inspirowała chrześcijan do składania ofiar, na przykład zaprzestania działań wojennych. Te rady pokojowe odbyły się po raz pierwszy w Akwitanii i Burgundii. W 975 roku biskup Guy Le Puy wezwał swoją wspólnotę do ochrony kościoła przed grabieżcami. Duchowni w całej Francji sformułowali kanony pokojowe, a książęta terytorialni utworzyli ruchy pokojowe skupione na kulcie lokalnych świętych i sanktuariach zawierających relikwie. Prałaci zorganizowali milicję pokojową, która chroniła posiadłości klasztorne i prześladowała grupy heretyckie. Na synodzie w Arles w 1041 r. duchowni, zwłaszcza mnisi kluniaccy, zakazali przelewania chrześcijańskiej krwi i zasugerowali, że chrześcijanie nie mogą walczyć z innymi chrześcijanami od czwartku do poniedziałku rano (na pamiątkę męki Chrystusa) oraz w ważne dni świąteczne, takie jak Wielki Post. Przywódcy chrześcijańscy zachęcali elity wojskowe do skierowania swojej agresji w stronę niechrześcijan, przygotowując w ten sposób ducha krucjaty, który objawi się podczas pierwszej krucjaty w 1095 r. W 1095 r. papież Urban II zezwolił na wojnę z muzułmanami w Ziemi Świętej na tej podstawie, że Bóg pochwaliłby takie szlachetne wysiłki. Przywódcy Kościoła zachęcali także potężnych panów do scentralizowania swoich rządów, przekierowując siłę militarną rycerzy przeciwko niewiernym. Najpotężniejszymi panami byli królowie, którzy już w XII wieku zaczęli egzekwować własne programy pokoju narodowego, monopolizując przemoc wobec niewiernych i heretyków. Walka o władzę wśród szlachty zaowocowała nowymi stosunkami feudalnymi wraz ze wzrostem znaczenia nowych rodzin. Rodziny szlacheckie wzmacniały swoje posiadłości ustanawiając primogeniturę. Wraz z konsolidacją księstw i królestw oraz stabilizacją społeczeństwa poprzez wprowadzenie w życie Pokoju i Rozejmu Bożego, Europa stała się imperialistyczna i rozwinęła projekty kolonialne. Gospodarka europejska rozwijała się dzięki wyższym plonom rolnym, rozwojowi handlowemu, wzrostowi demograficznemu, powstaniu uniwersytetów i wdrażaniu programów reform zbieżnych z powstaniem monarchii papieskiej, egzekwowaniem mechanizmów dyscyplinarnych i realizacją polityki podboju.

Rozwój i ekspansja Ashanti

W XVIII wieku Aszanti wzmocniło swoją władzę w centralnym regionie leśnym i zaczęło rozszerzać swoje terytorium na zewnątrz. Każdy obszar niewoli był zmuszony płacić daninę Aszanti. Obszary takie jak Dagoomba w północno-wschodniej części lasu równikowego płaciły daninę w postaci niewolników, którzy z kolei zostali wzięci do niewoli z bardziej odległych obszarów Afryki. Następnie Aszanti wymienili tych niewolników na broń palną, wytopione żelazo i miedź. Między XV a XIX wiekiem wzięto w tym celu około 4 miliony niewolników z południa równika na obszarze rozciągającym się od Kamerunu po Kunene. Dopóki papież nie zakazał sprzedaży i handlu europejską bronią palną Aszanti w obawie, że radykalni muzułmanie przejmą tę broń i użyją jej przeciwko chrześcijańskim handlarzom, Portugalczycy regularnie handlowali Aszanti bronią w zamian za niewolników. Do 1820 roku Imperium Aszanti kontrolowało około 250 000 kilometrów kwadratowych, które były podzielone na trzy odrębne regiony. Pierwsza składała się z sześciu naczelników metropolii, które zapewniły władzę militarną królowi Osei Tutu. Większość ludności pochodzenia Akan mieszkała w drugim regionie. Trzecia składała się z zależności, takich jak Gonja i Dagoomba, które co roku były zobowiązane do płacenia daniny w wysokości 1000 niewolników. Ponieważ siła państwa Aszanti zawsze zależała od siły militarnej, a nie od poczucia nacjonalizmu, utrzymanie kontroli nad państwami dopływowymi, które stanowiły dwie trzecie Imperium Aszanti, stało się niemożliwe. Ta słabość uczyniła Aszanti bardziej bezbronnym, gdy Brytyjczycy wypowiedzieli państwu wojnę w XIX wieku. Obecnie pozostali mieszkańcy Akan należą do wschodnich lub zachodnich grup Akan. Pięć grup wschodniego Akan, z których wszyscy mówią w języku Twi, to Asanta, Auapem, Akyem, Denkyria i Gomua. Zachodni Akan mówiący po sehwi składa się z Anyi, Ahanta, Baule, Sanwi (Afema), Nzima i Aowin. Pomimo tego, że każda podgrupa ma swój własny dialekt, grupy potrafią się ze sobą porozumiewać. Chociaż lud Akan nadal praktykuje tradycję

matrylinearnego pochodzenia, wprowadzono pewne zmiany, aby prawa dotyczące dziedziczenia były bardziej sprawiedliwe.

Religia andyjska

Ze względu na zróżnicowany charakter plemion andyjskich i Imperium Inków rozwinął się złożony system wierzeń i rytuałów religijnych. Trudno jest przeprowadzić kompleksowe badanie obejmujące wszystkie religie regionu andyjskiego. Bliższe spojrzenie na społeczeństwa i religie Moche, Chinchorro i Inków pozwala zrozumieć podstawy wierzeń i praktyk religijnych w tym regionie. Kultury Inków, Chinchorro i Moche rozwinęły złożony system wierzeń religijnych w wyniku osiadłego lub półosiadłego charakteru ich społeczeństw. Historycy uważają, że po roku 7500 p.n.e. rdzenni mieszkańcy regionów andyjskich zaczęli eksperymentować z niektórymi roślinami, aby określić warunki, w jakich mogą one najlepiej kwitnąć. Te eksperymenty z rolnictwem były kluczowe, ponieważ umożliwiły rozwój populacji, która rozwinęła specjalizację rzemieślniczą, hierarchię polityczną i złożone przekonania religijne, które później charakteryzowały wiele rdzennych plemion w społeczeństwach andyjskich i Imperium Inków. Władcy Imperium Inków i Moche przedstawiali siebie jako osoby posiadające nadprzyrodzone moce, które pomagały uzasadnić ich zdolność do rządzenia społeczeństwem. Dowodem tego przedstawienia są badania archeologiczne grobowca Moche w Sipán, które wykazały, że szkielety w tym grobowcu były ubrane w regalia podobne do tych noszonych przez mityczne postacie odcisnięte na dziełach sztuki Moche. Pragnienie władców Inków, aby przedstawiać siebie z nadprzyrodzonymi mocami, ilustrują różne mity. Inkowie włączyli do swojej religii bogów podbitych plemion, co ilustruje oddanie Inków bogom Pachacamac i Viracocha. W rzeczywistości bogowie podbitych plemion byli czasami popularnymi i potężnymi bóstwami w panteonie Inków, ponieważ Viracocha był uważany za jednego z potężniejszych bogów Inków, ponieważ miał zdolność dawania życia. Oprócz dzielenia się bogami z podbitymi plemionami w celu zjednoczenia ich imperium, Inkowie używali także dzieci z różnych plemion jako ofiar z ludzi.

Ofiary ludzkie

Wiele rdzennych plemion w Andach składało ofiary z ludzi zarówno do celów religijnych, jak i politycznych, jak staje się jasne, gdy bada się Imperium Inków i, w mniejszym stopniu, wykopaliska w Tiahuanaco. Wykopaliska w Tiahuanaco odsłoniły dowody na to, że w VII wieku n.e. w tym regionie składano ofiary z ludzi, trudno jednak określić, czy motywacją tych ofiar były względy religijne i/lub polityczne. Ofiary z ludzi były wykorzystywane przez Inków do utrzymywania więzi społecznych między różnymi plemionami Imperium Inków, ponieważ dzieci z tych plemion były zabierane lub przedstawiane Inkom w tym konkretnym celu. Rodziny, do których należały te dzieci, otrzymywały władzę w Imperium Inków lub dobra w zamian za oddanie swoich dzieci. Niedawne odkrycia trojga dzieci w różnym wieku, które zostały złożone w ofierze w górach Argentyny pod koniec XV lub na początku XVI wieku, pokazują, że Inkowie wierzyli, że dzieci były nie tylko ofiarami dla swoich bogów, ale także ambasadorami Inków i ich bóstw. W tym grobowcu w Cerro Lullailaco, który znajduje się na wysokości 22 110 stóp nad poziomem morza, znajdowały się szczątki trojga dzieci: jednego chłopca i dziewczynki, oboje w wieku około ośmiu lat, oraz drugiej dziewczynki w wieku około 14 lat. Towary zdeponowane przez Inków w pobliżu trójki dzieci dostarczyły archeologom ważnych informacji na temat religii Inków. Archeolodzy uważają, że trzy statuetki lamy umieszczone w pobliżu jednego ze złożonych w ofierze dzieci, z których dwie były wykonane ze spondylusa (skorupy mięczaka), a druga ze srebra, były ofiarami dla bóstw Inków, aby uzyskać boską pomoc w zapewnieniu płodności stad Inków. Archeolodzy stawiają również hipotezę, że dwa posągi mężczyzn to jeden zbudowany ze spondylusa, a drugie ze złota, przedstawiały bogów Inków lub szlachtę Inków. Archeolodzy są również w stanie postawić hipotezę na temat odzieży złożonej wraz z ofiarami. Tunika, którą miał na sobie chłopiec, była dla niego za duża, co wskazywało, że była to ofiara dla bogów lub że chłopiec miał w niej

wyrosnąć w zaświatach. Dwie dodatkowe pary sandałów znalezione przez chłopca również sugerują, że Inkowie wierzyli w życie po śmierci. 14-letnia ofiara również miała na sobie tunikę stworzoną dla mężczyzny, co sugeruje, że był to prezent dla bogów.

Wyrocznie

Wyrocznie przyciągały dużą publiczność i tym samym odegrały znaczącą rolę w tworzeniu jedności pomiędzy różnymi plemionami zamieszkującymi Andy. Pachacamac było jednym z najpopularniejszych miejsc wykorzystywanych przez miejscową ludność do celów wróżbiarskich. Osoby chcące wejść do niektórych części tej świątyni były zmuszone do poddania się pewnym rytuałom, takim jak post przez 20 dni, aby uzyskać dostęp do dolnych części świątyni. Osoby chcące wejść na wyższe poziomy świątyni były zmuszone do postu przez rok. Pomiedzy bożkiem a kapłanem, który szukał boskiej rady w związku z prośbą, zawieszono kawałek materiału, uniemożliwiając kapłanowi oglądanie bożka. Krew stanowiła pokarm dla bożka, który na bieżąco był karmiony tą substancją. Mumifikacja była praktyką stosowaną przez rdzenne plemiona Andów przez kilka tysięcy lat przed kontaktem z Hiszpanami. Chinchorro zamieszkujący tereny Chile i Peru praktykowali ten rytuał śmierci co najmniej siedem tysięcy lat temu. Kultura Chinchorro nie ograniczała się tylko do elity społeczeństwa, ponieważ odkrycia archeologiczne wykazały, że Chinchorro mumifikowali osoby niezależnie od płci, wieku czy klasy. Mumifikacja zwłok Chinchorro przebiegała zgodnie z określoną procedurą: zdjęto skórę, a następnie przyczepiono do szczątków trzciny i patyki, aby zachować podstawową strukturę szkieletu. Po wykonaniu tej czynności Chinchorro wypchali zwłoki roślinami i popiołem lub ziemią, a następnie je pomalowali. Trudno ocenić, czy mumifikacja zwłok Chinchorro wpłynęła na inne kultury regionu Andów na mumifikację swoich przodków, ale mumifikacja była ważnym aspektem wielu społeczeństw andyjskich. Niektóre rdzenne plemiona stosowały mumifikację, aby trzymać zwłoki w swoich domach, aby można je było eskortować po miastach podczas Świąt Zmarłych. Inkowie praktykowali kult przodków, a członkowie rodziny królewskiej Inków byli mumifikowani, a ich pałace królewskie utrzymywane były przez grupę ludzi zwaną panacas. Opieka nad mumiami królewskimi należała do obowiązków panacas. Badając ten aspekt społeczeństwa Inków, historycy mogą stwierdzić, że mumie królewskie odegrały ważną rolę społeczną, ponieważ oczekiwano od nich udziału w określonych ceremoniach i różnych spotkaniach towarzyskich.

Dynamika religii

Przybycie Krzysztofa Kolumba na Karaiby w 1492 r. zmieniło dynamikę religii w regionie andyjskim, kiedy tysiące hiszpańskich braci przybyło po Kolumbie, aby nawrócić rdzenną ludność na chrześcijaństwo. Elastyczność religii Inków jest istotnym powodem, dla którego wielu rdzennych mieszkańców Andów tak łatwo przeszło na chrześcijaństwo. Hiszpańscy bracia stosowali różne taktyki, aby przekonać rdzenną ludność do nawrócenia. Bracia hiszpańscy zwrócili się do Korony Hiszpańskiej o złagodzenie daniny pracy nałożonej na tubylców, ponieważ uważali, że musi ona być bardziej umiarkowana, aby zapewnić rozkwit chrześcijaństwa. Kwestia ta wywołała gorzką debatę między kościołem a osobami świeckimi na temat traktowania rdzennej ludności. Dziś katolicyzm ma znaczną rzeszę zwolenników w regionie Andów. Różne aspekty życia tubylców pokazują, że założenia chrześcijaństwa zostały przyjęte w XVI wieku. Dowodem na to jest grafika Francisco Tito Yupanqui. Jego prace ukazują oddanie niektórych tubylców chrześcijaństwu, np. rzeźba Matki Bożej z Copacabany z 1582 r. Ludzie oddający cześć tej rzeźbie przypisują jej wiele cudów, których byli świadkami. Historie o tych cudach to tylko niektóre z powodów, dla których wizerunek Matki Bożej z Copacabany cieszy się tak dużą popularnością i motywuje innych artystów do tworzenia podobnych obrazów w całym Peru. Nie ma wątpliwości, że duża liczba rdzennych mieszkańców Andów przyjęła chrześcijaństwo, ale wielu z tych tubylców nie zgodziło się całkowicie odrzucić swoich dawnych religii. Historycy aktywnie debatowali nad stopniem, w jakim synkretyzm (łączenie różnych punktów widzenia religijnych w jeden

system wierzeń) rozwinął się wśród rdzennej ludności Andów. Istnieją dowody artystyczne sugerujące, że w Andach istniało wiele synkretyzmu. Na przykład w katedrze w Cuzco w Peru znajduje się kaplica zwana La Linda, w której znajduje się obraz przedstawiający Andyjczyka ubranego w szatę z symbolami związanymi z Jezusem Chrystusem i bogiem Inków Inti. Religie Andów stanowią złożony i zróżnicowany aspekt społeczeństw andyjskich. Inkowie, Chinchorro i Moche pozostawili ślady swoich złożonych przekonań religijnych dotyczących życia pozagrobowego poprzez swoje praktyki pochówku. Szczególnie Moche i Inkowie wykorzystywali swoją religię w celu wzmocnienia swoich hierarchii politycznych. Religia była także sposobem na zjednoczenie różnych plemion, na przykład dzięki podziałowi kulturowemu między Imperium Inków a podbitymi przez nie plemionami lub korzystaniu z wyroczni. Hiszpański podbój Imperium Inków przez hiszpańskiego konkwistadora Francisco Pizarro w latach trzydziestych XVI wieku i późniejsze ujarzmienie innych plemion andyjskich przez Hiszpanów zmieniły dynamikę religijną w Andach. Faktycznie, że Kościół katolicki próbował nawrócić rdzenną ludność na chrześcijaństwo, lecz tubylcy odmówili całkowitego wyrzeczenia się swoich dotychczasowych przekonań religijnych, doprowadziło to do wymieszania się religii tubylczych z chrześcijaństwem.

Rodzina Borgiów

Borgias, lub Borja, byli hiszpańską rodziną z Walencji. Jest wiele osób utożsamianych z tą rodziną, które cieszą się złą reputacją, takich jak papież Aleksander VI i Cesare Borgia. Z drugiej strony są członkowie rodziny cieszący się dobrą opinią, jak na przykład Franciszek, przywódca zakonu jezuitów i święty. Innymi godnymi uwagi Borgiami są papież Kaliksta III i Lukrecja Borgia. Fortuny rodu ufundował Kalikst III, urodzony Alonzo de Borja lub Alfonso Borgia (1378–1458). Przypodobawszy się Alfonsowi V Aragońskiemu, który rządził także Neapolem i Sycylią, został mianowany kardynałem w 1440 r. i wybrany na papieża w 1455 r. Jako zdolny administrator, wspierał krucjaty przeciwko Turkom. Wspierał także Johna Hunyadięgo w Belgradzie i walki albańskiego bohatera narodowego Scandenbega z Turkami. Nieprzepraszający nepotysta, hojnie okazując wsparcie rodzinie swojej siostry, zapewnił jej rozgłos zarówno we Włoszech, jak i w Hiszpanii. Jednym z beneficjentów życzliwości wuja był Rodrigo Borgia (1431–1503). Pochodzi z Walencji, studiował prawo w Bolonii. Kiedy w 1455 roku jego wujek ze strony matki został wybrany na papieża, zamienił swoje pierwotne imię Lazol na matczyne imię Borgia. Po wyborze wuja otrzymał wielki majątek i wkrótce został biskupem, kardynałem i wicekanclerzem kościoła. Po śmierci wuja służył pięciu papieżom. W tym okresie zgromadził wielkie bogactwo i miał różne kochanki, z którymi miał wiele dzieci, z których najbardziej znanymi są Lukrecja, Giovanni i Cesare. Wybrany na papieża w wyborach naznaczonych oskarżeniami, początkowo dobrze rządził papieżem Aleksandrem VI. Nie trwało jednak długo, zanim wpadł w obsesję wzbogacania swoich relacji kosztem Kościoła. Pragnąc wydzielić lenna w Państwie Kościelnym, manipulował i spiskował przeciwko innym osobom, które jego zdaniem stały na drodze awansu jego dzieci. Następnie zaciągnął króla Francji jako sojusznika. Akt ten doprowadził do wojen, które trwały od 1494 do 1559 roku i zakończyły się we Włoszech pod wpływem Hiszpanii. Jego relacje z poddanymi były trudne. Po tym, jak jego najstarszy syn, Giovanni, został zamordowany przez swojego drugiego syna, Cesare, wspierał tego ostatniego, gdy Cesare próbował wyrzeźbić niezależne królestwo w środkowych Włoszech. Chociaż był dobrym administratorem, jego niepokonane ambicje wobec dzieci doprowadziły do chaosu w Państwie Kościelnym. Jego sprzedaż kapeluszy kardynalnych za pieniądze stała się sławna, podobnie jak wygodna śmierć dużej liczby ludzi, dzięki którym zdobył upragnione pieniądze. Jego naczelną zasadą był rozwój rodziny. Stało się jasne, że pontyfikat trwający 11 lat był dla niego przykładem wywyższenia rodziny. Chociaż większość występków została popełniona na polecenie Cesare, niektóre były jego własnymi. Plusem jest to, że jego wsparcie dla syna i kampania przeciwko Orsinim i Colonnim uwolniły większość Państwa Kościelnego i Portugalii od drobnych tyranów. Został także mecenasem sztuki i wspierał Leonarda da Vinci, Raphaela Santięgo i Michała Anioła. Jednak jego pragnienie zdobycia

bogactwa, władzy i awansu w interesie rodziny za wszelką cenę pozostawiło po sobie dziedzictwo zbrodni i hańby oraz dziedzictwo takiej korupcji, że 14 lat później stało się jedną z przyczyn reformacji. Co ciekawe, brat jego ostatniej kochanki, Giulio Farnese, został mianowany kardynałem, a później, gdy papież Paweł VI (1534–1549) zwołał Sobór Trydencki (1545–63), który zapoczątkował kontrreformację, czyli reformację katolicką. Jego syn Cesare (1476–1507), uważany za wzór dla Niccolò Machiavellego, był podejrzany o wiele przestępstw, w tym o morderstwo brata i szwagra. Całkowicie pozbawiony skrupułów, był dobrym żołnierzem. Kiedy już podbił jakieś miejsce, zwykle rządził lepiej niż drobny tyran, którego zastąpił. Jego próba utworzenia królestwa w środkowych Włoszech była bliska sukcesu, ale została udaremniona śmiercią ojca. Zmarł w 1507 roku w służbie szwagra. O wiele zbrodni oskarżono także jego siostrę, piękną Lukrecję (1480–1519). Te rzekome przestępstwa są dziś przypisywane innym osobom, takim jak jej ojciec i brat. W wieku 17 lat urodziła nieślubne dziecko, jej pierwszy mąż został zmuszony do rozwodu, a drugi został zamordowany. W 1502 roku wyszła za mąż za dziedzica księstwa Ferrary, Alfonsa, a małżeństwo było dość szczęśliwe i spokojne. Wzniósła się ponad swoją przeszłość, została matką czwórki dzieci, patronowała artystom takim jak Tycjan, prowadziła dzieła charytatywne i prowadziła przyzwoite życie. Zmarła w 1519 roku przy porodzie, ale jej legenda przetrwała. Hiszpańska gałąź rodu została księżętami Gandii po zabójstwie Giovanniego w 1497 roku i cieszyła się mniejszą złą sławą. Jeden członek pełnił funkcję wicekróla Peru. Jednak najbardziej znanym przedstawicielem tej gałęzi, który wymarł w XVIII wieku, był św. Franciszek Borgia. Będąc zdolnym administratorem, w 1546 roku wstąpił do nowo powstałego zakonu jezuitów. Został wędrownym kaznodzieją i nadzorował zakon w Hiszpanii, Portugalii i Indiach. W 1565 roku został głową zakonu i napisał szereg wpływowych tekstów. Prowadził wzorowe życie i został kanonizowany w następnym stuleciu.

Regulamin Żeglugi

W 1720 r. wprowadzono środki regulujące żeglugę statków, aby wyeliminować potrzebę kupowania przez ludzi przemycanych towarów. W latach dwudziestych i trzydziestych XVIII wieku w Paragwaju doszło do buntu, podczas którego osadnicy zaatakowali przywileje jezuitów. Zakon religijny założył gminy (tzw. obniżki) w południowym i wschodnim Paragwaju, a niskie ceny ich upraw podkopały życie wielu drobnych rolników. Podczas buntu Comunero wielu rolników maszerowało na Asunción, a gubernator José de Antiquera odmówił przyjęcia nowego gubernatora wysłanego z Limy. Jednak rebelianci zostali wyparci przez indiańskie opłaty wynikające z obniżek jezuickich. Siły z Buenos Aires przybyły w 1724 r., a dwa lata później zdobyły Antiquerę. W tym samym czasie doszło też do małego buntu wśród Indian Araukanów w południowym Chile. W latach 1736–37 doszło również do małego buntu pod wodzą Juana Santosa, w którym Indianie zbuntowali się przeciwko trudnym warunkom w kopalniach w środkowym Peru. Rebelianci zaatakowali miasto Oruro, ale następnie rozproszyli się. Poważniejszy konflikt wybuchł w 1735 r., kiedy Hiszpanie wykorzystali fakt, że byli po przeciwnej stronie Portugalii w wojnie o sukcesję polską. Niewielkie siły hiszpańskie z Buenos Aires zdobyły Kolonię, ale dwa lata później Brytyjczycy przekonali ich, aby ją zwrócili. Zadanie zreformowania administracji kolonialnej powierzono następcy Filipa V, Ferdynandowi VI (panował w latach 1746–59). W 1739 r. ustanowił Wicekrólestwo Nowej Granady, a w następnym roku wicekról objął to stanowisko. Jednak wojna anglo-hiszpańska z lat 1739–1748 (znana w Anglii jako wojna o ucho Jenkinsa) początkowo utrudniła stosunki między Hiszpanią a jej koloniami. Podejmowano dalsze próby ograniczenia przemytu, ale stawka była zbyt wysoka, zwłaszcza w Buenos Aires, gdzie ludzie w dalszym ciągu sprzeciwiali się konieczności transportu towarów przez Limę. Na mocy traktatu madryckiego z 1750 r. Portugalczycy ostatecznie zgodzili się na przekazanie Kolonii w zamian za zajęcie regionu Górnej Parany. Kiedy niektórzy jezuita odmówili wydania tego ostatniego, Portugalia wysłała żołnierzy, którzy z łatwością wyparli lekko uzbrojonych Indian w ramach redukcji jezuickich. Uważając, że Hiszpania nie dotrzymała swojej części traktatu, Portugalczycy trzymali się Kolonii. To spowodowało, że Karol III, król

hiszpański, unieważnił traktat w 1761 r. i wysłał żołnierzy, którzy ostatecznie zdobyli Kolonię w 1762 r. Przemysł był jednak kontynuowany.

Rodzina Koprülü

Czterech różnych członków rodziny Koprülü służyło w XVII wieku jako wielcy wezyrowie w Imperium Osmańskim. Mohammad Koprülü, mający niejasne albańskie pochodzenie, miał dość niepomyślną karierę w ogromnej biurokracji osmańskiej aż do 1656 roku, kiedy został mianowany wielkim wezyrem. Wkrótce dał się poznać jako zdolny, skuteczny i uczciwy administrator. Mahomet usunął ze stanowisk skorumpowanych urzędników i nadzorował klęskę głównych buntów na Półwyspie Anatolijskim i na Bałkanach. Przywrócił także rygorystyczne przestrzeganie prawa. Przed śmiercią w 1661 r. Mohammad zalecił, aby jego syn Ahmed (Fazil Ahmed Koprülü) zastąpił go na stanowisku wielkiego wezyra. Ahmed (służył w latach 1661–1676) okazał się równie sprawnym administratorem jak jego ojciec i nadal wzmacniał imperium. Pod wodzą Kary Mustafy, szwagra Ahmeda, Turcy ruszyli w 1683 r., aby odzyskać władzę na Węgrzech i oblegli Wiedeń, miasto, którego Sulejman I Wspaniały nie zdołał zdobyć w 1529 r. Wzmocnieni wojskami z Polski, Habsburgowie, teraz wyposażeni w ciężką artylerię, pokonali Turków, którzy zostali zmuszeni do wycofania się do Belgradu. Na rozkaz sułtana Kara Mustafa został następnie zamordowany. W 1689 r. brat Ahmeda Mustafa został mianowany wielkim wezyrem i kontynuował rodzinną tradycję uczciwej administracji; Mustafa obniżył niektóre podatki – co jest popularną polityką – a także wprowadził inne reformy gospodarcze. Chociaż Mustafa był pobożnym muzułmaninem, był również znany ze swojej tolerancji religijnej i sprawiedliwego traktowania dużej populacji mniejszości chrześcijańskiej w imperium i zyskał przydomek „Koprülü Cnotliwy”. Jednak jego kadencja jako wielkiego wezyra była krótka, ponieważ zginął walcząc z wojskami osmańskimi na Bałkanach w 1691 r. W 1697 r. sułtan Mustafa II starał się przywrócić władzę osmańską, mianując Husajna Koprülü na swojego wielkiego wezyra. Jego polityka podatkowa umożliwiła Osmanom zebranie i wyposażenie dużej armii i floty w celu ochrony terytorium na Bałkanach; Husajn służył jako wezyr do 1702 r., a inny Koprülü został wezyrem na krótki czas w 1710 r. Jednak nawet reformy i skuteczność wezyrów Koprülü nie powstrzymały upadku Imperium Osmańskiego i stopniowej utraty terytoriów na rzecz Rosji i innych europejskich wrogów.

Rodzina Medici

Salvestro de' Medici w XIV wieku jako pierwszy z rodziny starał się o władzę polityczną, przewodząc buntowi klasy drobnych rzemieślników przeciwko szlachcie rządzącej miastem. Salvestro przelicytował i stał się praktycznie dyktatorem we Florencji, co spowodowało zjednoczenie się wszystkich Florentczyków i wygnanie go z miasta w 1382 r. Po wyrzuceniu Salvestro z miasta Giovanni di Bicci de' Medici był w stanie przywrócić zarówno bogactwo rodziny, jak i jej pozycję społeczną. pozycję we wspólnocie, ważną w zwartej strukturze włoskich miast-państw tamtego okresu. Giovanni uczynił Medici najbogatszą rodziną we Włoszech, być może w Europie. Rodzina Medyceuszów stała się dominująca we Florencji za sprawą syna Giovanniego, Cosimo Pierwszego, czyli Cosimo Starszego (Cosimo il Vecchio). Jednak początkowo, wykorzystując śmierć Giovanniego w 1429 r., potężny ród Albizzi wygnał Cosimo z Florencji w 1433 r. Wygnanie Cosimo było krótkie. W następnym roku Florentczycy triumfalnie sprowadzili Cosimo z powrotem do miasta. Szanował republikański charakter miasta i nie dążył w oczywisty sposób do władzy. Jednak dzięki swemu wielkiemu bogactwu i zdolnościom osobistym Cosimo został jednak pierwszym obywatelem Florencji i wirtualnym władcą miasta. Rzeczywiście, byli to muzułmańscy piraci, czyli korsarze żerując przez jakiś czas na żegludze weneckiej. Jednakże, szczycąc się jedną z największych flot w renesansowej Europie, Weneccjanie byli w tym czasie wielką potęgą na morzu. Wielka zmiana we włoskim układzie sił nastąpiła, gdy Cosimo przeniósł historyczne poparcie Florencji na rywalizujący z nim Mediolan, gdzie ród Sforzów walczył o dominację. Choć Muzio Attendolo Sforza zastąpił jako kondotier (przywódca najemników), to jego syn

Francesco został księciem Mediolanu w 1450 r. z pomocą Cosimo de' Medici. Tymczasem Cosimo ugruntował swoją pozycję jednego z wielkich patronów renesansu. Niezliczone rzadkie dokumenty stanowiły podstawę biblioteki Cosimo; patronował także czołowym artystom swoich czasów. Piero de' Medici był władcą o nastawieniu obywatelskim, podobnie jak jego ojciec, Cosimo. Miał już doświadczenie w dyplomacji florenckiej i sprawach publicznych. Poślubił Lukrecję Tornabuoni, której rodzina odwróciła się od swojego szlacheckiego dziedzictwa. Razem mieli trzy córki: Marię, Biancę i Lukrecję oraz dwóch synów, którzy ukształtują przyszłą historię Florencji, Lorenza i Giuliano. Lorenzo był przedwcześnie rozwinięty i niezwykle utalentowany jak na swój wiek. Ojciec powierzył mu misje dyplomatyczne na terenie całych Włoch. Jednak we Florencji narastał poważny sprzeciw wobec rządów Medyceuszy. Luca Pitti, być może główny doradca Piero, w tajemnicy planował przejąć władzę. W marcu 1464 roku, wykorzystując śmierć Francesco Sforzy, spiskowcy zrealizowali swój plan. Kiedy Piero zachorował i w sierpniu opuścił miasto, doszło do strajku. Piero wrócił do władzy pod koniec miesiąca, gdy Lorenzo zebrał lojalne wojska. Zamach stanu upadł. Luca Pitti został ułaskawiony; inni zostali wypędzeni. Kiedy Piero zmarł w 1469 r., naturalnym wyborem na jego miejsce był Lorenzo. W przeciwieństwie do Cosimo i Piero rządził bardziej jako książę lub starożytny rzymski tyran niż jako człowiek ludu. Jednocześnie nastąpiło ochłodzenie stosunków pomiędzy Lorenzem a nowym papieżem Sykstusem IV. Głównym powodem były walki o miasteczko Imola, które Lorenzo chciał pozyskać dla Florencji, gdyż strzegło ono strategicznej drogi z Rimini do Bolonii. Papież chciał, aby Imola była prezentem dla jego siostrzeńca – prawdopodobnie syna – Girolamo Riario. Chłodne uczucia narastające między Lorenzem i Sykstusem doprowadziły do tego, że papież zastąpił Medyceuszy w roli papieskich bankierów rodziną Pazzich, rywalami Medyceuszy. Wrogość między Lorenzem a papieżem, obecnie sprzymierzonym z Pazzi, doprowadziła do jednego z najkrwawszych incydentów włoskiego renesansu: spisku Pazzi. Spisek mający na celu unicestwienie Medyceuszy. Spiskowcy wiedzieli również, że Lorenzo doznał poważnej słabości: jego silny sojusznik, Galeazzo Maria Sforza z Mediolanu, został zamordowany w grudniu 1476. Spiskowcy uderzyli w Niedzielę Wielkanocną, 26 kwietnia 1478, podczas gdy Lorenzo i Giuliano byli na mszy. Podczas krwawej rzezi, która potem nastąpiła, Giuliano został dźgnięty nożem 19 razy, ale Lorenzo uciekł. W wyniku czystki, która nastąpiła, zginęło wielu spiskowców, w tym pięciu powieszono publicznie. Papież Sykstus kontynuował kampanię mającą na celu wyparcie Medyceuszy z Florencji. Wreszcie, odważnym posunięciem, Lorenzo zdecydował się wybrać w podróż i spróbować pogodzić się z jednym z najbardziej nieprzejednanych wrogów Florencji, królem Neapolu Ferrantem, w grudniu 1479 roku. Zdumiony odwagą Medyceuszy, Ferrante zawarł pokój z Florencją i wojnę Sykstusa dobiegł końca. Lorenzo wrócił do Florencji w triumfie. Pod jego rządami Florencja wkroczyła w nową erę wielkości. W styczniu 1492 Lorenzo zachorował i zmarł w kwietniu tego roku. Jego następcą został jego syn Piero, który miał nieszczęście rządzić w jednym z najbardziej katastrofalnych epok historii Włoch. Król Francji Karol VIII najechał północne Włochy w 1494 roku z dużą i dobrze wyposażoną armią. Jego artyleria, być może najnowocześniejsza w Europie, zniszczyła włoskie cytadele i spowodowała kapitulację miast, zanim w ogóle się do nich zbliżył. Piero, któremu brakowało hartu ojca, uciekł z Florencji i zmarł na wygnaniu. Awans rodziny do rangi włoskiej szlachty w ciągu następnego stulecia dał dowód szczególnej determinacji rodziny i wiary Florentczyków w klan Medyceuszy. Awans Medyceuszy był kontynuowany, gdy Cosimo I został księciem Florencji w 1537 r. Podobnie jak Lorenzo Wspaniały, Cosimo I był młody i doszedł do władzy w wieku 18 lat. Jednak podobnie jak Lorenzo rozumiał sztukę polityki, ale wykazywał się bezwzględnością bardziej charakterystyczną dla Borgii niż Medici. Cosimo dodał Sienę i Lucę do swojego królestwa. W 1569 roku uznano jego drogę do sławy, kiedy został wielkim księciem całej Toskanii. Po śmierci Kosmy I w 1574 r. syn Kosmy, Francesco I, rządził jako wielki książę aż do swojej śmierci w 1587 r., a jego rządy okazały się słabe i mało inspirujące. Jego syn Ferdynand II przywrócił blask imieniu Medyceuszy. Cosimo II został wielkim księciem w 1609 r., ale zmarł w 1620 r., nigdy w pełni nie wyzdrowiejąc z gorączki, na którą cierpiał w 1615 r. Jego syn Ferdynand II został wielkim księciem po śmierci ojca. Wraz z

panowaniem Ferdynanda II ród Medyceuszy rozpoczął okres upadku. Nieszczęściem spadkobierców Ferdynanda II było życie w epoce powstania wielkich mocarstw europejskich. Jak na ironię, Marie de' Medici (Médicis) odegrała rolę w upadku swojego rodzinnego księstwa. W 1600 roku wyszła za mąż za króla Francji Henryka IV, a kiedy w 1610 roku został on zamordowany, pełniła funkcję regentki swojego syna, króla Ludwika XIII. W 1735 r. Austria i Francja ustaliły, że Francja zajmie Lotaryngię, a Austria Toskanię. W tym czasie Medyceusze byli bezsilni w obronie swoich starożytnych ziem. W 1737 roku do Florencji wkroczyły wojska austriackie. W tym samym roku, w lipcu 1737, w wieku 65 lat zmarł bez męskiego potomka wielki książę Gian Gastone. We Florencji przestał panować ród Medyceuszy.

Rdzenni mieszkańcy Ameryki Północnej

Być może żadna inna grupa w historii ludzkości nie doświadczyła tak skrajnej zmiany swoich warunków, jak rdzenni mieszkańcy półkuli zachodniej w latach 1450–1750. Tak zwana wymiana kolumbijska, zapoczątkowana podróżą Krzysztofa Kolumba z Hiszpanii w 1492 r., całkowicie zmieniła sytuację ekologiczną, ekonomię i sieć relacji społecznych między różnymi narodami, które Kolumb (błędnie) nazwał „Indianami”. Ludzie, którzy zaludnili Amerykę Północną i Południową między 40 000 a 15 000 lat temu, przekroczyli ówczesny most lądowy między Syberią a współczesną Alaską i stopniowo zasiedlili półkulę. Kiedy około 10 000 lat temu zakończyła się ogólnosiwiatowa epoka lodowcowa, znikł szlak lądowy między Azją a Ameryką. Historycy i antropolodzy oszacowali, że do czasu pierwszej podróży Kolumba populacja półkuli liczyła od 10 do 75 milionów, a większość zamieszkiwała Amerykę Środkową i Południową. Narody Ameryki Północnej były zróżnicowane pod niemal każdym możliwym względem, z wyjątkiem biologii. Eksperci spierają się co do rozmiaru populacji Ameryki Północnej przed kontaktem – waha się od 1 miliona do 18 milionów – ale większość zgadza się, że populacja zaczęła spadać kilkaset lat przed pojawieniem się Europejczyków. Do 1450 roku niektóre duże społeczności indiańskie na południowym zachodzie, północno-zachodnim Pacyfiku i środkowej dolinie Mississipi zniknęły lub rozproszyły się, porzucając wyrafinowane budynki i artefakty. Zaproponowano, że czynniki wyjaśniające te spadki obejmują zmianę klimatu, wojny i choroby. Do 1450 roku istniały dziesiątki grup plemiennych i sojuszy mówiących różnymi językami i wyznających bardzo różne zwyczaje religijne i społeczne. Były pewne podobieństwa: większość Indian była animistami, wierzącymi w duchową moc ich naturalnego otoczenia. Opracowali wyszukane rytuały, aby udobruchać te duchy, zwłaszcza te zwierząt, które zabili. Na wielu obszarach pochówki ludzkie umieszczano w wyszukanych i rozległych kopcach ziemnych. Większość plemion szanowała szamanów (uzdrowicieli) i wierzyła, że Wielki Duch nadzoruje świat przyrody. Ponieważ plemiona często przemieszczały się w poszukiwaniu lepszej ziemi lub obfitszej zwierzyny łownej lub w celu uniknięcia innych wrogich plemion, własność nieruchomości w sensie europejskim była prawie nieznaną. Archeolodzy znaleźli liczne dowody na istnienie szlaków handlowych biegnących przez cały kontynent, jednoczących plemiona w procesie handlu wymiennego i wymiany. W większości plemion Ameryki Północnej kobiety zajmowały się produkcją rolną, podczas gdy mężczyźni polowali na zwierzynę łowną. Kukurydza, po raz pierwszy uprawiana w Meksyku, była w momencie kontaktu podstawową uprawą w dużej części Ameryki Północnej. Kabaczek i fasola były również podstawą diety większości plemion. Większość plemion północnoamerykańskich nie była bynajmniej ekologami we współczesnym znaczeniu tego słowa, ale była dobrze przystosowana do swojego otoczenia i często była pomocna niedoświadczonym Europejczykom. Na przykład tubylcy nauczyli francuskich odkrywców, jak budować lekkie kajaki z kory brzozy, aby podróżować tam, gdzie ich nieporadne drewniane statki były beзуżyteczne. Inni pomagali Europejczykom identyfikować dziwne rośliny i zwierzęta, dowiadując się, które są jadalne, a które trujące. Najbardziej znany jest Squanto, Patuxet porwany przez angielskiego handlarza niewolnikami w 1614 roku, który wrócił do Ameryki na czas, aby nauczyć pielgrzymów łowienia ryb i uprawy kukurydzy. Działania wojenne były stałym elementem działań wojennych między różnymi grupami indiańskimi, zarówno przed kontaktem z Europą, jak i po nim. Na początku niektóre grupy plemienne z radością witały sojusze z

Europejczykami jako sposób na pokonanie swoich tradycyjnych rywali, częściowo poprzez zdobywanie towarów i technologii od cudzoziemców, zwłaszcza ich doskonałej broni. Kiedy jednak strużka Europejczyków przekształciła się w powódź, zwłaszcza w regionach zajętych przez Brytyjczyków, niektóre plemiona zawarły sojusze z tradycyjnymi przyjaciółmi, a nawet wrogami, aby przeciwdziałać europejskim zagrożeniom dla przetrwania Indian. Na przykład wódz Algonquian, Powhatan, przywódca silnej konfederacji, początkowo witał osadników z Jamestown, pozwalając nawet swojej córce Pocahontas poślubić Anglika Johna Rolfe. Jednak w 1622 roku brat Powhatana, Opechancanough, obecnie przywódca Konfederacji Powhatan, przypuścił niespodziewany atak na osadników, zabijając ponad trzystu z nich i porywając kobiety i dzieci. Ostatecznie mieszkańcy Wirginii zebrali się, używając podstępów, a nawet trucizny, aby odzyskać swoje posiadłości. Podczas tej wczesnej wojny, podobnie jak w późniejszych konfliktach, plemiona reagowały na rosnącą populację białych. Biali nie byli już postrzegani po prostu jako handlarze, którzy wkrótce mieli ruszyć dalej; stali się osadnikami korzystającymi z tradycyjnych ziem plemiennych i uznającymi je za własne. Choroby wyrządziły jeszcze większe szkody niż europejskie grabieże ziemi i broń wojenna. Ponieważ Indianie byli genetycznie bardzo podobni i ponieważ przez wiele stuleci byli izolowani w Nowym Świecie, byli zdani na łaskę patogenów przenoszonych przez najeźdźców. Najgorszą z nich była ospa prawdziwa, a odra i grypa również się ją śmierć. Choroby te zabijały także Europejczyków, ale spustoszyły populację Indian. Na długo przed tym, jak wiadomo, że zarazki powodują choroby, Europejczycy wychwalali Boga za porażenie indiańskich wrogów, co ułatwiło kolonizację Ameryki. Niektórzy Europejczycy „pomagali” w tym procesie celowo rozdając Hindusom koce i inne skażone towary zakażone ospą. Epidemie ospy mogły i rzeczywiście zmieniły przebieg bitew i negocjacji między tubylcami a Europejczykami.

Południowy zachód

Potomkowie Anasazi, których skomplikowana cywilizacja dobiegła zagadkowego końca około roku 1300 n.e., Indianie Pueblo, w tym Hopi i Zuni, od stuleci żyli w osiadłych społecznościach rolniczych na terenie dzisiejszych południowo-zachodnich Stanów Zjednoczonych. Hiszpanie, którzy zbili już fortunę na eksploatacji Ameryki Środkowej i Południowej, w XVII wieku również rozpoczęli agresywną eksplorację południowych krańców Ameryki Północnej, co miało straszne konsekwencje dla rdzennej ludności. W 1598 roku Juan de Oñate poprowadził czterystu żołnierzy, księży i kolonistów do Nowego Meksyku, zabijając prawie połowę mieszkańców miasta Acoma na klifach, a większość pozostałych zmuszając do niewoli. W 1680 roku Popé, przywódca religijny z Pueblo, ukarany za odrzucenie prób nawrócenia go przez franciszkanów, poprowadził bunt w Pueblo, będący najsukuteczniejszym odwetem tubylców w epoce europejskiej okupacji. Szeregi Indian przerzedziły się z powodu chorób i przymusowej pracy, ale nadal przewyższały liczebnie hiszpańską kolonię, liczącą około trzech tysięcy. Ludy Pueblo mówiły kilkoma różnymi językami, a mimo to udało im się zjednoczyć, przy pomocy tradycyjnie wrogich Apaczów, aby wypędzić Hiszpanów i zniszczyć symbole katolicyzmu. Chociaż wewnętrzne konflikty tubylców, w tym najazdy wrogów Apaczów i Navajo, wkrótce wznowiono, a Hiszpanie odbili Nowy Meksyk w 1692 r., Pueblo potraktowano z większym szacunkiem, stając się jedną z niewielu grup plemiennych w Ameryce Północnej, która w większości zachowała ojczyznę przodków.

Południowy wschód i Floryda

W 1513 roku Hernán Ponce de León najechał Florydę w poszukiwaniu niewolników, bogactwa i obietnic wiecznej młodości, ale został odparty przez miejscowych Indian Calusa. Bardziej trwałe i dalekosiężne wysiłki pod przewodnictwem Hernando De Soto i innych w latach czterdziestych XVI wieku zbadały wybrzeże Zatoki Perskiej i dotarły aż do Wielkich Równin. Dopiero w 1565 roku król Filip II zezwolił na utworzenie na Florydzie bazy wojskowej, która miała odstraszać brytyjskie, francuskie i holenderskie piractwo hiszpańskiego złota. Przy okazji Hiszpanie dokonali masakry maleńkiej kolonii uchodźców francuskich hugenotów i zbudowali fort w St. Augustine, najstarszym miejscu w USA stale

zamieszkanym przez Europejczyków. Wysiłki mające na celu nawrócenie lokalnego plemienia Guale wywołały powstanie w 1597 r. Mała hiszpańska kolonia stłumiła powstanie w 1602 r., ale nigdy nie przyciągnęła więcej niż kilku tysięcy osadników. W innych częściach południowego wschodu konfederacja czterech plemion — Cherokee, Chickasaw, Choctaw i Creek — poprzedziła europejską inwazję. Zostaliby poddani próbie przez europejskie najazdy, które zmusiły te plemiona do przesiedleń, czasami rywalizując między sobą o terytorium. Do roku 1745 Czirokezowie sprzymierzyli się z Brytyjczykami w wysiłkach powstrzymania Francji i Hiszpanii, koncentrując się na terenach pomiędzy Florydą a niedawno założoną kolonią Georgii. W tym okresie Creek rozpoczął migrację na Florydę pod naciskiem zarówno Europejczyków, jak i członków własnego plemienia. W XIX wieku nazywali siebie Seminole.

Sojusze Ameryki Brytyjskiej i Francuskiej

Pięć (później sześć) plemion, które utworzyły Konfederację Irokezów (Haudenosaunee), skupioną w stanie Nowy Jork, również przed kontaktami z Europą zainicjowało Wielką Ligę Pokoju w odpowiedzi na wyniszczające wojny między plemionami. Ci „ludzie z longhouse” obejmował plemiona Mohawków, Seneków, Onondaga, Cayuga i Oneida, do których na początku XVIII wieku dołączył Tuscarora z Karoliny. Irokezi nie prowadzili nomadów, ale mieszkali w dużych wioskach. Ich długie domy były konstrukcjami z drewna i kory, które mogły mieć 400 stóp długości i pomieścić wiele grup rodzinnych. Wykwalifikowani negocjatorzy, poszczególne plemiona i konfederacja jako całość przez pewien czas przeciwstawiały się żądaniom i żądaniom Holandii, Wielkiej Brytanii i Francji. Niektóre, jak Irokezi mieli nadzieję zachować neutralność, ale wkrótce zaczęli zbliżać się do Brytyjczyków. W latach siedemdziesiątych XVII wieku Irokezi i Brytyjczycy przysięgali wzajemną przyjaźń. Po podstępym ataku sił francuskich w 1687 r. Pięć Narodów wzięło odwet, atakując osady Nowej Francji w Ameryce Północnej w imieniu brytyjskich celów podczas tak zwanej wojny króla Williama. Walczyli zarówno z francuskimi, jak i indiańskimi sojusznikami, w tym z ludem Huron, Abenaki i Algonquian z regionu Wielkich Jezior. Obie grupy Indian zadały i poniosły straszliwe straty; do 1701 roku Irokezi obiecywali swojemu ludowi zachowanie neutralności w przyszłych konfliktach europejskich. Do roku 1750 Indianie z wielu plemion ze wschodu i Wielkich Jezior, wysiedleni przez białe osady, poszukiwali nowych ziem w Dolinie Ohio, na granicy roszczeń terytorialnych i kontroli Wielkiej Brytanii i Francji. Irokezi, a także Shawnee, Delaware, Cherokee i Chickasaw, wszyscy próbowali wykorzystać tę ziemię niczyją do wzmocnienia handlu i być może uniemożliwienia Brytyjczykom i Francuzom jeszcze dalszej ekspansji na kontynent. W 1749 roku Wirginia przyznała niektórym swoim ulubionym obywatelom prawa do zagospodarowania prawie 8 000 mil kwadratowych doliny Ohio. Wojny francuskie i indyjskie, które nastąpiły, zapoczątkowały serię wydarzeń, które ostatecznie sprawiły, że setki rdzennych plemion — które przeżyły 258 lat wojen, utraty ziemi i chorób — stały się obcymi na swojej ziemi.

Rasa i rasizm w obu Amerykach

Począwszy od lat po podboju, Ameryka Łacińska i Karaiby doświadczyły ogólnospołecznego, trwającego stulecia zjednoczenia ludności europejskiej, afrykańskiej i rdzennej ludności amerykańskiej. Dokładny charakter tego spotkania różnił się w zależności od czasu, miejsca i okoliczności, tworząc złożoną i zmienną mozaikę kategorii rasowych, granic i tożsamości. Z kolei w Brytyjskiej Ameryce Północnej rdzenni Amerykanie byli na ogół wykluczeni z dominującego społeczeństwa anglojęzycznego, podczas gdy Afrykanie byli włączani do tego społeczeństwa, choć zostali zepchnięci na najniższy szczebel. Ta ostatnia trajektoria doprowadziła z czasem do w dużej mierze dychotomicznej koncepcji rasy — wszechświata rasowego składającego się z czarnych (lub Murzynów) i białych, wraz z innymi kategoriami (Hindusi, Azjaci i inni), ale bez istotnych kategorii pośrednich (z wyjątkiem „połowy - breeds” i podobne epitety określające mieszanki biało-indyjskie). W XIX wieku ta dychotomiczna koncepcja rasy połączyła się w Stanach Zjednoczonych w „zasadę jednej kropli”, zgodnie z którą

pojedyncza kropla „czarnej krwi” czyni człowieka Murzynem. Francuska Ameryka Północna poszła inną trajektorią, a francuscy kupcy wzdłuż rzeki Świętego Wawrzyńca, w regionie Wielkich Jezior i w dolinie rzeki Mississippi mieszała się i zawierali małżeństwa z rdzenną ludnością w znacznie większym stopniu niż w Brytyjskiej Ameryce Północnej. Powstałe w ten sposób „mieszane” kategorie rasowe, ogólnie zwane Métis (odpowiednik hiszpańskiego terminu mestizo), można uznać za symboliczne dla różnych idei i praktyk dotyczących rasy i rasizmu we francuskiej i brytyjskiej kolonialnej Ameryce Północnej. Z kolei w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach wyewoluowały bardzo odmienne rozumienie kulturowe i praktyki społeczne dotyczące rasy, które również tam znacznie różniły się w czasie i przestrzeni. Ogólnie rzecz biorąc, kategorie rasowe obejmowały tutaj całe spektrum, od osób o ciemnej do jasnej karnacji i były definiowane nie tylko na podstawie koloru skóry. Tekstura włosów, kształt nosa, architektura twarzy, wychowanie, klasa społeczna – ta ostatnia zilustrowana jest w popularnym wyrażeniu „pieniądze wybielają” – i wiele innych czynników łącznie określających dokładne położenie danej osoby w złożonej i płynnej siatce kategorii rasowych. Szczególnie Hiszpanie byli szczególnie zainteresowani utrzymaniem *limpieza de sangre* (czystości krwi), co było troską rutynowo wyrażaną w prawie i zwyczajach. Ironią losu było to, że taka „czystość krwi” nigdy nie istniała. W rzeczywistości Hiszpanie i Iberyjczycy w ogóle około roku 1500 – czasami nazywani „metysami Europy” – mogli prześledzić swoje dziedzictwo genetyczne w wyniku wielowiekowego mieszania się biogenetycznego będącego konsekwencją położenia geograficznego Iberii jako lądowego pomostu między Europą Zachodnią a Afryką Północną – populacją które łączyły „odmiany rasowe” z północnej i zachodniej Europy, Afryki Północnej, transśródziemnomorskiej i Afryki Subsaharyjskiej. Rasa, z czym zgadzają się praktycznie wszyscy współcześni uczeni, jest konstruktem społecznym, narzuconym kulturowo zjawiskiem, które wykazuje jedynie wątki związek z biologią i genetyką. Różnorodność biogenetyczna jest podstawową cechą gatunku *Homo sapiens*. Jednak jako biolodzy, antropolodzy i ogólnie społeczność naukowa zgadzam się, że „tam na świecie” nie istnieje obiektywna rzeczywistość biogenetyczna, która odpowiadała historycznie rozwiniętym, „zdroworozsądkowym” koncepcjom „rasy”. Do najczęstszych faktów przytaczanych na poparcie tego argumentu należy to, że istnieje znacznie większa różnorodność biogenetyczna w obrębie danej „rasy” (powiedzmy Afrykanów lub osób rasy kaukaskiej) niż pomiędzy „rasami”. Często przywoływane w tym względzie rozróżnienie dotyczy „genotypu” i „fenotypu”. Ten ostatni, obejmujący różne widoczne markery, takie jak kolor skóry, struktura włosów itd., nie ma istotnego związku z pierwszym, na który składają się cechy genetyczne i dziedziczność jednostki (lub szerzej organizmu). W Ameryce Łacińskiej i na Karaibach pojawiły się bardzo wyszukane i zróżnicowane kategorie rasowe, mające na celu szufladkowanie pochodzenia i cech rasowych danej jednostki. Oprócz metysów (indyjsko-hiszpańskich), mulatów i pardos (afrykańsko-hiszpańskich) oraz zambo (afrykańsko-indyjskich) w Ameryce hiszpańskiej, w różnych czasach i miejscach, pojawiły się setki bardziej precyzyjnych kategorii: *castizo* lub *quadroon* (mestizo), *octoroon* (quadroon-hiszpański), *quintroon* lub *sextroon* (octoroon-hiszpański), *Morisco* (mulat-hiszpański), *cholo* (mestizo-indiański), *quinterona* (hiszpańsko-mulat) i wiele innych. Pod koniec okresu kolonialnego wysiłki mające na celu określenie kategorii rasowych zawiodły, co doprowadziło do częstszego używania ogólnego terminu kasty w odniesieniu do ogółu ludów rasy mieszanej. W portugalskiej Brazylii najważniejszymi kategoriami były *mamelucos*, *mestiços* i *caboclos*. Większa skłonność portugalskich mężczyzn (i w mniejszym stopniu kobiet) do swobodnego mieszania się i zawierania małżeństw mieszanych z ludnością rdzenną i afrykańską oraz z ich potomstwem „mieszanej rasy” ostatecznie doprowadziła, po uzyskaniu niepodległości, do powstania brazylijskiego mitu narodowego o „rasowości demokracji” – pogląd, że rasizm w Brazylii nie istnieje. Błędna natura tego mitu jest tematem obszernej literatury. W rzeczywistości w Brazylii, podobnie jak w innych częściach obu Ameryk, istniała bardzo silna korelacja między klasą społeczną a rasą społeczną. Ciemniejsza skóra i bardziej indiańskie lub afrykańskie fenotypy były najczęściej kojarzone z niższą klasą społeczną i mniejszymi przywilejami społecznymi, jaśniejszą karnacją i bardziej europejską fizjonomią z wyższą klasą społeczną i większymi przywilejami

społecznymi. Skomplikowane stopniowanie kategorii rasowych nie oznaczało braku rasizmu, ale raczej różne formy rasy i rasizmu w różnych częściach obu Ameryk – nie tylko w koloniach hiszpańskich, portugalskich i brytyjskich, ale także w koloniach francuskich i holenderskich. Praktycznie w każdej sferze, od głównych wskaźników społecznych, takich jak zatrudnienie i średnia długość życia, po popularne media, takie jak telewizja i film, dziedzictwo tego charakterystycznego dziedzictwa rasizmu pozostaje głęboko widoczne do dnia dzisiejszego

Radżputowie

Radżputowie (dosłownie „dzieci królów”) to członkowie hinduskiej kasty arystokratycznej (kszatrija, czyli wojownik) osiadłej głównie w północno-zachodnich Indiach i mogącej pochodzić z Azji Środkowej. Radżputowie wywarli wpływ na historię polityczną Indii od VIII wieku. Pod koniec XV w. brali udział w walkach z Turko-Afgańczykami z Sułtanatu Delhi, a w połowie XVI w. dostali się pod kontrolę Mogołów. W 1527 roku Babur wygrał bitwę pod Kanua nad konfederacją radżputów dowodzoną przez Rana Sangę, władcę Mewar w Radżastanie, pomimo posiadania znacznie mniejszej armii. Wraz ze śmiercią Rany Sangi i wielu innych przywódców tej bitwy, nadzieja na odrodzenie się Radżputów była niewielka. Bitwa pod Kanua zainaugurowała długie stosunki między radżputami i Mogołami. Babur rządził przez cztery lata i zmarł w 1530 r. Jego syn Humajun nie był tak potężnym przywódcą i został zmuszony do wygnania do Persji. Jednak syn Humayuna, Akbar, rozszerzył władzę i dominację geograficzną imperium Mogołów. Akbar zapoczątkował zwyczaj brania za żony radżputów, Hindusów, nie spodziewając się, że przejdą na islam. Zróżnicowana dynastia Mogołów zatrudniała w swojej administracji Persów, Arabów, lokalnie urodzonych muzułmanów, radżputów, braminów, a później marathów. Małżeństwa Akbara i kolejnych przywódców z radżputami sprawiły, że niektórzy radżputowie stali się członkami rządzącej elity Mogołów i zostali włączeni do imperium Mogołów w północnych Indiach. Wielu regionalnych przywódców Radżputów zachowało swoją autonomię, ale musiało płacić podatki rządowi Mogołów. Wzajemne stosunki między cesarzami Mogołów a Radżputami zostały zagrożone w połowie XVII wieku w wyniku wojen toczonych przez czterech synów Szachadżahana o sukcesję po ojcu. Radżputowie pozostali lojalni wobec Szachadżahana i walczyli z jego zbuntowanymi synami. Kiedy Aurangzeb zwyciężył, poniosł konsekwencje. Aurangzeb był zagorzałym muzułmaninem i przekształcił wcześniej zróżnicowaną administrację tak, aby faworyzowała wyłącznie muzułmanów. W rezultacie hinduscy radżputowie zostali wykluczeni politycznie, ekonomicznie i społecznie. Późniejszy władca, Jahandar Shah, podjął próbę naprawy stosunków z radżputami po 1715 r. Niegdyś silne stosunki między radżputami a Mogołami nigdy nie zostały przywrócone do tego samego poziomu, co we wczesnych latach dynastii Mogołów.

Raleigh, Sir Walter

(1554–1618) Angielski marynarz, dworzanin i pisarz

Sir Walter Raleigh był angielskim poszukiwaczem przygód i wczesnym propagatorem kolonizacji. W 1585 roku zorganizował kolonię Roanoke, pierwszą osadę Anglii w Ameryce. Raleigh urodził się w Devon w zachodniej Anglii jako młodszy syn z biednej, ale wybitnej rodziny. W latach 1568–1572 był zarejestrowany w Oriel College w Oksfordzie, ale większość tego czasu spędził we Francji, walcząc po stronie hugenotów. Po powrocie do Londynu studiował prawo w Inns of Court i publikował wiersze. W 1578 roku jego przyrodni brat Sir Humphrey Gilbert uzyskał patent na kolonizację Ameryki Północnej, a Raleigh towarzyszył Gilbertowi w poszukiwaniu hiszpańskiego skarbu. Chociaż podróż ta była katastrofą, zaostriżyła apetyt Raleigha na kolonizację. W 1580 roku poprowadził armię do pierwszej kolonii Anglii, Irlandii, i brutalnie stłumił bunt. Takie działania przyciągnęły uwagę królowej Elżbiety I, a Raleigh szybko stał się ulubieńcem rodziny królewskiej. Królowa obdarzyła Raleigh rozległymi posiadłościami w Irlandii, lukratywnymi patentami i licencjami oraz różnymi urzędami rządowymi.

Pasowała go na rycerza w 1585 r. W 1583 r. Gilbert zginął podczas próby założenia kolonii w Nowej Fundlandii, a rok później królowa Elżbieta przyznała Raleighowi wyłączną licencję na kolonizację Ameryki. Natychmiast Raleigh wysłał ekspedycję rozpoznawczą do Outer Banks w Karolinie Północnej, idealnego miejsca do grabieży hiszpańskich flot. Otrzymałszy pozytywne wieści z Ameryki, Raleigh wysłał swojego kuzyna, Sir Richarda Grenville'a, na wyspy Roanoke, aby założył kolonię nazwaną Wirginią na cześć dziewiczej królowej Elżbiety. Jednak koloniści rozgniewali lokalnych rdzennych Amerykanów i postanowili porzucić Roanoke niecały rok po ich przybyciu. W kwietniu 1587 r. Raleigh wysłał drugą grupę do Ameryki, ale wkrótce po ich przybyciu Anglia starła się z hiszpańską Armadą i wszelki kontakt z kolonią został zerwany aż do 1590 r. Kiedy statek pomocy przybył, po kolonistach nie było śladu. Chociaż Raleighowi nie udało się zbudować stałej osady, nadal opowiadał się za kolonizacją amerykańską, pisząc w 1602 r.: „Dożyję jeszcze chwili, gdy zobaczę go jako naród angielski”. Po Roanoke Raleigh skierował swoją uwagę gdzie indziej. W 1592 roku poślubił jedną z dam dworu królowej, Elżbietę Throckmorton, która urodziła mu syna Wata. Poprowadził wyprawę do Gujany w 1595 r., a rok później przypuścił atak na Kadyks. Zaangażowanie Raleigha na rzecz królowej Elżbiety nie spodobało się następcy monarchy, królowi Jakubowi I, który po spotkaniu z poszukiwaczem przygód zauważył: „Słyszałem o tobie tylko surowo”. W 1603 roku król oskarżył Raleigha o spiskowanie z Hiszpanami. Skazany Raleigh został skazany na śmierć, ale przez następne 12 lat mieszkał w Tower of London i napisał antymonarchiczny traktat „Historia świata”. Wciąż sfrustrowany Raleighem, król pozwolił mu podjąć drugą próbę zdobycia Gujany dla Anglii. Kiedy wyprawa się nie powiodła i ludzie Raleigha zbuntowali się, król podtrzymał wyrok skazujący Raleigha sprzed 15 lat. Będąc bohaterem po swojej śmierci, Raleigh powiedział swojemu niechętnemu katowi: „To ostry lek, ale pewny lek na wszystkie choroby”.

Reducciones (congregaciones) w kolonialnej Ameryce hiszpańskiej

W odpowiedzi na gwałtowny spadek demograficzny i wspólną chęć sprawowania większej kontroli nad kurczącą się populacją Indian, od lat pięćdziesiątych XVI wieku hiszpańscy administratorzy kolonialni i władze kościelne opracowali i wdrożyli instytucję reducción, czyli congregaci6n (podobne osady, zwykle zakładane przez zakony, w Ameryce portugalskiej nazywano je aldeami). W istocie reducción / congregaci6n była indiańską wioską lub osadą, nowo założoną lub rozszerzoną z istniejącego skupiska ludności, do której zmuszeni byli przenieść się Indianie z określonych peryferyjnych okręgów. Mieszkańców takich osad zwykło się nazywać congregados. Przyjmując różne formy w różnych częściach hiszpańskiego imperium amerykańskiego, reucciones zrodziły się z szeregu powiązanych impulsów: zapobieżenia buntowi poprzez zapewnienie, że żadna znacząca populacja Indian nie pozostanie poza sferą hiszpańskiego nadzoru i kontroli, ułatwienie przejścia na chrześcijaństwo, zapewnienie łatwego dostępu do dostępną siłę roboczą i opróżnienie okupowanych przez Indan ziem na własność prywatną. Zazwyczaj ułożone we wzór siatki charakterystyczny dla hiszpańskiego miasta kolonialnego, z biegiem czasu większość redukcji przestała trzymać się wyidealizowanych koncepcji Hiszpanów na temat hierarchicznie uporządkowanej przestrzeni miejskiej. Zamiast tego indiańskie domy i barrios (dzielnice), w reducciones, jak gdzie indziej, wykazywały tendencję do wyłaniania się w nieładzie, a „centralny plac” w wielu indiańskich osadach po podboju często stawał się niczym więcej niż pustą działką przylegającą do kościoła, a status społeczny nie miał większego związku do lokalizacji miejsc zamieszkania poszczególnych osób. Było to na ogół mniej prawdziwe w kongregacjach założonych jako misje religijne przez „regularne” (misjonarskie) zakony, przede wszystkim dominikanów, franciszkanów, a później jezuitów. Najczęściej zakładane w regionach peryferyjnych, takich jak północna granica Nowej Hiszpanii, Jukatan, zaplecze peruwiańskie, Paragwaj i brazylijskie sertão (backlandy), takie kongregacyony misyjne (aldeas) zazwyczaj składały się z zewnętrznej ściany, zapewniającej ochronę przed atakami z zewnątrz, oraz wewnętrznej mieszanina. Największą i najbardziej imponującą budowlą na terenie kompleksu był niezmiennie kościół otoczony warsztatami,

spichlerzami, stajniami i podobnymi konstrukcjami, a na obrzeżach znajdowały się mieszkania. Chcąc ucywilizować i schryścianizować Indian, bracia w takich osadach zazwyczaj starali się kształcić swoich podopiecznych w różnych rzemiosłach i gałęziach przemysłu, takich jak rolnictwo, hodowla zwierząt, pszczelarstwo, garbowanie skór, uprawa winorośli i inne. Jednakże liczne różnice w tych ogólnych tematach, w połączeniu z ogromną różnorodnością hiszpańskich i portugalskich programów przesiedleń oraz jeszcze większą różnorodnością społeczności indyjskich i stylów życia w różnych częściach imperiów hiszpańskiego i portugalskiego, oznaczały, że nie było idealnego typu, dla którego wszystkie redukcje są zgodne. Jednak ten sam zestaw nadrzędnych impulsów, które doprowadziły do ich powstania – zwłaszcza chęć skuteczniejszej kontroli indyjskiej siły roboczej, co z kolei pociągnęło za sobą nawrócenie Hindusów na chrześcijaństwo – i towarzyszące mu pragnienie jednostek i społeczności indyjskich, aby korzystać z jak największej autonomii, bez bezpośredniego kwestionowania rządów kolonialnych zwykle generowało zasadniczo podobne wyniki w różnych regionach obu Ameryk, gdzie narzucono redukcje.

Reformacja

W XVI-wiecznej reformacji tradycje duchowe ustąpiły miejsca naukowym poglądom na religię, społeczeństwo i filozofię. W Europie nastąpił ferment wielkich idei stymulowanych przez renesans. Pojawiła się nowa miejska klasa średnia, wyznająca protestancką etykę akumulacji kapitału, i zmienił się stary porządek Europy. Reformacja miała dalekosiężne konsekwencje dla Kościoła, społeczeństwa i gospodarki. Humanizm w Europie zmienił dociekania intelektualne, począwszy od 1400 roku, zachęcając ludzi do myślenia w kategoriach rozumu, a nie wiary. Średniowieczne chrześcijaństwo stawało się przestarzałe, a interesy ludzkie zaczęły dominować. Pojęcie przypadku, a nie Opatrzności, stało się znakiem rozpoznawczym epoki renesansowego humanizmu. Sprawy świata świeckiego, a nie boskiego, stały się sprawą pierwszoplanową. Do myślicieli tej epoki należeli Desideriusz Erazm z Rotterdamu (1466–1536), Niccolò Machiavelli (1469–1527), Francesco Guicciardini (1483–1540), Rudolphus Agricola (1443–85) i John Colet (ok. 1467–1519). Przemysł poligraficzny odegrał ważną rolę w kształceniu ludzi. Wiedza upowszechniła się szybciej po wynalezieniu prasy drukarskiej przez Jana Gutenberga (1397–1468).

Handel ściera się z Kościołem

Na arenie politycznej upadek Świętego Cesarstwa Rzymskiego i rozwój rządów centralnych wywarły głęboki wpływ na porządek feudalny, który zmienił się wraz z powstaniem nowej klasy średniej. Odkrycia geograficzne dokonane przez odkrywców zmieniły europejskie rozumienie świata i doprowadziły do ogromnego rozszerzenia handlu. Tradycyjne bogactwo posiadłości ziemskich znalazło rywala w bogactwie handlowym. Nadszedł czas na dokładne ponowne zbadanie i rekonstrukcję starych instytucji, w tym tej największej, rzymski Kościół katolicki nie był wyjątkiem. Kościół rzymskokatolicki naznaczony był nadużyciami i powszechną korupcją. Papiestwo zostało zdyskredytowane przez niemoralnego Aleksandra VI i wojowniczego Juliusza II. Pragnienie dóbr doczesnych i władzy politycznej stało się normą dla duchowieństwa. Synekury, sprzedaż odpustów i pluralizm jeszcze bardziej zdyskredytowały Kościół. Niezależne narody nie lubiły ingerencji ze strony zewnętrznego władcy, takiego jak papież, i dążyły do niezależności kościelnej. Pionierskie ruchy reformatorskie przeciwko Kościołowi rozpoczęły się od Jana Wycliffa (1320–1384), którego uznano za heretyka. Opowiadał się za wolnością sumienia jednostki. Inny reformator, Jan Hus (1317–1415) z Uniwersytetu Praskiego, przetłumaczył dzieła Wycliffa na język czeski, został potępiony przez Sobór w Konstancji (1414–1418) i stracony. Girolamo Savonarola (1452–1498) usiłował wpłynąć na reformę moralną we Florencji i również został zabity. Erazm z Holandii, profesor teologii w Cambridge w latach 1511–1513, ośmieszył papiestwo i klasztory.

Debata na temat reformy religijnej

Początek XVI w. to okres debaty na temat reform religijnych, a od drugiej dekady niekwestionowanym przywódcą reformacji był Marcin Luter (1483–1546), który 31 października wywiesił 95 tez na drzwiach kościoła zamkowego w Wittenberdze. W 1517, kwestionował papieskie nadużycia i sprzedaż odpustów. Książęta popierający Lutra mieli nadzieję, że jego działania podważą władzę Rzymu nad Niemcami. Luter nie wierzył, że nabycie odpustów uchroni duszę od czyśćca i nie wierzył, że człowiek może zostać zbawiony własnymi uczynkami. Protestował przeciwko rytuałom kościelnym, podkreślając, że sakramenty są niezbędne do zbawienia. Dla niego to miłosierdzie Boże pozwoliło na zbawienie, a nie instytucje i sakramenty. Prasa drukarska szybko rozpowszechniła przesłanie Lutra, a jego idee wywołały spustoszenie w Europie. Spokojny papież Leon X (1513–1521) szukał rozwiązania problemu reformacji i wezwał Lutra do przedstawienia swojej sprawy po ekskomunice na niego w 1520 r. Luter rozpoczął swoją podróż do Wormacji 2 kwietnia 1521 r. i został powitany w miastach, które przeszedł. Kościół i potężny Święty Cesarz Rzymski Karol V (1519–1556), zwolennik Kościoła rzymskokatolickiego, chcieli, aby Luter wycofał swoje oświadczenia. Na sejmie cesarskim w Wormacji Luter niewzruszenie upierał się przy swojej wierze i oświadczył, że nie może poddać swojej wiary ani papieżowi, ani soborowi, a jego sumienie jest podporządkowane wyłącznie woli Bożej. Pozwolono mu wrócić do domu i prowadzić życie w odosobnieniu, pisząc przeciwko papieżowi. Luter został uznany za wyjątko spod prawa, ale był stosunkowo bezpieczny, ponieważ cesarz był zajęty wojną z Francją. Sejm nie zarządził kościelnym skargom, a duchowy bunt Lutra dał początek politycznym buntom w postaci wojen chłopskich z lat 1524 i 1525. Thomas Müntzer, były duchowny luterański, przewodził powstaniu, w którym chłopcy domagali się reform państwa feudalnego. Ekscesy. Wezwanie Lutra do pokoju zostało zlekceważone i stanął po stronie książąt. Książę rządzący każdym księstwem decydował o rodzaju chrześcijaństwa, jakie będzie przyjęte; książęta z południa generalnie opowiadali się po stronie Rzymu, podczas gdy mieszkańcy północy byli lojalni wobec nauk luterańskich. Na sejmie w Speyer w 1526 r. każdemu państwu niemieckiemu pozwolono wybierać między dwiema religiami. Jednak po trzech latach, na drugim sejmie, odtworzono edykt wormacki i luterańscy protestowali, zyskując w ten sposób miano protestantów. Europa wkrótce została podzielona na dwa bloki wraz z rozprzestrzenieniem się reformacji. Zwycięstwo nowej wiary w niemieckiej Szwajcarii było możliwe dzięki wysiłkom Ulricha Zwingliego (1484–1531). Inna wybitna postać reformacji protestanckiej, Francuz Jan Kalwin (1509–1564), kładł nacisk na wiarę i nawoływał do powrotu do Biblii. Wierzył, że Kościół i państwo są niezbędne dla społeczeństwa i władzy, ponieważ jedno i drugie zostało dane przez Boga. Kalwinizm nie ustanowił państwa zwierzchniego nad Kościołem, co głosił Luter. Zachęcał urzędników cywilnych i kościelnych do współpracy przeciwko niegodziwości. System teologiczny Kalwina był pośrednio odpowiedzialny za sprawę demokracji i został przyjęty w Anglii, Szkocji i Holandii, gdzie tradycja demokratyczna zyskiwała na popularności. Tradycja purytańska weszła w życie także aż do kolonii Nowej Anglii. Protestanci uczeni udali się do Genewy, ośrodka nauczania kalwińskiego, i przywieźli protestantyzm z powrotem do swoich europejskich krajów. Kalwin przywiązywał dużą wagę do edukacji i założył szkołę kształcącą dla teologów protestanckich, która ostatecznie przekształciła się w Uniwersytet Genewski. Hugenotom, czyli francuskim protestantom, nie udało się uczynić z reformacji ruchu narodowego. Franciszek I (1515–1547) poczynił ustalenia z papieżem na mocy konkordatu bolońskiego w 1516 r. Prześladowania hugenotów osiągnęły swój szczyt podczas masakry w dzień św. Bartłomieja w 1572 r. Wojny religijne zostały zakończone edyktem nanteskim z 1598 r., a kwestia reformacji we Francji została na razie rozstrzygnięta. Reformacja nie poczyniła większych postępów także w Holandii, która znajdowała się pod kontrolą Świętego Cesarza Rzymskiego Karola V. Kalwinizm rozprzestrzenił się po roku 1555, kiedy Karol V przekazał Holandię swojemu synowi Filipowi II. W kraju narodziło niezadowolenie z powodu administracji królewskiej, nadmiernego użycia wojsk hiszpańskich i wysokich podatków. W 1568 roku Inkwizycja potępiła naród

holenderski jako heretyków. W północnych prowincjach wybuchło powstanie pod wodzą księcia Orańskiego Wilhelma Orańskiego-Nassau. Region północny ogłosił niepodległość, a „Zjednoczone Prowincje” stały się protestanckim królestwem Holandii. John Knox poprowadził Szkocję w kierunku protestantyzmu i pozostawił dziedzictwo znane jako prezbiterianizm. Od 1559 roku Knox stał się przywódcą protestanckiego buntu przeciwko katolickiej regentce Szkocji Marii z Guise. Zerwanie Anglii z Rzymem nastąpiło, gdy król Henryk VIII (1509–1547) zaatakował władzę papieską w Anglii w związku z kwestią rozwodów. Akty Apelacyjne z 1533 r. zabraniały jakichkolwiek odwołań do Rzymu. Henryk VIII ogłosił się głową Kościoła anglikańskiego na mocy Aktu Supremacji z 1534 r. Parlament reformacyjny (1529–1536) zaatakował majątek kościoła i rozwiązał mniejsze klasztory. W 1539 r. kasowano większe klasztory. Za panowania Edwarda VI reformacja protestancka poczyniła ogromne postępy. Wysiłki króla Danii Christiana II ułatwiły reformację w Danii i Norwegii. Gustaw Waza (1523–60) wprowadził w Szwecji reformację z powodów politycznych; król stał się najwyższą władzą w sprawach religijnych. Choć reformacja nie powiodła się we Włoszech i Hiszpanii, spowodowała zmiany na Węgrzech i w Siedmiogrodzie.

kontrreformacja

Reformacja zrodziła katolicką reformację lub kontrreformację, która starała się usunąć nadużycia. Zorientowany na reformy papież Paweł III powierzył zadanie zaadresowania nadużyć kardynałom. Sobór Trydencki (1545–1563) usunął niektóre nadużycia i nastąpiła poprawa dzięki wysiłkom takich papieży, jak Juliusz III (papież 1550–55), Paweł IV (papież 1555–59) i Pius IV (1559–65).), z których wszyscy egzekwowali dyscyplinę. Zakon jezuitów pełnił rolę misjonarzy, aby oczyścić kościoł. Kościół rzymskokatolicki odzyskał część utraconego gruntu. Reformacja protestancka była przełomem w historii chrześcijaństwa, a jej konsekwencje były dalekosiężne. Rozwinął się język narodowy i oświata, a religia stała się dostępna dzięki użyciu wspólnego języka narodowego. Wschodząca burżuazja dostrzegła w protestantyzmie powtórzenie takich cech, jak ciężka praca i oszczędność, które wzmocniły gospodarkę. Gloryfikacja państw narodowych stała się prekursorem nacjonalizmu. Wezwanie kalwinizmu i rewolucji purytańskiej odbiło się echem w koloniach amerykańskich, co doprowadziło do Deklaracji Niepodległości.

repartimiento w Ameryce hiszpańskiej

Zakorzenione w czasowniku repartir (rozpowszechniać, przydzielać), repartimiento w Ameryce hiszpańskiej odnosi się do dwóch odrębnych praktyk instytucjonalnych. Jedna dotyczy encomiendy w pierwszym wieku kolonizacji, druga – przymusowej sprzedaży hiszpańskich towarów społecznościom indiańskim, która miała miejsce głównie w późnym okresie kolonialnym. W przypadku pierwszego repartimiento i encomienda były prawnie odrębne, ale funkcjonalnie identyczne. W obu przypadkach termin ten odnosił się do oficjalnego przydziału lub dystrybucji Indian konkretnym Hiszpanom w warunkach pracy przymusowej lub przymusowej. Praktyka ta była również znana lokalnie pod różnymi nazwami, w tym Coatquitl w Nowej Hiszpanii i Mita w Peru. Znaczenie terminu „wymuszona sprzedaż”, zwanego także reparto de comercio lub po prostu reparto, odnosiło się do coraz powszechniejszej praktyki w dojrzałym okresie kolonialnym, zwłaszcza gdy skarbowi królewskiemu zabrakło gotówki, a lokalni urzędnicy zaczęli uzależniać się od dochodów z przymusowych sprzedaży, aby utrzymać swój standard życia. Lokalni urzędnicy, tacy jak alcaldes, corregidores i inni, w efekcie narzucili społecznościom indiańskim nadwyżki towarów – towarów importowanych z Hiszpanii lub wytwarzanych lokalnie – wymagając ich zakupu, czyniąc repartimiento w efekcie jeszcze jedną formą opodatkowania, która wyczerpuje nadwyżkę siły roboczej i produkcja od Indian. Na królewskim biurku wielokrotnie pojawiały się ostre potępienia nadużyć repartimiento ze strony wizytujących inspektorów i urzędników, z niewielkim skutkiem praktycznym. Jedna z nich, napisana w latach trzydziestych XVIII wieku i odnosząca się do repartimiento w prowincji Quito, opisuje system jako „tak okrutnie

niegodziwy, że wygląda na to, że został nałożony na tych ludzi w ramach kary”. . . Nie można sobie wyobrazić bardziej tyrańskiego nadużycia. Ograniczenia fiskalne oznaczały, że czołowi urzędnicy w dużej mierze zignorowali to i wiele podobnych potępień. W latach pięćdziesiątych XVIII wieku Korona zalegalizowała tę praktykę i na wielu obszarach była ona kontynuowana przez resztę okresu kolonialnego. Niektórzy uczeni wysuwają hipotezę, że nadmierne narzucenie repartimiento było ważnym czynnikiem przyczyniającym się do wywołania głównych powstań i buntów, które wstrząsały Andami od lat trzydziestych XVIII wieku do lat osiemdziesiątych XVIII wieku. Inni powiązali z praktyką bardziej lokalne bunty w Nowej Hiszpanii i gdzie indziej. W istocie repartimiento było jeszcze jednym mechanizmem, za pomocą którego lokalni urzędnicy i państwo kolonialne wydobywali nadwyżkę siły roboczej od Hindusów.

Ricci, Matteo

(1552–1610) jezuicki misjonarz, humanista, uczoney

Matteo Ricci był pierwszym misjonarzem jezuickim w Chinach, który przybył do Makao w 1582 r. Zmarł w Pekinie (Peking) w 1610 r., zdobywając szacunek chińskich uczonych i urzędników jako wielki uczoney, nauczyciel, tłumacz i pisarz. Był pionierem i wzorem wśród misjonarzy jezuickich, który stał się punktem zbieżności Wschodu i Zachodu. Urodzony w Macerata we Włoszech Matteo Ricci studiował w kolegiach jezuickich we Florencji i Rzymie, zanim w 1578 r. wyruszył do Goa w Indiach, gdzie przyjął święcenia kapłańskie. Wraz z innym księdzem, Michele Ruggieri, przybył w 1582 roku do Makau na południowym wybrzeżu Chin, gdzie rząd chiński pozwolił Portugalczykom na założenie centrum handlowego. Pięć lat wcześniej ojciec Alessandro Valignano, przełożony wszystkich misji jezuickich w Indiach Wschodnich (w tym w Chinach), ustalił zasady, zgodnie z którymi misjonarze jezuici w Chinach powinni dostosować się do chińskiej kultury, ucząc się mówić, czytać i pisać po chińsku oraz szukać przekształcenia Chin od wewnątrz, aby osiągnąć długoterminowy cel, jakim jest nawrócenie. Nie mogło być lepszego wyboru do wykonania tego zadania niż Ricci. Ricci nosił chińskie ubrania, poruszał się wśród wykształconych Chińczyków i imponował im swoją wiedzą z astronomii, matematyki, geografii i innych dyscyplin akademickich. Po 15 latach spędzonych w Zhaoqing (Shaoching) i Nanjing (Nanking) w 1601 r. w końcu pozwolono mu udać się do Pekinu (Peking), gdzie początkowo przebywał w Rezydencji Posłów Doplewu. Ricci otrzymał cesarską audiencję, ale samotniczy Wanli (Wan-li), cesarz Chin, nie stawiał się osobiście. Pokłonił się pustemu tronowi, ale jego liczne dary, w tym święte obrazy, relikwiarz, inne przedmioty religijne, a także dwa zegary, spinet i inne przedmioty wyprodukowane w Europie, zostały przyjęte. Uzyskał pozwolenie na budowę kościoła i założenie misji w stolicy. Wywarł ogromne wrażenie na sądzie, gdy obliczył czas zaćmienia dokładniej niż zrobili to nadworni astronomowie chińscy i arabscy. Ponieważ dokładne sporządzanie kalendarza i przewidywania astronomiczne były bardzo ważne dla chińskiego rządu, Ricci napisał do domu, prosząc o wysłanie do Chin ekspertów w tych dziedzinach. W rezultacie jezuicy astronomowie zbudowali obserwatorium w Pekinie, a jezuita aż do połowy XVIII wieku stał na czele Zarządu Astronomii, wydziału Ministerstwa Obrzędów. Ricci był znakomitym pisarzem i tłumaczem. Jest autorem Traktatów o sztukach mnemonicznych, Traktatu o przyjaźni, prawdziwym znaczeniu i Panu nieba oraz Dziesięciu dyskursów człowieka paradoksalnego, przetłumaczył Elementy geometrii Euklidesa na język chiński i zaczął tłumaczyć klasyczne chińskie Cztery księgi na łacinę. Stworzył także mapę świata i komponował piosenki. Jego sława jako uczonego i naukowca zdobyła wielu wybitnych wielbicieli i przyjaciół. Doprowadził także do nawrócenia, a najbardziej znanymi byli Wielki Sekretarz Hu Guangqi (Hsu Kuang-ch'i) i Prezes Zarządu Robót Publicznych Li Zhizao (Li Chih-tsao). Ricci zmarł w 1610 r. Jego dzieła kontynuowały pokolenia utalentowanych jezuickich uczonych i misjonarzy, którzy byli oddani swojej wierze, a także byli ważnymi ambasadorami kultury.

Richelieu, Armand-Jean du Plessis, książę i kardynał

(1585–1642) Francuski mąż stanu

Armand-Jean du Plessis, książę de Richelieu, był francuskim szlachcicem, duchownym i mężem stanu, który odegrał kluczową rolę w położeniu podwalin pod państwo absolutystyczne we Francji. Richelieu pozostawił po sobie dziedzictwo stosowania autorytarnych środków, takich jak cenzura i zakaz zgromadzeń politycznych, w celu utrzymania władzy. Historycy postrzegali Richelieu albo jako patriotę, albo tyrana, co później zostało oczerniane w klasycznej powieści Aleksandra Dumasa „Trzej muszkietierowie” (1844). Richelieu był także pionierem takich idei współczesnej polityki międzynarodowej, jak suwerenność narodu i prawo międzynarodowe. Richelieu urodził się w Paryżu we wrześniu 1585 r. Jego ojciec, były wielki prepozyt Francji, zginął walcząc we francuskich wojnach religijnych (1562–1598). Rodzina dzięki pomocy królewskiej uniknęła długów i otrzymała w nagrodę biskupstwo Luçon. Początkowo przeznaczony do kariery wojskowej Richelieu wstąpił do duchowieństwa katolickiego po rezygnacji swojego brata z biskupstwa Luçon i został biskupem w 1607 r. Został pierwszym biskupem francuskim, który wprowadził reformy instytucjonalne wydane przez Sobór Trydencki w latach 1545–1563. Rozpoczął karierę polityczną reprezentując duchowieństwo Poitou w Stanach Generalnych w 1614 r. Richelieu domagał się zwolnienia Kościoła z podatków, utrzymania duchowieństwa w jego przywilejach, zwoływania biskupów i prałatów do rad królewskich oraz potępienia protestantyzmu. Po rozwiązaniu Stanów Generalnych Richelieu został jałmużnikiem królowej. Jego ambicje przyczyniły się do jego szybkiego awansu politycznego. Richelieu został sekretarzem stanu w 1616 r., ale opuścił to stanowisko w obliczu intryg politycznych. Doradcy Ludwika XIII (1601–1643) w dalszym ciągu przedstawiali Richelieu jako zagrożenie dla władzy królewskiej. W rezultacie Richelieu udał się na wygnanie w 1618 r. W 1619 r. Maria Medycejska (1573–1642), matka króla, zbuntowała się, aby odzyskać władzę, którą sprawowała wcześniej jako regentka. Richelieu został wezwany do negocjowania warunków pokojowych. W 1622 r. został kardynałem, a w 1624 r. ponownie wszedł do królewskiej Rady Ministrów, szybko stając się głównym ministrem, spiskując przeciwko tym, którzy stanęli mu na drodze. Jako główny minister Francji Richelieu starał się umocnić władzę królewską, osłabiając jednocześnie władzę szlachty. W 1626 roku zlikwidował prestiżowe stanowisko wojskowe konstabla francuskiego i nakazał feudalnej szlachcie zburzyć większość warownych zamków, pozostawiając jedynie te niezbędne do obrony przed najeźdźcami. Działania te minimalizowały militarne zagrożenie tronu ze strony szlachty, zwiększając tym samym i zabezpieczając władzę króla. Próbując umocnić władzę królewską, Richelieu musiał także stawić czoła rosnącym ambicjom politycznym francuskich protestantów, zwanych hugenotami, którzy sprzeciwiali się jedności narodowej, grożąc schizmą religijną. Hugenoci kontrolowali dużą armię i przy wsparciu Karola I, króla Anglii (1600–1649), zbuntowali się przeciwko królowi. W 1627 r. Richelieu poprowadził oblężenie twierdzy hugenotów w La Rochelle i odparł angielską wyprawę pod dowództwem księcia Buckingham (1592–1628). Upadek La Rochelle w 1628 r. i pokój w Alais w 1629 r. wyeliminowały polityczne wpływy protestantyzmu we Francji. Kontynuowano tolerancję religijną, przyznaną wcześniej na mocy edyktu nantejskiego (1598). Taka centralizacja władzy w osobie króla francuskiego stworzyła monarchię absolutną

Polityka zagraniczna

Polityka zagraniczna Richelieu skupiała się na neutralizowaniu rosnących wpływów królewskiej rodziny Habsburgów, która rządziła zarówno Austrią, jak i Hiszpanią. Pomimo tego, że był członkiem duchowieństwa katolickiego, pośredniczył w kontrowersyjnych sojuszach z obcymi narodami protestanckimi, aby przeciwdziałać wpływowi katolickiej Austrii i Hiszpanii. Wielu członków duchowieństwa katolickiego sprzeciwiało się polityce Richelieu. Richelieu wspierał także rozwój Nowej Francji w Ameryce Północnej. Podczas gdy Francja toczyła wojnę ze swoimi hugenotami, Hiszpania próbowała rozszerzyć swoje wpływy w północnych Włoszech. Po kapitulacji La Rochelle na czele stanął

Richelieu, aby przeciwstawić się hiszpańskim ambicjom. Marie de Medici szukała zemsty na Richelieu i spiskowała z bratem króla, Gastonem, księciem Orleanu (1608–1660), w celu jego zwolnienia. 11 listopada 1630 roku, znany jako Dzień Naiwnych, król zgodził się na prośbę swojej matki i brata, ale Richelieu namówił go do zmiany tej decyzji. Chociaż Ludwik XIII nigdy nie przepadał za Richelieu, była to jego jedyna próba usunięcia go. Król później mianował swojego głównego ministra, księcia de Richelieu. Richelieu w dalszym ciągu umacniał swoją pozycję poprzez dużą sieć szpiegów we Francji i za granicą. W latach trzydziestych XVII wieku Richelieu sprzymierzył Francję z protestanckimi książętami niemieckimi podczas wojny trzydziestoletniej (1618–1648), aby przeciwstawić się zagrożeniu dla Francji, jakie stanowiła kontrola Habsburgów nad Świętym Cesarstwem Rzymskim na wschodzie i Hiszpanią na zachodzie. Francja poniosła początkowe porażki, a Richelieu został uznany za zdrajcę Kościoła katolickiego. Koszty finansowe wojny nadwyrężyły finanse króla i Richelieu nałożył podatki na sól i ziemię. Duchowieństwo i szlachta były zwolnione z takich podatków, obciążając w ten sposób chłopów i burżuazję. Aby pobór podatków był bardziej efektywny, urzędnicy skarbowi zostali zastąpieni urzędnikami, którzy pracowali bezpośrednio dla króla. W latach 1636-1639 doszło do kilku powstań chłopskich, ale wszystkie zostały stłumione.

Richelieu i sztuka

Richelieu był mecenasem sztuki i w 1636 roku założył Académie Française, aby promować literaturę francuską. Richelieu był autorem wielu dzieł religijnych i politycznych, finansując kariery wybitnych postaci literackich, w tym Pierre'a Corneille'a (1606–1684). W 1622 roku Richelieu został dyrektorem Sorbony, sponsorując renowację uczelni i budowę kaplicy. Zgromadził także jedną z największych kolekcji dzieł sztuki w Europie. Richelieu nadal utrzymywał niełatwe stosunki z papieżem Urbanem VIII (1568–1644) i Kościołem katolickim. Aby zmienić sytuację, papież mianował w 1641 r. kardynałem Julesa Mazarina (1602–1661), jednego z najbliższych sojuszników politycznych Richelieu. W obliczu coraz bardziej pogarszającego się stanu zdrowia Richelieu mianował Mazarina swoim następcą. Richelieu zmarł w 1642 roku i został pochowany na Sorbonie. Ludwik XIV (1638–1715) odziedziczył tron w 1643 r. i kontynuował dzieło Richelieu zmierzające do stworzenia monarchii absolutnej poprzez dalsze ograniczanie władzy szlachty i pozostałości władzy politycznej hugenotów. Po sukcesie w wojnie trzydziestoletniej Ludwik XIV uczynił Francję dominującą potęgą europejską na kontynencie.

Ronin, 47

Ronin był samurajem pozbawionym pana, który utracił swój uprzywilejowany status w społeczeństwie. Opowieść o 47 roninach stała się jednym z głównych mitów w historii Japonii. Dotyczy rzekomo autentycznej historii z początków XVIII w., kiedy to 47 samurajów pozostało bez pana i dlatego stało się roninami, gdy ich przywódca, czując się niesprawiedliwie potraktowany, wyciągnął miecz przeciwko swemu panu i w rezultacie został zmuszony do popełnić seppuku, czyli rytualne samobójstwo. Jego domena została skonfiskowana. Roninowie planowali zemstę na władcy, który skrzywdził ich pana. Wiedząc, że władze będą ich obserwować, czekali na swój czas przez dwa lata, udając, że prowadzą życie rozrzutne. Potem pewnej śnieżnej zimowej nocy zebrali się w Edo, włamali się do zamku pana, który popełnił przestępstwo, i odcięli mu głowę. Tokugawa Bakuhan pozwolił 47 Roninom popełnić seppuku, kończąc w ten sposób ich życie z honorem. Historia została opowiedziana drukiem, w kolejnych latach wielokrotnie w teatrze, lalkarstwie i filmie. Pojęcia honorowego poświęcenia i uzasadnionej zemsty zakorzeniły się głęboko w japońskiej psychice. To wydarzenie jest ważne dla wzmocnienia opartej na klasach struktury ówczesnego społeczeństwa japońskiego: Samuraje byli związani Bushido, Drogą Wojownika, do której mniejsi ludzie mogli jedynie aspirować. Chociaż 47 osób spędziło czas pomiędzy pierwotnym przestępstwem a czasem zemsty na ukrywaniu się, przebieraniu i szpiegowaniu wroga na różne sposoby, które można uznać za podstępne, nie jest to uważane za w żaden sposób niehonorowe, a wynik końcowy neguje sposób, w jaki został on ukończony.

Róż, Wojny

Seria bitew domowych toczonych między dynastią Lancaster a dynastią Yorków w latach 1455–1471 została nazwana Wojną Róż, ponieważ ród York był symbolizowany przez białą różę, a ród Lancaster przez czerwoną różę. Kiedy dynastia Tudorów doszła do władzy, połączyła dwie róże, symbolizując zjednoczenie obu frakcji. Ponieważ Henryk VII z dynastii Tudorów wyszedł z tych bitew jako ostateczny zwycięzca, koniec Wojen Dwóch Róż często datuje się na rok 1485. Podczas długiego panowania króla Lancastrijskiego Henryka VI (1422–1461) władza i godność monarchii angielskiej gwałtownie spadła w wyniku wątpliwej zdolności umysłowej króla oraz braku umiejętności politycznych i wojskowych. Upadek władzy królewskiej sprzyjał skłóconym waśniom wśród wielkich szlachciców dworskich i burzył porządek społeczny na całej wsi, gdzie umundurowani słudzy szlachty zastraszaali ludność, niesprawiedliwie, a nawet prowadzili wojny regionalne. Współcześni nazywali takie zakłócanie porządku i bezsensowną przemoc „liberalnością i konserwacją”. Pierwsza wojna wybuchła 22 maja 1455 roku, kiedy Ryszard, książę Yorku, wspierany przez Ryszarda Neville'a, hrabiego Salisbury i Warwick, przechwycił dwór Lancastrów Henryka VI w St. Albans i stoczył tam półgodzinną bitwę, pokonali armię Lancastrów i zabili ich dowódcę, Edmunda Beauforta, księcia Somerset. Zwycięstwo Yorków zaostrzyło walkę pomiędzy dynastią Yorków a królową Małgorzatą, która w czasie okresowych szaleństw męża zmuszona była dowodzić Lancastrami. Ilekroć Ryszard podejmował próby objęcia protektoratu za panowania królewskiego, „chwilowa choroba, królowa walczyła. Następnie udało jej się wygrać bitwy dworskie, zmuszając czołowych Yorków do wygnania w 1459 r. Kryzys odnowił się w 1460 r., kiedy Yorkowie powrócili i pokonali Lancastrów w bitwie pod Northampton w lipcu, pojmując króla i zmuszając go do zaakceptowania upokarzającego kompromisu, co pozwoliło królowi zachować władzę dożywotnio i uczyniło następcą tronu księcia Yorku i jego spadkobierców. W grudniu królowa Małgorzata zorganizowała udany kontratak w bitwie pod Wakefield, aby uratować dziedziczne prawo do tronu swojemu synowi, księciu Edwardowi. Ryszard, książę Yorku, zginął w bitwie i jej syn Edward objął przywództwo Yorków. Walka o władzę na dworze stała się otwartą wojną o Koronę między obydwojma izbami. Obaj mogli prześledzić swoje pochodzenie od Edwarda III (1327–1377), ale żaden z nich nie miał bezbłędnych roszczeń. W roku 1461 doszło do dwóch bitew, najpierw pod Mortimer's Cross, a następnie pod Towton, co położyło kres 62-letniemu panowaniu Lancastrów. Henryk VI wraz z żoną i synem został zesłany do Szkocji. Edward IV został pierwszym królem Yorków. Wojna jednak trwała nadal z powodu słabych roszczeń dziedzicznych rodu Yorków, a szlachta stała się jeszcze bardziej podzielona, gdy prywatne interesy i wzajemna nienawiść zmuszały ją do ciągłej zmiany lojalności. W 1464 roku Edward IV zraził do siebie hrabiego Warwick, który pomógł królowi zdobyć tron i wspierał króla w jego wczesnych latach, i w ten sposób stał się znany jako twórca króla. W 1469 roku hrabia zawarł sojusz z wygnaną królową Lancastrów Małgorzatą. Razem pomogli Henrykowi VI odzyskać Londyn i odzyskać Koronę w 1470 roku. Odbudowa władzy Lancastrów trwała jednak tylko około sześciu miesięcy. W 1471 roku Edward IV pokonał Lancastrów i zabił hrabiego w bitwie pod Barnet w kwietniu oraz wygrał bitwę pod Tewkesbury na początku maja, pojmując Henryka VI i jego królową oraz zabijając księcia Edwarda na polu bitwy. Jednak po zmiążdżeniu rodu Lancasterów Yorkowie nie utrzymali się długo w koronie. W latach 1483–1485 po nagłej śmierci Edwarda IV nastąpiła uzurpacja korony przez Ryszarda III na rzecz jego niekoronowanego siostrzeńca Edwarda V. Wydarzenia te otworzyły nową fazę sporów dynastycznych. Henryk Tudor, posiadający bardzo słabe dziedziczne roszczenia do tronu angielskiego, skorzystał z okazji i walczył w imieniu Lancastrów przeciwko niepopularnemu uzurpatorowi Ryszardowi III. W roku 1485 prawo do korony angielskiej zostało ostatecznie rozstrzygnięte w bitwie pod Bosworth, w której Henryk zabił Ryszarda, rozproszył armię Yorków i mianował się Henrykiem VII, pierwszym królem Tudorów. Wojny Dwóch Róż pozostawiły wyniszczony naród Henrykowi VII, który borykał się z problemami podobnymi do tych, z jakimi borykali się jego poprzednicy z Lancastrów i Yorków przez ostatnie trzydzieści lat. Legitymacja Korony była

kwestionowana. Wielkie domy szlacheckie pozostały podzielone między sobą i sprzeciwiały się władzy centralnej. Stary mechanizm administracyjny już nie funkcjonował, a instytucje parlamentarne, król i obie izby nie wiedziały, jak ze sobą współpracować. Transformacja gospodarki rolnej na mieszaną z handlem i rzemiosłem była już w zaawansowanym stadium, na horyzoncie rysowały się kryzysy społeczne i religijne, a skarbiec królewski był pusty.

Rewolucja naukowa

W latach 1500–1789, zwłaszcza w latach 1600–1750, nastąpiła zmiana w sposobie myślenia człowieka ze średniowiecznego nacisku na wieczny, niezmienny świat Boga, który rządzi ludźmi, wszechświatem i naturą, do podejścia definiującego wiedzę i zrozumienie jako wywodzi się z niezmiennych praw natury, niezależnych od przyjętej prawdy. Wiedzę i prawdę należało zdobyć poprzez przedstawienie pomysłu, przetestowanie go i matematyczne wyrażenie wyników. Brytyjczycy ukuli termin empiryzm, aby podsumować koncepcję zdobytą w wyniku interakcji człowieka z naturą, a Europejczycy z kontynentu poszli za filozofem Kartezjuszem, który przedstawił racjonalizm kładący nacisk na wiedzę, którą można udowodnić logicznie i matematycznie.

Nacisk na różne nauki

W ciągu tych stuleci na pierwszy plan wysunęły się różne nauki. Fizyka i astronomia były szczególnie widoczne w drugiej połowie XVI, a następnie w XVII wieku; chemia i biologia drugiej połowy XVII i XVIII w.; i matematyka, przez cały okres w ramach obliczeń naukowych. Nowe metody myślenia wypchnęły na powierzchnię. Te nowe wzorce nawiązują do pism Arystotelesa i innych greckich i rzymskich filozofów/naukowców, którzy kładli nacisk na używanie rozumu jako uzupełnienia wiary w dążeniu do wiedzy, natury oraz kontemplacji ludzkości i wszechświata. Metodologię związaną z tymi myślami zaczęto nazywać metodą naukową i obejmowała dwa podejścia – dedukcyjne i indukcyjne. Ta pierwsza, kojarzona ze średniowieczną mentalnością, kładła nacisk na przejście od propozycji ogólnej do konkretnych sytuacji. Metoda indukcyjna rozpoczęła się od podejścia do konkretnego problemu, następnie poprzez testowanie i obserwację wyciągnięcie miarodajnych wniosków. Po połączeniu obu metod powstało coś, co stało się znane jako metoda naukowa. Można by sformułować ogólne twierdzenie; następnie zbadaj poprzez przegląd literatury, logiki i badań eksperymentalnych; a następnie zastosuj wynik do konkretnego twierdzenia lub hipotezy. Hipoteza byłaby następnie przedmiotem obserwacji, eksperymentów i gromadzenia danych w ramach dowodu. Wynik testu będzie albo pozytywny, albo negatywny. Następnie zostaną wyciągnięte wnioski potwierdzające, zaprzeczające lub stwierdzające, że twierdzenie jest dyskusyjne lub nie zostało udowodnione. Zwolennikami tych połączonych, powiązanych podejść mających na celu doprowadzenie do nowej rewolucji naukowej byli odpowiednio René Descartes i Sir Francis Bacon. Ich przełomowe pisma, opublikowane w latach dwudziestych XVII wieku, stały się podstawą nowego sposobu myślenia związanego z rewolucją naukową. Kartezjusz (1596–1659), francuski filozof i matematyk, doszedł do wniosku, że myśl pochodzi z umysłu. Użycie logiki wyprowadzałoby wszelkie prawdy, zaczynając od istnienia Boga i podstawowej rzeczywistości zarówno świata materialnego, jak i duchowego. Jego wielka koncepcja dotyczyła zunifikowanego i matematycznie uporządkowanego wszechświata, działającego jak doskonały mechanizm. Wszystko można wytłumaczyć racjonalnie za pomocą logiki i matematyki. „Myślę, więc jestem” – podsumowano podejście zwane racjonalizmem. O krok dalej poszedł Sir Francis Bacon (1561–1626), polityk i naukowiec. Stworzył podejście, które później utożsamiono z metodą indukcyjną. Zaprezentował system wykorzystujący ludzki rozum do interpretacji ludzkich doświadczeń. Bacon zalecił, aby fakty pochodzące z eksperymentów można było zweryfikować poprzez udowodnienie hipotezy. Hipotezy te zostaną następnie poddane dalszym eksperymentom i ostatecznie udowodnione, aby odzwierciedlały podstawowe prawa natury. Jego podejście zostało potwierdzone wraz z pojawieniem się nowych instrumentów naukowych

umożliwiających pomiar świata fizycznego. W XVII wieku termometr, barometr, pompa powietrza, zegar wahadłowy (zegar dziadka), teleskop i mikroskop stały się łatwo dostępne.

Teoria heliocentryczna

Rewolucja naukowa datuje się od prac astronoma Mikołaja Kopernika, który podważył pogląd, że wszechświat jest geocentryczny, czyli skupiony na Ziemi. Opierając się na matematyce i lekturze dzieł hellenistycznych Greków, rozwinął heliocentryczną, czyli skoncentrowaną na słońcu teorię wszechświata. Jego pracę wzmocniła obserwacja Tycho Brahe, który dokonał setek obserwacji przez teleskop. Dane Brahe zostały poparte przez Johannesesa Keplera obliczeniami matematycznymi, które wykazały, że planety poruszały się wokół Słońca po elipsie oraz że Słońce wywiera na planety przyciąganie magnetyczne i grawitacyjne. Galileo Galilei, matematyk, fizyk i astronom, udoskonalił teleskop do badania Księżyca, plam słonecznych, satelitów Jowisza i pierścieni Saturna. Zajmował się także fizyką w swojej poprzedniej pracy z Krzywej Wieży w Pizie, która zapoczątkowała podstawowe prawa fizyki — prawa ruchu i grawitacji. Jego eksperymenty wykazały, że prędkość spadających ciał była powiązana z wysokością, z której spadły, a nie z ich wagą. Obserwacje te podkreśliły związek przyciągania grawitacyjnego z poruszającymi się ciałami. Przyspieszenie byłoby stałe bez względu na rozmiar i wagę. Jego eksperymenty, które obejmowały także hydrostatykę, optykę i wahadło, pomogły w opracowaniu jego najśłynniejszego prawa – prawa bezwładności – ciało będące w spoczynku lub w ruchu pozostanie w spoczynku lub pozostanie w ruchu, chyba że działa na niego siła zewnętrzna, taka jak grawitacja. Galileusz i Kopernik cierpieli z powodu swojego postępu naukowego. Obaj wysunęli idee sprzeczne z naukami Kościoła katolickiego; w rezultacie obaj zostali uznani za heretyków, a ich odkrycia zostały zakwestionowane nie naukowo, ale teologicznie. W kolejnych latach XVII i XVIII wieku fizycy bazowali na wcześniejszych pracach. Francuscy fizycy Blaise Pascal i Jean Gay-Lussac opracowali prawa i równania matematyczne dotyczące objętości, cieczy i gazów. Dwie profesorki na uniwersytecie w Bolonii, Mona Agnesi i Laura Bassi, zweryfikowały prace Galileusza odpowiednio w matematyce i fizyce. Christian Huygens opracował teorię fal, aby wyjaśnić światło. Otto von Guericke udowodnił skład materialny powietrza pod względem jego zdolności do utrzymywania ciężaru i wywierania ciśnienia. Inne przełomowe prace przeprowadzono w innych naukach. W astronomii astronom i matematyk Pierre Laplace odkrył, że kometami rządzą prawa matematyczne i że Słońce, które kiedyś było masą gazową, wyrzucało planety podczas zestalania się i kurczenia. W biologii Antoni van Leeuwenhoek odkrył bakterie, pierwotniaki i ludzkie plemniki. Robert Hooke odkrył strukturę komórkową roślin. Andreas Vesalius dał szczegółowe rysunki anatomii człowieka. William Harvey prześledził krążenie krwi.

Postępy chemii

W chemii także nastąpił przełom. Robert Boyle opracował teorię atomową i badał ogień, oddychanie, fermentację, parowanie i rdzewienie metali. Joseph Priestley również odkrył amoniak, wytworzył tlenek węgla, odkrył tlen i przedstawił wyjaśnienie spalania. Henry Cavendish odkrył wodór. Antoine Lavoisier udowodnił, że spalanie następuje w wyniku połączenia tlenu z innymi pierwiastkami. Pokazał również, że oddychanie jest inną formą utleniania. Ostatecznie doprowadziło to do słynnego prawa zachowania – „Materia nie może zostać stworzona ani zniszczona”. Być może największym myślicielem wczesnej ery nauki był Izaak Newton (1640–1727), który opracował rachunek różniczkowy, matematykę nieskończoności i zmienne – podstawy współczesnej algebry, geometrii i rachunku różniczkowego. w późniejszej epoce naukowej dominował tak bardzo, że nauki fizyczne często określa się jako newtonowskie, przednewtonowskie i postnewtonowskie. Jego pisma i idee były tak powszechne, że ostatecznie wpłynęły na filozofię, religię i nauki społeczne. Jego idee wywarły wpływ na reformatorów, którzy w oparciu o naukę Newtona wierzyli, że nauka o ludzkości może rozwiązywać ludzkie problemy, tak jak nauki przyrodnicze zaczęły rozwiązywać problemy nauki. Dlaczego Newton

był tak wpływowy? Stało się tak, ponieważ był w stanie zsyntetyzować wcześniejsze odkrycia. Jego prawo grawitacji głosiło, że wszystkie obiekty naturalne przyciągają inne ciała - odwrotnie, zgodnie z kwadratem odległości między nimi i bezpośrednio proporcjonalnie do iloczynów ich mas. Newton doszedł do tego wniosku metodami łączącymi metody zalecane przez Kartezjusza i Bacona w jego głównym dziele Principia. W pracy tej posługiwał się dowodami matematycznymi, które sprawdzał poprzez obserwację. Doszedł do wniosku, który leży u podstaw całej współczesnej nauki – wszystkie ostateczne wnioski muszą opierać się na solidnych faktach. W związku z tym hipotezę, nawet jeśli jest poparta matematyką, należy odrzucić, jeśli nie jest poparta obserwacjami lub eksperymentami. Co ważniejsze, jego podstawowym założeniem, opartym na własnych eksperymentach z grawitacją, było to, że prawa rządzą całą naturą, łącznie z wszechświatem. Jego uniwersalne prawa obowiązywały w każdym obszarze. Rezultatem pod względem religii i filozofii był deizm. Kolejni filozofowie podążający za Kartezjuszem i Newtonem dzielili rzeczywistość na umysł i materię. Nauka wspomagała ludzki rozum w radzeniu sobie z materią; wiara zajmowała się prawdą wykraczającą poza naturalne zmysły i pomagała umysłowi wyczuć prawdę bezpośrednio od Boga. Kierując się wskazówką od Newtona, duchowni podporządkowali naukę wierze. Światem rządziły prawa uniwersalne, z których pierwszym była wola Boga.

Deizm

Największy wpływ nauki i przyszłych wydarzeń wywarł rozwój deizmu – wiary wyznawanej przez wielu czołowych członków rewolucji amerykańskiej, takich jak Benjamin Franklin i Thomas Jefferson. Chociaż deści uważali się za chrześcijan, odrzucili wiele założeń tradycyjnego chrześcijaństwa. Rzeczywiście przyjęli Jezusa Chrystusa, ale raczej jako wielkiego nauczyciela moralności niż ludzkiego zbawiciela. Większość deistów była zdania, że Bóg jest raczej bezosobową siłą – wielkim fizykiem lub mistrzem nakręcania zegarów we wszechświecie. Bóg wprowadził wszystko w ruch, ale jeśli ludzie postępowali zgodnie ze złotą zasadą i Dziesięcioma Przykazaniami, wszystko inne zostało im pozostawione. Bóg zaproponował; ludzie usposobieni. Wszelkie decyzje moralne opierały się na rozsądku i sumieniu jednostki. Żadne formalne wyznanie nie było im wierne – natura była ich kościołem, a naturalne prawa były ich duchowymi przewodnikami, a nawet ich Bibliami. W XVIII wieku nauki zyskały powszechną akceptację. Królowie fundowali obserwatoria, miasta finansowały muzea, bogaci dobroczyńcy zakładali parki i ogrody, a towarzystwa naukowe sponsorowały popularne wykłady. Powstały towarzystwa naukowe, takie jak Towarzystwo Królewskie w Londynie, Francuska Akademia Nauk i Amerykańskie Towarzystwo Filozoficzne na rzecz Promocji Wiedzy Użytecznej. Rola nauk zmieniła się znacząco w XVIII wieku. Benjamin Franklin był chwalony po obu stronach Atlantyku jego liczne osiągnięcia, w tym piec Franklina, a zwłaszcza badania i eksperymenty, które udowodniły, że błyskawica jest inną formą elektryczności. Tam, gdzie w 1600 r. takich naukowców jak Giordano Bruno spalono za herezję, a w 1633 r. Inkwizycja zmusiła Galileusza do przypomnienia jego pism, w XVIII wieku sytuacja wyglądała inaczej. Izaak Newton otrzymał dobrze płatne stanowisko, otrzymał tytuł szlachecki, a kiedy zmarł w 1727 roku, otrzymał najwyższe odznaczenie – został pochowany w Opactwie Westminsterskim. Joseph Priestley był szanowanym teologiem i wysokim urzędnikiem kościelnym, a także naukowcem.

Wpływ na technologię

Tak jak rewolucja naukowa wpłynęła na społeczeństwo, tak i na technologię. Wśród konsekwencji było zastosowanie metod naukowych w rolnictwie. Powszechne stało się rolnictwo naukowe, obejmujące wykorzystanie nawozów i sadzenie roślin, które przywracały nawóz do gleby poprzez rośliny strączkowe, takie jak rzepa, wraz z nowymi metodami odwadniania, takimi jak nawadnianie. Właściciele gruntów zaczęli także eksperymentować z krzyżowaniem, aby ulepszyć swój inwentarz żywy. Szczególnie Anglia przodowała. Jethro Tull zorał ziemię obsadzoną w rzędach za pomocą

wynalezione przez siebie siewnika. Charles Townshend eksperymentował z przywracaniem żyzności gleby poprzez stosowanie mieszanki wapna gliniastego oraz sadzenie rzepy w płodozmianie. Robert Bakewell opracował nowe techniki hodowli bydła poprzez hodowlę selektywną, która nie tylko zwiększyła wielkość bydła mięsnego, ale także zwiększyła wydajność mleczną krów mlecznych. Arthur Young wykładał na temat nowego rolnictwa i spopularyzował nową metodę naukowego rolnictwa. Naukę zastosowano w medycynie, która wykorzystwała odkrycia Vesaliusa, Harveya i Leeuwenhoeka. Doktor Edward Jenner rozwinął dziedzinę immunologii poprzez wstrzyknięcie ospy krowiej w celu zwalczania ospy prawdziwej, która od dwóch lat była plagą populacji. Wiedzę naukową zastosowano do osuszania kopalń, pompowania wody, suszenia włókien tekstylnych, produkcji prochu, produkcji ceramiki, budowy statków i ulepszania nawigacji. Rewolucja przemysłowa rozpoczęła się w pierwszej połowie XVIII wieku od zastosowania nauki do rozwoju gospodarczego. John Kay wynalazł mechaniczne czółenka, a James Hargreaves wynalazł Wirującą Jenny. Thomas Newcomen wyprodukował pierwszy silnik parowy; James Watt ulepszył projekt i zrewolucjonizował zarówno fabryki, jak i transport. Richard Arkwright wynalazł ramę wodną. Samuel Crompton wynalazł mule-jenny. Edmond Cartwright wynalazł krosno mechaniczne. Ten pierwszy etap rewolucji przemysłowej w środkowej i drugiej połowie XVIII wieku wywodził się bezpośrednio z rewolucji naukowej. Rewolucja naukowa oznaczała przejście społeczeństwa od średniowiecza do czasów nowożytnych. Polepszyło postrzeganie ludzi i ich miejsca we wszechświecie, źródła wiedzy i związku społeczeństwa ludzkiego z naturą. Doprowadziło to do wielkiego postępu w nauce i matematyce. Poza tym bezpośrednim skutkiem, nacisk na rozum bezpośrednio doprowadził do Oświecenia, które podkreśliło naturalne prawa wszystkich istot ludzkich. Kwestionowanie wcześniej przyjętych doktryn przerodziło się w sceptycyzm wobec przyjętej prawdy, co ostatecznie doprowadziło do rewolucji przeciwko ustalonemu porządkowi. Nowe technologie zmieniły opcje ekonomiczne i ostatecznie sytuację życiową, gdy ludzie przenosili się ze wsi do miast, aby szukać pracy w fabrykach opartych na wynalazkach wywodzących się z nauki, które poprzedziły tę technologię. Przede wszystkim rewolucja naukowa ugruntowała ducha ludzkiej inicjatywy, innowacji i inwencji, co doprowadziło do zmian i postępu w kolejnych wiekach.

Reformacja szkocka

Szkocka Reformacja była ruchem w Szkocji, który zakończył tradycyjne, formalne, religijne i rządowe stosunki państwa szkockiego z Kościołem rzymskim. Następcą Kościoła katolickiego stał się Kościół presbiteriański po roku 1560, kiedy to szkocki parlament formalnie zakończył jurysdykcję papieską w Szkocji, zakazał odprawiania Mszy św. i ratyfikował reformowany (kalwiński) dokument doktrynalny, Szkockie Wyznanie Wiary (1560), które zostało zastąpione wiążącym Westminsterским Wyznaniem Wiary (1647), jako oświadczenia podporządkowane jedynie Pismu Świętemu. Reformatorem najczęściej kojarzonym z tym ruchem był John Knox; inne wczesne wybitne postacie to John Douglas, John Row, John Spottiswoode, John Willock i John Winram, którzy byli kaznodziejami i współautorami Wyznania Szkockiego, oraz Andrew Melville, który miał główny wpływ na drugą Księgę Dyscypliny. Główne oświadczenia Kościoła szkockiego (często określanego jako „Kirk”) dotyczące reformacji na temat polityki kościelnej to pierwsza Księga Dyscypliny (1560) i druga Księga Dyscypliny (1578). W okresie reformacji liturgia opierała się na Księdze Porządków Powszechnych, opublikowanej po raz pierwszy przez Knoxa w Genewie w 1556 r. Podobnie jak w wielu innych częściach Europy, pobożność katolicka przed reformacją była silna, a zakony cieszyły się popularnością i wpływami. Na postęp reformacji w Szkocji duży wpływ miała scena polityczna wynikająca z losów szkockiej monarchii, na którą z kolei duży wpływ miały trzystuletnie konflikty z Anglią. Fakt powtarzającej się sukcesji mniejszościowej na tronie szkockim (mniejszość Jakuba V trwała od 1513 do 1528, Marii Królowej Szkotów od 1543 do 1561, Jakuba VI od 1567 do 1581) oznaczał, że władzę polityczną w Szkocji sprawowały różne koalicje szlachty, a nie przez koronę szkocką. Ci szlachcice wielokrotnie nie zgadzali się co do potrzeby zawierania sojuszy z Francją lub Anglią, a ich pragnienie zdecentralizowanego rządu

znajduje odzwierciedlenie w ostatecznej organizacji kirk. Jakub V był wnukiem Henryka VII, króla Anglii, ale jego ojciec został pokonany i zabity przez wojska angielskie pod dowództwem wuja, Henryka VIII, króla angielskiego, pod Flodden Field (1513). Wydaje się, że Jakub V wolał sojusz francuski; zawarł francuskie małżeństwo. Jednak poparcie dla frakcji proangielskiej w Szkocji wzrosło wraz z rozpoczęciem reformacji na kontynencie, a jej idee przedostały się do Szkocji. Chociaż powszechny entuzjazm dla katolickiej pobożności eucharystycznej był silny, wrogość wobec władzy kościelnej i bogactwa stała się bardziej skupiona w świetle wydarzeń na kontynencie. Antyklerykalizm był częstym tematem polemiki antykatolickiej na kontynencie, to samo dotyczyło Szkocji. Gdy Henryk III wprowadził reformację w Anglii, naciskał na Jakuba V, aby zrobił to samo. Jakub groził papieżowi reformacją i otrzymał w zamian szereg ustępstw finansowych i kościelnych. Aby zmobilizować nastroje społeczne stojące za jego profrancuskim stanowiskiem, zaatakował Anglików i został pokonany pod Solway Moss w 1542 r., kiedy część jego szlachty poddała się Anglikom; zmarł miesiąc później. Decyzja podjęta przez Francuzów, w połączeniu ze zwrotem Anglii w stronę reformacji, uczyniła z Anglii dogodne schronienie dla szkockich inicjatorów reform religijnych, okresowo wygnanych po latach dwudziestych XVI wieku. John Knox, skazany w 1547 roku na galerę za rolę współpracownika morderców katolickiego arcybiskupa St. Andrews, był tylko jednym z wielu takich wygnańców.

Dziedziczenie

Sukcesja małej córki Jakuba V doprowadziła do dalszej rywalizacji między partią szkocką i francuską. Gordon Donaldson wskazał trzy punkty kryzysowe w okresie mniejszości Mary. W 1543 r. pro-angielska partia zyskała przewagę, zaprzysięgając Marię synowi Henryka VIII, przyszłemu królowi Anglii Edwardowi VI (protestantowi). Jednak w tym samym roku jej regent, James Hamilton, hrabia Arran, odrzucił angielski traktat, po czym wojska angielskie zaczęły niszczyć i okupować południową Szkocję. W 1547 r., w zamian za pomoc przeciwko Anglikom, Szkocja zaręczyła Marię z francuskim delfinem w 1548 r. który wstąpił na tron francuski jako Franciszek II w 1549 r. Jednak w ciągu następných lat nastroje Szkocji zwróciły się przeciwko Francji, gdy stało się jasne, że Francuzi przewidywali wchłonięcie Szkocji przez Francję. Co więcej, Korona Angielska sponsorowała falę propagandy proangielskiej i proreformacyjnej, a jej kaznodzieje byli wysyłani za granicę i chronieni przez członków partii proangielskiej w Szkocji. Tymczasowe zwolnienie za panowania Marii I, Angielki, zakończyło się po sukcesji Elżbiety I w 1558 r., która zgodziła się poprzeć sprawę szkockich protestantów przeciwko Francuzom. Knox został wykupiony z francuskiej niewoli pod rządami Edwarda VI, ale wydalony z Anglii pod rządami Marii; w 1556 r. wrócił do Szkocji z Genewy, gdzie kierował zgromadzeniem wygnańców. W 1559 r. wygłosił kazanie, które wywołało proangielski bunt. Bunt wciągnął wojska angielskie do Francji w 1560 r., co z kolei spowodowało wycofanie wojsk francuskich i angielskich później w 1560 r. W tym momencie parlament szkocki, zalany na to posiedzenie przez grupę pomniejszych szlachciców, których udział był nielegalny, formalnie zakończył Stosunki Szkocji z Kościołem rzymskim. Przez pozostałą część panowania Marii obowiązywał kościelny kompromis, w którym dochody były dzielone pomiędzy pozostałych posiadaczy beneficjów i Kościół reformowany, ale Maria jako katoliczka nie mogła rządzić kościołem, dlatego alternatywny organ, Zgromadzenie Ogólne, które Gordon Donaldson nazwał parlamentem protestanckim, pełniącym funkcję organu zarządzającego Kirka. Maria, nierozsądna w swoich małżeństwach, została zmuszona do abdykacji w 1567 r., kiedy Szkocja powróciła do rządu protestanckich regentów, dopóki Jakub VI nie osiągnął większości. Najbardziej wyjątkową cechą nowego Kościoła szkockiego był jego zdecentralizowany ustrój kościelny, sformułowany w pierwszej Księdze Dyscypliny, która stanowiła również przepisy w kwestiach praktycznych. Położył nacisk na głoszenie kazań i rozdzielanie dwóch pozostałych sakramentów (chrztu i komunii). Zabraniała obchodzenia dni świętych, odprawiania mszy i odprawiania modlitw za zmarłych oraz wzywania świętych. Zniesiono strukturę beneficjów, a dochody z nich przeznaczano na utrzymanie duchowieństwa, kształcenie wiernych i utrzymanie zasłużonych biednych. Kongregacje miały wybierać

diakonów i starszych do współpracy z duchownymi w celu regulowania zborów i utrzymywania dyscypliny kościelnej. Zgromadzenie Ogólne zaakceptowało wiele przepisów księgi, ale nie wprowadziło radykalnego odebrania beneficjów ich posiadaczom. W książce szczególnie nieobecne były recepty dla hierarchii kościelnej. W 1572 r. Korona próbowała wprowadzić biskupów do władzy kościelnej, ale w 1576 r. porzucono ten pomysł i odrzucono go w drugiej Księdze Dyscypliny. Dokument ten odrzucał zwierzchnictwo królewskie lub biskupie nad Kościołem i umieszczał większość obowiązków rządowych (interpretacja Pisma Świętego, święcenia duchownych, wizytacje i orzecznictwo) w rękach albo pojedynczych kongregacji (słowo prezbiterium jest rzadko używane), albo zgromadzeń superkongregacyjnych (synody lub Walne Zgromadzenie). Szkocki parlament nigdy nie zatwierdził drugiej Księgi Dyscypliny; w istocie Jakub VI wielokrotnie starał się ustanowić kontrolę Korony i Episkopatu nad sprawami kościelnymi. Konflikt między prezbiteriańskim i episkopalnym modelem ustroju stał się główną dynamiką zarówno w Kościele szkockim, jak i w stosunkach Szkocji z Anglią w następnym stuleciu.

Rewolucja amerykańska (1775–1783)

Wojna, która stworzyła i ustanowiła niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki, oficjalnie wybuchła pomiędzy Wielką Brytanią a 13 jej północnoamerykańskimi koloniami w Lexington i Concord w stanie Massachusetts i zakończyła się wraz z podpisaniem traktatu paryskiego. Jednak obecnie historycy utrzymują, że rewolucja tak naprawdę rozpoczęła się podczas wojny siedmioletniej, zwanej także wojną francusko-indiańską, lub przynajmniej w jej następstwie, na długo przed „strzałem słyszalnym na całym świecie” z 19 kwietnia 1775 roku. Podczas tego wcześniejszego konfliktu wyłoniły się poważne problemy polityczne i społeczne między Wielką Brytanią a jej koloniami. Wielu amerykańskich kolonizatorów nie było przygotowanych na znoszenie surowej dyscypliny brytyjskiej armii i marynarki wojennej podczas wojny i miało niezwykle wąskie, a nawet legalistyczne spojrzenie na swoje obowiązki wojskowe. Ze swojej strony arystokratyczni brytyjscy oficerowie wojskowi nie byli zaznajomieni z bardziej hałaśliwą kulturą polityczną kolonialnej Ameryki i oczekiwali, że kolonialni milicjanci będą wykonywać rozkazy bez namysłu. Te problemy szacunku i obowiązków nasiliły się w latach sześćdziesiątych XVIII wieku, gdy Brytyjczycy próbowali uporać się z kwestiami imperialnego zarządzania na ogromnym terytorium, które zdobyli od Francji. Brytyjczycy usiłowali pogodzić cele swoich poddanych kolonialnych, spragnionych ziem indiańskich pomiędzy rzeką Missisipi a Appalachami, z koniecznością wspierania pokoju, stabilności i kontynuacji handlu futrami pomiędzy plemionami indyjskimi w tym samym regionie. Gdy wojny francusko-indiańskie dobiegały końca w 1763 r., indiańską koalicją zebrana przez wodza Ottawy Pontiac oblegała brytyjskie garnizony w Wielkich Jeziorach i wokół nich, zabijając lub pojmując 2000 kolonistów, co doprowadziło do powstania brytyjskiej linii proklamacyjnej. Ta źle przemyślana i kosztowna próba oddzielenia roszczeń Indian od kolonii okazała się niezwykle niepopularna wśród amerykańskich ekspansjonistów. Największym problemem, przed jakim stanęła Wielka Brytania, było jednak podwojenie długu publicznego w wyniku wojny siedmioletniej, jak nazywano ten konflikt w Europie. Parlament starał się nałożyć podatki na kolonie, aby zarządzać długiem bez podnoszenia podatków od już wysoko opodatkowanych poddanych brytyjskich. Koloniści, nieufni wobec motywów parlamentarnych i przyzwyczajeni do dotacji ze strony Korony, z niepokojem zareagowali na nowe podatki od cukru, papieru, a później herbaty. Po wprowadzeniu podatku nastąpiły petycje, protesty, a nawet zamieszki, zwłaszcza w Bostonie, gdzie przywódcy tacy jak Samuel Adams zebrali opozycję przeciwko władzy parlamentarnej nad koloniami, oraz w Wirginii, gdzie Burgess Patrick Henry zszokował innych ustawodawców, pozornie wzniecając bunt przeciwko królowi Jerzemu III. Za każdym razem, gdy pojawiał się opór wobec podatku, parlament uchylał go, ale wprowadzał nowy, wywołując większy opór, który często spotykał się z brytyjskimi pokazami siły. Kiedy parlament wysłał czerwone płaszcze po bostońskiej imprezie herbacianej w 1774 r., celowym zniszczeniu przez kolonistów 342 skrzyń herbaty objętych

zniechęconym podatkiem, i nałożył to, co koloniści nazywali czynami nie do zniesienia, spowodowało to jeszcze większą przemoc między żołnierzami brytyjskimi a Amerykanami. Propagandiści kolonialni w pełni wykorzystali te incydenty, tworząc takie organizacje aktywistyczne, jak komitety korespondencyjne oraz Synowie i Córki Wolności. W 1774 roku koloniści utworzyli Pierwszy Kongres Kontynentalny. Wykorzystując to ciało, a także tradycyjne zgromadzenia kolonialne i milicje, „Kontynentaliści” lub „Patrioci” wkrótce utworzyli wirtualny rząd cieni, który zarządzał terenami wiejskimi w każdej kolonii. Bitwy pod Lexington i Concord miały miejsce, gdy królewski gubernator Massachusetts, generał porucznik Thomas Gage, wysłał grenadierów i Royal Marines do wsi, próbując skonfiskować broń i amunicję przechowywaną przez milicję. Pierwszy rok wojny pociągnął za sobą blokadę lądową Bostonu przez rzesze bojówek, które ostatecznie połączyły się, tworząc armię kontynentalną pod dowództwem generała porucznika George'a Washingtona. Wykrwawiając Brytyjczyków pod Breed's Hill i podczas innych bitew, Kontynentaliści byli na tyle silni, że przekonali brytyjskie wojska do ewakuacji miasta. Ten triumf dał mieszkańcom kontynentu czas na zorganizowanie armii, a Drugi Kongres Kontynentalny rozpoczął debatę na temat niepodległości w następstwie działań brytyjskich. Po podjęciu decyzji o niepodległości i opublikowaniu Deklaracji Niepodległości w lipcu 1776 r. Waszyngton zaczął organizować obronę Nowego Jorku, najprawdopodobniejszego brytyjskiego celu. Walki wokół Nowego Jorku późnym latem i jesienią 1776 roku były dla Amerykanów najgorszym momentem rewolucji. Waszyngton popełnił kilka amatorskich błędów, które do grudnia kosztowały armię większość żołnierzy. Kiedy jego głowa odliczała dziesięciokrotnie do 2000 ludzi, Waszyngton stracił kontrolę nad Nowym Jorkiem i New Jersey, chociaż zwycięstwa pod Trenton i Princeton zjednoczyły armię i sprawę kontynentalną. Rok 1777 rozpoczął się kolejnymi porażkami, zwłaszcza utratą na rzecz Brytyjczyków stolicy, Filadelfii. Amerykanie jednak nie poddali się. Kongres ewakuował się do Yorku w Pensylwanii, podczas gdy Waszyngton kontynuował szkolenie swojej armii i nauczył się wykorzystywać uzupełniające się siły armii kontynentalnej i różnych milicji stanowych. Kluczowa bitwa miała miejsce tego lata, kiedy Amerykanie uniemożliwili brytyjskiemu generałowi Johnowi Burgoyne'owi próbę podboju doliny rzeki Hudson i oddzielenia Nowej Anglii od reszty kraju. Dzięki taktyce „roju” milicji kontynentalnej i utalentowanemu dowództwu generała brygady Benedicta Arnolda (później znanego zdrajcy, który przeszedł na stronę Brytyjczyków) pod Saratogą, armia Burgoyne'a została zmuszona do poddania się. To zwycięstwo dało ambasadorowi USA we Francji Benjaminowi Franklinowi szansę, na którą czekał. Franklinowi udało się już nakłonić Francuzów do potajemnego dostarczania kontynentom niewielkich ilości broni, amunicji i pieniędzy. Kiedy Francja była przekonana zwycięstwem pod Saratogą, że Amerykanie mogą zwyciężyć, podjęto decyzję o wypowiedzeniu wojny Wielkiej Brytanii i aktywnej pomocy Amerykanom. W oczekiwaniu na materializację obiecanej pomocy zwolennicy niepodległości przeżyli trudną przerwę. W Valley Forge zimą 1777–78 żołnierze kontynentalni obozowali zaledwie mile od sił brytyjskich, które wygodnie zakwaterowały się w Filadelfii. Armia kontynentalna borykała się z głodem, ujemnymi temperaturami i epidemiami śmiertelnej ospy. Zginęło około 3000 osób, a kolejny tysiąc zdezerterował. Niemniej jednak Waszyngton kontynuował szkolenie armii kontynentalnej do konfrontacji na linii bitwy z Brytyjczykami, z pomocą takich europejskich oficerów wojskowych, jak Friedrich von Steuben, weteran armii pruskiej. Dowodem postępu w tym szkoleniu był dobry występ armii kontynentalnej w walce z regularnymi siłami brytyjskiego generała porucznika Henry'ego Clintona w bitwie pod Monmouth w stanie New Jersey w 1779 r., gdy Brytyjczycy ewakuowali Filadelfię i wycofywali się do Nowego Jorku. Jednak gdy armia była słabo dowodzona, jak to miało miejsce w bitwach na południu pod Savannah i Charleston przez oficerów takich jak Horatio Gates, skutki mogły być katastrofalne.

MOBILIZACJA LOJALISTÓW

W obliczu porażek lub impasu na Północy oraz zwiększonego sprzeciwu wobec wojny w kraju i w parlamencie, brytyjski gabinet zdecydował się uderzyć na Południe w latach 1779 i 1780 w nadziei

zmobilizowania lojalistów. Lojaliści – przeciwnicy niepodległości Ameryki, z których wielu ostatecznie uciekło do Wielkiej Brytanii lub Kanady – byli obecni we wszystkich 13 koloniach, choć nie zawsze było jasne, w jakiej liczbie. Lojaliści byli zazwyczaj bogatsi, anglikanie, a na południu posiadacze niewolników, ale w obawie przed bojówkami Patriotów niechętnie pokazywali się, chyba że na ich lokalnych obszarach zostanie zademonstrowana brytyjska dominacja militarna. Potem nastąpiło brutalne wojsko do walki na Południu od 1780 do 1782 roku, które uosabiało wielorakie wymiary tej wojny. Rewolucja amerykańska nie była jedynie buntem kolonialnym przeciwko potędze imperialnej. Była to pierwsza współczesna wojna narodowyzwoleńcza, w której naród zmobilizował się wraz z rewolucyjnym nacjonalizmem w celu ustanowienia republikańskiej formy rządów. Jednak szacunki mówią, że tylko około 40 procent amerykańskiej populacji było kontynentalne lub „patriotą”, przy czym lojaliści stanowili kolejne 20 procent, a neutralni, z których wielu nie pochodziło z Wielkiej Brytanii, stanowili pozostałe 40 procent populacji. Dlatego też wojna czasami przeradzała się we wszystkich obszarach kraju w walki partyzanckie pomiędzy Kontynentalistami a lojalistami. Zachęczone przez brytyjskich przywódców, w tym byłego królewskiego gubernatora Wirginii Lorda Dunmore'a, dziesiątki tysięcy niewolników uciekło z niewoli na liniach brytyjskich, chociaż wielu innych zdecydowało się służyć w siłach kontynentalnych lub zostało zmuszonych do służby. Czasami upadek prawa i porządku w czasie wojny prowadził do bandytyzmu na szeroką skalę ze strony grup zbrojnych, które nie były winne lojalności nikomu poza sobą.

ZWIĘKSZENIE BRUTALNOŚCI

Wojna na południu szczególnie zaostrzyła te napięcia i brutalność. Kiedy Amerykanie stracili kontrolę nad południowym wybrzeżem i miastami, generał dywizji Nathaniel Greene objął dowództwo na południu i zaczął stosować niekonwencjonalne strategie i taktyki, aby zrujnować armię generała dywizji Charlesa Cornwallisa. Greene zatrudnił duże siły partyzanckie pod dowództwem takich przywódców jak Francis Marion, Lis Bagienny, a także lokalną milicję i jednostki armii kontynentalnej, aby zwabić Cornwallisa na południowe tereny wiejskie, walcząc, gdy było to korzystne i wycofując się, gdy nie było. Mając podwładnych generałów, takich jak Daniel Morgan, w bitwach takich jak Cowpens i Guilford Courthouse, Greene był w stanie poważnie zaszkodzić armii Cornwallisa. Kierując się do Yorktown w Wirginii, Cornwallis miał nadzieję, że brytyjska marynarka wojenna ewakuuje go do Nowego Jorku. Zamiast tego, ponieważ francuska marynarka wojenna uzyskała już tymczasową kontrolę nad Zatoką Chesapeake, znalazł się w pułapce przez siły francusko-amerykańskie dowodzone przez Waszyngton i francuskiego generała porucznika hrabiego de Rochambeau. Zwycięstwo pod Yorktown w październiku 1781 roku przekonało rząd brytyjski do rozpoczęcia negocjacji pokojowych ze Stanami Zjednoczonymi. Podczas gdy negocjacje trwały 18 miesięcy, walki zarówno jednostek partyzanckich, jak i regularnych trwały nadal, zwłaszcza na południu. Kiedy wojna zakończyła się w kwietniu 1783 roku, Amerykanie cieszyli się ze zwycięstwa, ale mieli też wiele do odbudowy. Walki toczyły się w całości na terytorium Stanów Zjednoczonych. Zarówno rządy krajowe, jak i stanowe były mocno zadłużone w wyniku wojny, szerzyła się inflacja, a amerykańska gospodarka rolna została tak poważnie zniszczona przez brytyjską blokadę morską, że nie odzyskała poziomu produkcji z 1774 r. aż do 1799 r. Jednak rewolucja zmieniła amerykańskie społeczeństwo i świat na stałe. Europejski system szacunku społecznego ustąpił miejsca nowemu poczuciu indywidualizmu. Afroamerykańscy niewolnicy głęboko czerpali z rewolucyjnej retoryki i języka, a wojna zapoczątkowała powolny proces zniesienia niewolnictwa. Podobnie kobiety i mężczyźni zaczęli opowiadać się za rewolucyjnymi prawami politycznymi, które większość przywódców Patriotów uważała za zarezerwowane dla elit. Tworząc pierwszą na świecie republikę na dużą skalę, doświadczenie amerykańskie stanie się wzorem dla rewolucji i wojen narodowyzwoleńczych na następne 200 lat, poczynając od rewolucji francuskiej i haitańskiej pod koniec XVIII wieku, rewolucji w Ameryce Łacińskiej i Europie Środkowej XIX wieku i rewolucji marksistowsko-leninowskiej w XX wieku.

Rywalizacja anglo-rosyjska

Wielka Gra – tak brytyjski poeta Rudyard Kipling nazwał walkę między carską Rosją a Imperium Brytyjskim o wpływy w Azji Środkowej. Można powiedzieć, że konkurs rozpoczął się już w XVIII wieku. Wtedy to Katarzyna Wielka z Rosji podbiła ostatnie pozostałości Złotej Ordy Mogołów, która po raz pierwszy wkroczyła do Rosji za czasów Czyngis-chana w XIII wieku. W 1784 r. ostatni chan Krymu oddał Chanat Krymski Katarzynie w zamian za emeryturę. W tym samym okresie Brytyjska Kompania Wschodnioindyjska podbijała cały subkontynent indyjski. W 1799 roku pod Seringapatam Tipu Sultan został pokonany i zabity przez wojska Kompanii Wschodnioindyjskiej. W latach 1814–1816 Nepal został podbity, a słynni nepalscy wojownicy Gurkha po raz pierwszy weszli do służby brytyjskiej. W 1818 roku generalny gubernator Warren Hastings ostatecznie rozbił Konfederację Marathów, mocno ustanawiając brytyjską supremację. Pierwsza udokumentowana misja Brytyjczyków mająca na celu poznanie rosyjskich zamiarów datuje się na rok 1810, kiedy car Rosji Aleksander I został tymczasowo sprzymierzony z francuskim Napoleonem I na mocy traktatu tylżyckiego. Brytania była w stanie wojny z Francją od 1793 roku i myśl o maszerowaniu ogromnych armii rosyjskich na południe, by podbić Indie, wywołała wielki niepokój Brytyjczyków. Chociaż Napoleon i Aleksander I wyruszyli na wojnę w czerwcu 1812 roku, ponownie czyniąc Wielką Brytanię i Francję sojusznikami, tak jak przed traktatem w Tylży, nie oznaczało to końca Wielkiej Gry. Tak naprawdę to był dopiero początek.

CIĄGŁA WALKA

Upadek Złotej Ordy pozostawił po sobie wiele niezależnych chanatów, takich jak Buchara i Chiwa. Choć wystarczająco silne, aby toczyć między sobą krwawe wojny, nie mogły się równać z armiami Wielkiej Brytanii czy Rosji, które toczyły niemal nieprzerwaną walkę od ponad dwudziestu lat. Wraz z porażką Napoleona w 1815 r., szybko zapomniano o wojennym sojuszu przeciwko niemu między Rosją a Wielką Brytanią. Zamiast tego obie wielkie potęgi zaczęły skupiać swoje imperialne cele na Azji Środkowej. Rosjanie chcieli podbić chanaty, a Brytyjczycy chcieli zachować je jako państwa buforowe między Imperium Rosyjskim a Imperium Brytyjskim w Indiach. Począwszy od 1839 r. Rosja rozpoczęła systematyczny podbój Azji Środkowej, zgodnie z metodycznym planowaniem cara Mikołaja I. Zaniepokojenie rosyjskim zagrożeniem dla Indii przyspieszyło pierwszą wojnę afgańską w 1839 r. W tym czasie Persja stała się sojusznikiem Rosji i wykorzystywała Wojska rosyjskie w ataku na miasto Herat w Afganistanie, kraju, co do którego Persja miała swoje imperialne plany co najmniej od XVIII wieku. George Eden, lord Auckland, generalny gubernator Indii od 1835 roku, podejrzewał, że Dost Mohammed z afgańskiej dynastii Durrani stanął po stronie Rosjan. Auckland najechał Afganistan w 1839 r. W sierpniu armia brytyjska wkroczyła do stolicy Afganistanu, Kabulu, wraz z byłym władcą Shah Shują, którego Auckland uważało za bardziej probrytyjskie. Chociaż inwazja przebiegła pomyślnie, okupacja Kabulu zakończyła się katastrofą. Wysłannik Auckland, Sir William Macnaghten, zginął, a tylko jeden człowiek powrócił bezpiecznie na terytorium Wielkiej Brytanii w styczniu 1842 r. Druga inwazja brytyjska będąca wyrazem brytyjskiej potęgi zdołała dotrzeć do Kabulu i pomyślnie ewakuować się w grudniu 1842 r. Chociaż Afgańczycy byli pod wielkim wrażeniem zdolności Brytyjczyków do tak szybkiego odrobienia strat, wojna ta była niepotrzebną stratą w ludziach i skarbach, ponieważ Rosjanie porzucili próby wprowadzenia Afganistanu na swoją orbitę przed rozpoczęciem wojny w Auckland. Tymczasem Brytyjczycy umacniali swoją kontrolę nad Indiami. W 1843 roku Brytyjczycy pod wodzą Sir Charlesa Napiera podbili Sind. Podczas wojen sikhijskich Brytyjczycy pokonali niegdyś niezależne królestwo Sikhów w Pendżabie, mocno włączając je do swojego rosnącego imperium indyjskiego. Chociaż wojny sikhijskie były najtrudniejszymi, jakie kiedykolwiek stoczyli Brytyjczycy podczas podboju Indii, ostatecznie Sikhowie stali się jednymi z najbardziej budzących respekt żołnierzy angielskiej armii indyjskiej. Można przekonująco argumentować, że ten nagły imperialny nacisk ze strony Brytyjczyków miał na celu odmowę Rosjanom kontroli nad Pendżabem. Przystąpienie Wielkiej Brytanii do wojny

krymskiej było częściowo spowodowane brytyjskim niepokojem związanym z pozornie niepowstrzymanym marszem Rosji do Azji Środkowej. Zamiast skupić swoją energię na chanatach Azji Środkowej, Rosjanie musieli stawić czoła brytyjskiej inwazji na rosyjski Krym w 1854 roku. Ciężkie straty rosyjskie poniesione w takich bitwach jak Inkerman, Bałaklava i rzeka Alma pomogły w dalszym opóźnieniu Rosyjska penetracja Azji Środkowej o dekadę.

KONIECZNOŚĆ WŁADZY

Następnie w grudniu 1864 roku minister spraw zagranicznych cara Aleksandra II, książę A. M. Górczakow, napisał coś, co stało się ostatecznym wyrazem rosyjskiego imperializmu w Azji Środkowej. Zawierała złowieszczą notatkę dla Brytyjczyków. Podobnie jak wszystkie inne rozwijające się mocarstwa, Rosja napotkała jedną wielką przeszkodę – „wszyscy zostali nieodparcie zmuszeni, nie tyle przez ambicje, ile władczą konieczność, do tego [ruchu], w którym największą trudnością jest wiedzieć, gdzie się zatrzymać”. Wkrótce Brytyjczycy zrozumieli, co oznaczało memorandum Górczakowa. Car Aleksander II rozpoczął masową kampanię podboju w Azji Środkowej. Podobnie jak w przypadku wojny krymskiej, napięcia między Anglią a Rosją przyczyniły się do paniki wojennej podczas wojny rosyjsko-tureckiej toczącej się w latach 1877–78. Przez cały XIX wiek rosyjska polityka zagraniczna wahała się pomiędzy poszukiwaniem imperium w Azji Środkowej a chęcią ekspansji na Bałkany. I tak w 1877 roku Rosjanie najechali terytorium osmańskie na Bałkanach, co ostatecznie doprowadziło do powstania niezależnej, prorosyjsko-słowiańskiej Bułgarii. Kiedy jednak wydawało się, że armie Aleksandra II będą kontynuować swoją działalność, aż do zdobycia tureckiej stolicy Konstantynopola, brytyjski premier William Gladstone zagroził interwencją po stronie Turcji. Kiedy wydawało się, że wydarzenia prowadzą do powszechnej wojny w Europie, kanclerz Niemiec Otto von Bismarck zwołał wszystkie strony na Kongres Berliński w 1878 r., który ostatecznie zapewnił pokojowe rozwiązanie kryzysu. Wojna rosyjsko-turecka miała natychmiastowe reperkusje w Azji Środkowej. Do Kabulu przybyła misja rosyjska pod dowództwem generała Stolietowa, wspierana przez cara i carskiego generalnego-gubernatora ds. prowincji środkowoazjatyckich, generała K. von Kaufmana. Powtórzył się ten sam scenariusz, co w 1839 r. Gdy Kongres Berliński zakończył poważny kryzys, car nie miał żadnego celu w wywoływaniu kolejnego kryzysu w Azji Środkowej, więc Stolietow został wycofany ze stolicy Afganistanu. Niemniej jednak brytyjski władca Indii Robert Bulwer-Lytton i wicekról lord Lytton przygotowywali się do militarnej inwazji na Afganistan. Lytton był członkiem tak zwanej szkoły polityki naprzód, która wierząc, że wojna z Rosją jest pewna, była zdeterminowana walczyć z nią jak najdalej od Indii. Kiedy władca Afganistanu Amir Sher Ali odmówił wjazdu delegacji brytyjskiej do Afganistanu, armia Lyttona przekroczyła granicę afgańską 21 listopada 1878 r. Po tym, jak generał dywizji Frederick Roberts pokonał wysiłki Sher Alego mającego na celu powstrzymanie Brytyjczyków, Afgańczycy ruszyli w pościg, polityką wojny partyzanckiej. Sher Ali pozostawił urząd emira swojemu synowi Jakubowi Khanowi, który w maju 1879 roku przyjął brytyjskiego rezydenta, Sir Louisa Cavagnariego. W geście pokoju sir Louis Cavagnari wkroczył do Kabulu w lipcu 1879 roku jedynie pod eskortą korpusu przewodników, elity brytyjskich żołnierzy granicznych. We wrześniu wojska afgańskie zaatakowały rezydencję i zabiły Cavagnariego, najprawdopodobniej działając na rozkaz Jakuba Khana. Wkrótce nastąpiła zemsta. W październiku 1878 generał Roberts umocnił pozycję brytyjską w Kabulu i pokonał ludzi Jakuba Khana. Druga potyczka doprowadziła do jego ostatecznego zwycięstwa nad Jakubem Chanem 1 września 1880 r. Brytyjczycy mogli teraz osadzić na tronie Amira Abdura Rahmana, przywódcę, który ich zdaniem będzie prowadził co najmniej neutralną politykę zagraniczną i uniemożliwił Rosjanom wykorzystywanie Afganistanu jako bazę wypadową do ataku na Indie. Rzeczywiście, brytyjska demonstracja siły w Afganistanie mogła nie nastąpić zbyt wcześnie, gdyż w przeciwieństwie do następstw pierwszej wojny w Afganistanie, tym razem ekspansja Rosji w Azji Środkowej toczyła się jak molołoch. Nawet wielki rosyjski powieściopisarz Fiodor Dostojewski napisał w 1881 roku: „w Europie byliśmy wolni, natomiast do Azji pojedziemy jak mistrzowie. . . . Nasza misja cywilizacyjna w Azji przekupi naszego ducha i zaprowadzi nas tam.” W roku

1885 za panowania nowego cara Aleksandra III doszło do długo oczekiwanego przez Wielką Brytanię starcia. Armia rosyjska, która właśnie podbiła Merv w Turkiestanie, w dalszym ciągu okupowała oazę Penjdeh w Heracie – afgański bufor dla Indii Brytyjskich został naruszony. W Wielkiej Brytanii reakcja była szybka. Parlament przegłosował około 11 milionów funtów za wojnę z Rosją, co w tamtych czasach było ogromną sumą. W obliczu tak zdecydowanego sprzeciwu brytyjskiego siły rosyjskie wycofały się z Penjdeh. Korzystając z wycofania się Rosji, Sir Mortimer Durand narysował w 1893 roku Linie Duranda, która ustanowiła wschodnią granicę Afganistanu. Dwa lata później Brytyjczycy dołączyli do Afganistanu region Wachan, co niewątpliwie zadowoliło Abdura Rahmana, dzięki czemu terytorium Rosji nie graniczyło z Indiami. Wielka Gra w Azji Środkowej będzie kontynuowana, a oba narody będą próbowały wpłynąć na Tybet i Chiny, których prowincja Xinxiang (Sinkiang) była najbliższą Azji Środkowej. Jednak wraz z schyłkiem XIX wieku zarówno Brytyjczycy, jak i Rosjanie stanęli w obliczu większego zagrożenia w postaci rosnącej potęgi Cesarstwa Niemieckiego cesarza Wilhelma II. Kajzer już dał jasno do zrozumienia, że jest zainteresowany szukaniem wpływów niemieckich na ziemiach Imperium Osmańskiego, wjeżdżając nawet konno do Jerozolimy w 1898 r. W 1907 r., w duchu współpracy podjętej w obliczu wzajemnego zagrożenia, Wielka Brytania i Rosja pokojowo rozstrzygnęła spór o prawa do ropy w Persji, skutecznie dzieląc ją na rosyjską i brytyjską strefę wpływów. Wielka Gra oficjalnie dobiegła końca.

Rodzina Beecherów

Ministrowie i reformatorzy USA

W XIX wieku członkowie dużej i dobrze wykształconej rodziny z Nowej Anglii, na której czele stał patriarcha Lyman Beecher, odegrali kluczową rolę w rozwoju amerykańskiej teologii protestanckiej, edukacji kobiet i zniesieniu niewolnictwa. Bestseller jego córki Harriet Beecher Stowe dotyczący przeciwdziałania niewolnictwu, „Uncle Tom’s Cabin”, został uznany za pomoc w wywołaniu wojny secesyjnej; jej starsza siostra, Catharine, na nowo określiła prace domowe kobiet jako ekonomię domu. Ich brat Henry Ward Beecher był jednym z kaznodziej odnoszących największe sukcesy w Ameryce przed skandalicznym procesem o cudzołóstwo w 1875 r., który prawie go zniszczył. Urodzony w 1775 r. w rodzinie kowali z Connecticut, Lyman Beecher studiował w Yale College i w 1798 r. został wyświęcony na pastora kongregacjonalistów. W czasie, gdy zagorzały purytanizm wczesnej Nowej Anglii ustąpił miejsca unitarianizmowi i transcendentalizmowi, Lyman Beecher trzymał się ostrzejszego wierzenia w Pierwsze Wielkie Przebudzenie. Cieszył się sławą w całym kraju i spotkał się z ostrą dezaprobatą podczas stanowisk ministerialnych w Hartford, Bostonie i Cincinnati, gdzie był kaznodzieją, profesorem i prezesem raczkującego seminarium teologicznego Lane. Lyman Beecher, surowy, ale kochający ojciec, był głęboko zaangażowany w życie religijne i zawodowe swoich 11 dzieci z dwóch małżeństw. Zanim umarł w 1863 r., widział, jak wszystkich siedmiu jego synów zostało duchownymi. Jego najstarsze dziecko, Catharine, straciła w katastrofie statku narzeczonego, obiecującego matematyka, a następnie poświęciła swoje życie edukacji kobiet. Począwszy od 1823 roku, kiedy założyła Żeńskie Seminarium w Hartford (wkrótce zatrudniła siostrę Harriet jako nauczycielkę), Catharine opowiadała się za rozszerzonym programem akademickim dla dziewcząt i pomogła uczynić nauczycielkę honorową karierą dla kobiet w czasach, gdy w edukacji nadal dominowali mężczyźni. Jej Traktat o gospodarce krajowej z 1841 r. odniósł ogromny sukces, nadając pracy kobiet naukowy rygor. W 1850 roku założyła Milwaukee Female College, w którym systematycznie kształciły się młode kobiety, aby mogły zostać szanowanymi gospodyniami domowymi. Mimo to, pomimo własnych niezależnych osiągnięć, nadal głosiła wyższość mężczyzn w czasie, gdy inne kobiety zaczynały agitować na rzecz równości. Harriet przypominała sobie historie o okrucieństwie, które słyszała jako dziecko, i jako żona i matka w Cincinnati, na granicy wolnego Ohio i niewolniczego Kentucky, głęboko rozumiała niewolnictwo i rasizm. Wracając na wschód w 1850 roku wraz z mężem,

profesorem teologii, Calvinem Stowe, doskonale zdała sobie sprawę z zamieszania wokół właśnie uchwalonej ustawy o zbiegłych niewolnikach. Zainspirowana wydarzeniami i zachęcona przez członków rodziny, Harriet zaczęła pisać. Pierwsza część Chaty wuja Toma ukazała się w maleńkim czasopiśmie 5 czerwca 1851 roku. Gdy w następnym roku ukazała się cała powieść, sprzedano ją w milionach egzemplarzy. Książka była międzynarodowym triumfem moralnym i literackim pomimo listów nienawiści od Południowców, w tym prawdopodobnie zawierającego odcięte ucho niewolnika. Harriet w swojej długiej karierze pisarskiej napisała więcej bestsellerów; nikt nie zbliżyłby się do wpływu wujka Toma. Jej młodszy brat, Henry Ward, początkowo opierał się powołaniu zakonnemu, ale podporządkowując się najgorętszemu życzeniu ojca, odniósł ogromny sukces. Po ośmiu latach posługi w malarycznym Indianapolis, gdzie jego ostrożne kazania przeciwko niewolnictwu czasami narażały go na niebezpieczeństwo, Henry został zaproszony do przewodzenia nowemu kościołowi kongregacyjnemu w Brooklynie w stanie Nowy Jork. Ta ambona była dobrze płatna, prestiżowa i stanowiła miejsce, w którym elokwentny Henryk mógł zyskać uwagę całego kraju. W przeciwieństwie do Lymana Henryk nie był kalwinistą. Miłość Boża, a nie nieprzejednany gniew Boży przenikały jego kazania. Wkrótce Henry stał się gwiazdą, przyciągając w niedzielę ogromne tłumy. Doradzał wstrzeźliwość, potępiał amerykańską wojnę z Meksykiem i organizował zbiórki na rzecz uwolnienia niewolników, chociaż przez długi czas opierał się abolicjonizmowi i nadal protekcjonalnie odnosił się do potencjału Afroamerykanów do uzyskania pełnego obywatelstwa. Po wojnie domowej wspierał prawo wyborcze kobiet, pomimo sprzeciwu żony i siostry Catharine. Kaznodzieja, pisarz, powieściopisarz i dziennikarz Henry prawie stracił wszystko, gdy Theodore Tilton, jeden z jego najbliższych współpracowników, oskarżył pastora o cudzołożny romans z jego żoną Elżbietą. Prawie na pewno była to prawda i być może nie była to jedyna sprawa Henry'ego. Stanowczo temu zaprzeczał; Pani Tilton ciągle zmieniała swoją wersję. Proces trwał prawie sześć miesięcy i zakończył się głosowaniem przysięgłych dziewięć do trzech za uniewinnieniem. Zniszczony Henry wznowił karierę w ogólnokrajowym cyklu wykładów, zbierając wysokie honoraria za występy. W późniejszych latach potępiał związki zawodowe, ale stawał w obronie rdzennych Amerykanów i żydowskich imigrantów. Potomkowie Lymana Beechera, zarówno poprzez osiągnięcia, jak i błędy, odegrali główną rolę w przemianie swojej Ameryki. Wyznaczając drogę do bardziej świadomych społecznie praktyk religijnych, pomogli także w zniszczeniu niewolnictwa i podniesieniu roli kobiet, zapowiadając większe zmiany, które nadejdą.

Ruchy braci

Wiele wyznań religijnych nazywa siebie braćmi. Większość tych grup założyli w Ameryce pobożni niemieccy imigranci. Najstarszym i największym z nich jest Kościół Braci, założony w Niemczech przez Aleksandra Macka w 1708 roku. To wyznanie, liczące ponad 200 000 członków w Ameryce, jest jednym z historycznych kościołów pokoju. Niemniej jednak jest znany zarówno z rytuału mycia nóg, jak i ze swojej pacyfistycznej orientacji. Bardziej konserwatywna społecznie organizacja Brethren in Christ Church została założona w 1778 roku przez Jacoba Engle'a i jest częścią Ruchu Świętości, liczącego ponad 18 000 członków w Ameryce. Znacznie mniejsi separatyści Old Order River Brethren oderwali się od tej grupy w latach pięćdziesiątych XIX wieku i obserwują zwykły ubiór, nakrycia głowy jako omen i brody w przypadku mężczyzn. Kościół Zjednoczonych Braci w Chrystusie został założony przez Martina Boehma w 1800 r. Większość tej wspólnoty ostatecznie dołączyła do Zjednoczonych Metodystów w 1968 r. Pozostali, którzy kontynuowali działalność pod imieniem braci, podkreślają swój ewangelikalizm i obecnie ich liczba w Ameryce wynosi ponad 27 000. Jednakże, licząc 90 000 członków w Ameryce Północnej, Bracia Chrześcijańscy (Bracia Plymouth) wywarli najbardziej znaczący wpływ na myśl religijną. Ten ewangeliczny i bezwyznaniowy ruch, który na ogół praktykuje cotygodniową komunie i funkcjonuje bez tradycyjnej struktury kościelnej, narodził się w Wielkiej Brytanii w latach trzydziestych XIX wieku. Dzisiaj, w Ameryce istnieją dwie główne grupy braci chrześcijańskich: ci, którzy

wykluczają z komunii wszystkich oprócz swoich, oraz ci, którzy odprawiają otwarty rytuał. Niemniej jednak wszystkie grupy w ruchu Braci Chrześcijańskich są oddane wyjątkowej teologii opracowanej przez Johna Nelsona Darby'ego. Będąc księdzem Kościoła irlandzkiego, pod koniec lat czterdziestych XIX wieku stał się głównym teologiem tego ruchu. Darby był niezadowolony z formalizmu Kościoła państwowego i po przyłączeniu się do ruchu Braci w Plymouth w Anglii jego pesymizm doprowadził go do promowania separatyzmu kościelnego i stworzenia najbardziej prowokacyjnej teorii prorocत्व biblijnych, którą nazwał dyspensacjonalizmem. Dyspensacjonalizm wywarł szeroki wpływ na nauczanie amerykańskich ewangelistów końca XIX wieku, takich jak Dwight L. Moody, oraz na nauczanie biblistów z początku XX wieku, takich jak C. I. Scofield. Słynna Biblia Scofielda została opublikowana w 1909 roku przez Oxford University Press na poparcie teorii Darby'ego. Darby twierdził, że historia jest podzielona na siedem wyznaczonych przez Boga okresów. Każda z tych siedmiu dyspensacji reprezentuje inny etap Bożego stopniowego objawienia i suwerennego planu rozwoju ludzkości. Darby skupił swoją uwagę na siódmym okresie i powstaniu tysiącletniego królestwa, które miało być poprzedzone szeregiem wydarzeń, do których zaliczało się pochwylenie, czyli odejście ziemskiego kościoła w chwili pierwszego przyjścia Chrystusa. Według Darby'ego, wraz z utratą chrześcijańskiego osądu moralnego, ludzie na Ziemi daliby się łatwo uwieść Antychrystowi, co doprowadziłoby do czasu Ucisku zakończonego tak zwaną Bitwą Armageddonu. Ta bitwa pomiędzy siłami zła a Chrystusem, który ponownie powraca na Ziemię, ale tym razem z niebiańską armią, zakończy się ustanowieniem tysiącletniego królestwa pokoju. Teologia Darby'ego jest powiązana z fundamentalizmem i wchłonięta przez wiele wyznań ewangelicko-protestanckich. Co więcej, stała się ona dominującą teorią proroczą w wielu amerykańskich szkołach biblijnych i seminariach, z których najważniejszymi są Moody Bible Institute w Chicago i Dallas Theological Seminary.

Rewolucja kawowa

W drugiej połowie XIX wieku zjawisko często określane jako „rewolucja kawowa” ogarnęło duże obszary Ameryki Łacińskiej, zwłaszcza południową Brazylię, północną Amerykę Południową (Kolumbia i Wenezuela) oraz Amerykę Środkową (Kostaryka, Salwador, Gwatemala i Nikaragua). Konsekwencje tej rewolucji były głębokie: zmieniły wzorce użytkowania gruntów oraz stosunki produkcji i wymiany w obrębie poszczególnych państw narodowych, zwłaszcza poprzez prywatyzację ziem posiadanych wspólnie (będących własnością społeczności indyjskich, kościoła lub państwa); zapewnienie solidnej bazy fiskalnej państwom wschodzącym, umożliwiając w ten sposób solidny rozwój i modernizację administracji państwowych i biurokracji stanowiących integralną część liberalnej rewolucji w Ameryce Łacińskiej w tym samym okresie; oraz ściślejsza integracja gospodarek Ameryki Łacińskiej w ramach rozwijającego się globalnego systemu kapitalistycznego, zwłaszcza powiązań łączących Amerykę Łacińską z Europą i Ameryką Północną. Kawa należy do tego, co historyk Sidney Mintz nazwał „narkotykową żywnością” obu Ameryk i innych stref tropikalnych; do tych produktów zalicza się także herbatę, czekoladę, tytoń, rum i cukier. Trzy z tych tropikalnych produktów eksportowych — kawa, herbata i czekolada — są gorzkie i powszechnie spożywano je jako napoje, co ułatwiało ich spożywanie wraz z substancjami słodzącymi, takimi jak cukier i melasa. W szeroko akceptowanym argumencie Mintz utrzymuje, że spożycie tej narkotykowej żywności przez pracowników najemnych w miastach było nieodłączną częścią rozwoju miejskiej klasy robotniczej w Europie i Ameryce Północnej podczas rewolucji przemysłowej w drugiej połowie XIX wieku. Na przykład we Francji spożycie kawy wzrosło pięciokrotnie od 1850 do 1900 roku (z 50 do 250 milionów funtów rocznie); Niemcy odnotowały w tym samym okresie czterokrotny wzrost (ze 100 do 400 milionów funtów rocznie); liczby dla innych krajów europejskich były porównywalne. Był to także okres, w którym zanikało niewolnictwo w Afryce, a praca najemna i migracja z Europy do Ameryki Łacińskiej nabrała tempa, a liberalni reformatorzy w nowo niepodległych państwach narodowych Ameryki Łacińskiej aktywnie poszukiwali większych inwestycji zagranicznych, wolnego handlu i bezpiecznych źródeł dochodów podatkowych. Wszystkie te i inne

czynniki połączyły się, aby wywołać kawową rewolucję w Ameryce Łacińskiej. Pochodzącą z Afryki kawę uprawiano w Ameryce od początku XVII wieku, zwykle na terenach nienadających się do uprawy cukru i tytoniu, głównych upraw eksportowych. Od lat pięćdziesiątych XVII wieku spożycie kawy w Europie dramatycznie wzrosło, zwłaszcza w kawiarniach miejskich, co z kolei spowodowało wzrost produkcji kawy w obu Amerykach, zwykle w wyniku pracy niewolniczej. Jednak dopiero w latach dwudziestych i trzydziestych XIX wieku, wraz z gwałtownym wzrostem miejskiej klasy robotniczej w Europie i Ameryce Północnej oraz wygaśnięciem statusu kolonialnego Ameryki Łacińskiej, gwałtowny popyt na kawę w uprzemysłowionym świecie spowodował ponowne zwrócenie uwagi Ameryki Łacińskiej na tę tradycyjnie drugorzędną kwestię (lub trzeciorzędny) towar eksportowy. Produkcja kawy na dużą skalę wymagała nie tylko żyznych, dobrze nawodnionych i dobrze przepuszczalnych gleb, ale także znacznych, długoterminowych inwestycji kapitałowych i wystarczającej podaży siły roboczej. Najpierw należało oczyścić ziemię i posadzić sadzonki kawy. Drzewa kawowe zwykle potrzebują od trzech do sześciu lat od posadzenia do pierwszych lat produkcji owoców, co wymaga w tym okresie starannej pielęgnacji i odchwaszczania. Drzewa kawowe mają również tendencję do zubożania gleby w składniki odżywcze; zatem bez stosowania nawozów potrzebny jest spadek produkcji i potrzebne są nowe grunty. Ponadto w przeciwieństwie do cukru, który zazwyczaj wymaga dużych plantacji, aby wykorzystać efekt skali, kawa nie wiąże się z takimi wymaganiami i można ją uprawiać i sprzedawać z zyskiem zarówno na dużych plantacjach, jak i w małych gospodarstwach, w których wykorzystuje się głównie siłę roboczą rodziny. Historia kawy w Brazylii, największym producencie kawy w Ameryce Łacińskiej, ilustruje te prawidłowości. Przed latami trzydziestymi XIX wieku Brazylia przeżyła serię boomów eksportowych: brazylijskiego drewna, cukru, tytoniu, złota i diamentów. W latach trzydziestych XIX wieku produkcja kawy gwałtownie wzrosła, a w latach czterdziestych XIX wieku kawa stała się wiodącym produktem eksportowym kraju i utrzymywała tę pozycję przez następne 130 lat. W latach czterdziestych XIX wieku kawa stanowiła ponad 40 procent całkowitego eksportu; w latach 90. XIX wieku prawie 65 procent; a w latach dwudziestych XX wieku prawie 70 procent. Region wokół Rio de Janeiro i São Paulo na południu stał się centrum kawowej rewolucji, a miasto Rio de Janeiro wyrosło na wiodące centrum finansowe i handlowe kraju oraz główne miasto portowe. Szybko unowocześniała się infrastruktura finansowa i transportowa miasta, składająca się z banków, domów maklerskich i obiektów portowych. Spadek produkcji cukru na północnym wschodzie i wzrost produkcji kawy na południu w połączeniu ze spadkiem transatlantyckiego handlu niewolnikami spowodowały ożywienie wewnętrznego handlu niewolnikami oraz przesunięcie demograficznego, gospodarczego i politycznego środka ciężkości kraju na południe do strefy kawowej. Pod koniec lat czterdziestych XIX wieku nasiliła się konkurencja o grunty nadające się do produkcji kawy, co skłoniło rząd krajowy do wydania w 1850 roku nowego prawa dotyczącego gruntów, które w efekcie faworyzowało dużych producentów i znacznie utrudniało nabywanie ziemi drobnym rolnikom. W tym samym okresie duzi plantatorzy kawy starali się promować europejską imigrację, zarówno w celu „wybielenia” populacji kraju, jak i zapewnienia odpowiedniej podaży siły roboczej dla swoich rozwijających się plantacji. Plan jednak zawiódł, gdy europejscy imigranci sprzeciwiali się niewolniczym warunkom pracy i brakowi możliwości ekonomicznych – a to porażka, która z kolei wzmocniła zaangażowanie dużych plantatorów w niewolniczą pracę. Ostateczne zniesienie niewolnictwa w Brazylii w 1888 r. spowodowało nie tylko upadek imperium w wyniku wojskowego zamachu stanu i utworzenie rządu republikańskiego w 1889 r., ale także gwałtowny wzrost imigracji europejskiej, w dużej mierze związanej z produkcją kawy. Do roku 1900 ponad dwie trzecie światowej kawy produkowano w Brazylii. Kawa pozostawała podstawą gospodarki eksportowej aż do roku 1945, ale już w roku 1970 przychody z kawy stanowiły ponad jedną trzecią brazylijskiego sektora eksportu. Dokładny charakter rewolucji kawowej w Ameryce Łacińskiej przebiegał odmiennie w różnych krajach i regionach, znacznie różniąc się w zależności od lokalnych tradycji, istniejących wcześniej wzorców posiadania ziemi, stosunków władzy między dużymi i drobnymi posiadaczami ziemskimi, a także wielu innych czynników. Ogólnie rzecz biorąc, produkcja i

handel kawą faworyzowały dużych producentów nad małymi, ale to rażące uogólnienie maskuje istotne różnice krajowe, regionalne i lokalne. Na przykład Kostaryka, pierwszy kraj Ameryki Środkowej, który przeszedł rewolucję kawową, jest często wymieniana jako przykład narodu Ameryki Łacińskiej, którego rewolucja kawowa faworyzowała drobnych rolników, co z kolei sprzyjało rozwojowi instytucji demokratycznych. Uczeni są na ogół zgodni co do tego, że rzeczywiście tak było. Jednak nawet w Kostaryce różne regiony doświadczyły rewolucji kawowej w charakterystyczny sposób. Na przykład w prowincji Cartago przeważały duże plantacje kawy (59 procent z ponad 20 000 drzew), podczas gdy w całym kraju większość gospodarstw była mniejsza (60 procent z mniej niż 20 000 drzew). Krótko mówiąc, ogromne zróżnicowanie lokalne i regionalne było normą nie tylko w Kostaryce, ale w całej Ameryce Łacińskiej. Moment rewolucji kawowej również był bardzo zróżnicowany. Wenezuela, podobnie jak Kostaryka i Brazylia, odnotowała gwałtowny wzrost produkcji kawy w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku; do 1900 r. Wenezuela była drugim co do wielkości producentem kawy w Ameryce Łacińskiej po Brazylii. Przybliżona sekwencja w Ameryce Środkowej to Kostaryka (1830–40. XIX w.), Gwatemala (1860–70. XIX w.), Salwador (1870–80. XIX w.) i Nikaragua (1880 r.–90. XIX w.). Produkcja kawy w Hondurasie pozostawała ograniczona w XIX i na początku XX wieku, osiągając poziom produkcji Kostaryki z lat 60. XIX wieku dopiero w 1949 r. Produkcja kawy w Kolumbii gwałtownie wzrosła pod koniec lat 70. i 80. XIX wieku (osiągając około 14,3 miliona funtów w 1880 r.), a następnie ponownie w latach 1910. i 20. XX wieku około 309 milionów funtów w 1921 r.). Kolumbia rozwinęła także gospodarkę kawową bardziej przypominającą gospodarkę Kostaryki niż Brazylię, w której dominowały małe, rodzinne gospodarstwa rolne – ponownie, ze znacznymi różnicami regionalnymi, przy czym mniejsze gospodarstwa dominowały w kawowym regionie przygranicznym w centralnej Kordylirze i większe jednostki produkcyjne w strefach o większej obfitości siły roboczej i kapitału, takich jak południowo-zachodni departament Cundinamarca. Wszędzie rewolucja kawowa wprowadziła szereg zmian powszechnie kojarzonych z liberalną rewolucją w Ameryce Łacińskiej: prywatyzację gruntów, które wcześniej nie były przedmiotem roszczeń lub były własnością zbiorową; tworzenie nowocześniejszych struktur administracji państwowej i biurokracji; rosnące znaczenie pracy najemnej; modernizacja infrastruktury transportowej i komunikacyjnej w celu ułatwienia produkcji na eksport; promocja wolnego handlu, inwestycji zagranicznych i imigracji europejskiej pod przewodnictwem państwa i elit; większa podatność na cykle wzrostów i spadków na rynku światowym; i ściślejsza integracja ze strukturami globalnego kapitalizmu. Specyfika tych przemian w różnych kontekstach narodowych i subnarodowych stanowi przedmiot obszernej literatury.

Rewolucja dyplomatyczna, europejska

Za początek nowoczesnej dyplomacji w Europie uważa się pokój westfalski z 1648 roku, kończący wojnę trzydziestoletnią. Traktat ustanowił ideę państw narodowych, uznając suwerenne prawa poszczególnych krajów. W związku z tym konflikty zaczęły koncentrować się wokół kwestii związanych z „państwem”. W 1713 r. traktat utrechcki, kończący wojnę o sukcesję hiszpańską, sformalizował podstawową zasadę nowej dyplomacji – równowagę sił. Idea leżąca u podstaw doktryny nakazywała zachowanie status quo, tak aby żadne państwo narodowe nie sprawowało władzy nad drugim. Jeżeli równowaga sił przesunęła się na korzyść któregoś z państw członkowskich, wszystkie pozostałe państwa miały żywotny interes w interwencji, nawet jeśli siłą, w skorygowanie tej zmiany. W 1789 roku rewolucja francuska uwolniła niezliczone idee, które zagroziły równowadze sił w Europie. Wśród elit Europy rozpowszechniły się obawy, że klasy niższe obalą stary porządek, czyli ancien régime, poprzez przemoc. W związku z tym przywódcy europejscy skierowali swoje wysiłki dyplomatyczne na zminimalizowanie wpływu rewolucji. Jednakże podbój Europy kontynentalnej przez Napoleona I w następstwie rewolucji mimo wszystko przesunął szalę na korzyść Francji. W związku z tym utworzono koalicję pod przewodnictwem Wielkiej Brytanii, aby przeciwdziałać zmianie władzy na kontynencie. W następstwie klęski Napoleona w 1815 r. ponownie pojawiła się idea równowagi między państwami

narodowymi, mająca na celu zachowanie pokoju. W rezultacie Europa weszła w okres charakterystyczny dla XIX wieku – system kongresowy, popularnie nazywany Koncertem Europy, ze względu na ducha współpracy, jaki zapoczątkował wśród głównych narodów europejskich. Zamiarem systemu było wyegzekwowanie porozumienia pokojowego ustanowionego przez Kongres Wiedeński po klęsce Napoleona. Pod przewodnictwem austriackiego księcia Clemensa von Metternicha uczestnicy Kongresu – Austria, Wielka Brytania, Prusy i Rosja – wyznaczyli bieg spraw europejskich, zgadzając się zapobiegać przyszłym konfliktom, które zagrażałyby każdemu narodowi. Chociaż różniło się to ideologicznie, było to formalne zobowiązanie, aby wydarzenia takie jak rewolucja francuska i rewolucja amerykańska nie zachwiały status quo. Niestety, rewolucyjny zamęt 1848 roku zwiastował koniec Koncertu Europy. Wywołana wydarzeniami na Sycylii i we Francji przez kontynent przetoczyła się fala rewolucji, które oznaczały upadek ancien régime. Pod wpływem liberalnych reformatorów i ponurych warunków gospodarczych biedna klasa robotnicza i głodujący chłopci zareagowali gwałtownie na zmiany, które ich uciskały. Skazane na porażkę przez szerokie cele reform i mierne przywództwo, powstania zostały szybko stłumione, co miało znikomy wpływ na europejski styl życia. Pomimo kilku wyjątków – koniec feudalizmu w imperium Habsburgów, wyzwolenie chłopów pańszczyźnianych w Rosji – niewiele się zmieniło poza pogłębieniem warunków społeczno-gospodarczych, które zapoczątkowały rewolucje. W świetle chaosu europejskie państwa narodowe izolowały się od siebie, koncentrując wysiłki na własnych interesach narodowych. W 1875 r. przewroty i nastroje nacjonalistyczne podkopały system kongresowy. Pośród konfliktów, takich jak wojna krymska i wojna francusko-pruska, Koncert Europy dobiegł końca. W połowie stulecia dyplomacja stała się synonimem pokazu siły militarnej i demonstracji potęgi militarnej. Zapoczątkowując erę nowego imperializmu opartego na tworzeniu imperium dla samego imperium, stał się środkiem do tworzenia partnerstw handlowych, placówek kolonialnych oraz poszerzania i zabezpieczania interesów narodowych, ze znacznym skutkiem. Wybuch wojny hiszpańsko-amerykańskiej w 1898 r. uosabiał naturę nowej dyplomacji: ustanowić dominację lub zostać zdominowanym. Wraz z porażką Hiszpanii pod koniec XIX wieku równowaga przesunęła się z kontynentu europejskiego w stronę Stanów Zjednoczonych. Pełne ustanowienie nowego paradygmatu dyplomatycznego wymagało jednak I wojny światowej.

Ruch wahabicki

Muhammad Ibn Abd al-Wahhab (zm. 1792), duchowny z Półwyspu Arabskiego (dzisiejsza Arabia Saudyjska), założył ruch wahabicki po stwierdzeniu, że innowacje i interpretacje zepsuły islam sunnicki. Wykorzystał dzieła wczesnego myśliciela muzułmańskiego Ibn Taymiyya, aby uzasadnić swoją interpretację i zalecał islamską reformację. Wahhabi opowiedzieli się za Salafem as-Salihem, czyli prawidłowo kierowanymi muzułmanami, którzy starali się przywrócić islam do jego prawdziwego stanu. Niektórzy uważają Abd al-Wahhaba za wielkiego islamskiego reformatora, inni nazywają go ojcem współczesnego islamskiego terroryzmu. Po wygnaniu ze swojej rodzinnej wioski w Najd Abd al-Wahhab przeniósł się do Dir'iyah i zawarł sojusz z wodzem Muhammadem Ibn Saudem w 1795 r. Sojusz wahabizmu i dynastii Saudów okazał się potężną siłą religijną i militarną, która przetrwała kilka poważnych porażek militarnych w ciągu dwóch stuleci. Ibn Saud postąpił się wahabizmem, aby usprawiedliwić swoje podboje Arabii, argumentując, że wielu muzułmanów stało się niewierzącymi i że ortodoksyjni, czyli prawicowi muzułmanie mają prawo, a nawet obowiązek prowadzenia brutalnego dżihadu (świętej wojny) przeciwko niewierzącym. Do 1795 roku wahabici w sojuszu z rodziną Saudów kontrolowali większość północnej i wschodniej części Półwyspu Arabskiego. Do roku 1804 zajęli Hidżaz oraz święte miasta Mekkę i Medynę. Imperium Osmańskie, oskarżone przez wahabitów o skorumpowane praktyki islamskie, sprzeciwiło się temu ruchowi i pozyskało wsparcie Muhammada Alego w Egipcie, aby zmiażdżyć zarówno rodzinę Saudów, jak i wahabitów oraz potwierdzić hegemonię osmańską nad Arabią. W latach 1811–20 zdolny syn Muhammada Alego, Ibrahim, był w stanie pokonać wahabitów i wypędzić ich z powrotem do odległej północnej części Pustyni Arabskiej. Wahabizm

uznał Koran i hadisy (nauki proroka Mahometa) za teksty podstawowe. W odróżnieniu od innych muzułmanów wahabici nie trzymali się wyłącznie jednej konkretnej islamskiej szkoły prawoznawstwa, ale raczej opierali swoje przekonania na bezpośrednich interpretacjach słów Proroka. Wahhabi wierzyli, że inni muzułmanie, na przykład sufi i szyici, wyznawali praktyki nieislamskie. Starali się przywrócić Islam do swego prawdziwego stanu. Wahhabickie interpretacje hadisów były surowe i purytańskie. Najsurowsze praktyki wahabickie objawiły się na Półwyspie Arabskim. W 1924 r. dynastia wahabitów Saudów odzyskała dwa święte miasta muzułmańskie, Mekkę i Medynę, dając im kontrolę nad hadżdż, coroczną pielgrzymką. Kontrola nad hadżdż dała wahabitom szerokie możliwości głoszenia kazań muzułmańskim pielgrzymom, podczas gdy późniejsze dochody z ogromnych rezerw ropy naftowej zapewniły dynastii saudyjskiej środki na finansowanie wahabickich szkół religijnych, gazet i organizacji informacyjnych. Większość muzułmanów spoza Arabii odrzuciła islam wahabicki, a tradycyjni sunnici, akceptując uczonego Hanbali Ibn Taymiyya, odrzucili interpretację jego dzieła dokonaną przez Abd al-Wahhaba.

Rewolucja przemysłowa

Terminu rewolucja przemysłowa użyto do opisania najbardziej rozległych zmian, jakie kiedykolwiek doświadczył świat. Zostało ukute przez angielskiego filozofa Johna Stuarta Milla (1806–1873), ale do powszechnego użytku wprowadził angielski historyk Arnold Toynbee (1889–1975). Najbardziej znaczącym aspektem rewolucji przemysłowej było to, że zmieniła ona znaczną część świata ze zbioru oddzielnych społeczności rolniczych w połączone ze sobą uprzemysłowione miasta. W rezultacie większość pracy, którą od wieków wykonywały ludzkie ręce, została wykonana przez maszyny, które były szybsze i wydajniejsze niż kiedykolwiek byłby człowiek. Chociaż wielu uczonych przyjmuje lata 1760–1850 za oficjalny okres, w którym miała miejsce rewolucja przemysłowa, w niektórych częściach świata w rzeczywistości trwała ona aż do XX wieku, a w krajach rozwijających się nadal ewoluuje do XXI wieku. Mówi się, że rewolucja przemysłowa rozpoczęła się w Anglii na początku XVIII wieku, kiedy Abraham Darby w Madeley w Shropshire na zachodzie kraju i inni zaangażowali się w poprawę produkcji żelaza, a także poprawę jego jakości. Doprowadziło to do budowy hut żelaza, a później hut stali w niektórych częściach Anglii, w wyniku których zaprzestano stosowania węgla drzewnego i zaczęto wykorzystywać koks żelazowy do zwiększenia produkcji żelaza, a następnie stali. Duża część tego rozwoju miała miejsce w pobliżu złóż węgla w Midlands, a także na północy Anglii. Do 1770 r. w różnych gałęziach przemysłu w Wielkiej Brytanii używano ponad 170 silników parowych, a w 1775 r. James Watt zaczął opracowywać swój pierwszy silnik parowy, który generował znacznie większą moc przy znacznie mniejszym zużyciu paliwa niż wcześniej. Projekt Watta pomógł producentom takim jak Matthew Boulton tanio produkować guziki, kłamry i blachy. Nastąpił również poważny rozwój w przemyśle tekstylnym, kiedy Richard Arkwright opracował młyny napędzane wodą (choć inni twierdzili, że je wynaleźli), w wyniku czego w Lancashire zbudowano duże fabryki wełny i bawełny. Zamieszki rzemieślników doprowadziły do zniszczenia maszyn podczas ataków luddytów. Inni pionierzy podczas rewolucji przemysłowej w Wielkiej Brytanii to Thomas Telford, który pracował przy kanałach i śluzach, oraz Humphrey Davy, który w 1815 r. wynalazł górniczą lampę bezpieczeństwa. Chociaż powszechnie wykorzystywano pracę dzieci i wyzysk biednych, było też wielu przemysłowców, którzy wykazali się silną świadomością społeczną. Duży nacisk na protestancką etykę pracy doprowadził do tego, że kwakrzy, tacy jak John Cadbury (1801–1889) i inni, jak Josiah Wedgwood (1730–95) i William Lever (1851–1925), wprowadzili opiekę medyczną, emerytury i podział zysków dla pracowników, którym często zapewniano mieszkania zakładowe. Brytyjska produkcja była tak ważna dla brytyjskiej gospodarki do czasu wojen napoleońskich, że francuska blokada, znana jako „System Kontynentalny”, która uniemożliwiała sprzedaż brytyjskich towarów na kontynencie europejskim, poważnie wpłynęła na brytyjską gospodarkę. Zakończenie wojen napoleońskich w 1815 r. doprowadziło do odrodzenia brytyjskiej produkcji, eksportującej towary do wielu części Europy i Ameryki Południowej. Pomogło to

wywołać rewolucję przemysłową w Szkocji pod koniec lat 1810 i 1820, co doprowadziło do budowy fabryk w Edynburgu i Glasgow. Wynalezienie lokomotywy parowej przez George'a Stephensona w 1825 r. doprowadziło do tego, że prywatne przedsiębiorstwa kolejowe budowały linie na całych Wyspach Brytyjskich, począwszy od lat czterdziestych XIX wieku. Przemysł stoczniowy w Londynie, Glasgow, Newcastle, Clyde, Belfaście, Hull i Sunderland rozwinął się i zyskiwał coraz większe znaczenie dla brytyjskiej gospodarki. Gwałtowny postęp w druku i produkcji książek sprawił, że idee rewolucji przemysłowej szybko rozprzestrzeniły się na całym świecie. Pierwszą częścią kontynentu europejskiego, która wzięła udział w rewolucji przemysłowej, była Belgia (wówczas część Francji), a William i John Cockerillowie przenieśli się z Wielkiej Brytanii, aby założyć małe fabryki w Liège około 1807 r. Po 1830 r. Belgia stała się bogata dzięki dla przemysłu żelaznego, węglowego i tekstylnego, a także kolei, które również zostały zbudowane przez rząd. Francja rozwinęła się później pod względem przemysłowym wraz z pojawieniem się przemysłu w północnej Francji oraz w Alzacji i Lotaryngii. Dopiero w 1848 roku Francja stała się główną potęgą przemysłową. W niektórych częściach Niemiec nastąpił rozwój przemysłu, z dużym przemysłem ceramicznym w Miśni koło Drezna. Jednak w latach czterdziestych XIX wieku część Niemiec szybko się uprzemysłowiła, zwłaszcza Dusseldorf w Zagłębiu Ruhry i Saara, ze stoczniami w Hanowerze oraz przemysłem węglowym i stalowym w Chemnitz i na Śląsku, a także fabrykami zbudowanymi w Dortmundzie, Monachium, Poznaniu, Stuttgartcie i Würzburgu. Wszystko to sprawiło, że pod koniec XIX wieku Niemcy stały się jedną z największych potęg przemysłowych na świecie, wraz z hutą stali Kruppa i innymi przedsiębiorstwami sprzedającymi surowce i produkty na całym świecie. Częścią impulsu rewolucji przemysłowej w Niemczech była budowa sieci kolejowej i budowa dużych stoczn. Chociaż przemysł rozwijał się także wokół Pragi, w zagłębiach węglowych w pobliżu Kracowa, w fabrykach tekstylnych w pobliżu Łodzi, a nawet w niektórych częściach Rosji, takich jak złoża węgla w Doniecku na Ukrainie, industrializacja w dużej części Europy Wschodniej i Południowej nie wpłynęła na rozwój przemysłu. toczyć się aż do XX wieku. W Stanach Zjednoczonych wynalazcy tacy jak Benjamin Franklin opracowali urządzenia, które okazały się popularne, a wynalezienie odziarniacza bawełny przez Eli Whitney'a zmieniło przemysł bawełniany w południowych Stanach Zjednoczonych. Stopniowo industrializacja skupiała się w stanach północnych, obejmując przemysł żelazny, stalowy i węglowy, a później tekstylia i przetwórstwo spożywcze, a także budowę rozległej sieci kolejowej. Doprowadziło to do budowy fabryk w Nowym Jorku, Filadelfii, Pittsburghu, Milwaukee, Cleveland, a pod koniec XIX wieku w Chicago i Detroit. Ze względu na duże odległości między miastami w Stanach Zjednoczonych system telegraficzny okazał się wyjątkowo ważny wraz z pojawieniem się Western Union. Pod koniec lat siedemdziesiątych XIX wieku nastąpił rozwój sieci telefonicznej wraz z wynalezieniem telefonu Alexandra Grahama Bella. Zarówno telegraf, jak i systemy telefoniczne zostały szybko wprowadzone do innych krajów na całym świecie. Poza Europą fabryki budowano w Argentynie, Brazylii, Republice Południowej Afryki, Indiach i Chinach, zwłaszcza w Szanghaju, korzystając z taniej siły roboczej i dostępu do surowców. Industrializacja wprowadzona do Japonii po restauracji Meiji w 1868 roku była w dużej mierze zorganizowana przez państwo. Doprowadziło to do powstania odlewni, produkcji narzędzi, kolei i przemysłu stoczniowego, ale wszystko to rozpoczęło się dopiero długo po początkach XX wieku.

Rewolucja Haitańska

Rewolucja haitańska stanowi jedno z sygnałowych wydarzeń epoki rewolucji, które odbiło się echem w całym świecie atlantyckim i głęboko kształtowało stosunki społeczne i polityczne na półkuli zachodniej w dziesięciolecie po jej wybuchu w 1791 r. Jedyna udana rewolta niewolników na dużą skalę w historii historii obu Ameryk, rewolucja na Haiti posłużyła jako przestroga dla właścicieli niewolników w obu Amerykach, powodując zaostrzenie reżimów niewolniczych oraz środków nadzoru i kontroli niewolników od Kanady i Stanów Zjednoczonych po Brazylię i Peru. Jednakże pomimo głębi swego wpływu, rewolucji haitańskiej również zwykle nie poświęcano uwagi, na jaką zasługuje – częściowo

dlatego, że kontrolowana przez Francję zachodnia część wyspy Hispaniola, nie będąca kolonią ani hiszpańską, portugalską, ani brytyjską, wypadł poza zakres opisów historii tych imperiów (i został konwencjonalnie wyłączonej na przykład z traktowania okresów niepodległości zarówno Stanów Zjednoczonych, jak i Ameryki Łacińskiej), częściowo, zdaniem niektórych, z powodu rasizmu nieodłącznie związanego z konwencjonalnymi źródłami historycznymi relacje z tej epoki. Wydarzenia samej rewolucji są oszałamiająco złożone i trudne do podsumowania. W przededniu rewolucji francuska kolonia Saint-Domingue, okrzyknięta Perłą Antyli, była największym regionem produkującym cukier na świecie, wyprzedzając nawet Brazylię, drugą co do wielkości na świecie, której 800 plantacji cukru produkowało więcej cukru niż wszystkie Brytyjskie Indie Zachodnie razem wzięte. W dekadzie poprzedzającej 1789 r. import niewolników do Saint-Domingue wynosił średnio 30 000 rocznie. Jego populacja była podzielona na trzy warstwy kastowe. Na dole około pół miliona czarnych niewolników, stanowiących 85–90 procent populacji. Na szczycie znajdowało się 40 000 białych, podzielonych pomiędzy niewielką liczbę właścicieli dużych plantacji i bogatych kupców, czyli grands blancs, oraz zdecydowaną większość biednych i średnich białych, petits blancs, którzy żywili głęboką urazę do tego pierwszego. Pomędzy nimi było około 28 000 wolnych kolorowych ludzi (gens de couleur lub affranchis, głównie mulaci i niektórzy czarni). Pomimo Kodeksu Noir Ludwika XIV z 1685 r., czyniącego mulatów i wolnych Czarnych poddanymi imperium francuskiego, prawa gens de couleur były ograniczone szeregiem ustaw mających na celu ochronę wyższej pozycji społecznej białych. Wraz z nadejściem rewolucji francuskiej w 1789 r. rewolucyjne ideały wolności, równości i braterstwa zasadniczo przeniknęły w dół hierarchii społecznej, od białych przez wolnych kolorowych po czarnych niewolników. Podczas gdy grand blanc domagali się autonomii od rządu francuskiego, wolni kolorowi z Saint-Domingue, za pośrednictwem wpływowego, zdominowanego przez mulatów Société des Amis des Noirs (Towarzystwo Przyjaciół Czarnych), z siedzibą w Paryżu, starali się o równą reprezentację w Stanach Generalnych w Paryżu. Odrzuceni, w październiku 1790 kilku wolnych kolorowych przywódców poprowadziło nieudane powstanie. W tym czasie kolonia weszła w okres rewolucyjnego zamieszania, a debaty na temat wolności i praw rozbrzmiewały w jej miastach i na ulicach. Ani biali, ani wolni kolorowi nie rozważali wolności dla niewolników, chociaż żaden z nich nie mógł uniemożliwić swoim niewolnikom słuchania tych debat lub podejmowania działań w związku z nimi. W sierpniu 1791 r., po okresie tajnego organizowania się, niewolnicy rozpoczęli powstanie, paląc pola trzciny cukrowej w zachodniej części wyspy — powstanie, które trwało ponad dekadę i które ostatecznie doprowadziło do niepodległości Haiti 1 stycznia 1804 r. Po sierpniu 1791 r., w obliczu widma buntu niewolników, biali i wolni kolorowi chwilowo zwarli szeregi, choć animozje między obie grupy okazały się zbyt duże, aby je połączyć. Powstanie niewolników rozprzestrzeniło się na wschodnią część wyspy, nominalnie kontrolowaną przez Hiszpanów. 4 marca 1792 roku francuski rząd rewolucyjny przyznał równość białym i wolnym kolorom, dekretem, który nie powstrzymał wyspy pogrążającej się w wojnie domowej. Brytyjczycy, zabiegani przez grand blanc i chcący wykorzystać okazję do osłabienia francuskiego rywala, najechali części zachodu, podczas gdy Hiszpanie, mając nadzieję na odzyskanie kontroli nad zachodem, maszerowali ze wschodu. W ten sposób konflikt połączył wojnę domową pomiędzy skłóconymi białymi i wolnymi kolorowymi na wyspie, wojnę międzynarodową między Francją, Wielką Brytanią i Hiszpanią, a także powstanie niewolników przeciwko im wszystkim. Ostatecznie zwyciężyła niewielka grupa najwybitniejszych byłych przywódców niewolników. Kluczowe wydarzenie w tym procesie miało miejsce 29 kwietnia 1793 r., kiedy Leger-Félicité Sonthonax, wysoki komisarz jakobiński wysłany przez rząd francuski w celu przywrócenia porządku, przekroczył swoje uprawnienia, znosząc niewolnictwo na całej wyspie. Decyzja ta pozwoliła na tymczasowy sojusz między Francuzami i rebeliantami niewolników przeciwko Brytyjczykom i Hiszpanom, jednocześnie katapultując się na sławę byłego niewolnika domowego Toussaint Louverture, który został dowódcą sił francuskich i niekwestionowanym przywódcą buntowników byłych niewolników. Po pięciu latach i stracie ponad 25 000 żołnierzy Brytyjczycy zostali pokonani i opuścili wyspę w kwietniu 1798 r. Wkrótce potem, w lutym

1799 r., mulaci pod wodzą André Rigauda zbuntowali się przeciwko Toussaintowi, wywołując kolejną wojnę domową. Siły Toussainta stłumiły bunt do sierpnia 1800 r. W międzyczasie Toussaint, generalny gubernator i naczelny wódz Saint-Domingue, nawiązał stosunki ze Stanami Zjednoczonymi i ogłosił szereg ustaw mających na celu utrzymanie produkcji cukru i pozorów porządku społecznego. Po powrocie do Francji Napoleon postanowił odzyskać wyspę. Dokonując inwazji w styczniu i lutym 1802 r., siły francuskie zdobyły Toussaint w czerwcu. W łańcuchach przewieziono go z powrotem do Francji, gdzie zmarł w następnym roku. Dowództwo nad siłami czarnych mulatów przypadło porucznikowi Toussainta Jean-Jacquesowi Dessalinesowi. Przez następne 21 miesięcy około 58 000 żołnierzy francuskich walczyło z armią Dessalinesa. Zostali pokonani kosztem życia około 50 000 Francuzów, z których większość zmarła na żółtą febrę, a w styczniu 1804 roku powstało niezależne państwo narodowe Haiti (rdzenna nazwa wyspy).

Rewolucja Francuska

Rewolucja amerykańska zainspirowała wielu ludzi na całym świecie ideami demokracji i z pewnością było to prawdą w przypadku Francji, która wysłała wielu żołnierzy do walki w obu Amerykach i pomogła dotować wojnę. W rzeczywistości to kryzys finansów królewskich, częściowo spowodowany pieniędzmi wypłaconymi w amerykańskiej wojnie o niepodległość, doprowadził do serii wydarzeń, które doprowadziły do rewolucji francuskiej. Ludwik XVI został królem w 1774 r., a do 1776 r. jego generalnym kontrolerem finansów była Anne-Robert-Jacques Turgot. W 1777 roku Jacques Necker został mianowany dyrektorem generalnym ds. finansów i próbował zmienić francuski system podatkowy w celu ujednoczenia go. Wiązało się to z osłabieniem władzy niektórych sądów, które zachowały przywileje arystokratyczne. Necker został jednak osłabiony przez szlachtę, której zależało na utrzymaniu statusu niepłacącego podatków, i został zmuszony do ustąpienia ze stanowiska. Charles-Alexandre de Calonne został generalnym kontrolerem finansów w 1783 r., a jego celem nie było wprowadzanie żadnych programów oszczędnościowych ani panowanie nad wydatkami, ale wydawanie większych środków w celu pobudzenia gospodarki, a także zwiększenia zaufania potencjalnych wierzycieli co do stabilności systemu Francuski system finansowy. Calonne zdał sobie jednak sprawę, że to nie zadziała na dłuższą metę i potrzebny był nowy system podatkowy.

REFORMACJA I KONSTITUCJA

Nowy system podatkowy miałby charakter uniwersalnego podatku gruntowego, który zastąpiłby wszystkie inne podatki. Aby to zatwierdzić, konieczne było poparcie go przez Zgromadzenie Notabli. Zgromadzenie zostało zwołane w 1787 r., ale odmówiło zaakceptowania tego i wkrótce Calonne został zastąpiony przez przewodniczącego zgromadzenia Étienne-Charles Loménie de Brienne. Brienne jednak szybko dostrzegła zasadność propozycji Calonne'a i przedstawiła swoje pomysły królowi. Parlamentowi paryskiemu i 14 parlamentom prowincji spodobało się wiele reform administracyjnych, ale sprzeciwiły się idei powszechnego podatku gruntowego. To pozostawiło rządowi jedyną otwartą opcję: zwołanie Stanów Generalnych, które zebrało się ostatni raz w 1614 r., i nakazanie temu organowi zatwierdzenia reform podatkowych. Parlament paryski wezwał, aby Stany Generalne miały te same „formy z 1614 r.”, kiedy zbierały się po raz ostatni, co obejmowało równą liczbę przedstawicieli trzech „stanów”. Stan pierwszy stanowiło duchowieństwo, stan drugi – szlachta, stan trzeci – klasa średnia i chłopci. Ponieważ trzy ciała głosowały „na rozkaz”, możliwe było, że pierwsze dwa ciała przegłosują trzeci. Doszło do protestów i zdecydowano, że przedstawiciele stanu trzeciego będzie dwa razy więcej niż każdego z dwóch pozostałych. Doprowadziło to do debaty na temat tego, czy członkowie powinni faktycznie wszyscy głosować głównie”, w ramach którego decyzja zostanie podjęta, jeśli większość wybranych przedstawicieli ją poprze. Postanowiono pozostawić tę decyzję zgromadzeniu, które zebrało się w Wersalu 5 maja 1789 r. Wielu członków stanu trzeciego zdecydowało się zmienić cały system, przekształcając się w „Narodowe Zgromadzenie Ludowe”.

Ludwik XVI zareagował zamknięciem Salles des États, gdzie zbierało się zgromadzenie, a następnie członkowie zebrali się na pobliskim krytym korcie tenisowym, gdzie 20 czerwca 1789 r. złożyli przysięgę na korcie tenisowym, w której zobowiązali się nie wyjeżdżać do czasu, aż Francja konstytucja. Przyłączyła się do nich większość duchowieństwa, a także 47 szlachty.

BASTYLIA

Przybyło wojsko, aby spróbować przywrócić władzę króla, ale 9 lipca Zgromadzenie Narodowe przekształciło się w Narodowe Zgromadzenie Konstytucyjne, chcąc wprowadzić nową pisemną konstytucję. Król zdecydował się zwolnić Neckera, który próbował przeforsować jego reformy administracyjne, a wielu mieszkańców Paryża myślało, że król wkrótce przejmie kontrolę. Aby temu zapobiec, duże tłumy zaczęły się zbroić i postanowiły spróbować przejąć zapasy prochu przechowywanego w Inwalidach, którego następnie mogły odmówić wojskom królewskim. Część tłumy nosiła na kapeluszach czerwono-biało-niebieską kokardę, co w nadchodzących latach szybko stało się popularne wśród rewolucjonistów i demonstrantów. Kiedy dotarli do Inwalidów, zastali proch przeniesiony do Bastylli i byli przekonani, że król planuje zamach stanu. Następnego dnia, 14 lipca, wokół Bastylli zaczął gromadzić się tłum i wpuszczono trzech deputowanych miejskich. Jeden z nich, Thuriot de la Rosière, zażądał, aby gubernator, markiz de Launay, cofnął swoje armaty i nie antagonizował tłumy, a następnie wpuścił tłumy. De Launay cofnął armatę, ale nie wpuścił tłumów. Do południa tłumy wzrosły i pierwszy most zwodzony został opuszczony, ale drugi pozostał w górze. Gdy tłum wszedł na dziedziniec, niektórzy żołnierze strzelali do protestujących, próbując chronić drugi most zwodzony. O 15:00 de Launay w końcu zgodził się opuścić most zwodzony, po czym on i jego 114 żołnierzy zostali wzięci do niewoli. De Launay zginął wraz z siedmioma żołnierzami, gdy Bastylia została splądrowana, a siedmiu więźniów znajdujących się w środku zostało zwolnionych. Bastylia reprezentowała władzę królewską i despotyzm, ponieważ w poprzednich stuleciach przetrzymywano tam wielu więźniów politycznych. Później został zburzony, a wiele osób, w tym wielu obcokrajowców, zbierało cegły na pamiątkę.

DEMONSTRACJE I NIEPOKOJE

W tym czasie w całym Paryżu i w całym kraju panowały powszechne niepokoje i zamieszki społeczne. 4 sierpnia Narodowe Zgromadzenie Konstytucyjne uchwaliło tak zwane „dekrety sierpniowe”, które zniosły wszystkie specjalne przywileje dla szlachty, duchowieństwa, miast, miasteczek, prowincji i cechów. 26 sierpnia zgromadzenie opublikowało Deklarację Praw Człowieka i Obywatela, która, podobnie jak Deklaracja Niepodległości Stanów Zjednoczonych, była raczej oświadczeniem woli niż prawem. Królowi udało się przejść przez większość tego nietkniętego i wielu paryżan uważało, że głównym problemem jest to, że królowi źle doradzono w Wersalu i powinien przenieść się do Paryża, aby to osiągnąć, 5 października tłum ludzi z Paryża, w tym duża liczba pracujących kobiet, utworzył to, co stało się Marszem Kobiet na Wersal. Zebrały się początkowo przed Hôtel de Ville w Paryżu, aby protestować przeciwko rosnącym cenom chleba. Stopniowo przekonano je do złożenia petycji do samego króla i wyruszyły do Wersalu w towarzystwie markiza de Lafayette na czele. Rozgniewały ich historie o bankietach organizowanych w Wersalu, takich jak ten cztery dni wcześniej dla gwardii królewskiej, a po dotarciu do pałacu w Wersalu część ich przedarła się do apartamentów króla, zabijając dwóch jego członków gwardii. W końcu udało się przekonać króla, aby pojawił się na balkonie i zwrócił się do tłumy, aby go uspokoić. To rzeczywiście zmniejszyło napięcie, ale kiedy pojawiła się królowa Maria Antonina, rozległy się wrzaski i wydawało się, że część tłumy może otworzyć do niej ogień. Gdy królowa próbowała się wycofać, Lafayette, korzystając z chwili, pocałował ją w rękę. Ludzie wiwatowali, a król zgodził się, że on i jego rodzina przeniosą się do Paryża. 6 października 1789 roku król opuścił Wersal i udał się do Paryża, a Zgromadzenie Ustawodawcze przeniosło się również do stolicy Francji. W tym czasie porządku pilnowały tysiące członków gwardii narodowej. W Paryżu

kontynuowano reformy, zastępując prowincje Francji 83 departamentami, które były jednolicie administrowane i wszystkie miały mniej więcej tę samą wielkość i populację. Kościół rzymskokatolicki został również pozbawiony znacznej części swojej władzy i bogactwa. W listopadzie 1789 r. znacjonalizowano grunty należące do Kościoła we Francji, a w lutym 1790 r. zlikwidowano zakony. Do lipca 1790 roku wszystko, co pozostało z kościoła, zostało na mocy konstytucji cywilnej przedłużeniem państwa francuskiego. Papież Pius VI początkowo milczał, ale w marcu 1791 r. potępił konstytucję cywilną i inne zmiany; miał później także potępić egzekucję Ludwika XVI.

CISZA PRZED BURZĄ

14 lipca 1790 roku, w pierwszą rocznicę upadku Bastylii, na Polach Marsowych odbyło się Święto Deklaracji, podczas którego obecni złożyli przysięgę wierności „narodowi, prawu i Królowi.” Lud pod przewodnictwem Lafayette’a złożył przysięgę „przysięgamy być zawsze wierni narodowi, prawu i królowi”. Nawet król złożył przysięgę, a Maria Antonina trzymała syna przed całym tłumem. Następnie skandowano „Vive le roi, vive la reine, vive le dauphin” („Niech żyje król, niech żyje królowa, niech żyje księżę koronny”). Odstłonięto trójkolorową flagę Francji, a wiwatowało 40 000 widzów.

UCIECZKA KRÓLA

Rosnąca siła Narodowego Zgromadzenia Konstytucyjnego spowodowała, że zaczęły tworzyć się frakcje, a we Francji niektóre obszary wprowadziły bardziej radykalne reformy, inne zaś dążyły do ich ograniczenia. Wyłaniające się mocarstwa były członkami Klubu Jakobińskiego i Żyrodynów, przy czym pierwsi byli niezwykle radykalni w swoich poglądach, drudzy bardziej umiarkowani. Przeczując, co może się wydarzyć, wielu szlachciców i innych bogatych Francuzów zaczęło opuszczać kraj. Narodowe Zgromadzenie Konstytucyjne zdecydowało się na wprowadzenie przepisów prawnych przeciwko tym emigrantom, przejmując ich majątek. Wraz ze wzrostem napięcia Ludwik XVI uciekł z Paryża. Wraz z rodziną wziął udział w spisku zorganizowanym przez hrabiego Axela Fersena, szwedzkiego dyplomatę i bliskiego przyjaciela królowej, a wczesnym rankiem 20 czerwca 1791 roku rodzina królewska uciekła ze swojej rezydencji w Tuileries przebrana za służących, a część ich sług przebrana była za szlachtę. Udało im się dotrzeć aż do Varennes, blisko miejsca, gdzie stacjonowali austriaccy żołnierze, a królowa była Austriaczką. Jednak próba ucieczki nie powiodła się, ponieważ król pragnący podróżować z rodziną potrzebował dużego powozu zamiast dwóch mniejszych (i szybszych), których chciał Fersen. Co więcej, niektórzy ludzie zaczęli się gapić na przejeżdżający powóz, a król bez zastanowienia zaczął machać do kibicujących mu osób i wkrótce dla wszystkich stało się jasne, kim jest. Powóz, którym podróżowali, został zatrzymany, a 22 czerwca króla i rodzinę królewską odwieziono do Paryża w otoczeniu 6000 gwardzistów narodowych. Zgromadzenie Ustawodawcze stwierdziło, że król został porwany, ale większość zdawała sobie sprawę, co się stało. Król został zawieszony w pełnieniu swego stanowiska, a on i jego żona byli trzymani pod strażą. Sytuacja króla pogorszyła się, gdy Leopold II, święty cesarz rzymski (i brat Marii Antoniny), król pruski Fryderyk Wilhelm II i Karol Filip, hrabia d'Artois, młodszy brat Ludwika XVI, wydali Deklarację Pilnitz, w którym żądali wolności Ludwika XVI i rozwiązania Zgromadzenia Ustawodawczego, w przeciwnym razie dla osiągnięcia swojej woli napadliby na Francję. Zmieniło to radykalnie sytuację i kiedy 1 marca 1792 roku zmarł Leopold II, Francuzi postanowili wypowiedzieć wojnę Austrii, co miało miejsce 20 kwietnia. Prusacy stający wówczas po stronie Austriaków wysłali swoich żołnierzy do Francji, lecz zostali zatrzymani przez Francuzi w bitwie pod Valmy.

REPUBLIKA

Król znajdował się w coraz trudniejszej sytuacji, gdyż powiedzenie czegokolwiek innego niż naleganie na naród do walki z Austriakami i Prusami było równoznaczne ze zdradą stanu. 10 sierpnia 1792 r. duża liczba ludzi wkroczyła do Tuileries, gdzie przetrzymywano Ludwika XVI i jego rodzinę. Obezwładnili

znajdujących się tam szwajcarskich strażników, zabijając wielu z nich, a nowo utworzona Komuna Paryska przejęła kontrolę nad większą częścią miasta. Wystali mężczyźni do więzień, gdzie około 1400 osób zostało osądzonych i straconych; stały się one znane jako masakry wrześniowe. Zgromadzenie nie było w stanie nic zrobić, lecz utworzono Konwencję Narodową, która 20 września ogłosiła się de facto rządem Francji, następnego dnia znosząc monarchię i ogłaszając Francję republiką. Data ta stała się później początkiem pierwszego roku kalendarza rewolucji francuskiej. Francuzi zebrali się, aby poprzeć Konwencję i wielu było rozgniewanych Deklaracją z Brunszwiku, w której Austriacy i Prusacy zagrozili odwetem, jeśli Ludwik XVI zostanie ranny. 21 grudnia „Ludwik Capet, dotychczasowy król Francji”, został postawiony przed Konwentem. Po procesie, 17 stycznia, Ludwik XVI został skazany na śmierć przez gilotynę za „spisek przeciwko wolności publicznej i bezpieczeństwu powszechnemu” tylko niewielką większością głosów. Został stracony cztery dni później; jego ostatnie słowa: „Umieram niewinny, przebaczam moim wrogom. Niech moja krew przyda się Francji; niech uśmierzy gniew Boży”. Wdowa po nim, Maria Antonina, została stracona 16 października, a ich najstarszy syn, który w oczach rojalistów stał się Ludwikiem XVII, zmarł w więzieniu. To pozostawiło młodszych braci Ludwika XVI – Ludwika, hrabiego de Provence (później Ludwika XVIII) i Karola, hrabiego d’Artois (późniejszego Karola X), jako rojalistycznych pretendentów do tronu. Obaj zdołali opuścić Francję przed rewolucją.

Panowanie terroru

W tym czasie Komitet Bezpieczeństwa Publicznego, utworzony przez Konwencję, zaczął być kontrolowany przez prawnika i jakobińskiego radykała, Maximiliena Robespierre'a. Rozpętał okres znany jako panowanie terroru, podczas którego około 18 000 osób zostało straconych, głównie na gilotynie, za działalność kontrrewolucyjną. Wielu spośród zabitych to ludzie, którzy wspierali początkową rewolucję, ale uważali, że Robespierre posunął się za daleko. Wśród straconych było wielu Girondinów, a także Philippe Égalité, były książę Orleanu, który głosował nawet za śmiercią Ludwika XVI, swojego pierwszego kuzyna. Potępiono i stracono także Georgesa-Jacquesa Dantona, jednego z wielkich przywódców rewolucyjnych. Świetny mówca, od dawna przeciwnik Robespierre'a. Wiele osób próbowało uciec do Anglii, Hiszpanii, Szwajcarii czy Niemiec, co uwieczniono w powieściach takich jak *Opowieść o dwóch miastach* Charlesa Dickensa i książki *Scarlet Pimpernel* baronowej Orczy. Panowanie terroru osiągnęło swój szczyt 24 października, wraz z rozpoczęciem stosowania kalendarza rewolucyjnego, datowanego wstecz na 20 września poprzedniego roku. Nieco ponad dwa tygodnie później, 10 listopada, katedrę Notre-Dame zamieniono w Świątynię Rozumu, a Lady Liberty zastąpiła Dziewicę Maryję na niektórych ołtarzach. Aby zmienić wewnętrzną dynamikę katedry, w transepcie katedry umieszczono scenografię z Opery, pośrodku której umieszczono model góry z zamontowanym na niej klasycznym wizerunkiem filozofii. Młoda aktorka w białej szacie i czerwonym czepku, uzbrojona we włóczęgię wiedzy, następnie przeszła alejką wraz z tłumem skandującym „Ty, Święta Wolność, przyjdź i zamieszkać w tej świątyni, bądź boginią Francuzów”. Niedługo potem ponad 2000 innych kościołów we Francji również zostało „przekształconych” w Świątynię Rozumu. W maju 1794 r. na froncie Notre-Dame dodano napis: „Naród francuski uznaje Istotę Najwyższą i nieśmiertelność duszy”, a „Świątynię Rozumu” zmieniono na „Świątynię Istoty Najwyższej”.

KONIEC TERRORU

Ostatecznie Robespierre posunął się za daleko. Brał udział w egzekucjach wielu umiarkowanych jakobinów, a 27 lipca 1794 r. podczas reakcji termidoriańskiej, nazwanej na cześć francuskiego miesiąca rewolucji, w którym to nastąpiło, Robespierre i jego główny doradca, Louis-Antoine de Saint-Just, zostali obaj aresztowani i straceni. Następnie powołano nowy rząd. Znany jako Dyrektoriat, składał się z małej pięcioosobowej grupy, podobnej do gabinetu politycznego, wybieranej co roku przez Conseil des Anciens (Radę Starszych) składającą się z 250 senatorów oraz Conseil des Cinq-Cents (Rada Pięciuset), złożona z 500 przedstawicieli. Była to pierwsza dwuizbowa władza ustawodawcza w historii

Francji i w dużym stopniu przyczyniła się do złagodzenia napięć, które powstały podczas rządów Robespierre'a. Dyktatorstwo przywróciło pozory prawa i porządku, a także umożliwiło powrót wielu emigrantów. Byli w stanie skutecznie zwalczać zagrożenia militarne ze strony Austriaków i Prusaków, a także wewnętrzne bunty w regionie Vendée w przybrzeżnej środkowo-zachodniej Francji. Kiedy Brytyjczycy zaatakowali Tuluzy na południu Francji, dowódca artylerii Napoleon Bonaparte był w stanie zachęcić francuskich żołnierzy do wyrzucenia najeźdźców. Bonaparte brał wówczas udział w inwazji na północne Włochy i podniesiony na duchu tam, gdzie pokonał Austriaków i ich sojuszników, udał się na swoją wyprawę do Egiptu. Chociaż jego siły na lądzie zdołały pokonać Turków i mameluków, Brytyjczycy pod dowództwem Horatio Nelsona zniszczyli jego flotę w zatoce Aboukir. Wkrótce potem Napoleon wyjechał, aby powrócić do Francji, gdzie stał się częścią spisku mającego na celu obalenie Dyktatorstwa, który miał miejsce 9 listopada 1799 r. (18. Brumaire roku VIII), kiedy to przeprowadził zamach stanu na 18. Brumaire'a, przejmując władzę i ustanawiając konsulat, rządy trzech osób, co ostatecznie doprowadziło do tego, że został dożywotnim konsulem, a w 1804 r. cesarzem.

Raffles, Thomas

(1781–1826) brytyjski administrator kolonialny

Sir Thomas Stamford Raffles, syn angielskiego kapitana morskiego, dołączył do Brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej jako urzędnik w 1795 r. i został wysłany do Azji w 1805 r. Kiedy Holandia stała się częścią imperium Napoleona I, holenderskie posiadłości zamorskie stały się nagrodą w walce angielsko-francuskiej. W 1811 roku brytyjska ekspedycja morska złożona z ponad 100 statków wypłynęła na podbój Jawy i innych posiadłości holenderskich w Indiach Wschodnich. Po jej podboju komandor Lord Minto mianował swojego sekretarza, 30-letniego Rafflesa, na wicegubernatora Jawy. Raffles natychmiast rozpoczął gruntowne reformy oparte na zasadach liberalnych, obalając opresyjny holenderski system plantacji, który zmuszał ludzi do uprawy i dostarczania upraw na eksport – głównie cukru, kawy, herbaty, indygo i bawełny – co przyniosło ogromne zyski Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Raffles wprowadził system wolnorynkowy i całkowicie zreformował wewnętrzną administrację wysp. Interesował się także lokalną kulturą i historią, napisał historię Jawy, która stała się klasykiem, i zlecił pierwsze badanie wspaniałego pomnika buddyjskiego w Borobodur. Raffles miał nadzieję, że Jawa stanie się stałą kolonią brytyjską. Jednak na Kongresie Wiedeńskim w 1815 roku Holandia otrzymała dawne posiadłości w Indiach Wschodnich, a większość reform Rafflesa została unieważniona przez powracającą administrację holenderską. Raffles wrócił do Wielkiej Brytanii w 1816 r. z powodu złego stanu zdrowia, otrzymał tytuł szlachecki i wrócił do Azji jako wicegubernator Bencoolen na zachodniej Sumatrze w 1818 r. Aby zrównoważyć utratę Jawy, Raffles negocjował zakup Singapuru, słabo zaludnionej wyspy na krańcu Półwyspu Malajskiego od sułtana Johore w 1819 r., zapewniając rząd brytyjski, że ze względu na swoje położenie jest to „najważniejsza stacja na Wschodzie”, dodając, że w wyniku tego przejęcia Holendrzy „nie są już wyłączni władcy mórz wschodnich.” Liczyło 1000 mieszkańców. Singapur był strategicznie położony na krańcu kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej i miał wspaniały port głębinowy. Nowoczesny kosmopolityczny Singapur jest wynikiem polityki zapoczątkowanej przez Rafflesa: planowania miejskiego, wolnego handlu, uporządkowanego rządu oraz narzucania prawa i porządku. Miasto stało się magnesem dla żeglugi azjatyckiej i europejskiej oraz imigrantów wielu narodowości, głównie Chińczyków, ale także Hindusów i Malajów. Raffles przyznał Malajom prawo do wykonywania muzułmańskich praktyk prawnych, ale ustanowił prawo angielskie zmodyfikowane tak, aby dostosować je do lokalnych warunków dla innych narodów. Zniósł także handel niewolnikami i status niewolnika dla każdego, kto przybył do Singapuru po ustanowieniu rządów brytyjskich w 1819 r., na długo przed zniesieniem niewolnictwa w Imperium Brytyjskim i innych krajach. Holandia sprzeciwiała się utworzeniu brytyjskiego Singapuru, ale została zmuszona do przystąpienia do anglo-holenderskiego traktatu londyńskiego w 1824 r. w zamian za

całkowite wycofanie się Wielkiej Brytanii z Sumatry. W 1867 roku Singapur, Penang i Malakka (również posiadłości brytyjskie) zostały połączone, tworząc kolonię koronną zwaną Osadami Cieśninowymi. Zaangażowanie Wielkiej Brytanii w drobne i niestabilne stany malajskie na północy doprowadziło do powstania Sfederowanych Stanów Malajskich w 1895 r., kiedy cztery stany znalazły się pod władzą i nadzorem nad generałem-rezydentem brytyjskim. W 1914 roku pozostałych pięć stanów malajskich również znalazło się pod pośrednim panowaniem brytyjskim, kiedy utworzyły unię zwaną Niefederowanymi Stanami Malajskimi. Te kroki ustanowiły brytyjskie panowanie na całych Malajach. Raffles wrócił do Wielkiej Brytanii w 1824 r. ze względu na zły stan zdrowia, założył Królewskie Towarzystwo Zoologiczne i zmarł w 1826 r. Współczesny Singapur nie powstałby, gdyby nie wizja Rafflesa.

Rama V

(1853–1910) Król Tajlandii

Rama V, powszechnie znany jako Chulalongkorn, był jednym z najwybitniejszych tajskich monarchów, znanym ze swojej polityki zagranicznej i modernizacji. Piąty król z dynastii Chakri urodził się w roku 1853 jako syn króla Mongkuta i królowej Debsirindy. Mongkut był oświeconym władcą, który zatrudnił Annę Leonowens jako angielską guwernantkę dla jego dzieci; historia ta została opowiedziana w książce Anna i król Syjamu, zaadaptowanej później do musicalu Król i ja. Chulalongkorn również przez dwa lata studiował w klasztorze buddyjskim i wstąpił na tron 1 października 1868 roku. Jego panowanie rozpoczęło się pod rządami regencji premiera Chao Praya Srisuriyawongse, ponieważ był on za młody, aby rządzić. W tym okresie odwiedził Penang, Singapur, Jawę, Birmę, Kalkutę i Indie i uzyskał z pierwszej ręki wiedzę o zachodnich administracjach kolonialnych. Dwukrotnie odwiedził także Europę, w 1897 i 1907 r. Mongkut i Chulalongkorn nadążają za duchem czasu. To dzięki staraniom duetu ojciec-syn Tajlandia zachowała niepodległość i stała się nowoczesnym państwem. Jego 42 lata liberalnych rządów przyniosły reformy o dalekosiężnych konsekwencjach dla Tajlandii. Struktura administracyjna Tajlandii została zmieniona w 1882 roku wraz z wprowadzeniem systemu gabinetowego z ministrami odpowiedzialnymi przed królem. Archaiczna administracja feudalna uległa zmianie wraz z podziałem królestwa na prowincje i okręgi. Reformy administracyjne króla dotknęły niemal każdy aspekt państwa. W 1884 r. utworzono szkoły państwowe, otwarte dla dziewcząt i chłopców. Podręczniki wydawała nowo powstała drukarnia rządowa. Państwowych uczonych wysłano za granicę, a później w Tajlandii powstały nowoczesne uniwersytety. Tradycyjny kalendarz księżycowy został zastąpiony zachodnim, w którym w 1899 r. niedziela była świętem. Chulalongkorn odegrał kluczową rolę w rozwoju nowoczesnej armii. Pierwszą linię kolejową otwarto w 1896 roku z Bangkoku do Ayudhya, a w 1905 roku otrzymano pierwszą pożyczkę zagraniczną z Wielkiej Brytanii na pokrycie wydatków na jej budowę. Jako życzliwy monarcha podróżował po królestwie, aby sprawdzić stan swoich poddanych. Tajlandia stała się realnym, stabilnym i nowoczesnym państwem dzięki reformom Chulalongkorn.

Ostrożna polityka

Tajlandia przetrwała, nie stając się kolonią ani Wielkiej Brytanii, ani Francji, w przeciwieństwie do swoich sąsiadów, dzięki rozważnej polityce króla, chociaż zarówno Mongkut, jak i Chulalongkorn podpisali nierówne traktaty o przyjaźni i handlu z mocarstwami zachodnimi, które przyznały im prawa do eksterytorialności. Świadomy ograniczeń swojej armii, Chulalongkorn udzielił koncesji na grunty Francji i Wielkiej Brytanii, dzięki czemu Tajlandia stała się państwem buforowym między nimi. W 1893 roku Tajlandia zrzekła się roszczeń do terenów lewego brzegu rzeki Mekong, obejmujących większość obszaru współczesnego Laosu na rzecz Francji. W 1904 r. traktat anglo-francuski wyznaczył odpowiednie strefy wpływów Wielkiej Brytanii i Francji. W zamian za 25 kilometrów strefy neutralnej

wzdłuż zachodniego brzegu Mekongu, Tajlandia przekazała Francji prowincje Champassak i Sayaboury w latach 1904 i 1907. Na mocy Konwencji anglo-tajskiej z 1909 roku Tajlandia zrzekła się praw do czterech południowych stanów Półwyspu Malajskiego: Kedah, Perlis, Kelantan i Trengganu, podczas gdy Wielka Brytania uznała kontrolę Tajlandii nad zdominowaną przez muzułmanów prowincją Pattani. W ten sposób Konwencja ustaliła obecną istniejącą granicę między Malezją a Tajlandią, co stało się jednym z czynników wzrostu islamskiego terroryzmu w Tajlandii. Kiedy Chulalongkorn zmarł 23 października 1910 roku w Bangkoku, pozostawił nowoczesne państwo tajskie swojemu następcy, Ramie VI. Aby upamiętnić panowanie Chulalongkorna, 23 października obchodzony jest jako święto narodowe.

Rekonstrukcja w Stanach Zjednoczonych

Era rekonstrukcji trwała od 1865 do 1877 roku, kiedy Amerykanie próbowali zjednoczyć naród zniszczony przez wojnę secesyjną. Wywołało to gorycz i kontrowersje. Ludzie, którzy przeżyli Rekonstrukcję, patrzyli na nią z zupełnie odmiennych perspektyw. Wielu białych południowców postrzegało to jako druzgocące doświadczenie, czas, w którym mściwi mieszkańcy północy upokorzyli Południe i opóźnili zjednoczenie. Mieszkańcy Północy argumentowali, że przymusowa interwencja federalna to jedyny sposób, aby powstrzymać starą arystokrację południową przed powrotem i ujarzmieniem swoich byłych niewolników oraz powstrzymać zagorzałych Konfederatów przed przywróceniem społeczeństwa południa do stanu przed wojną. Wielu uważało rekonstrukcję za znaczącą z innych powodów. Postrzegali to jako mały, ale ważny pierwszy krok na drodze do skierowania byłych niewolników na ścieżkę dochodzenia praw obywatelskich i gromadzenia władzy ekonomicznej. Rekonstrukcja nie zapewniła Afroamerykanom wystarczającej ochrony prawnej ani zasobów materialnych, aby zapewnić im coś w rodzaju równości, a kiedy się zakończyła w 1877 r., rząd federalny porzucił wyzwolonych niewolników w systemie poddaństwa gospodarczego i podporządkowania prawnego. Afroamerykanie, którzy nadal mieszkali na tak zwanym Nowym Południu, przez resztę XIX wieku mogli jedynie stawiać symboliczny opór wobec nowego systemu południowego.

PROBLEMY POKOJU

Emancypacja pozbawiła wielu białych południowców niewolników i nie mieli oni kapitału ani prawie żadnego majątku osobistego, aby odbudować swoje życie i majątek. Miasta zostały zniszczone, plantacje spalone, pola zarosnięte chwastami, a mosty i linie kolejowe zniszczone. Wielu białych południowców stanęło w obliczu głodu i bezdomności. W wojnie zginęło ponad 258 000 żołnierzy Konfederacji, a tysiące wróciło do domu rannych lub chorych. Legenda o przegranej sprawie, idealizująca Południe tak, jak pamiętali je jego obywatele w czasach przedwojennych, stała się jednoczącym punktem nadziei dla południowców. Czarni z Południa musieli sprostać takim samym surowym warunkom, jak ich biali sąsiedzi. Za Unię walczyło prawie 200 000 z nich, a 38 000 zginęło. Ci Afroamerykanie wyobrażali sobie życie wolne od niesprawiedliwości i upokorzeń związanych z niewolnictwem, z tymi samymi prawami i ochroną, z której korzystali biali ludzie. Afroamerykanie nie byli zgodni między sobą co do tego, jak osiągnąć wolność. Niektórzy domagali się redystrybucji zasobów gospodarczych, takich jak ziemia, inni zaś po prostu chcieli równości prawnej, przekonani, że gdyby mieli takie same możliwości jak biali ludzie, zdobyliby miejsce w społeczeństwie amerykańskim. Biali południowcy mieli inny pogląd na wolność. Dla nich wolność oznaczała możliwość kontrolowania własnego losu bez ingerencji Północy i rządu federalnego. W następstwie wojny domowej próbowali przywrócić społeczeństwo południa do stanu z okresu przedwojennego. Przywódcy obu partii wierzyli, że ponowne przyjęcie Południa do Unii zjednoczy Demokratów i osłabi Republikanów. Republikanie nie byli zgodni między sobą co do właściwego podejścia do rekonstrukcji. Konserwatywni Republikanie nalegali, aby Południe zaakceptowało zniesienie niewolnictwa, ale nie proponowali żadnych innych

warunków readmisji stanów, które się odłączyły. Radykalni republikanie, podążając za przykładem Thaddeusa Stevensa z Pensylwanii i senatora Charlesa Sumnera z Massachusetts, zażądali ukarania przywódców cywilnych i wojskowych Konfederacji, pozbawienia wielu białych z południa praw wyborczych, ochrony praw Czarnych i własności bogatych białych południowców zostać skonfiskowane i rozdane wśród wyzwolenców. Umiarkowani Republikanie odrzucili zemstę radykałów, ale domagali się pewnych ustępstw ze strony Południa, w tym praw Afroamerykanów.

PLAN DZIESIĘCIU PROCENTÓW

Sympatyzując z umiarkowanymi i konserwatywnymi republikanami, prezydent Abraham Lincoln realizował łagodny plan rekonstrukcji, który ogłosił w grudniu 1863 r. Chciał szybko ponownie przyjąć do Unii południowe stany w dobrej kondycji i przy minimalnym odwecie. Zaproponował coś, co nazwał planem 10 procent: ilekroć w którymkolwiek stanie 10 procent wyborców w 1860 roku złożyło przysięgę, ci lojalni wyborcy mogli utworzyć rząd stanowy. Stosując tę formułę, w 1864 roku Luizjana, Arkansas i Tennessee ponownie ustanowiły lojalne rządy. Prezydent Lincoln chciał także rozszerzyć prawa wyborcze na Afroamerykanów, którzy byli wykształceni, posiadali majątek i służyli w armii Unii. Stworzył Biuro ds. Uchodźców, Wyzwolenców i Ziem Opuszczonych i nalegał, aby nowi wyzwolenci mieli równe prawa. Afroamerykanie z Biura Wyzwolenców zostali wysłani na plantacje rolnicze na Sea Islands w Południowej Karolinie, które zajęła armia, ale nigdy nie stali się właścicielami ziemi, na której pracowali. Historia i rekonstrukcja niewątpliwie przyjęłyby bardziej pozytywny obrót, gdyby południowiec John Wilkes Booth nie zamordował prezydenta Lincolna 14 kwietnia 1865 roku. Zabójstwo przedłużyło i pogłębiło gorycz wojny domowej po obu stronach. Następca Lincolna, Andrew Johnson, nie wpisywał się w kompromisowy i pojednawczy schemat. Johnson, demokrat z Tennessee, nietaktowny i niepoohamowany, był urażony uwolnionymi niewolnikami i odmówił poparcia jakichkolwiek planów, które dawałyby im prawa obywatelskie lub głosowanie. Wkrótce po objęciu urzędu ujawnił swój plan rekonstrukcji, lub jak to nazwał, plan restauracji, który wdrożył w 1865 roku podczas przerwy w Kongresie. Podobnie jak Lincoln, zaoferował amnestię południowcom, którzy złożą przysięgę wierności. Mianował tymczasowego gubernatora każdego stanu i poinstruował go, aby zaprosił uprawnionych do głosowania wyborców w celu wybrania delegatów na konwencję konstytucyjną. Aby zostać ponownie przyjętym do Kongresu, stan musiał uchylić swoje rozporządzenie o secesji, znieść niewolnictwo, ratyfikować Trzynastą Poprawkę oraz odrzucić długi wojenne Konfederacji i stanu. Ostatnim etapem odbudowy było wybranie rządu stanowego i wysłanie przedstawicieli do Kongresu. Do końca 1865 roku powstały wszystkie odłączone stany, nowe rządy i byli gotowi ponownie przystąpić do Unii po ich uznaniu przez Kongres. Wyniki rekonstrukcji zaniepokoiły wielu mieszkańców północy. Byli przerażeni, że południowcy niechętnie uwalniają niewolników i zdumieni, że państwa podające się za lojalne wobec Stanów Zjednoczonych wybierają przywódców niedawnej Konfederacji. Partia Demokratyczna, ogłaszająca się partią białych mężczyzn, poparła Johnsona. W odpowiedzi na krnąbrność radykalni republikanie zablokowali ponowne przyjęcie zbuntowanych stanów do Kongresu jesienią 1865 roku. Kongres odnowił także Biuro Wyzwolenca, ale Johnson je zawetował. Odbudowa zgodnie z planem prezydenta Andrew Johnsona, czasami nazywana rekonstrukcją prezydencką, postępowała jedynie do ponownego zebrania się Kongresu w grudniu 1865 r. Po ponownym zebraniu Kongres odmówił przyjęcia przedstawicieli „odrodzonych” stanów i utworzył nowy Wspólny Komitet ds. Odbudowy w celu opracowania nowej rekonstrukcji polityka. To zapoczątkowało erę kongresowej, czyli radykalnej rekonstrukcji.

RADYKALNA REKONSTRUKCJA

W kolejnych latach Rekonstrukcji wprowadzono poprawki do konstytucji, daleko idące ustawodawstwo i restrykcyjne Czarne Kodeksy. W latach 1865 i 1866 rządy białych byłych Konfederatów szybko wprowadziły Czarne Kodeksy, które ograniczały wyzwolenców do praw

obywatelskich drugiej kategorii i braku prawa głosu. Właściciele plantacji z południa chcieli zdominować swoją afroamerykańską siłę roboczą i uniemożliwić jej uzyskanie równych praw. Czarne kodeksy stanu Mississippi i Karoliny Południowej stwierdzały częściowo, że jeśli afroamerykańscy pracownicy uciekną od swoich zadań, stracą roczne wynagrodzenie, a uciekinierzy mają zostać aresztowani i zabrani z powrotem do pracodawców. Kodeksy w innych południowych stanach zabraniają Afroamerykanom posiadania lub dzierżawienia gospodarstw rolnych lub podejmowania jakiegokolwiek pracy innej niż plantacje lub pracownicy domowi. W wyniku wojny domowej przyjęto trzy nowe poprawki do konstytucji. Trzynasta poprawka znosząca niewolnictwo została ratyfikowana w 1865 r. Zaproponowana przez Wspólny Komitet ds. Odbudowy w kwietniu 1866 r. czternasta poprawka przyznała federalne prawa obywatelskie każdej osobie urodzonej w Stanach Zjednoczonych, a także obywatelom naturalizowanym, podając pierwszą konstytucyjną definicję obywatelstwa amerykańskiego. Gwarantował spłatę amerykańskich długów wojennych i odrzucenie długów Konfederacji. Piętnasta Poprawka stanowiła, że prawo do głosowania nie może wynikać z rasy, koloru skóry ani wcześniejszego stanu niewoli. Kongres uchwalił ustawę o prawach obywatelskich z 1866 r., aby stworzyć i chronić prawa obywatelskie Czarnych na Południu. To doprowadziło do zdecydowanego zerwania z prezydentem Andrew Johnsonem, który zawetował ustawę. Kongres odrzucił to. Wybory do Kongresu w 1866 r. toczyły się o kwestię rekonstrukcji. Południowe stany nie zostały jeszcze ponownie przyjęte do Unii i nie pozwolono im głosować, więc Republikanie solidnie zyskali w Kongresie. Prezydent Johnson aktywnie prowadził kampanię na rzecz kandydatów konserwatywnych, ale przytłaczająca większość wyborców zwróciła Kongresowi większość republikanów. Radykalni republikanie pod przywództwem Thaddeusa Stevensa i Charlesa Sumnera przejęli pełną kontrolę nad Kongresem, stworzyli własny plan i wdrożyli go, nawet pomimo weta prezydenta Johnsona. Na początku 1867 roku radykalni republikanie przyjęli trzy ustawy o rekonstrukcji, unieważniając weto prezydenta Johnsona. Zgodnie z radykalnym planem rekonstrukcji, po ratyfikacji czternastej poprawki, Tennessee zostało ponownie przyjęte do Unii, ale radykalni republikanie odrzucili rządy Lincolna-Johnsona dziesięciu innych stanów Konfederacji i połączyli je w pięć okręgów wojskowych: Wirginia; Karoliny; Gruzja, Alabama i Floryda; Arkansas i Mississippi; oraz Teksas i Luizjana.

Stan wojenny

Pod bezpośrednią kontrolą armii amerykańskiej ci wojskowi i ich żołnierze odtworzyli rządy południowych stanów, przy niewielkiej liczbie walk lub bez nich. Istniał stan wojenny, w którym wojsko ściśle nadzorowało samorząd lokalny, nadzorowało wybory i chroniło urzędników przed przemocą. Jako wyborcy zostali zapisani czarni, a także biali mężczyźni, którzy nie brali udziału w buncie. Te rządy republikańskie spełniły warunki Kongresu dotyczące readmisji do Unii, w tym ratyfikowały poprawki do konstytucji. Republikanie zwyciężyli w wyborach w 1867 roku we wszystkich stanach z wyjątkiem Wirginii. Organizowano je w kluby zwane Ligami Unii, a koalicja republikańska w każdym stanie składała się z wyzwolenców, Afroamerykanów przybyłych z północy, niedawno przybyłych białych mieszkańców Północy i lokalnych sympatyków białych Republikanów zwanych scalawagami. W większości wyborów Republikanie zdobyli rząd stanowy, stan został ponownie przyjęty, delegacja Kongresu usiadła, a większość żołnierzy usunięto. Stara elita polityczna Partii Demokratycznej, głównie byli Konfederaci, została pozbawiona władzy. Republikanie przejęli kontrolę nad wszystkimi gubernatorami i organami ustawodawczymi stanów południowych, co doprowadziło do wyboru wielu Afroamerykanów na urzędy stanowe i krajowe, a także do objęcia przez Afroamerykanów innych stanowisk władzy. Do 1868 roku siedem z 10 byłych stanów Konfederacji spełniło wymagania i zostało ponownie przyjętych do Unii. Konserwatywni biali opóźnili powrót Wirginii i Teksasu do 1869 r., a Mississippi do 1870 r. Aby sprawdzić prezydenta Johnsona, radykalni republikanie przyjęli w 1867 r. dwie ustawy: ustawę o kadencji zabraniającą prezydentowi usuwania urzędników cywilnych, w tym własnego gabinetu, bez

Senatu zgodę oraz ustawę o dowództwie armii, która zabraniała prezydentowi wydawania rozkazów wojskowych inaczej niż za pośrednictwem dowódcy armii.

OŚWIADCZENIE PREZYDENTA JOHNSONA

Radykalni Republikanie chcieli postawić prezydenta Johnsona w stan oskarżenia i w 1868 r. znaleźli ku temu powód, gdy prezydent Johnson odwołał Sekretarza Wojny Edwina Stantoną z powodu sprzeciwu Kongresu. 5 marca 1868 roku senatorowie utworzyli sąd impeachmentu, który miał rozpatrzyć zarzuty stawiane prezydentowi, i przedstawili uchwałę zawierającą 11 artykułów impeachmentu. Senat rozpatrywał sprawę przez kwiecień i maj 1868 r. William M. Evarts był doradcą prezydenta Johnsona, opierając swoją obronę na klauzuli zawartej w ustawie o kadencji, która stanowiła, że obecni sekretarze będą sprawować swoje stanowiska przez całą kadencję prezydenta kto ich mianował. Prezydent Lincoln mianował Stantoną, więc jego doradca stwierdził, że ustawa nie miała już zastosowania. Senat miał trzy głosy. We wszystkich trzech przypadkach 35 senatorów głosowało za „winnymi”, a 19 za „niewinnymi”. Siedmiu Republikanów dołączyło do Demokratów i Niezależnych, aby głosować za uniewinnieniem. Do skazania prezydenta zabrakło jednego głosu konstytucyjnej większości dwóch trzecich. W 1868 roku wyborcy byli zmęczeni politycznym zamieszaniem w administracji Johnsona i zwrócili się do popularnego generała-bohatera wojny secesyjnej, Ulyssesa S. Granta. Grant miał do wyboru nominację Demokratów lub Republikanów. Przyjął nominację Republikanów, ponieważ uważał, że polityka Republikańskiej Odbudowy jest bardziej popularna na Północy. Zwycięstwo Granta nad kandydatem Demokratów Horatio Seymourem z Nowego Jorku okazało się niewielkie. Bez 500 000 nowych afroamerykańskich wyborców na Południu Grant straciłby poparcie społeczne. Do 1870 r. wszystkie południowe stany zostały ponownie przyjęte do Stanów Zjednoczonych, a Georgia w 15 lipca 1870 r. Kiedy prezydent Ulysses S. Grant podpisał ustawę o amnestii z 1872 r., ułaskawiono wszystkich oprócz 500 sympatyków. Biali południowcy, którzy stracili władzę, przekształcili się w partie konserwatywne, które walczyły z Republikanami na całym Południu. Nazwy partii były nieco zróżnicowane i pod koniec lat siedemdziesiątych XIX wieku nazywały się po prostu Demokratami. Pomimo braku doświadczenia politycznego i skandali w swojej administracji, prezydent Grant odniósł znaczące zwycięstwo w 1872 r. Jeden skandal za drugim oznaczał jego drugą administrację.

KONIEC ODBUDOWY

W niektórych stanach, gdzie Afroamerykanie stanowili większość lub populacja obu ras była prawie równa, biali stosowali zastraszanie i przemoc, aby uniemożliwić Afroamerykanom głosowanie. Założony w 1866 roku i kierowany przez byłego generała Konfederacji Nathana Bedforda Forresta, Ku Klux Klan stopniowo wchłonął niektóre mniejsze organizacje i rozszerzył się, tworząc terror w czarnych społecznościach na całym Południu. W latach 1870 i 1871 Kongres Republikanów przyjął dwie ustawy wykonawcze, znane również jako ustawy Ku Klux Klanu. Akty te upoważniły rząd federalny do zastąpienia sądów stanowych i ścigania naruszeń prawa, co było pierwszym przypadkiem, w którym rząd federalny rościł sobie prawo do ścigania przestępstw popełnianych przez osoby fizyczne na mocy prawa federalnego. Do 1870 roku przywódcy Demokratyczno-Konserwatywni zakończyli swój sprzeciw wobec rekonstrukcji i prawa wyborczego Czarnych. Demokraci z północy zgodzili się z tym. Chcieli walczyć z Republikanami ze względów ekonomicznych, a nie rasowych. Ale nie wszyscy Demokraci się z tym zgodzili. Grupa zagorzałych Demokratów chciała do samego końca opierać się rekonstrukcji. Wreszcie grupa Demokratów zwana Odkupicielami wyrwała się z kontroli nad partią w kolejnych stanach, tworząc koalicje z konserwatywnymi Republikanami, podkreślając potrzebę modernizacji gospodarczej. Prezydent Grant wziął na siebie odpowiedzialność za panikę, jaka wybuchła w 1873 r., a stan za stanem przypadł Odkupicielom. W wyborach w 1874 r. Partia Republikańska straciła 96 mandatów w całym kraju, a prezydent Grant zdecydował się nie ubiegać o reelekcję. Większość Demokratów i Republikanów z północy zgodziła się, że cele wojny secesyjnej zostały osiągnięte, a

dalsza ingerencja wojsk federalnych byłaby niedemokratycznym pogwałceniem historycznych wartości republikańskich. W 1875 Rutherford B. Hayes wygrał gorąco kwestionowane wybory gubernatorskie w Ohio, wskazując, że jego polityka wobec Południa stanie się polityką Republikanów. Stało się to polityką republikanów w następnym roku, kiedy w 1876 roku zdobył nominację Republikanów na prezydenta. Po zwycięstwie Rutherforda B. Hayesa w spornych wyborach prezydenckich w 1876 r. Południe zgodziło się zaakceptować jego zwycięstwo, jeśli wycofa ze swojego terytorium ostatnie wojska federalne. Uczynił to w ramach posunięcia politycznego zwanego Kompromisem z 1877 r. i Południe zostało odkupione. Koniec rekonstrukcji oznaczał ograniczenie wielu praw obywatelskich, politycznych i ekonomicznych oraz możliwości dla Afroamerykanów. Afroamerykanie pozostawalioby obywatelami drugiej kategorii pod względem prawnym i społecznym do czasu rozpoczęcia zmian wraz z Ustawą o prawach obywatelskich z 1964 r. Po zakończeniu rekonstrukcji na Południu ponownie ustanowiono segregowane społeczeństwo, a Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych uchylił większość przepisów dotyczących praw obywatelskich. W sprawach dotyczących rzeźni z 1873 r., a następnie w sprawach dotyczących praw obywatelskich z 1883 r. Trybunał zasugerował, że czternasta poprawka dała Kongresowi jedynie uprawnienia do zakazania dyskryminacji publicznej, a nie prywatnej. W 1896 r. Trybunał ogłosił w sprawie Plessy przeciwko Ferguson, że narzucona przez państwo segregacja jest legalna, o ile prawo zapewnia „odrębne, ale równe” udogodnienia.

Rewolucje 1848 r

Rewolucje 1848 r. były wydarzeniami przejściowymi, które wybuchły w całej Europie i upadły równie szybko, jak się pojawiły. Przez krótką chwilę obiecywały wiele w zakresie reform demokratycznych i społecznych, ale bez kierunku i stałego przywództwa niewiele przyniosły. Siły sprzeciwiające się rewolucyjnym zmianom i radykalnym reformom były znacznie potężniejsze i lepiej zorganizowane, więc represje były łatwe do osiągnięcia. Tło tych buntów ujawniło szereg przyczyn związanych z industrializacją i zmieniającymi się warunkami gospodarczymi. Rosnące ceny związane ze słabymi zbiorami, gorszymi warunkami przemysłowymi, zwiększonym bezrobociem, radykalnymi i umiarkowanymi ideami politycznymi oraz nacjonalizmem – wszystko to stworzyło klimat, który rzucił wyzwanie starym reżimom, które charakteryzowały się dominacją arystokratyczną i monarchiczną. Społeczeństwo się zmieniło, a wylęgarnią tych rewolucji były miasta europejskie, które doświadczyły radykalnych zmian. Wciąż najliczniejsza część ludności Europy, chłopstwo, była w dużej mierze świadkiem rewolucji 1848 r., ale ich nie brała w nich udziału. To właśnie w miastach burżuazja i wyłaniająca się klasa robotnicza najbardziej pragnęły liberalnych reform politycznych i gospodarczych, takich jak rozszerzona franczyza i prawa pracownicze. Jak wiele innych tego typu wydarzeń, „Czas Wiosny Ludów” rozpoczął się we Francji i rozprzestrzenił na Związek Niemiecki, Prusy, Cesarstwo Habsburgów, Włochy i Polskę. Podczas początkowego lutowego buntu francuskiego klasa średnia i klasa robotnicza połączyły interesy i zażądały zmiany konstytucji. Jednak wkrótce pojawiły się nieporozumienia, a zakończenie systemu krajowych warsztatów dla bezrobotnych skłoniło paryskich robotników do przedstawienia bardziej radykalnego programu konfliktu klasowego i oporu. Do czerwca rząd tymczasowy, wspierany przez wojsko, brutalnie represjonował robotników. Wkrótce potem w grudniu odbyły się wybory prezydenckie, podczas których Napoleon III objął władzę nad Drugą Republiką. W 1852 roku Napoleon, wykorzystując francuski nacjonalizm, przejął całkowitą władzę i zastąpił ją II Republikę Drugim Cesarstwem. W Prusach zaproponowano monarchię konstytucyjną dla Fryderyka Wilhelma III, a w pozostałej części Konfederacji Niemieckiej rewolucjoniści przygotowali liberalną konstytucję frankfurcką, proponującą większe Niemcy i liberalną monarchię konstytucyjną. W wyniku oporu Prusaków zgromadzenie frankfurckie rozpadło się na frakcjonizm i do 1851 roku na terenach niemieckich przywrócono stary porządek. W czasach imperium Habsburgów wybuchły powstania w Wiedniu, Budapeszcie, Wenecji i Mediolanie. Cesarz Ferdynand odprawił niepopularnego księcia Clemensa von Metternicha, który nadzorował sprawy austriackie od 1815 roku.

Metternich szukał wówczas wygnania w Londynie. Ze względu na wiele narodowości rewolucja może oznaczać koniec imperium. Węgry pod wodzą Louisa Kossutha odniosły początkowo większy sukces w uzyskaniu niepodległości od Wiednia; jednak rząd centralny ostatecznie zniósł wszystkie bunty etniczne, w tym bunty w północnych Włoszech, i wprowadził stan wojenny, chociaż niektóre reformy gospodarcze trwały. We Włoszech płomień rewolucyjny rozprzestrzenił się po podzielonym politycznie Półwyspie Apenińskim. Piemontczycy bezskutecznie powstali przeciwko Austriakom, a dodatkowe bunty rzuciły wyzwanie ustalonym reżimom w całym Włoszech. Należą do nich bunty przeciwko królowi Sycylii Ferdynandowi II oraz powstania w Bolonii i Rzymie, gdzie zamordowano premiera Państwa Kościelnego. Przywódcy rebeliantów, tacy jak Giuseppe Mazzini i Giuseppe Garibaldi, ogłosili Rzym Ludu. Interwencja francuska zakończyła powstanie w Rzymie, a w kwietniu 1849 roku papież powrócił do władzy. Mazzini uciekł do Anglii, a Garibaldi do Stanów Zjednoczonych. Duch rewolucyjny przedostał się do Polski, gdzie ludność Wielkiego Księstwa Poznańskiego powstała przeciwko okupacyjnej armii pruskiej. Jednak wewnętrzne podziały podzieliły kierownictwo i bunt upadł do maja 1848 r. Rosja i Wielka Brytania pozostały wolne od niepokojów 1848 r. Opresyjne państwo rosyjskie, ze swoją nieprzemysłową bazą feudalną, było daleko od warunków panujących w pozostałej części Europy, a Wielka Brytania, bardziej zaawansowane państwo przemysłowe, zapewniła pewien stopień reform w 1832 r., a przy bardziej swobodnej atmosferze politycznej było mniej wspierać bardziej radykalne zmiany. Rewolucje 1848 roku zakończyły się dramatycznym niepowodzeniem, a Europa pozostała autokratyczna, z elitami narodowymi u władzy, choć monarchie po 1848 roku określano czasem jako konstytucyjne. Pałące problemy gospodarcze, polityczne i społeczne pozostały: szybka industrializacja, rosnąca populacja miejska, niezadowolona burżuazja pozbawiona wpływów politycznych i idealistyczni studenci pragnący zmian. W Niemczech i Włoszech pojawiło się dążenie do zjednoczenia narodowego, zbudowane na romantycznych siłach nacjonalistycznych rozpętanych przez bunty 1848 roku. W ciągu 20 lat od buntu 1848 r. we Włoszech nastąpiło zjednoczenie narodowe w formie Risorgimento, a w Prusach Otto von Bismarck do 1871 r. stworzył imperium niemieckie. Europejska klasa robotnicza, inspirowana wieloma głosami socjalistycznymi, z najważniejszym Karolem Marksem, przesunął się w stronę polityki klasowej.

Rhodes, Cecil

(1853–1902) Brytyjski biznesmen i imperialista

Cecil John Rhodes urodził się jako syn wikariusza Kościoła anglikańskiego (anglikańskiego) w Bishop's Stortford w Hertfordshire w 1853 r. Rhodes przypadkowo urodził się w roku, w którym wybuchła ósma wojna kaffirska pomiędzy Brytyjczykami a Afrykanami z plemienia Xhosa. Wojny te były długotrwałą walką narodu afrykańskiego z najazdem Europejczyków, która ostatecznie zakończyła się aneksją terytoriów Xhosa przez Kolonię Przylądkową, a także inkorporacją ludu Xhosa. Po obaleniu w 1851 r. najważniejszego przywódcy Xhosa, Sandile'a, terytorium to, poza brytyjskimi placówkami wojskowymi, zostało zarezerwowane do okupacji przez Afrykanów. Jednak urazy w brytyjskiej Kaffrarii doprowadziły do ósmej i najbardziej kosztownej z wojen. Po raz kolejny opór Xhosa został ogromnie wzmocniony przez udział członków plemienia Khoisan, którzy zbuntowali się w ich osadzie nad rzeką Kat. W 1853 roku Xhosa zostali pokonani, a terytorium na północ od brytyjskiej Kaffrarii zostało przyłączone do Kolonii Przylądkowej i otwarte dla białego osadnictwa. Rhodes przez większość swojego życia zmagał się ze słabym zdrowiem, ale wydawało się, że nadrabia to silną wolą. Armia czy marynarka oczywiście nie wchodziły w grę ze względu na jego zmniejszone możliwości fizyczne. Podobnie jak wielu młodych wiktoriańskich mężczyzn, udał się do kolonii w poszukiwaniu szczęścia, podobnie jak wielu Amerykanów jego pokolenia wyjechało na Dzikie Zachód. Rhodes udał się do Natalu we wschodniej Afryce Południowej, aby dołączyć do swojego najstarszego brata Herberta. Prowincja Natal została zasiedlona wieki wcześniej przez Zulusów w ramach wielkich migracji Bantu, spowodowanych

rosnącym pustynnieniem subsaharyjskiego regionu Afryki. Bantu, pasterze bydła, szukali swojego domu na łąkach południowej Afryki. Toczyli zaciekle wojny z Burami, potomkami holenderskich osadników, którzy przybyli do miejsca, które w XVII wieku stało się Kapsztadem. W Natalu Herbert i Cecil Rhodes próbowali uprawiać bawełnę, ale podobnie jak Brytyjczycy, którzy osiedlili się w Kenii w Afryce Wschodniej około 50 lat później w oczekiwaniu na założenie rozległych plantacji kawy, odnieśli mieszany sukces. Ponieważ plany dotyczące uprawy bawełny okazały się fiaskiem, dwaj bracia Rhodes postanowili wyruszyć na poszukiwanie złóż diamentów. W ciągu następnych 15 lat nastąpił ogromny wzrost liczby diamentów w Republice Południowej Afryki. W tym okresie wydobyto więcej kamieni niż wydobyto w Indiach przez poprzednie 2000 lat. Przypadkowo ten przyływ bogactwa nastąpił w czasie, gdy brazylijskie złoża zaczęły się wyczerpywać. Wzrost bogactwa na całym świecie, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, zapewnił utrzymanie cen diamentów na stałym poziomie, czego nie udało się zrobić, gdy Brazylia nadprodukowała diamenty w stosunku do popytu w latach trzydziestych XVIII wieku. Do roku 1869 diamenty znajdowano z dala od strumieni i rzek, najpierw w żółtej ziemi, a poniżej w twardej skale zwanej blueground, później nazwanej kimberlitem od górniczego miasta Kimberley. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku Kimberley, obejmujące kopalnie, które wyprodukowały 95 procent światowych diamentów, było domem dla wielkiego bogactwa i zacieklej rywalizacji, w szczególności między Rhodesem a Barneyem Barnato, angielskimi imigrantami, którzy wcześniej skonsolidowali perspektywy o powierzchni 31 stóp kwadratowych w coraz większe holdingi i firmy wydobywcze. Podczas gdy Cecil i Herbert Rhodes zaangażowali się w rozwijający się przemysł diamentowy w okolicach Kimberley, Cecil nieustannie podróżował tam i z powrotem do Anglii. W młodości udało mu się uzyskać dyplom w Oksfordzie i stał się być może najbardziej znanym rzecznikiem imperializmu swoich czasów. Chociaż bardzo wierzył w wolną przedsiębiorczość, zdawał sobie sprawę z potrzeby czynnika imperialnego. Zasadniczo potrzebował rządu cesarskiego, który chroniłby jego posiadłości i interesy na polach diamentowych. Chociaż Rhodes zamierzał zbudować swoje prywatne imperium w ramach Imperium Brytyjskiego, przekonał się również, że Irlandia, najstarsza kolonia Anglii, powinna mieć samorządność, czyli pewien stopień autonomii od lokalnego rządu Londynu. Podążał w tym za polityką Williama Gladstone'a, szefa Partii Liberalnej. Poglądy Rhodesa na rdzennych Afrykanów były równie złożone. Jego traktowanie rdzennej ludności było często sprzeczne. Z jednej strony w swoim przemówieniu często uwłaczał Afrykanom i zasadniczo stworzył system apartheidu, który oddzielił jego afrykańskich pracowników od białego społeczeństwa i reszty świata. Z drugiej strony wydaje się, że Rhodes wykazywał znaczne zainteresowanie zarówno językami, jak i kulturami rdzennej ludności, zainteresowanie i szacunek, które były wówczas zaskakująco liberalne. Po powrocie do Republiki Południowej Afryki Rhodes z determinacją kontynuował umacnianie swojej pozycji w diamentowej bonanzie Kimberley. Po powrocie Rhodes założył DeBeers Consolidated Mines Limited w marcu 1888. Rhodes kontrolował firmę wraz z niektórymi baronami diamentów, których wcześniej uważał za rywali. Pełnili oni funkcję dożywotnich prezesów firmy. Do marca 1890 roku DeBeers osiągnął znaczny zysk ze sprzedaży diamentów, a szacunki sięgały nawet 50 funtów zysku na każde 100 funtów sprzedaży. Do 1891 roku DeBeers stworzył monopol na produkcję diamentów w Kimberley i z tego powodu kontrolował praktycznie każde inne przedsięwzięcie i działalność handlową w całym regionie Republiki Południowej Afryki. Niezadowolony ze swojego skutecznego monopolu na produkcję diamentów w Republice Południowej Afryki, Cecil Rhodes nadal poszukiwał nowych możliwości zdobycia bogactwa i władzy. W 1890 roku, głównie ze względu na swoją pozycję ekonomiczną w Kolonii Przylądkowej, Rhodes został premierem kolonii. Spośród wielu projektów, które sobie wyobrażał, najbardziej nagłośniony został projekt budowy linii kolejowej mającej biegać z Kolonii Przylądkowej przez cały kontynent afrykański, kończąc w Kairze. Jego stanowisko premiera Kolonii Przylądkowej pozwoliło mu realizować takie cele na znacznie większą skalę. Jako premier lobbował na rzecz aneksji Beczuanii, co jednak zostało odrzucone ze względu na ogólny brak woli w Urzędzie Kolonialnym. Powstrzymany od osiągnięcia tego celu środkami politycznymi, Rhodes zamiast

tego utworzył nową firmę, próbując przejąć ziemie w głębi Afryki. Brytyjska Kompania Południowoafrykańska uzyskała prawa królewskie w 1889 roku. Następnie firmie udało się uzyskać dostęp do ziem Matabele i Mashona, a także innych rdzennych mieszkańców. W swoim dążeniu do imperium Rhodes stworzył dzisiejsze Zimbabwe, kiedy wojska brytyjskie w Republice Południowej Afryki pod dowództwem majora Patricka Forbesa podniosły flagę kompanii nad Bulawayo w listopadzie 1893 r., pokonując lud Ndebele. Region ten po raz pierwszy nazwano Rodezją w 1891 roku. Przy wsparciu Rhodes'a, Jameson, administrator podbitego Mashonalandu, najechał Transwal. Rhodes ostrzegł Jamesona, aby zwlekał, ale Jameson, lekceważąc prośbę, wysłał aż 600 ludzi na koniach do Transwalu. Siły te zostały pokonane pod Krugersdorp 1 stycznia 1896 roku, a następnego dnia poddały się. Jameson został przekazany Brytyjczykom przez Burów; był sądzony w Londynie, skazany i spędził kilka miesięcy w więzieniu. Pozostali członkowie grupy najeźdźców byli przez pewien czas przetrzymywani przez Burów i ostatecznie zostali zwolnieni dzięki dużej zapłacie. Reperkusje dyplomatyczne nalotu były znaczące. Rhodes został zmuszony do rezygnacji ze stanowiska premiera Kolonii Przylądkowej. Niezrażony, w 1896 roku Rhodes wjechał samotnie i bez broni na wzgórze Matopo. Tam rozmawiał z wodzami Matabele, którzy zbuntowali się. Wysiłek ten zapobiegł kolejnej wojnie, przynajmniej na kilka lat. W ciągu trzech lat w 1899 r. rozpoczęła się druga wojna burska, czyli druga wojna południowoafrykańska, będąca bezpośrednim skutkiem napięć, które narosły po niefortunnej wyprawie Jamesona. Rhodes pomógł koordynować obronę Kimberley podczas oblężenia przez siły burskie. Jednak Rhodes nie dożył końca wojny, zmarł bowiem na chorobę serca i został pochowany w kwietniu 1902 roku na wzgórzach Matopo. Jego majątek zapoczątkował stypendia Rhodesa, które kształcą aspirujących naukowców z całego anglojęzycznego świata na Uniwersytecie Oksfordzkim.

Riel, Louis

(1844–1885) bojownik o prawa Métis w Kanadzie

Louis Riel, mężczyzna o mieszanym pochodzeniu rdzennym Amerykaninem (Ojibway) i francuskim (Métis), starał się zachować prawa do ziemi rdzennych mieszkańców przed rozwijającym się rządem Kanady. Rząd kanadyjski chciał utwierdzić swoją władzę nad terytorium nabytym od Kompanii Zatoki Hudsona w 1869 r. Program ten był sprzeczny z aspiracjami Métis, którzy próbowali dochodzić swojego prawa do samorządu poprzez Radę Assiniboia, założoną w r. 1835 przez Kompanię Zatoki Hudsona i rząd prowincji Métis, który objął władzę w 1869. Dziedzictwo Riela jest trudne do ustalenia, ponieważ historycy przedstawiali go zarówno jako zdrajcę, jak i męczennika za prawa tubylców. Riel urodził się w 1844 roku w rodzinie cieszącej się dużym szacunkiem i mającej historię protestowania przeciwko niesprawiedliwości popełnianej wobec tubylców. Jean-Louis Riel, ojciec Louisa Riela, poprowadził protest przeciwko oskarżeniom postawionym Pierre-Guillaume Sawyerowi, mężczyźnie mieszanego pochodzenia, za nielegalny handel futrami. Mimo że ława przysięgłych uznała Sawyera za winnego, uniknął kary za to przestępstwo, częściowo dzięki protestom Riela. Louis Riel studiował w Collège de Montréal według programu nauczania podobnego do tego stosowanego w XVII-wiecznej Francji. Zakończył karierę kapłańską w 1864 r., po części dlatego, że zakochał się w Marie Guernon, którą poślubił 12 czerwca 1866 r. Riel kontynuował politykę ojca w walce z naruszeniami praw Métis. W 1869 r. Riel, kontynuując swoje protesty przeciwko rządowi Kanady, spotkał się z inspektorami wysłanymi na pola uprawne André Naulta. Rada Assiniboia zakwestionowała mądrość Riela i Métis, ale Riel wyznał swoją lojalność wobec rady. Riel i Métis ruszyli za nimi z siłami zbrojnymi, zajmując Upper Fort Garry, fort kontrolowany przez Kompanię Zatoki Hudsona. Riel i inni stworzyli listę praw, która wymagała, aby wybrany organ mieszkańców Métis mógł formułować i uchylać lokalne prawa, posiadać prawo weta i prawo do zatwierdzania wszystkich ustaw uchwalonych przez rząd Kanady. Na tej liście zaproponowano, aby Métis byli uprawnieni do wybierania przedstawicieli do kanadyjskiego

parlamentu. 7 grudnia 1869 roku Riel i grupa Métis przejęli sklep należący do doktora Johna Christiana Schultza i uwięzili Schultza i 48 innych osób w Fort Garry. Riel rozwiązał Radę Assiniboia i utworzył rząd tymczasowy, objął prezydenturę i podjął próbę rozpoczęcia rozmów z rządem kanadyjskim w sprawie wejścia do osady Red River. Riel był w stanie wykorzystać władzę rządu tymczasowego, aby utrzymać razem Anglików i Francuzów mieszanej krwi w celu utrzymania jedności i porządku w regionie Red River. Riel w dalszym ciągu prowadził politykę agresji, dokonując egzekucji Thomasa Scotta, więźnia zaangażowanego w Orański Zakon, 4 marca 1870 roku. Trudno ocenić wpływ, jaki egzekucja Scotta wywarła na rząd kanadyjski, ale zgodził się z wieloma żądań Métis. Rozmowy między przedstawicielem Métis a rządem Kanady zaowocowały w 1870 r. uchwaleniem ustawy Manitoba, która zapewniła Métisom 1 400 000 akrów i gwarantowała dwujęzyczność prowincji. Rząd odmówił udzielenia amnestii Rielowi i innym osobom zaangażowanym w egzekucję Scotta. Riel wyjechał do Stanów Zjednoczonych, kiedy pułkownik Garnet Wolseley zwrócił się do Fort Garry, aby przejąć fort. Premier Kanady John A. Macdonald zamierzał utrzymać spokój Métis do czasu, aż będzie mógł wysłać wystarczającą liczbę osadników w rejon rzeki Czerwonej, aby ich zasymilować. Métis otrzymali tylko obiecane 500 000 akrów ziemi. W tych regionach zaczęło osiedlać się więcej osadników ze wschodniej Kanady, co doprowadziło do dalszych badań gruntów. Métis w ugodzie Qu'Appelle próbowali zwrócić się do rządu o zadośćuczynienie, wysuwając żądania reprezentacji w kanadyjskim parlamencie i reformując prawo gruntowe. Po żądaniach tych pojawiła się karta praw, ale prośby Métis zostały odrzucone przez rząd Kanady. W trosce o przyszłość osad Métis, Métis poprosili Riela o powrót do Kanady w celu reprezentowania ich interesów, co uczynił w 1884 roku. Riel postąpił zgodnie ze swoją decyzją o zastosowaniu konfliktu zbrojnego i w marcu 1885 roku zażądał kapitulacji Fort Carleton, ale nadinspektor L. N. F. Crozier odmówił. To doprowadziło Gabriela Dumonta, sojusznika Riela, do konfrontacji z małym oddziałem policji konnej zmierzającym w stronę Fort Carleton. Ta akcja zmusiła Croziera do konfrontacji z Métis nad Duck Lake. Doszło do krótkiej bitwy, w której liczebna przewaga Métis zmusiła policję konną do wycofania się z tego obszaru. MacDonald był chętny aby stłumić ten opór, co doprowadziło do dalszego konfliktu zbrojnego na tym obszarze. Doszło do krótkiej bitwy pod Batoche, podczas której 800 kanadyjskich żołnierzy pokonało 200 Métis, co doprowadziło do zdobycia Riel. Riel został formalnie oskarżony o zdradę stanu 6 lipca 1885 roku, pomimo posiadania obywatelstwa amerykańskiego. Jego egzekucja przeprowadzona 16 listopada 1885 roku wywarła ogromny wpływ na jedność Kanady i postrzeganie go przez Quebeców. Francuzi-Kanadyjczycy i Métis przedstawiali Riela jako męczennika, który walczył z próbami przejęcia kontroli nad krajem przez Anglosasów.

Rivadavia, Bernardino

(1780–1845) prezydent Argentyny

Jedna z najważniejszych postaci, które poprowadziły Argentynę do niepodległości, Bernardino Rivadavia został pierwszym prezydentem kraju dzięki swojej wierze w naród skupiony na stolicy, Buenos Aires. Był także twórcą wielu najważniejszych instytucji w kraju. Urodzony w Buenos Aires Rivadavia dorastał w ostatnich latach hiszpańskiego panowania. Okupacja Hiszpanii przez Napoleona I w 1808 r. doprowadziła do tego, że wiele hiszpańskich kolonii utworzyło własne rządy po zerwaniu więzi między nimi a Madrytem. Zasadniczo doprowadziło to do rozpoczęcia rozpadu Wicekrólestwa River Plate, obszaru obejmującego dzisiejszą Argentynę, Boliwię, Paragwaj i Urugwaj. Wykorzystując to i pragnąc nowego rynku zbytu dla brytyjskich towarów, których nie można było sprzedać w Europie ze względu na kontrolę Napoleona nad kontynentem, w 1806 roku kilku brytyjskich żołnierzy zaatakowało i zdobyło Buenos Aires. Rivadavia znalazł się wśród mieszkańców miasta, którzy walczyli z Brytyjczykami, ostatecznie ich wypędzając. Zaangażował się także w debaty polityczne, które 25 maja 1810 r. po raz pierwszy zaczęły podnosić kwestię niepodległości Argentyny. Rivadavia został

sekretarzem triumwiratu rządzącego nowym krajem, a jego zadaniem było organizowanie milicji i reformę hiszpańskiego systemu prawnego. Wykorzystał także swoje stanowisko do położenia kresu handlowi niewolnikami i cenzurze prasy. Chociaż wielu ludzi w Argentynie chciało niepodległości – została ona formalnie ogłoszona w 1816 r. – to charakter tego nowego kraju miał powodować powtarzające się problemy w całej karierze politycznej Rivadavii. Niektóre osobistości polityczne postrzegały go jako luźną konfederację stanów, ze stolicą w Buenos Aires, ale każde państwo miało prawo do podnoszenia własnych podatków i utrzymywania własnej milicji. Inni, jak Rivadavia, wyobrażali sobie zjednoczony kraj skupiony w Buenos Aires, z rządem centralnym, który osłabiłby władzę regionalnych junt i caudillos. Rivadavia najpierw zyskał rozgłos w opozycji do Brytyjczyków, ale jako sekretarz triumwiratu nie mógł się doczekać, aby zgodzić się na import brytyjskich towarów do Buenos Aires. Uważał, że zachęci to Brytyjczyków do zaakceptowania niepodległości Argentyny i przyniesie Buenos Aires większe bogactwo. W 1812 r. triumwirat został obalony, a Rivadavia udał się na wygnanie do Europy, gdzie podsycał pomysł niektórych unitarystów ustanowienia monarchii konstytucyjnej z siedzibą w Buenos Aires. Spotkał także wielu intelektualistów, a Jeremy Bentham wywarł na niego ogromny wpływ. Nie mogąc znaleźć członka hiszpańskiej rodziny królewskiej chcącego rządzić jako monarcha konstytucyjny, Rivadavia wrócił do Buenos Aires i został członkiem rządu Martina Rodrígueza w 1821 r. Tuż przed tym kilku caudillos udało się wyrwać dużą władzę Buenos Aires, ale wkrótce wdali się w spory terytorialne. Pozwoliło to rządowi Buenos Aires na sprawowanie władzy. Nie była wystarczająco silna militarnie, aby zjednoczyć zbuntowane prowincje, ale kontrolowała rzeki Plate i Paraná, dzięki czemu mogła ustanowić blokadę gospodarczą, gdyby zaszła taka potrzeba. Miało to miejsce i Rivadavia, który dominował na scenie politycznej w latach dwudziestych XIX wieku, w 1826 roku został wybrany na prezydenta Zjednoczonych Prowincji, co było oficjalnym tytułem przyszłej Argentyny. Reformy wprowadzone przez Rivadavię w dużej mierze opierały się na jego doświadczeniach z sześciu lat spędzonych w Europie. Rozszerzył prawa wyborcze na wszystkich mężczyzn w wieku od 20 lat i zreorganizował system sądowy, aby zagwarantować prawa jednostki i własności, a także wolność prasy. Na scenie kulturalnej w 1821 roku założył Uniwersytet w Buenos Aires, hojnie finansował bibliotekę narodową i założył kilka muzeów. Zniósł także sądy religijne, immunitet duchownych od podatków i przymusową dziesięcinę, masowo osłabiając władzę Kościoła i w ten sposób zdobywając sobie wrogość hierarchii rzymskokatolickiej. Lata dwudzieste XIX wieku zbiegły się także z „otwarcie” zaplecza wokół Buenos Aires. Rivadavia próbował zachęcić do migracji do Argentyny z Europy, ale nie udało się to i kilku zamożnym rodzinom z Buenos Aires udało się założyć znaczne rancza, niszcząc plan Rivadavii zakładający utworzenie tysięcy rodzinnych gospodarstw. Ponieważ rząd centralny nie był w stanie nadążyć za rozwojem własności ziemskiej, Rivadavia wprowadził rzymski system emfiteuzy, w ramach którego ziemia przejęta przez rolników byłaby w posiadaniu rządu, a rolnicy płacili roczne podatki za jej wyłączne użytkowanie. Przy stawce czynszu za pastwiska na poziomie 8 procent i gruntów uprawnych na poziomie 4 procent rząd Rivadavii miał nadzieję, że spowoduje to przeniesienie podstawy opodatkowania z Buenos Aires na wieś. Program ten okazał się niezwykle skuteczny, jeśli chodzi o zmianę kontroli nad gruntami, ale ponieważ nie nakładał ograniczenia na grunty, które mogłyby zostać zbyte, a ludzie mogli przejmować grunty bez płacenia żadnych pieniędzy i jedynie za niewielką opłatą czynszu, zaczęli spekulanci rejestrując masowe rozszczenia. To skupiło ziemię w rękach niewielkiej liczby elit. Około 122 osób i spółek przejęło kontrolę nad 5,5 milionami akrów, przy czym 10 z nich miało ponad 130 000 akrów każda. Ponieważ słaba administracja nie była w stanie skutecznie monitorować gruntów, niewielu płaciło wysokie podatki, które nigdy nie miały przekraczać 3 procent całkowitych dochodów rządu. W Buenos Aires życie gospodarcze miasta również było zdominowane przez niewielką liczbę ugrupowań kupieckich. Wielu Brytyjczyków przejęło kontrolę nad biznesem importowo-eksportowym, gdy spragniony brytyjskich inwestycji Rivadavia otworzył gospodarkę na zagraniczny kapitał. Miało to doprowadzić do najbardziej kontrowersyjnego posunięcia Rivadavii: wynegocjował ogromną pożyczkę od brytyjskiego Barings

Bank. Choć wykorzystano to do założenia Banco Nacional (banku narodowego) w Buenos Aires, spekulanci zbili fortunę na znacznym dyskontowaniu pożyczki. W zamian za zaciągnięcie długu na kwotę 1 miliona funtów Baring Brothers dostarczył mniej niż połowę tej sumy w gotówce, resztę przekazał pośrednikom i spekulantom, którzy gwarantowali pożyczkę. Był to masowy skandal polityczny w Argentynie, a wypłaty trwały do 1904 roku. Jednak obawy Rivadavii nie dotyczyły tylko finansów. W 1822 roku Brazylia ogłosiła niepodległość i chciała przejąć kontrolę nad wschodnim brzegiem rzeki Plate. Obszar ten był w dużej mierze kontrolowany przez argentyńskich farmerów, a oba kraje rozpoczęły wojnę, a Brazylia zablokowała Buenos Aires i zmusiła rząd do niewywiązania się ze spłaty pożyczki Barings. W tym momencie kilka prowincji zdecydowało się utworzyć sojusz, aby sprzeciwić się nowo uchwalonej centralistycznej konstytucji Rivadavii. W 1827 r., po zaledwie 17 miesiącach sprawowania urzędu prezydenta, Rivadavia został zmuszony do rezygnacji i wyjechał na wygnanie do Europy. Jego następcą unieważnił konstytucję, ale wojna z Brazylią doprowadziła do kompromisu: powstania Wschodniej Republiki Urugwaju jako niepodległego państwa. W 1834 r. Rivadavia wrócił do Buenos Aires, aby stawić czoła postawionym mu zarzutom i został skazany na wygnanie. Udał się do Brazylii, a następnie do Hiszpanii, gdzie zmarł 2 września 1845 roku w porcie Kadyks. W 1857 roku jego ciało sprowadzono z powrotem do Buenos Aires. W 1880 roku jego urodziny, 20 maja, ogłoszono świętem narodowym, choć już go nie obchodzono. Rivadavia od dawna jest honorowany przez rząd Argentyny jako jeden z założycieli kraju, a w 1864 roku był pierwszą osobą widniejącą na argentyńskim znaczku pocztowym, a upamiętniające go znaczki były produkowane regularnie aż do 1951 roku.

Rosas, Juan Manuel Ortiz de

(1793–1877) argentyński dyktator

Juan Manuel Ortiz de Rosas zdominował argentyńską scenę polityczną od 1829 do 1852 roku jako gubernator Buenos Aires, a następnie najwyższy przywódca konfederacji. Choć wyznawał federalizm, Rosas był centrystą i dyktatorem, a jego model rządów miało naśladować wielu dyktatorów Ameryki Łacińskiej XX wieku. Urodzony w Buenos Aires, dziadek Rosasa ze strony ojca, żołnierz zawodowy, wyemigrował z Burgos w Hiszpanii w 1742 roku. Rodzina jego matki była niezwykle zamożna, a rodzice Rosasa kontrolowali jedną z największych hodowli bydła w Argentynie. Rosas spędził w szkole tylko rok — najwyraźniej nauczyciel powiedział mu, że całe życie spędzi na zarządzaniu gospodarstwem rolnym i nie będzie musiał zaprzętać sobie głowy książkami. Jako nastolatek Rosas był chłopcem amunicyjnym podczas brytyjskiej inwazji w 1806 roku, a kiedy zmarł jego ojciec, zamiast przejąć majątek rodzinny (był najstarszym synem), oddał go matce, aby podzieliła się między resztę rodziny. Rosasowi zależało na zabicu własnej fortuny, czego dokonał w zakładzie solenia mięsa w Quilmes, obecnie na przedmieściach Buenos Aires. W 1820 roku jego wspólnik biznesowy, pułkownik Manuel Dorrego, gubernator Buenos Aires, powierzył Rosasowi dowództwo nad milicją prowincjonalną. W tym czasie miał wokół siebie lojalną grupę zwolenników i wkrótce po rezygnacji Bernardino Rivadavii Dorrego został prezydentem. Został obalony w 1828 r., a Rosas pracował nad obaleniem nowego gubernatora Buenos Aires, Juana Lavalle'a. W tym czasie Rosas był szefem Partii Federalistycznej, która dążyła do wzmocnienia potęgi prowincji przeciwko Buenos Aires. Udało mu się nakłonić poprzednią legislaturę do ponownego zebrania się i 5 grudnia 1829 roku Rosas został wybrany na gubernatora, usuwając Lavalle'a. W 1832 r. Rosas ustąpił ze stanowiska po zakończeniu swojej trzyletniej kadencji, ale powrócił w 1835 r. z obietnicą, że będzie miał władzę dyktatorską. W tamtym czasie Argentyna znajdowała się w niebezpiecznym stanie, a silni regionalni watażkowie, czyli caudillos, próbowali odebrać władzę rządowi w Buenos Aires. Choć nadal wyznawał przekonania federalistyczne, Rosas stopniowo centralizował władzę w Buenos Aires. W ciągu 17 lat, gdy Rosas był dyktatorem Argentyny, wykorzystywał policję i szpiegów do niszczenia swoich przeciwników politycznych. Jego mazorca, czyli

policja polityczna, został bezkarnie aresztowany i torturowany. Jego żona, Encarnación, również używała mazorki przeciwko swoim wrogom, a sto lat później dziennikarka Fleur Cowles w swojej podwójnej biografii *Bloody Precedent* miała narysować zaskakujące podobieństwa między bezwzględnością Juana i Encarnación Rosas oraz Juana i Evity Perón. Wiele mówi się o tym, że Rosas nakazał wywieszanie swojego portretu w miejscach publicznych i kościołach. Odkładając na bok traktowanie przeciwników politycznych, Rosasowi udało się początkowo osiągnąć stabilność gospodarczą i znacznie zwiększyć dobrobyt Buenos Aires. Okres ten zbiegł się z rozwojem hodowli bydła, garbarstwa i solenia, a także wzrostem migracji z Europy do Argentyny. Chociaż do miasta wyemigrowało wielu Francuzów, ich rząd nie był w stanie zapewnić im przywilejów przysługujących Brytyjczykom, przez co stali się odpowiedzialni za służbę państwową i wysokie podatki lokalne. Spowodowało to wielu Francuzów firmy przenieść swoje siedziby do Montevideo w sąsiednim Urugwaju, a w 1838 roku flota francuska zablokowała Buenos Aires. Gdy handel w Buenos Aires ustał, Rosas zareagował potrajając ilość papierowych pieniędzy w obiegu; nastąpiła masowa inflacja. Doprowadziło to również regionalnych caudillos do prób osiągnięcia regionalnej autonomii. Brytyjczycy ostatecznie przekonali Francuzów do zaprzestania blokady, a Rosas zapłacił symboliczne odszkodowanie. Rosas był także zmuszony zakończyć blokadę, którą nałożył na Paragwaj, umożliwiając temu narodowi rozpoczęcie handlu z Wielką Brytanią i innymi krajami. W 1841 roku Rosasowi udało się zniszczyć, a następnie zabić swojego głównego przeciwnika politycznego (i poprzednika), Lavalle'a, który przewodził niewielkiemu powstaniu na północy. W 1845 roku Rosas rozpoczął własną blokadę rzeki Paraná, aby zrównać niektóre prowincje. Brytyjczycy i Francuzi wystali swoje floty, aby ponownie otworzyć handel, ale wkrótce musieli zrównoważyć niewielką część handlu z tymi prowincjami, znacznie wiszymi pieniędzmi, które można było zarobic w Buenos Aires. Po dwoch latach blokada została zniesiona, a Rosas triumfowa. Jednak narobi sobie wielu wrogą. Paragwaj by bardzo rozgniewany pozornie nonszalanckim sposobem, w jaki Rosasowi udało się zamknc rzek, i zacał uprzemysowic, a nastepnie zbudowac własny przemysł zbrojeniowy. Brazylia nie była w stanie wystac towar statkiem do regionu Mato Grosso, a Urugwaj sta się miejscem wielu wygnanc z Buenos Aires. Kiedy w 1848 r. ponownie rozpoczęła się blokada rzeki Paraná, gubernator Entre Ros Justo Jose de Urquiza, który faktycznie zosta wyznaczony przez Rosasa na dowdc dużej czeci armii, rozpocł bunt przeciwko Rosasowi. W maju 1851 Urquiza sprzeciwi si ponownemu wyborowi Rosasa na gubernatora Buenos Aires, zmuszając go do przyjęcia tytułu najwiszego wodza konfederacji. Nastepnie Urquiza poprowadzi swoje siły przeciwko siłom Rosas i pokona je w bitwie pod Caseros 3 lutego 1852 r. Gdy Urquiza miał już wkroczyc do Buenos Aires, Rosasa ucieł na brytyjski okret marynarki wojennej, pozostawiając setki swoich zwolennic na masakr przez Ludzie Urquizy. Rosas osiadł w Anglii i zaja się rolnictwem w pobliżu Southampton w Hampshire. Zmarł 14 marca 1877 roku i zosta pochowany w Southampton. Pomimo jego długiej dominacji w argentyńskiej polityce, a może własnie z jej powodu, dopiero w 1935 roku znalazł się na argentyńskim znaczku pocztowym w serii obejmującej wszystkie słynne postacie XIX-wiecznej Argentyny; w serii znalazła się także Urquiza. Wnuk, który nosi to samo nazwisko co dyktator, zosta w 1910 r. gubernatorem prowincji Buenos Aires. W 1990 r. rodzina przenios ciało Rosasa z Anglii z powrotem do Buenos Aires i pochowano je w rodzinnym mauzoleum w Recoleta.

Roya, Ram Mohana

(1774–1833) Indyjski reformator i uczoney

Raja Ram Mohan Roy by przykładem nowej klasy Hindus, wykształconej w języku angielskim, która pojawiła się pod koniec XVIII wieku. Pochodzi z wybitnej rodziny bramińskiej w Bengalu – siedzibie Brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Czując się nieco wyobcowany ze swojej ortodoksyjnej rodziny, ostatecznie zosta pracownikiem Brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Po kilku latach

Roy opuścił firmę, aby kontynuować humanizm i reformę religijną. Pod wpływem współczesnego liberalizmu europejskiego rzucił wyzwanie tradycyjnym wierzeniom hinduskim. W 1803 roku wydał traktat potępiający przesady i segregację religijną. W 1815 roku rozpoczął tłumaczenie starożytnych tekstów sanskryckich, takich jak sutry i różne Upaniszady (pisma filozoficzne), na współczesny hindi i bengalski. Był także protoplastą wielu współczesnych ruchów świeckich w Indiach. Aktywnie prowadził kampanię przeciwko suttee (paleniu wdów). Opowiadał się także za reformą prawa hinduskiego, przestrzeganiem praw kobiet, wolnością prasy, bardziej sprawiedliwymi prawami dotyczącymi ziemi, udziałem Indii w rządzie Indii i ustanowieniem w Indiach systemu edukacji w stylu angielskim. Sprzeciwił się założeniu Sanskrit College, który uważał za zbyt tradycyjny. Roy poparł swoje pisma i poglądy czynami. W 1815 roku założył wydawnictwo tłumaczące Nowy Testament na język bengalski. W 1820 roku opublikował pracę na temat „Przykazania Jezusa, przewodnika po pokoju i szczęściu”, co zapoczątkowało podejście panteistyczne, które łączyło chrześcijaństwo i hinduizm, ostatecznie przyjmując antytradycyjne stanowisko unitarne. W 1823 roku Roy założył dwie gazety. W 1827 r. założył szkołę anglo-hinduską, a w 1826 r. kolegium. Jednak najlepiej zapamiętanym czynem jest założenie Brahma Samaj w Kalkucie w 1829 r. Stowarzyszenie to odrzuciło kult bożków i liczne bóstwa tradycyjnego hinduizmu. Nacisk położono na bardziej nacjonalistyczną, monoteistyczną interpretację hinduizmu. Roy słynął z nauki i ogólnej erudycji. Mówił kilkoma językami i był uczonym zarówno w sanskrycie, jak i w języku arabskim. Zachodni intelektualiści podziwiali go za rozległą wiedzę i intelektualną ciekawość. Stał się jednym z pierwszych Hindusów, którzy oficjalnie odwiedzili Europę. Do Anglii przybył w 1831 roku jako ambasador cesarza Mogołów. W 1832 odwiedził Paryż, po czym wrócił do Anglii, gdzie zmarł w roku następnym. Jego najtrwalszym dziedzictwem, poza założonymi przez siebie instytucjami edukacyjnymi i pismami, są gminy religijne Brahma Samaj, które rozprzestrzeniły się po całym Indiach, a następnie poprzez społeczności indyjskie na całym świecie. Wierzący w zachodni sposób życia dla Indii jako ścieżkę na przyszłość, wielu indyjskich uczonych uważa Roya za założyciela współczesnych Indii.

Rosyjski podbój Azji Środkowej

W XIX wieku, wraz z dalszym rozwojem kolonizacji europejskiej, carska Rosja rozpoczęła skoncentrowaną kampanię mającą na celu rozszerzenie własnego imperium poprzez aneksję ziem w środkowo-zachodniej Azji. W Azji Środkowej Rosjanie byli szczególnie zainteresowani uzbeckimi państwami oazowymi Kokand, Buchara i Chiwa, które stanowią część dzisiejszego Uzbekistanu. Chociaż Buchara i Chiwa poniosły druzgocące straty w swojej niepodległości i kulturze podczas podboju rosyjskiego, Kokand ostatecznie zapłacił najwyższą cenę, gdy Rosjanie próbowali wykorzenić jego istnienie. Podczas gdy Rosja była najbardziej zainteresowana rozszerzeniem swojego imperium w celu konkurencji z mocarstwami zachodnimi, car postrzegał Azję Środkową jako krainę niewykorzystanych zasobów o niezagospodarowanym potencjale jako głównego centrum handlowego. Inwazja na muzułmańskie państwa Azji Środkowej pozwoliła także carowi na dodanie milionów nowych poddanych do jego i tak już licznej populacji. Do połowy XIX wieku Azji Środkowej udało się odeprzeć rosyjskie natarcie. Jednak w miarę jak armia rosyjska stawała się silniejsza i bardziej wyrafinowana, Azja Środkowa była bezsilna, aby obronić się przed wtargnięciem. Przez około 50 lat po aneksji najeźdźcy bezskutecznie próbowali rusyfikacji muzułmanów w Azji Środkowej. Pomimo tej porażki Rosjanom udało się przekształcić kulturę środkowoazjatycką na wiele sposobów, co obejmowało nowe systemy gospodarcze i edukacyjne oraz gruntowne zmiany w sektorach komunikacji i transportu. Car Piotr I rozpoczął nieudaną kampanię mającą na celu aneksję Buchary i Chiwy na początku XVIII wieku w celu ustanowienia szlaku handlowego między Rosją a Indiami. Kiedy w 1717 r. wysłał uzbrojone wojska do Chiwy, Chiwańczycy unicestwili całą wyprawę. Kolejni carowie ustalili, że z większym prawdopodobieństwem podbiją Azję Środkową, praktykując dyplomację i promując stosunki handlowe. Jednakże osiągnięto niewielki postęp. W rezultacie w latach

1839–40 doszło do kolejnego nieudanego ataku militarnego na Chiwę. W tym samym czasie, gdy Chiwa próbował odeprzeć rosyjski atak, Bucharę nawiązała stosunkowo przyjazne stosunki z monarchą. W 1847 roku Rosjanie wzniesli fort u ujścia Sir Darii, torując drogę do ewentualnej aneksji okolic. Rosjanie spędzili lata między 1853 a 1864 rokiem, opracowując strategię aneksji Azji Środkowej, gdzie była łatwo dostępna surowa bawełna, której tak bardzo potrzebowały rosyjskie fabryki tekstylne. Zapotrzebowanie na bawełnę azjatycką wzrosło jeszcze bardziej, gdy amerykańskie dostawy bawełny zostały wstrzymane przez wybuch wojny secesyjnej w 1861 r. Zanim Rosjanie zaczęli być realnie obecni w Azji Środkowej, Bucharę i Chiwa miały już ugruntowane kultury datowane na VIII wiek, a obie aktywnie zajmowały się handlem. Obydwa państwa muzułmańskie były domem dla różnorodnych grup etnicznych i były stosunkowo stabilne politycznie i społecznie. Ani Bucharę, ani Chiwa nie miały kontaktu z zachodnią myślą i kulturą; dlatego żaden chanat nie rozwinął poczucia nacjonalizmu, który mógłby zostać wykorzystany do zjednoczenia narodu przeciwko rosyjskiej inwazji. Po aneksji Rosjanie przyznali Bucharze i Chiwie znaczną autonomię polityczną. W rezultacie w tych chanatach nastąpiło mniej modernizacji i rusyfikacji niż w innych obszarach Azji Środkowej. Bucharę była bogatsza i bardziej uprzemysłowiona niż Chiwa, a ludność składała się głównie z muzułmanów. Chanatem rządził emir, dziedziczny monarcha, choć codzienne sprawy należały do kompetencji głównego ministra, skarbnika i poborca podatkowego. Każda prowincja Buchary była rządzona przez własnego emira. Poza Bucharę emir był postrzegany jako najpotężniejszy władca na tym obszarze i słynął z wspierania własnych interesów kosztem innych. Kiedy car Aleksander II rozkazał swoim siłom zaatakować Bucharę w 1868 r., chanat był w środku wewnętrznych konfliktów. Konflikty plemienne nasiliły się, a klasa chłopska była gotowa do buntu w odpowiedzi na nakładanie nadmiernych podatków. Duchowni muzułmańscy, którym zdecydowanie oburzała się obecność Rosjan w Bucharze, wzywali do dżihadu (świętej wojny). Choć Emir Muzaffar al-Din wielokrotnie próbował negocjować z Rosjanami korzystne dla Buchary warunki, nie udało mu się to. Emir ostatecznie wynegocjował traktat, który zasadniczo ustanowił Bucharę rosyjskim protektoratem, jednocześnie pozwalając mu na dalsze rządzenie chanatem. Klasa kupiecka odniosła największe korzyści z obecności Rosji w Bucharze, ponieważ handel ze światem zewnętrznym otworzył nowe możliwości gromadzenia bogactwa. W miarę jak ta nowa elita kulturowa doszła do władzy, przepaść między chłopami a resztą populacji powiększyła się. Dziś, jako jedno z głównych miast Uzbekistanu, Bucharę jest głównym ośrodkiem handlowym i popularnym kierunkiem turystycznym. Ludność Chiwy była bardziej zróżnicowana etnicznie niż Bucharę, przy czym Uzbekowie stanowili 65%, a Turkmeni 27%. Inne mniejszości to półnomadowie Karakałpakowie i Kazachowie. Chan Chiwy posiadał władzę podobną do emira Buchary, ale w Chiwie rząd był wysoce scentralizowany. Na początku 1839 roku car Mikołaj I ogłosił decyzję o ataku na Chiwę, choć jego siły udawały wyprawę naukową na Morze Aralskie. Pod koniec roku wyprawy nie dało się już ukryć i doszło do ataku. Jednak dopiero w 1869 roku Rosjanom udało się otoczyć Chiwę z trzech stron i rozpocząć inwazję. Siły rosyjskie nie napotkały prawie żadnego oporu, gdy 29 maja 1873 r. najechały Chiwę. Trzy miesiące później Chan podpisał traktat pokojowy. Ponieważ Chiwa, w przeciwieństwie do Buchary, została podbita w wyniku inwazji, władza chana była znacznie bardziej ograniczona niż emira Buchary. Bogata historia Chiwy i zachowanie znacznej części pierwotnego chanatu sprawiły, że współczesne miasto przyciąga turystów z całego świata. Inwazja na Kokand zakończyła się w 1866 roku, a rząd wystąpił jako sojusznik Rosji przeciwko sąsiedniej Bucharze. W tym momencie Kokandowi pozwolono prowadzić własne sprawy w podobny sposób, w jaki działała Bucharę. Jednak w 1875 r. w Kokand wybuchły niepokoje społeczne w odpowiedzi na podwyższone podatki, represje polityczne i rosnące poczucie nacjonalizmu. Kiedy w lipcu 1875 roku w Ozgan napięcie eksplodowało i doprowadziło do otwartego buntu, wszystkie drogi władzy uległy rozpadowi. Khudayar Khan uciekł do sąsiedniego Taszkontu i zażądał rosyjskiej ochrony. Jego syn, Nasrid-din Bek, wspiął się na siedzibę władzy i szybko nawiązał stosunki z Rosją. Niemniej jednak 29 sierpnia przybyło wojsko rosyjskie, położyło kres możliwości niepodległości Kokandu. 19 lutego 1876 roku Rosjanie znieśli chanat kokandzki, zastępując go rejonem Fergany, który oddał się

pod władzę namiestnika wojskowego. Zanim Rosjanie przybyli do Kokandu, chanat był znaczącym ośrodkiem handlowym i administracyjnym regionu Doliny Fergańskiej. Po aneksji Fergana stała się centrum rosyjskiego Turkiestanu i stała się głównym obszarem produkcji bawełny Imperium Rosyjskiego. W XXI wieku Kokand odzyskał status centrum handlowego, specjalizującego się w produkcji nawozów, chemikaliów, maszyn oraz artykułów bawełnianych i spożywczych.

Republika Południowej Afryki, Burowie i Bantu

Pierwsze spotkania Europejczyków z ludami południowej Afryki mówiącymi w języku Bantu (m.in. Xhosa, Zulu) i Khois miały miejsce podczas europejskiego wyścigu o odkrycie morskich szlaków handlowych do Azji w XV wieku. Pierwsi holenderscy osadnicy, zwani Burami (po holendersku „rolnik”), stworzyli społeczeństwo kolonialne, które rozszerzyło się na terytoria okupowane przez Afrykę, które same przechodziły wielkie zmiany społeczne i polityczne. Wraz z wprowadzeniem rządów brytyjskich podczas rewolucji francuskiej, wrogość wewnątrz europejska zaostriżyła się zarówno w Afryce, jak i na świecie. Krajobraz polityczny i kulturowy stał się beczką prochu w wyniku interakcji brytyjskiego rządu kolonialnego, różnych grup osadników, misjonarzy i Afrykanów na Przylądku. Odkrycie złota i diamentów w połowie XIX wieku zaostriżyło konflikt między Brytyjczykami a Burami (zwanymi także Afrykanerami, po holendersku „Afrykanin”) prowadzącymi do wojny i spowodowało większą europejską kontrolę i wpływy na życie narodów afrykańskich. W 1488 roku Bartolomeu Dias z Portugalii jako pierwszy Europejczyk dotarł do Republiki Południowej Afryki w podróży dookoła południowego krańca Afryki w poszukiwaniu morskiego szlaku handlowego do Azji. Podczas gdy Dias dołynął jedynie do zatoki Algoa (miejsce dzisiejszego Port Elizabeth), inny portugalski odkrywca, Vasco da Gama, opłynął Przylądek do Indii w 1497 r. Sam Przylądek stał się miejscem stałego osadnictwa dopiero w 1652 r., kiedy to Jan van Riebeeck założył stację na Przylądku Dobrej Nadziei dla Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej (VOC). Przylądek stał się kolonią osadnictwa europejskiego w 1657 r., kiedy VOC osiedliło pracowników na terenach należących do firmy. Populacja wzrosła, gdy pracownicy firmy przeszli na emeryturę do kolonii. W 1688 roku do kolonii przybyła duża grupa francuskich hugenotów, uciekając przed uchynieniem przez Ludwika XIV edyktu nantejskiego. W 1658 r. do Zatoki Stołowej przybyły pierwsze statki z afrykańskimi niewolnikami; inni niewolnicy wkrótce zostaną dostarczeni z holenderskich kolonii w Azji. Holenderska Kompania Wschodnioindyjska, a po 1795 r. Brytyjczycy, walczyli o utrzymanie stabilności, gdy kolonialni rolnicy przesuwali granice osadnictwa w głąb kraju. Choć oficjalnie nie można było handlować niewolnikami, Afrykanie w Kolonii Przylądkowej i w jej pobliżu doświadczali coraz bardziej kłopotliwych stosunków z europejskimi osadnikami. Pod koniec XVII wieku pragnienie posiadania gruntów ornych wywołało gwałtowny konflikt między białymi rolnikami a pasterskim ludem Khoikhoi, a także między samymi Khoikhoi. Pod koniec XVIII wieku przylądek Khoikhoi został prawie zniszczony przez wywłaszczenie i choroby. Pomiędzy latami siedemdziesiątymi XVIII wieku a latami trzydziestymi XIX wieku społeczeństwa afrykańskie przeżywały okres szybkich zmian i konfliktów nazywanych Mfecane (słowo zuluskie używane do opisu zamieszania). Choć Mfecane jest niezwykle kontrowersyjnym tematem wśród uczonych – odnosi się do okresu wojen i migracji spowodowanych ekspansją i konsolidacją królestwa Zulusów pod rządami Shaki Zulu. Uchodźcy często uciekali na południe do Xhosaland w miarę narastania presji ze strony europejskich osadników na południu, którzy zaczęli napływać na terytorium Xhosa w XVIII wieku. Głód ziemi wśród Afrykanów i rosnąca populacja europejskich osadników tylko się nasiliły, podobnie jak konflikt między nimi i między nimi. W 1795 r. rewolucyjny rząd francuski najechał Republikę Holenderską i ustanowił nowy reżim na wzór francuski i pod francuską kontrolą. Ten nowy rząd przejął Kolonię Przylądkową od Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Brytyjczycy w stanie wojny z Francją uznali francuską kontrolę nad strategiczną kolonią na Przylądku Dobrej Nadziei za zagrożenie i we wrześniu 1795 roku przejęli ją siłą. W Amiens kolonia została zwrócona Holendrom, ale została ponownie zajęta, gdy wznowiono działania wojenne między Francuzami i Brytyjczykami. Po klęsce

Napoleona I Przylądek pozostał kolonią brytyjską. Sam Przylądek był niegościnnie ekologicznie i, o ile Brytyjczycy wiedzieli, brakowało mu wielu zasobów naturalnych. Brytyjczykom zależało przede wszystkim na jego miejscu na szlaku morskim do Indii. Pomimo kilku bezpośrednich zmian w kolonii w następstwie panowania brytyjskiego, tempo anglicyzacji przyspieszyło w latach dwudziestych XIX wieku, podobnie jak rozprzestrzenianie się szkół w stylu angielskim i wprowadzenie ściślejszych modeli organizacji politycznej, gospodarczej i sądowniczej. Począwszy od 1820 r. z Wielkiej Brytanii importowano wielu osadników. Podczas gdy niderlandzkojęzyczni Trekboerzy emigrowali z kolonii od lat siedemdziesiątych XVIII wieku, tysiące Afrykanerów Voortrekkerów („pionierów”) opuściło brytyjską kolonię w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku podczas migracji znanej jako Wielka Wędrówka. Później stał się kluczowym mitologicznym momentem afrykańskiego nacjonalizmu. Okupacja brytyjska wprowadziła także na Przylądek szeroką działalność misyjną, poczynając od przybycia Nonkonformistycznego Londyńskiego Towarzystwa Misyjnego (LMS) w 1795 roku. Rola stowarzyszeń misyjnych w kształceniu i ochronie Afrykanów oraz w propagowaniu zniesienia niewolnictwa jeszcze bardziej zintensyfikowała już istniejące działania wojenne między brytyjskim rządem kolonialnym a Afrykanerami, z których większość była oburzona obecnością Brytyjczyków. W 1833 r. parlament brytyjski zniósł niewolnictwo, co rozwścieczyło wielu osadników będących właścicielami niewolników, nie poprawiając jednak radykalnie warunków byłych niewolników w kolonii. Już w 1809 roku brytyjski rząd kolonialny wydał rozporządzenia prawne, aby kontrolować przemieszczanie się i zatrudnienie Afrykanów, którzy pracowali dla białych osadników w kolonii. Na pograniczu ogólnie zaostrzył się głód ziemi i konflikt między europejskimi osadnikami a Afrykanami. W latach siedemdziesiątych XVIII wieku biali osadnicy przenieśli się poza granicę kolonialną na obszar na zachód od rzeki Great Fish zwany Zuurveld. Brytyjczycy starali się stworzyć granicę kolonialną, która oddzielałaby czarnych i białych. W 1811 roku pod gubernatorem Sir Johna Craddocka pułkownik John Graham (od którego imienia nazwano Grahamstown) poprowadził siły brytyjskie, afrykańskie i Khoikhoi, aby wypędzić Xhosa Ndlambe z Zuurveld. Xhosa odpowiedzieli najazdami na farmy osadników i kradzieżą bydła. Gubernator kolonialny Lord Charles Somerset stworzył system „spoorów”, w ramach którego rolnicy mogli szukać odwetu za skradzioną własność. Wódz Xhosa Ngqika sprzymierzył się z Brytyjczykami przeciwko swojemu wujowi Ndlambe. W 1819 roku prorok imieniem Makhanda Nxele poprowadził ogromne siły Xhosa w stronę wojsk kolonialnych w Grahamstown, by ostatecznie zostać wypartym przez rzekę Fish. Po klęsce Xhosa Somerset porzucił nawet swojego sojusznika Xhosa i utworzył strefę buforową pomiędzy osadami białych i Bantu na dawnej ziemi Ngqika. W 1840 roku Brytyjczycy zmusili syna Ngqiki, Maqomę, do opuszczenia jego ziem nad rzeką Kat. Wojny graniczne trwały nadal. Podczas szóstej wojny granicznej brytyjski dowódca Sir Harry Smith i gubernator kolonialny Benjamin D'Urban zaprosili wodza Xhosa Hintse na rozmowy pokojowe, tylko po to, by go zastrzelić i odciąć mu uszy. Podczas siódmej wojny granicznej (znanej również jako wojna topora) grabieże dokonane przez wojska kolonialne zmusiły Xhosa do kapitulacji. D'Urban zaanektował tereny pomiędzy rzekami Fish i Kei jako prowincję Królowej Adelajdy, ale rząd metropolitalny zmuszony był wycofać swoje roszczenia. W 1850 roku Sir Harry Smith, obecnie gubernator kolonialny, sprowokował ósmą wojnę graniczną i założył odrębną kolonię brytyjską o nazwie British Kaffraria. W 1855 roku wybuch choroby płuc zdziesiątkował bydło rasy Xhosa. Ruch mesjański rozpoczął się, gdy dziewczyna o imieniu Nongqawuse uwierzyła, że ukazali się jej przodkowie. Powiedzieli jej, że biali zostaną zmiecieni do morza, jeśli Xhosa zniszczą ich bydło i plony. Wielki mord bydła, który potem nastąpił, spowodował masowy głód, konflikty, samobójstwa i migracje. Gubernator kolonialny Sir George Gray wykorzystał te ogromne zakłócenia do dalszego rozszerzenia „cywilizacji” na obszar na zachód od rzeki Kei, gdzie rząd kolonialny osiedlił grupę niemieckich legionistów i innych imigrantów. Wielu Voortrekkerów podróżowało na północ do Natalu, Transorangii i Transwalu z zamiarem założenia nowych państw niezależnych od Brytyjczyków. Zwycięstwo Andriesa Pretoriusa w bitwie nad rzeką Blood (Ncome) nad Zulusami stało się świętem narodowym afrykańskich

nacjonalistów. Prawdopodobnie fałszywy traktat z królem Zulusów Dingaanem doprowadził do powstania afrykańskiej republiki Natal ze stolicą w Pietermaritzburgu i Pretoriusem jako jej prezydentem. Brytyjscy administratorzy kolonialni martwili się destabilizacją i dostępem do Port Natal (Durban). W 1843 r. Wielka Brytania zaanektowała Natal, a większość Afrykanerów go opuściła. W latach pięćdziesiątych XIX wieku powstały dwie nowe republiki afrykańskie: Republika Południowej Afryki, czyli Transwal, i Wolne Państwo Orańskie (odpowiednio w wyniku Konwencji Sand River i Bloemfontein). Brytyjczycy uznali niepodległość Afrykanerów na północ od rzek Orange i Vaal. Jednak odkrycie bogactw mineralnych Republiki Południowej Afryki – ogromnych złóż diamentów i złota – na zawsze zmieniło krajobraz polityczny, społeczny i gospodarczy i odnowiło wrogość między Brytyjczykami a Afrykanerami. W 1872 roku Brytyjczycy przyznali swoim koloniom w Afryce Południowej samorząd. W krótkim czasie Przylądek przekształcił się ze stosunkowo biednej placówki imperium w bogate centrum kopalni złota i diamentów. Infrastruktura szybko się rozwijała, gdy imigranci marzący o bogactwie napływali do miejsc takich jak Kimberley. Rząd krajowy dążył do skonsolidowania władzy brytyjskiej na Przylądku poprzez utworzenie państwa federacyjnego o statusie Dominium. W Transwalu wysiłki mające na celu przeciwstawienie się brytyjskiej aneksji prowadził Paul Kruger. Siły afrykańskie pokonały brytyjskie siły kolonialne dowodzone przez Sir George'a Colleya pod Mujuba Hill w lutym 1881 r., a rząd brytyjski pod wodzą Williama Gladstone'a zawarł pokój z Afrykanerami w 1881 r., kończąc pierwszą wojnę anglo-burską (nazwa brytyjska) lub pierwszą wojnę Wolności (imię afrykańskie). W 1886 roku w Witwatersrand w Transwalu odkryto ogromne złoża złota. Kruger zdawał sobie sprawę ze stabilizującego znaczenia, jakie takie bogactwo nadało jego republice, ale rosnąca populacja obcokrajowców, czyli Uitlandczyków, wydawała się zagrażać suwerenności Burów. Z kolei mieszkańcy Uitlandu narzekali na sposób, w jaki byli traktowani w Transwalu. W 1895 roku gubernator kolonialny i baron minerałów Cecil Rhodes za zgodą brytyjskiego sekretarza ds. kolonii Josepha Chamberlaina zaplanował obalenie rządu Transwalu. Powstały nalot Jamesona nie wywołał powszechnego powstania w Uitlandii i stał się symbolem brytyjskiej żądzy władzy w Republice Południowej Afryki. W 1898 r. Kruger został ponownie wybrany na prezydenta przeważającą większością głosów. W odpowiedzi Chamberlain wysłał na Przylądek Sir Alfreda Milnera w charakterze Wysokiego Komisarza. Milner starał się wykorzystać pozbawienie Uitlandera praw wyborczych do stworzenia wsparcia dla brytyjskiej interwencji. Ostatecznie Brytyjczycy pragnęli nie tylko złota, ale także kontroli nad skonsolidowaną Afryką Południową. Po kilku negocjacjach Kruger, zakładając, że wojna jest nieunikniona, wypowiedział wojnę Brytyjczykom. Brutalnie prowadzona wojna anglo-burska, czyli wojna południowoafrykańska, była punktem zwrotnym nie tylko w stosunkach anglo-burskich, ale także w sposobie, w jaki Europejczycy traktowali Afrykanów w Republice Południowej Afryki.

Rewolucja rynkowa w USA

Rewolucja rynkowa to termin używany przez wielu amerykańskich historyków do opisanie intensywnego wzrostu handlu między końcem wojny 1812 r. a początkiem wojny secesyjnej. Chociaż nie są dostępne żadne ostateczne ani pełne dane dla całego zakresu gospodarki – sam eksport wzrósł sześciokrotnie w latach 1820–1860 – liczba amerykańskich gospodarstw domowych objętych gospodarką rynkową w tych latach wyraźnie wzrosła dramatycznie, a ich zależność od rynku towarów powiększyła się także szersza gama towarów. Rewolucję rynkową scharakteryzowano jako przejście od gospodarki, w której większość Amerykanów organizuje swoją działalność gospodarczą wokół gospodarstwa domowego (gospodarka gospodarstw domowych), do takiej, w której organizują swoją działalność gospodarczą wokół rynków. W gospodarce gospodarstwa domowego głównym celem pracy jest wytwarzanie dóbr przeznaczonych do spożycia przez samo gospodarstwo domowe. Gospodarkę gospodarstw domowych charakteryzują dwa cele, jeden doraźny i jeden długoterminowy. Pierwszym z nich jest osiągnięcie podstawowego poziomu komfortu gospodarstwa domowego,

poziomu na ogół znacznie przekraczającego zwykłe utrzymanie. Drugim celem jest zgromadzenie majątku wystarczającego do osadzenia dzieci w ich własnych gospodarstwach domowych. Nadwyżki są sprzedawane lokalnie na inne artykuły pierwszej potrzeby oraz na krajowych i międzynarodowych rynkach za drobne luksusy, które zapewniały podstawowy komfort, oraz za gotówkę niezbędną do gromadzenia majątku. Taka gospodarka koncentruje się głównie na rolnikach, którzy stanowili zdecydowaną większość niezależnych właścicieli domów we wczesnej republice amerykańskiej, ale historycy generalnie wrzucają większość gospodarstw rzemieślniczych również do kategorii gospodarki domowej, ponieważ zajmowały się one głównie gospodarką lokalną: Niewielu rzemieślników sprzedawało swoje wyroby poza lokalną społecznością.

TOWAR NA SPRZEDAŻ

W gospodarce rynkowej głównym celem pracy jest wytwarzanie towarów na sprzedaż, zazwyczaj na rynkach krajowych i międzynarodowych, oraz wykorzystywanie dochodów z tej sprzedaży na zakup artykułów pierwszej potrzeby i luksusów. Gospodarki rynkowe charakteryzują się na ogół specjalizacją i produkcją na dużą skalę, a ceny różnią się nieznacznie w zależności od społeczności; nie ma lokalnych gospodarek. Gospodarka rynkowa istniała obok gospodarki gospodarstw domowych od początków osadnictwa europejskiego w Ameryce Północnej. Rzeczywiście, gospodarka gospodarstwa domowego wymaga aktywnej gospodarki rynkowej, aby osiągnąć swoje dwa cele, czyli podstawowy komfort i własność dla dzieci. Od początków plantacji tytoniu w Wirginii niewielki procent amerykańskich kolonistów szukał zabezpieczenia na rynku międzynarodowym, ale większość Amerykanów ufała własnej produkcji i produkcji swoich sąsiadów. W połowie XVIII wieku rewolucja przemysłowa w Wielkiej Brytanii zaczęła kusić Amerykanów nową gamą niedrogich luksusów. Bojkoty z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVIII wieku, późniejsze embargo wojenne, a następnie celebrowanie amerykańskiej prostoty, wszystko to przyczyniło się do ograniczenia amerykańskich zakupów brytyjskich towarów przemysłowych. Jednakże wraz z zakończeniem wojny 1812 roku dwa kluczowe wydarzenia – rewolucja transportowa i boom bawełniany – odegrały znaczącą rolę w ułatwieniu wielu Amerykanom większego zaangażowania w gospodarkę rynkową. Terminu rewolucja transportowa używa się do opisanego radykalnych innowacji w metodach transportu oraz zwiększonych inwestycji publicznych i prywatnych w systemy transportowe w tym samym okresie. Parowce, kanały, a w końcu kolej znacznie obniżyłyby koszty transportu, zachęcając w ten sposób do handlu. W przypadku gospodarstwa domowego wystarczała tratwa na rzece: przewożenie nadwyżek na rynek było przedsięwzięciem przede wszystkim w jedną stronę, a jedynymi przedmiotami, które musiały wrócić w podróż powrotną, były pieniądze i drobne dobra luksusowe. Jednak parowiec i późniejsze innowacje umożliwiły sprowadzenie do wnętrza kraju szerokiej gamy artykułów pierwszej potrzeby i luksusów. Wśród tych towarów najbardziej godne uwagi były tekstylia bawełniane. Boom bawełniany, który nastąpił w następstwie rozwoju odziarniarki bawełny, również odegrał kluczową rolę w rewolucji rynkowej. Rozprzestrzenianie się niedostatecznej produkcji bawełny na całym Południu przyciągnęło niektórych mieszkańców Południa bezpośrednio do produkcji rynkowej, a sama bawełna stała się najważniejszym towarem w gospodarce, tworząc miejsca pracy w gospodarce rynkowej w transporcie, finansach i produkcji. Co więcej, tanie i trwałe tekstylia bawełniane, zarówno importowane, jak i krajowe, cieszyły się ogromnym zainteresowaniem na rynku, przyciągając dużą liczbę Amerykanów, zwłaszcza na północy, w wyraźniejszy sposób uzależniając się od odległych rynków artykułów pierwszej potrzeby.

TEKSTYLIA BAWELNIANE

Produkcja tekstyliów bawełnianych była pierwszym ważnym elementem rewolucji przemysłowej w Stanach Zjednoczonych. Wysokie koszty pracy zmusiły amerykańskich producentów do uzależnienia się od maszyn, co doprowadziło do powstania pierwszorzędnej przemysłu odziarniarek, który pod

koniec rewolucji rynkowej był w stanie dostarczać Amerykanom coraz większą gamę luksusów, obecnie wycenianych jako dobra konsumpcyjne. Poglądy Amerykanów na temat tego, co oznacza podstawowy komfort, rozrastały się i obejmowały coraz większy koszyk dóbr konsumpcyjnych. Rolnicy z północnego wschodu zaczęli koncentrować się na produkcji łatwo psujących się artykułów rolnych dla rozwijających się ośrodków miejskich, aby zapewnić gotówkę na zakup zarówno artykułów pierwszej potrzeby, jak i luksusów, podczas gdy rolnicy ze Środkowego Zachodu byli zależni od żyzności gleby, która zapewniała niezawodne nadwyżki, których sprzedaż zapewniała luksusy. Wiele kobiet zajmujących się rolnictwem na północy szukało dochodu, często poprzez masło i jajka, aby móc kupować bawełniane tkaniny, zamiast samodzielnie produkować tekstylia. Wszyscy zostali wprowadzeni do gospodarki rynkowej, wraz z rosnącą liczbą mężczyzn zatrudnionych na powstających w gospodarce rynkowej stanowiskach umysłowych oraz mężczyznami i kobietami, często imigrantami, którzy pracowali w nowych koncernach produkcyjnych. Mieszkańcy obszarów wiejskich z południa rzadziej dokonywali zmiany, choć najwyraźniej większość posiadaczy niewolników z definicji była zaangażowana w gospodarkę rynkową. Chociaż pełne przejście do gospodarki rynkowej nie zostanie zakończone, dopóki gospodarka gospodarstw domowych nie otrzyma podwójnych ciosów od Wielkiego Kryzysu i Nowego Ładu, okres najbardziej dramatycznej zmiany nastąpił w latach 1815–1860.

Restauracja Meiji, konstytucja i era Meiji

W grudniu 1867 r. piętnasty i ostatni szogun (dowódca wojskowy) z dynastii Tokugawa (1603–1867), Yoshinobu, oddał swoją władzę cesarzowi Meiji, co oznacza „oświecony rząd”. Wydarzenie to nosi nazwę Restauracji Meiji. W 1868 roku Meiji złożył przysięgę statutową, która stworzy zmodernizowane państwo, kiedy kilku ważnych panów feudalnych (daimyo) oddało swoje ziemie cesarzowi. Proces ten zakończył się w 1871 r., kiedy wszystkie posiadłości feudalne zostały skonfiskowane ich tradycyjnym właścicielom ziemskim, a Japonia została podzielona na prefektury, które do dziś stanowią główne wydziały organizacyjne Japonii. Kiedy Meiji został cesarzem, odziedziczył państwo, które zostało poważnie utrudnione w rozwoju przez szogunat Tokugawa, który zamknął Japonię na obce wpływy. Cesarz Meiji i jego zwolennicy musieli szybko przystąpić do modernizacji swojego imperium, a przede wszystkim jego sił zbrojnych. Traktat z 1858 r., wynegocjowany z pierwszym wysłannikiem Stanów Zjednoczonych do Japonii, Townsendem Harrisem, zawierał klauzulę: „Rząd japoński może kupować lub budować w Stanach Zjednoczonych okręty wojenne, parowce, statki handlowe, statki wielorybiczne, armaty, amunicję wojenną i broń wszelkiego rodzaju oraz wszelkie inne rzeczy, których może to wymagać. Będzie miała prawo angażować do swojej służby naukowców, marynarzy i wojskowych Stanów Zjednoczonych, wszelkiego rodzaju rzemieślników i marynarzy”. W swoich poszukiwaniach modernizacji wojska i marynarki wojennej Meiji spoglądał także w stronę Europy Zachodniej. Wysłano delegację w celu zbadania sił zbrojnych Europy i początkowo uważała, że Francuzi stanowią najlepszy model armii japońskiej i że Wielka Brytania dostarczy model marynarki wojennej, odkąd brytyjska marynarka wojenna dominowała od czasu porażki floty Napoleona I przez admirała Horatio Nelsona pod bitwą pod Trafalgarem w 1805 r. W ten sposób rząd Meiji udał się do Wielkiej Brytanii, aby kupić okręty wojenne. Większość z wczesnych pancerników Cesarstwa Japońskiego pochodził ze stoczni brytyjskich. Armia japońska przeszła jednak na model niemiecki, gdy armia francuska została ostatecznie pokonana przez siły pruskie w wojnie francusko-pruskiej w 1870 r. W 1873 r. cesarz Meiji wprowadził powszechny pobór do sił zbrojnych, aby dostosować Japonię do standardów niemieckich i innych praktyk europejskich. Położyło to kres wielowiekowemu monopolowi samurajów na zbrojną służbę wojskową. Tak drastyczne zmiany wywołały jednak niezadowolenie. W 1877 roku niektórzy pierwsi zwolennicy rozpoczęli bunt Satsuma, który upadł w obliczu dyscypliny i nowoczesnego uzbrojenia nowej armii. Meiji kontynuował reformy w całym rządzie. W 1885 roku Meiji przyjął system gabinetów luźno oparty na gabinetach prezydenta USA i premiera Wielkiej Brytanii. W

1889 roku ogłoszono konstytucję Japonii z dwuizbowym organem ustawodawczym. Izba wyższa, czyli Izba Parów, przypominała brytyjską Izbę Lordów, podczas gdy izba niższa, czyli parlament, była wybierana przez dorosłych mężczyzn, którzy płacili określoną kwotę podatków. Aby stworzyć zmodernizowane państwo, Meiji i jego doradcy zdali sobie sprawę, że niezbędny jest kompleksowy system edukacji. W 1871 r. utworzono ministerstwo oświaty, które miało przeprowadzić dalekosiężny system reform oświaty. Stworzyła powszechną edukację zarówno dla chłopców, jak i dziewcząt oraz nowoczesne uniwersytety i szkoły zawodowe. Industrializacja była głównym celem rządu Meiji, ponieważ w ten sposób Japonia mogła szybko zająć swoje miejsce wśród wielkich mocarstw. Rząd podjął się budowy dużej infrastruktury, a także zachęcał do modernizacji tradycyjnych gałęzi przemysłu. Doskonałym przykładem był przemysł tekstylny. Skorzystał na posiadaniu znacznych zasobów siły roboczej dostępnych dla przemysłu. Wśród robotników tekstylnych dużą część stanowiły dziewczęta z rodzin chłopskich, które na swoich gruntach rolnych nie mogły znaleźć dla nich pracy. Rozwój gospodarczy Japonii podążał za innymi krajami uprzemysłowionymi. Ponieważ towary przemysłowe stały się większą częścią gospodarki w kraju udział rolnictwa spadł, co odzwierciedlało wpływ, jaki rozrastające się fabryki wywierały na siłę roboczą Japonii. Podczas gdy pierwsze 20 lat panowania cesarza Meiji poświęcone było rozwojowi w kraju, ostatnie 20 lat upłynęło pod znakiem zagranicznego awanturnictwa. W latach 1894–95 Japonia dołączyła do grona krajów pragnących skorzystać na słabości sąsiednich Chin. Jednym ze skutków zwycięstwa w wojnie chińsko-japońskiej była aneksja wyspy Tajwan (Formosa). Wysłała także siły do wielonarodowej armii, która ratowała cudzoziemców uwięzionych w Pekinie (Peking) podczas Powstania Bokserów. W 1902 roku Japonia i Wielka Brytania utworzyły sojusz (Sojusz Anglo-Japoński), aby przeciwstawić się zagrożeniu, jakie stwarza Rosja dla Indii Brytyjskich i Dalekiego Wschodu, zwłaszcza japońskich interesów w Korei. W lutym 1904 roku Japonia zaatakowała i zadała serię oszałamiających porażek armii rosyjskiej i marynarce wojennej w wojnie rosyjsko-japońskiej. We wrześniu 1905 roku w Portsmouth w stanie New Hampshire prezydent USA Theodore Roosevelt wynegocjował traktat pokojowy, na mocy którego Rosja zgodziła się na dominację Japonii nad Koreą. W 1910 roku Japonia zaanektowała Koreę i rządziła nią do 1945 roku.

Rzeka Mississippi i Nowy Orlean

Najważniejsza rzeka Ameryki Północnej, o którą walczyły cztery narody i wiele rdzennych plemion, odegrała zasadniczą rolę w historii Stanów Zjednoczonych. Płynąc 3301 mil od jeziora Itasca w północnej Minnesocie do Zatoki Meksykańskiej poniżej Nowego Orleanu, Mississippi było kluczową areną wojny secesyjnej. Do 1865 roku Cairo w stanie Illinois, u zbiegu rzek Ohio i Missisipi, stanowił granicę między wolnością a niewolnictwem. Przekształcany przez setki lat przez osadników, inżynierów i interesy biznesowe, Ojciec Wód był i pozostaje ważną arterią handlową i polem bitwy ekologicznej. Mississippi ma nawet własnego barda – Marka Twaina (pseudonim Samuel L. Clemensa), który wychował się na brzegach rzeki, badał jej wody i napisał dwie książki, w których Mississippi jest główną postacią. Jego *Życie na Missisipi* z 1883 r. jest relacją niefikcyjną; *Huckleberry Finn* z 1884 roku wyrusza w fikcyjną podróż potężną rzeką z północy na południe, aby poznać niewolnictwo i wolność w Ameryce przed wojną secesyjną. Do 1750 roku Francja była głównym graczem w dorzeczu Mississippi, pozyskując futra od lokalnych plemion indiańskich oraz zakładając fortyfikacje wojskowe i punkty handlowe wzdłuż górnej części Mississippi. Nowy Orlean, założony w 1718 roku, stał się głównym portem i stolicą rozległej francuskiej kolonii Luizjana. Wojny siedmioletnie/francuskie i indiańskie zniweczyły imperialne marzenia Francji dotyczące Missisipi i ogólnie Nowego Świata. W 1755 roku tysiące francuskich kolonistów, zwanych Akadyjczykami, zostało deportowanych przez brytyjskich zwycięzców z Nowej Szkocji na tereny delty Luizjany. Później znani jako Cajunowie, zajmowali się rybołówstwem, zakładaniem pułapek i rolnictwem w dolnym stanie Mississippi. Umowa z Hiszpanią przed zakończeniem wojny w 1763 r. pozwoliła Francji utrzymać handel futrami. Hiszpania,

przynajmniej nominalnie, sprawowała kontrolę nad wszystkimi ziemiami na zachód od Missisipi i najważniejszym portem w Nowym Orleanie od 1762 do 1800 roku. Dostęp do Missisipi był problemem, który zaostrzył stosunki między Wielką Brytanią a jej koloniami w Ameryce Północnej. Traktat kończący rewolucję amerykańską obiecał nowym Stanom Zjednoczonym prawa do rzek, jednak francuscy i brytyjscy handlarze futrami oraz ich indiańscy sojusznicy nadal dominowali w regionie. W 1802 roku prezydent Thomas Jefferson dowiedział się, że Hiszpania potajemnie sprzedała Luizjanę francuskiemu cesarzowi Napoleonowi I. Zmartwiony Jefferson poprosił o zakup Nowego Orleanu. Zamiast tego Napoleon zgodził się sprzedać całe swoje gospodarstwo za około 18 dolarów za milę kwadratową. Zakup Luizjany podwoił wielkość Stanów Zjednoczonych. Ekspedycja Lewisa i Clarka i towarzyszące jej badania wzdłuż Missisipi prowadzone przez porucznika armii amerykańskiej Zebulona Pike'a w 1805 roku zaczęły ujawniać, co zdobyły Stany Zjednoczone. Missisipi pozostała dziką granicą. Wkrótce po zabiciu Aleksandra Hamiltona w pojedynku w 1804 r. były wiceprezydent Aaron Burr popłynął łodzią kilową do Nowego Orleanu, który, jak miał nadzieję, stanie się siedzibą jego własnego amerykańskiego imperium. Burr został ciepło przyjęty przez francuską ludność Nowego Orleanu, ale jego plany pokrzyżował współpiskowiec. W 1815 roku, dwa tygodnie po traktacie kończącym wojnę 1812 roku, Andrew Jackson, wspomagany przez francuskiego pirata i handlarza niewolnikami Jeana Lafitte'a, odniósł wielkie zwycięstwo nad siłami brytyjskimi pod Nowym Orleanem, trwale zabezpieczając ten port dla Stanów Zjednoczonych. W tym czasie Missisipi stała się ruchliwą drogą wodną dla wszelkiego rodzaju podróży i handlu. Choć na całej swojej długości rzeka była żeglowna, była zdradliwa, zwłaszcza w okresach suszy i powodzi. Na rzece wypróbowano wiele różnych rodzajów statków – kajaki, tratwy, pirogi, łodzie z masztem i łodzie kilowe, żeby wymienić tylko kilka. W 1811 roku parowiec Nowy Orlean, zaprojektowany przez Roberta Fultona, podróżował z Pittsburgha do Nowego Orleanu przez cztery miesiące. W ciągu dekady łodzie będą mogły niezawodnie płynąć pod prąd. Korpus Inżynieryjny Armii Stanów Zjednoczonych, utworzony w 1802 roku, odegrał (i nadal odgrywa) główną rolę na Missisipi i jej dziale wodnym. W 1824 r. Kongres upoważnił Korpus do zarządzania i poprawy żeglowności i bezpieczeństwa rzeki. Zainstalowano śluzy i tamy; później wały przeciwpowodziowe budowano niemal bez przerwy od Nowego Orleanu do Dubuque w stanie Iowa. Inne projekty, które rozpoczęły się w XIX wieku, ale osiągnęły apogeum dopiero w XX wieku, obejmowały pogłębianie, kanalizację i budowę kanałów pomocniczych. Zanim w latach pięćdziesiątych XIX wieku kolej zaczęła docierać do żeglugi z Missisipi, ruda ołowiu, drewno i produkty rolne, zmierzające głównie do St. Louis lub Nowego Orleanu w celu przetworzenia lub przetłuszczenia, zajmowały „szczury rzeczne” do czasu, gdy zimowe gromadzenie się lodu ograniczyło podróże. Galena w stanie Illinois stała się ważną metropolią dostarczającą 90 procent krajowej rudy ołowiu. Wyręby w Minnesocie i Wisconsin, pobudzone niemal niezaspokojonym zapotrzebowaniem na drewno, zwłaszcza na bezdrzewnych Wielkich Równinach, wypełniły Missisipi ogromnymi kłodami kierowanymi do tartaków. Rejestrowano zwiększoną erozję i utratę gleby; kłody zaczepione pod wodą stały się poważnym zagrożeniem dla żeglugi rzecznej. Handel północ-południe Missisipi doznał ogromnego niepowodzenia, gdy w 1861 r. wybuchła wojna. Dla przywódców Unii było oczywiste, że kontrolowanie Missisipi może sparaliżować Konfederację, uniemożliwiając dostawy bawełny do Europy. „Wojna rzeczna” z 1862 r. uczyniła bohaterami oficerów Ulyssesa S. Granta i Davida G. Farraguta. Korzystając z żelaznych kanonierek przystosowanych do warunków na rzece, jednostki morskie Unii zajęły w kwietniu Nowy Orlean. W czerwcu siły Unii zdobyły Memphis. Oblężeni w Vicksburgu tego lata Konfederaci, choć brakowało im wystarczającej broni, odparli atak i utrzymali kontrolę nad rzeką Missisipi w promieniu około 200 mil. Dzisiejsza Missisipi jest nadal pełna łodzi i barek, ale po wojnie domowej jej znaczenie handlowe nadal spadało. Znaczenie Nowego Orleanu zostało przyćmione przez port nowojorski. St. Louis przegrało z Chicago, krajowym węzłem kolejowym. Wzrosła turystyka rzeczna na łodziach wycieczkowych z kołem wiosłowym, atrakcyjnych dla graczy i rosnącej klasy rekreacyjnej. W 1882 roku Mark Twain, podróżując z nostalgią swoją rzeką z Nowego Orleanu do St. Paul, stwierdził, że niegdyś tętniąca życiem rzeka jest

niesamowicie cicha. Tradycyjne wodne serce narodu, obecnie w większości napędzane i przewracane, trafia na pierwsze strony gazet tylko wtedy, gdy Missisipi doświadcza niszczycielskich powodzi.

Ruch Jezusowy

Ruch Jezusowy rozkwitł pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych w Stanach Zjednoczonych i Europie. Młodzi ludzie zaangażowani w ruch hippisowski, czyli kontrkulturę, byli celem niekonwencjonalnych ewangelistów lub znaleźli własną drogę do chrześcijaństwa. Wcześniejsze eksperymenty z narkotykami, religią Wschodu, okultyzmem i wspólnotowym stylem życia wpłynęły na podejście tych młodych chrześcijan do swojej wiary. Równie ważna była głęboka alienacja, jaką wielu młodych ludzi odczuwało wobec „każdego, kto przekroczył trzydziestkę” i tradycyjnych lub konwencjonalnych instytucji, w tym kontrolowanych przez nich kościołów. Starsi przedstawiciele Kościoła, dość konserwatywni kulturowo, często obrażali się na ubrania i fryzury preferowane przez młodych i stanowczo sprzeciwiali się jakimkolwiek ustępstwom wobec ich wrażliwości lub pragnień dotyczących kultu. Kościoły Ruchu Jezusowego, pierwotnie oparte na innowacyjnych kościołach, służyły jako baza dla energicznej ewangelizacji na kampusach uniwersyteckich, plażach i ulicach. Wielu wyznawców Jezusa dołączyło do bardziej tradycyjnych kościołów, zwykle ewangelicko-protestanckich, ale także katolickich, prawosławnych lub episkopalnych. W latach 80. i 90. XX wieku większość kościołów ewangelickich przyjęła style uwielbienia i wrażliwość zapoczątkowane przez ruch Jezusowy. Dla wielu wiara w rychłą apokalipsę doprowadziła do zainteresowania „proroctwami”, które podczas zimnej wojny często stawały się kanałem konserwatywnej polityki. Być może, jak na ironię, Ruch Jezusa pomógł położyć podwaliny pod Nową Prawicę Chrześcijańską. Współczesny protestantyzm ewangelicki był głęboko dotknięty ruchem Jezusowym, wchłaniając jego moralną intensywność. To ostatnie widać najdobitniej w rewolucji, jaka dokonana się w kulcie i popularnej muzyce chrześcijańskiej.

Rozbrojenie, nuklearne

W trakcie zimnej wojny i po jej zakończeniu Stany Zjednoczone i Związek Radziecki przeprowadziły szereg rozmów i podpisały kilka traktatów dotyczących kontroli zbrojeń i rozbrojenia nuklearnego. Kontrola zbrojeń pociąga za sobą ograniczenie broni jądrowej lub systemów jej przenoszenia w przypadku broni jądrowej, rozbrojenie oznacza rzeczywistą redukcję broni nuklearnej. Począwszy od Traktatu o siłach nuklearnych średniego i średniego zasięgu (INF) z 1987 r., mocarstwa rozpoczęły proces rozbrojenia nuklearnego. Po zrzuceniu bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki w 1945 roku, aby zakończyć II wojnę światową, Stany Zjednoczone uzyskały monopol na broń nuklearną. W czerwcu 1946 roku na pierwszym posiedzeniu Komisji Energii Atomowej ONZ Stany Zjednoczone przedstawiły Plan Barucha, proponując przekazanie swoich zapasów broni atomowej międzynarodowej agencji ONZ, jeśli wszystkie inne kraje zobowiążą się do jej nie produkowania i zgodzić się na system inspekcji. W tym czasie Związek Radziecki był w trakcie opracowywania własnej broni nuklearnej i odrzucił ten plan, argumentując, że Organizacja Narodów Zjednoczonych jest zdominowana przez Stany Zjednoczone i Europę Zachodnią. Związek Radziecki stał się potęgą nuklearną w 1949 r. i do połowy lat pięćdziesiątych XX wieku zaproponował stopniową redukcję konwencjonalnych sił zbrojnych, co doprowadziłoby do ostatecznego zniszczenia zapasów broni nuklearnej. W 1959 r. radziecki premier Nikita Chruszczow w przemówieniu przed Zgromadzeniem Ogólnym ONZ wezwał do całkowitego rozbrojenia nuklearnego w ciągu czterech lat. Stany Zjednoczone odmówiły przyjęcia tych zaleceń bez inspekcji na miejscu w celu sprawdzenia porozumień rozbrojeniowych. Związek Radziecki odmówił wpuszczenia inspektorów nuklearnych na swoje terytorium, a w latach pięćdziesiątych postęp w kwestii rozbrojenia między obydwojma mocarstwami był niewielki. Kiedy Stany Zjednoczone i Związek Radziecki znalazły się na krawędzi wojny w wyniku kubańskiego kryzysu rakietowego, uwaga obu superpotęg przeniosła się z rozbrojenia nuklearnego na zapobieganie testowaniu, rozmieszczaniu i rozprzestrzenianiu tej broni. W sierpniu 1963 roku Stany Zjednoczone, Związek Radziecki i Wielka

Brytania – które w 1952 roku stały się potęgą nuklearną – podpisały Traktat o ograniczonym zakazie prób nuklearnych, który zakazał prób nuklearnych w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą. W lipcu 1968 roku Stany Zjednoczone, Związek Radziecki i Wielka Brytania podpisały Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej. Zgodnie z warunkami traktatu mocarstwa nuklearne zobowiązały się nigdy nie dostarczać broni nuklearnej ani technologii nuklearnej mocarstwom niejądrowym. Na mocy traktatu powołano także międzynarodowy zespół inspekcyjny w ramach Międzynarodowej Administracji Energii Atomowej ONZ w celu sprawdzenia zgodności z warunkami traktatu. Po wyborach w 1968 r. prezydent Richard Nixon zabiegał o złagodzenie napięć dyplomatycznych ze Związkiem Radzieckim w procesie znanym jako odprężenie. Związek Radziecki również chciał złagodzić napięcia z Zachodem. Obie strony doszły do wniosku, że zimna wojna kosztuje zbyt dużo i starały się osiągnąć swoje cele w polityce zagranicznej w drodze negocjacji i pokojowego współistnienia, a nie konfrontacji. W styczniu 1969 roku Związek Radziecki zaproponował negocjacje w sprawie ograniczenia pojazdów do przenoszenia broni nuklearnej i systemów obronnych. Prezydent Nixon poparł rozmowy, zmieniając w ten sposób politykę USA, odchodząc od przewagi nuklearnej. Ta zmiana polityki była wynikiem gromadzenia się zbrojeń w ZSRR w latach sześćdziesiątych XX wieku, co doprowadziło do strategicznego paritetu między obydwojma supermocarstwami.

SALT I

Negocjacje między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim, znane jako Rozmowy o ograniczeniu zbrojeń strategicznych (SALT I), rozpoczęły się w listopadzie 1969 r. Rozmowy te zakończyły się podpisaniem Traktatu SALT I w maju 1972 r. Traktat ten nałożył ograniczenia na określoną broń nuklearną. Traktat SALT I miał obowiązywać przez pięć lat, a obie strony rozpoczęły negocjacje w sprawie nowego porozumienia, które zacznie obowiązywać po wygaśnięciu tego traktatu. Obie strony uzgodniły pułap wynoszący łącznie 2400 pojazdów dostawczych, przy czym każda ze stron wyposaży nie więcej niż 1320 rakiet w wiele niezależnie namierzanych pojazdów powracających (MIRV). Po 1974 r. rozmowy uległy spowolnieniu z powodu nieporozumień co do tego, jakie rodzaje broni powinny wliczać się do limitu 2400 egzemplarzy. Obu stronom nie udało się dojść do porozumienia. W latach 1977–1979 Stany Zjednoczone i Związek Radziecki rozpoczęły nowe negocjacje, zwane rozmowami SALT II. Rozmowy te zakończyły się podpisaniem Traktatu SALT II przez prezydenta Jimmy'ego Cartera i prezydenta ZSRR Leonida Breżniewa 22 czerwca 1979 r. Traktat ten wprowadzał zasadę równych łącznych limitów, nakładając ograniczenia liczbowe na arsenał nuklearny każdej ze stron. Traktat zezwalał na łącznie 2400 pojazdów strategicznych (zmniejszono ich liczbę do 2250 w 1981 r.) oraz ograniczoną liczbę rakiet balistycznych MIRV i międzykontynentalnych rakiet balistycznych MIRV. Stosując zasadę równych łącznych limitów, oba supermocarstwa dążyły do położenia kresu nieograniczonej rywalizacji o przewagę strategiczną. Radziecka inwazja na Afganistan w 1979 r. i wewnętrzna opozycja polityczna Stanów Zjednoczonych skłoniły Senat USA do odmowy ratyfikacji traktatu. Mimo to obie strony zgodziły się przestrzegać warunków traktatu, o ile druga strona również się do tego zastosuje. Jednak do 1986 roku obie strony realizowały programy zbrojeniowe, co doprowadziło drugą stronę do oskarżenia jej o odrzucenie postanowień traktatu.

Traktat o strategicznych rozmowach o redukcji zbrojeń

W 1981 roku prezydent Ronald Reagan skupił się na rzekomej sowieckiej wyższości militarnej i rozpoczął największą w historii Stanów Zjednoczonych akcję budowania pokoju w czasie pokoju. Pomimo tego gromadzenia się zbrojeń Reagan zgodził się przestrzegać ograniczeń określonych w traktacie SALT II. W 1982 roku Reagan wezwał do wznowienia rozmów o redukcji zbrojeń strategicznych, nazwanych później START. Wkrótce po tym, jak Michaił Gorbaczow został sekretarzem generalnym ZSRR w marcu 1985 r., zapowiedział odroczenie planowanego rozmieszczenia rakiet średniego zasięgu w Europie na listopad i wyraził chęć ponownego podjęcia rozmów ze Stanami

Zjednoczonymi. Do lipca zawiesił wszystkie radzieckie testy nuklearne. W listopadzie Gorbaczow i Reagan spotkali się na Szczycie Genewskim, przerywając okres pogarszania się stosunków od sowieckiej inwazji na Afganistan w 1979 r. Przywódcy ogłosili także rozpoczęcie nowych rozmów. Gorbaczow i Reagan spotkali się ponownie na szczycie w Reykjavíku w październiku 1986 r. Podczas tych spotkań obie strony doszły do szerokiego porozumienia w sprawie redukcji broni nuklearnej dalekiego zasięgu, eliminacji rakiet strategicznych, usunięcia rakiet średniego zasięgu z Europy, ograniczenia w testowaniu broni i weryfikacji na miejscu. Szczyt został nagle zakończony, gdy Sowieci upierali się, że porozumienie jest uzależnione od zakończenia dalszych badań nad Strategiczną Inicjatywą Obronną (SDI), a Reagan odrzucił ten warunek. Gorbaczow i Reagan podpisali Traktat o siłach nuklearnych średniego zasięgu (INF) na szczycie waszyngtońskim w grudniu 1987 r., po tym jak Związek Radziecki oddzielił swój sprzeciw wobec SDI od szerszej kwestii rakiet nuklearnych w Europie. W porozumieniu tym obie strony zobowiązały się zniszczyć w Europie wszystkie wyrzeliwane z ziemi rakiety nuklearne średniego zasięgu o zasięgu od 300 do 3400 mil (około 2300 rakiet) i rozpocząć system inspekcji na miejscu. Traktat INF został ratyfikowany przez Senat USA i Radę Najwyższą i wszedł w życie po szczycie w Moskwie w maju 1988 r. W lipcu 1991 r. następca Reagana, prezydent George H. W. Bush i Michaił Gorbaczow podpisali Traktat o rozmowach o strategicznej redukcji zbrojeń (START). START to ograniczone głowice balistyczne i wyrzutnie, odcięcie lądowych międzykontynentalnych międzykontynentalnych rakiet balistycznych i zapewnienie weryfikacji na miejscu. Traktat ten zredukował strategiczne siły nuklearne Stanów Zjednoczonych i ZSRR o około 30 procent. We wrześniu 1991 r. prezydent Bush zaproponował obu stronom demontaż całej taktycznej broni nuklearnej (TNW) wyrzeliwanej z lądu. Gorbaczow zgodził się i cała taka broń miała zostać zniszczona. Po upadku Związku Radzieckiego w grudniu 1991 r. cztery byłe republiki radzieckie posiadające broń nuklearną – Rosja, Ukraina, Białoruś i Kazachstan – podpisały Protokół Lizboński do START I, zgadzając się w ten sposób na uznanie Rosji za spadkobiercę radzieckiego arsenału nuklearnego. Trzy nierosyjskie republiki zgodziły się podpisać Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej jako państwa niejądrowe i przekazać Rosji wszystkie swoje głowice nuklearne w ciągu siedmiu lat. Prezydent Bush kontynuował kampanię na rzecz dalszych cięć w strategicznej broni nuklearnej, proponując radykalne zmniejszenie liczby głowic bojowych w istniejących systemach broni wyrzeliwanych z lądu i morza. Bush jednostronnie i skutecznie odwołał także amerykański program modernizacji nuklearnej. Bush i prezydent Rosji Borys Jelcyn podpisali w styczniu 1993 r. START II, który przewidywał 25-procentową redukcję sił strategicznych każdego kraju do 3000–3500 głowic w ciągu 10 lat. Obie strony zgodziły się ponadto na całkowitą eliminację międzykontynentalnych rakiet balistycznych MIRV. W 1994 r. w przełomowym, symbolicznym geście prezydenci Bill Clinton i Jelcyn ogłosili, że ich rakiety dalekiego zasięgu nie będą już skierowane na wzajemne terytorium. W maju 2002 roku prezydenci George W. Bush i Władimir Putin podpisali Traktat o strategicznej redukcji ofensywy, zmniejszający liczbę głowic nuklearnych do zakresu od 1700 do 2200 w ciągu 10 lat. Chociaż nadal istnieją pewne klauzule i warunki zwalniające, wielu postrzega to porozumienie jako kulminację procesu kontroli zbrojeń i rozbrojenia rozpoczętego przez Nixona i Breżniewa na początku lat siedemdziesiątych.

Ruch Kalifatu

Instytucja kalifa, przywódcy lub przedstawiciela społeczności muzułmańskiej po śmierci proroka Mahometa, od XVI wieku była związana z tureckim Imperium Osmańskim. W czasie I wojny światowej sułtan osmański i kalif stali na czele największej niezależnej islamskiej jednostki politycznej na świecie. Kiedy Wielka Brytania wypowiedziała wojnę Imperium Osmańskiemu w listopadzie 1914 r., obiecała muzułmańskim poddanym Imperium Brytyjskiego w Indiach, że konflikt nie będzie wiązał się z atakiem na święte miejsca muzułmanów w Arabii. W zamian Brytyjczycy poprosili o lojalność swoich muzułmańskich poddanych wobec brytyjskich wysiłków wojennych. W trakcie wojny stało się jasne, że Imperium Osmańskie zostanie rozczłonkowane. W rezultacie kwestia kalifatu nabierała coraz

większego znaczenia dla muzułmanów w Indiach. 20 marca 1919 roku na publicznym zgromadzeniu 15 000 muzułmanów z Bombaju utworzono komitet Kalifatu. W listopadzie 1919 roku, po powszechnych demonstracjach publicznych popierających ruch Kalifatu, w Delhi zebrała się Ogólnoindyjska Konferencja Kalifatu. Konferencja protestowała przeciwko objęciu byłych ziem Imperium Osmańskiego, takich jak Syria, Palestyna i Mezopotamia, mandatami niemuzułmańskimi, argumentując, że podział Imperium Osmańskiego i pozbawienie jego władcy władzy duchowej i politycznej było atakiem na islam. Konferencja wezwała także do muzułmańskiego bojkotu europejskich towarów, jeśli traktat pokojowy z Imperium Osmańskim byłby niesprawiedliwy i zagrażał kalifatowi. Wysiłki konferencji wspierali Mohandas K. Gandhi, który zapoczątkował wówczas ruch odmowy współpracy z Brytyjczykami, oraz Indyjski Kongres Narodowy. Przywódcami ruchu Kalifatu byli Maulana Muhammad Ali i jego brat Maulana Shaukat Ali. Maulana Muhammad Ali został wybrany na przywódcę muzułmańskiej delegacji, która udała się do Anglii w 1919 r., aby reprezentować interesy muzułmańskie wobec Brytyjczyków, a bracia Ali byli pionierami Manifestu Kalifatu, który 17 marca 1920 r. przedstawili brytyjskiemu premierowi Lloydowi George'owi. Tymczasem w maju opublikowano warunki traktatu z Sevres, na mocy którego ziemie arabskie miały uniezależnić się od Imperium Osmańskiego. Syria, Mezopotamia i Palestyna stały się mandatami francuskimi i brytyjskimi, a Cieśniny uległy umiędzynarodowieniu. Kiedy rząd turecki podpisał traktat 20 sierpnia 1920 r., delegacji pozostała bez innego wyjścia, jak tylko wrócić do Indii. Jednak kiedy Mustafa Kemal Atatürk odrzucił traktat z Sèvres i zaczął stawiać opór alianckiej okupacji w Anatolii, przywódcy Kalifatu gorąco wspierali jego sprawę. Dopiero gdy Mustafa Kemal wyrwał mocarstwom europejskim nowy traktat pokojowy w 1922 r., ustanowił republikę Turcji i sam zlikwidował Kalifat w 1924 r., Ruch Kalifatu w Indiach dobiegł końca. Chociaż ruchowi nie udało się osiągnąć celu, jakim była ochrona suwerenności osmańskiego kalifa, stał się on w historii Indii zarówno momentem współpracy hindusko-muzułmańskiej przeciwko rządowi kolonialnym, jak i ostatecznym wyartykułowaniem odrębnej indyjskiej tożsamości muzułmańskiej

Ruch Wolnego Słowa

Ruch Wolnego Słowa (FSM) powstał w 1964 roku na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. Był katalizatorem protestów studenckich w Stanach Zjednoczonych i na świecie w latach 60 – 70 XX wieku. Ruch rozpoczął się jako protest studentów, asystentów i wykładowców przeciwko uniwersyteckiemu zakazowi prowadzenia działalności politycznej i miał na celu ustanowienie prawa do wyrażania poglądów politycznych na terenie kampusu. W latach 1963–64 liczebność nowej klasy studentów pierwszego roku w Berkeley wzrosła o 37 procent. W poprzedniej dekadzie odsetek kierunków humanistycznych i społecznych wzrósł z 36 do 50 procent. Nowi studenci byli bardziej świadomi społecznie niż ich poprzednicy. Rektor Uniwersytetu Kalifornijskiego, Clark Kerr, przewidział ten napływ, ale nie przewidział, że stara filozofia in loco parentis będzie niepraktyczna w obliczu niepokoju i aktywizmu studentów. Lewica studencka zaczęła pojawiać się pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, gdy osłabł antykomunistyczny zapach ery McCarthy'ego. Niektórzy z jej przywódców byli dziećmi liberalnych i radykalnych profesjonalistów. Partia studencka w Berkeley, SLATE, chciała położyć kres testom nuklearnym, karze śmierci i zimnej wojnie. W 1957 r. zaczęła wystawiać listy kandydatów w wyborach studenckich, a jednym ze swoich zagadnień była kwestia praw obywatelskich. Studenci z Berkeley w 1960 r. protestowali przeciwko przesłuchaniom Komisji ds. Działalności Antyamerykańskiej (HUAC) w San Francisco przeciwko radykałom, co było najbardziej rażącym symbolem tłumienia swobód obywatelskich w latach pięćdziesiątych. Policja skierowała w stronę protestujących węże strażackie i wielu z nich aresztowała. HUAC wyprodukowało film pt. Operation Abolition gdzie próbowali przedstawić protestujących jako wywrotowców, ale film przyniósł odwrotny skutek – był tak słabo zrobiony, że wspierał liberalną sprawę przeciwko komisji. Później stał się kultowym klasykiem na kampusach. W ten klimat wszedł Mario Savio, syn rzymskokatolickiego mechanika. Savio spędził lato

1964 roku, nauczając w szkole wolności w McComb w stanie Mississippi. Po powrocie do Berkeley we wrześniu 1964 roku dowiedział się, że w tradycyjnym miejscu protestów, pasie Bancroft przy Telegraph Avenue tuż za główną bramą Berkeley, nie można było rozdawać broszur, petycji ani prowadzić rekrutacji, ponieważ było to miejsce demonstracje studentów przeciwko lokalnym przedsiębiorstwom, które dyskryminowały. Konserwatywni regenci naciskali na administrację, aby zamknęła kampus i przyległe obszary na potrzeby rekrutacji i agitacji. Uczniowie zareagowali gniewnie. SLATE, grupy przeciwne HUAC, działacze na rzecz praw obywatelskich i zwykli studenci – nawet niektórzy konserwatywni – protestowali przeciwko zamknięciu. 29 września ustawili stoły na ulicy Bancroft i odmówili wydania rozkazu opuszczenia. 30 września władze uniwersytetu zaczęły przyjmować nazwiska. Kiedy pięciu protestującym nakazano stawić się na przesłuchania dyscyplinarne, 500 osób pod przewodnictwem Mario Savio przemaszerowało do budynku administracji. Uczestnicy marszu domagali się ukarania także ich. Administratorzy dodali do pięciu trzech przywódców marszu i zawiesili wszystkich ośmiu. Następnego dnia uczniowie otrzymali ulotki informujące, że toczy się walka na słowa. Na stołach studenckich przed Sproul Hall zasiadali przedstawiciele Kongresu Równości Rasowej (CORE), Studenckiego Komitetu Koordynacyjnego ds. Pokoju z Przemocą (SNCC), Klubu Du Bois, Studenci na rzecz Społeczeństwa Demokratycznego (SDS) i pół tuzina innych osób. Poproszony o przedstawienie się, Jack Weinberg przy stole CORE odmówił. Kiedy policja kampusowa próbowała go aresztować, Weinberg zwiotczał w klasycznym stylu obywatelskiego nieposłuszeństwa. Przez 32 godziny radiowóz, w którym znajdował się Weinberg i policja, nie mógł się poruszać. W końcu Kerr i przedstawiciele studentów poszli na kompromis. Weinberg został zwolniony, komisja senatu akademickiego zbadała kwestię zawiesznień, a ważną kwestię odpowiedniego zachowania politycznego na kampusie przekazano komisji wydziałowo-administracyjnej studentów. To zajęło się incydentem. Nie zrobiło to nic, aby powstrzymać bunt.

Wcześniejsze ograniczenie

FSM chciała absolutnej wolności działalności politycznej wynikającej z Pierwszej Poprawki. Kiedy komisja senacka ogłosiła kompromis, Savio potępił go jako uprzednią powściągliwość. 9 listopada Savio i jego sojusznicy rozłożyli stoły, mimo że administracja była im przeciwna. Administracja nic nie zrobiła, co doprowadziło wielu studentów do wniosku, że administracja przebierała i wybierała, atakując FSM, ponieważ był słaby. Studenci przenieśli wsparcie z powrotem do FSM. Komisja senacka wydziału wydała swoje ustalenia 13 listopada. Sześciu z ośmiu miało zostać przywróconych do pracy, ale Savio i Art Goldberg mieli zostać zawieszani na sześć tygodni – z mocą wsteczną po incydencie sprzed ponad sześciu tygodni. Regenci podwyższyli kary dla Savio i Goldberga. Wraz z zakończeniem semestru FSM wzmocniło się. 2 grudnia, w ramach kolejnego protestu przeciwko akcji uczelni przeciwko FSM, absolwenci rozpoczęli strajk. Cztery do pięciu tysięcy słyszało, jak Savio przemawiał przeciwko zgrzytowi maszyny i o konieczności stawiania oporu, a w budynku administracyjnym przebywało od 1000 do 1500 uczniów. Pod zwierzchnictwem gubernatora Pata Browna 600 funkcjonariuszy policji stanowej i hrabstwa otoczyło Sproul Hall kordonem, a kanclerz nakazał studentom opuszczenie szkoły. Oczyszczenie budynku z bezwładnych protestujących zajęło 12 godzin. Wszystkie 773 osoby aresztowane za wtargnięcie zostały następnego dnia wypuszczone za kaucją. Strajkujący byli dobrze zorganizowani i przy wsparciu sympatyków wydziału rozprawdzili tysiące ulotek. Większość asystentów i wykładowców odwołała zajęcia. Kerr odwołał poniedziałkowe zajęcia, aby umożliwić spotkanie, podczas którego wszyscy mogli usłyszeć o zatwierdzonej przez jego wykładowcę „nowej erze wolności wynikającej z prawa”. Po zakończeniu spotkania Savio próbował przemówić, ale dwóch strażników z kampusu odciągnęło go ze sceny. Dla zwolenników FSM było to rażące zaprzeczenie wolności słowa. Tłum domagał się, aby pozwolono Savio zabrać głos; zapowiedział wiec w Sproul Plaza.

Stary system

Następnego dnia posiedzenie senatu akademickiego było największym w pamięci. Postępowanie usłyszało kilka tysięcy uczniów na zewnątrz przez głośniki. Senacka komisja ds. wolności akademickiej poparła wszystkie żądania FSM, pozostawiając administracji jedynie uprawnienia do zapobiegania zakłóceniom fizycznym. Konserwatyści próbowali ustalić limity, ale propozycje przeszły 824 do 115. Wkrótce potem FSM zakończyło strajk. Następnego dnia SLATE podbił każdy urząd samorządu studenckiego. 18 grudnia regenci odmówili przyjęcia zaleceń komisji wydziałowej. Rada regentów Uniwersytetu Kalifornijskiego początkowo opierała się naciskom, ale powoli się wycofywała, aż 2 stycznia 1965 roku nowy pełniący obowiązki kanclerza Martin Meyerson ustąpił z większości podstawowych żądań FSM. Regenci przywrócili studentom prawo do ustawiania stołów na terenie kampusu, zwłaszcza w Sproul Plaza, oraz do zbierania pieniędzy w drodze datków. Mogli także rozprawdzać literaturę i rekrutować członków. Po raz kolejny zezwolono na protesty i marsze ze względów religijnych, społecznych i politycznych. Ruch Wolnego Słowa w Berkeley był prototypem nowego liberalizmu kampusowego. Zmieniło to amerykański kampus w dającej się przewidzieć przyszłości. Tradycyjne kontrole i programy nauczania zniknęły, a uczniowie cieszyli się swobodą wymiany pomysłów i ogólnie wolnością. Berkeley FSM była dopiero pierwszą rundą starcia pokoleniowego toczącego się w latach 60. i 70. XX wieku. Przedstawił uczniom taktykę ruchu na rzecz praw obywatelskich i narzędzia, których uczniowie mogli użyć w proteście przeciwko wojnie w Wietnamie. Weterani protestów lat 60. zmieniają się w przywódczynię ruchu na rzecz praw kobiet, zmieni się zarówno konserwatyzm, jak i liberalizm. Ronald Reagan wyłonił się z politycznego zapomnienia w kwestii opozycji wobec wszystkiego, co reprezentował FSM.

Robotnicy Przemysłowi Świata

Robotnicy Przemysłowi Świata (IWW) byli amerykańskim ruchem robotniczym, który wywarł znaczący wpływ na zorganizowaną siłę roboczą w pierwszych dwóch dekadach XX wieku. Członkowie IWW byli powszechnie znani jako Wobblies (jedna historia głosi, że przydomek ten pochodzi od piły tarczowej używanej przez drwali). Założona w 1905 roku organizacja zawsze była mała, a szczytowa liczba członków sięgała dziesiątek tysięcy w latach 1910-tych, ale Wobblies z powodzeniem agitowali wśród znacznie większej liczby pracowników. Pod wpływem europejskich idei syndykalistycznych dotyczących przebudowy społeczeństwa starali się stworzyć „jeden wielki związek”, który zjednoczyłby wszystkich robotników. Oferowali wizję narodu, w którym zniesiono płace i prywatne zyski, a rząd zdominowany przez biznes ustąpił miejsca „demokracji przemysłowej”. Zaciekli przeciwnicy Amerykańskiej Federacji Pracy, która organizowała wyłącznie rzemieślników, IWW skupiała się na osobach średnio wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych: robotnikach z fabryk zajmujących się produkcją masową, drwalach, dokerach, migrujących robotnikach rolnych i służbie domowej. Ich zainteresowanie organizowaniem Afroamerykanów i nowo przybyłych imigrantów było szczególnie niezwykle w epoce polaryzacji rasowej i etnicznej. W przeciwieństwie do innych zorganizowanych grup pracowniczych, IWW odrzuciła ideę rokowań zbiorowych w celu poprawy płac i warunków pracy. Odmówili podpisania umów, argumentując, że utrudni to pracownikom podjęcie działań. Nie interesowali się także tradycyjnym aktywizmem politycznym, ponieważ wiele grup, do których się odwoływali, nie mogło głosować. Zamiast tego chcieli wywołać zmiany, tworząc rewolucyjną kulturę proletariacką. Wobblies zazwyczaj wyruszyli w „latających eskadrach” mobilnych agitatorów, jeżdżąc po szynach, śpiąc w „dżunglach” wólcęgów na obrzeżach miast i głosząc przesłanie IWW wszystkim, wśród których żyli i pracowali. Wobblies byli znani z ciągłego śpiewania podczas podróży lub pobytu w więzieniu. Chociaż często używali podżegającej retoryki, towarzyszyło to aktom pokojowego nieposłuszeństwa obywatelskiego. Jedną z taktyk przyciągających uwagę była walka o „wolność słowa”. Chodziło o to, aby edukować widzów o ich konstytucyjnych prawach i niesprawiedliwości władzy. Wobblies stał na

mydelniczce na rogu ulicy i wygłaszał przemówienie. Jeśli on lub ona zostanie aresztowany, inny Wobbly natychmiast podejmie przemówienie i zostanie po kolei aresztowany, aż do zalania lokalnego więzienia i nadmiernego obciążania wydatków publicznych. IWW uczyło także w pracy różnych form pokojowego oporu. Pracownicy potajemnie spowalniali tempo produkcji lub celowo zbyt szybko zasilali maszynę, powodując zatykanie kół. IWW była pionierem w stosowaniu strajku okupacyjnego; pierwsza odnotowana w historii Stanów Zjednoczonych miała miejsce w 1906 r. w Schenectady w stanie Nowy Jork, kiedy 3000 pracowników przeszkolonych przez Wobbliesia po prostu usiadło w swojej fabryce i odmówiło jej opuszczenia. Podczas gdy większość organizacji związkowych ma formalną strukturę składającą się z wybieranych urzędników, centrali i lokalnych związkowców, IWW było odwrotnie: członkowie często przechwalali się, że wszyscy są przywódcami i że ich „lokalnych” można znaleźć pod kapeluszem każdego podróżującego członka. Ta decentralizacja umożliwiła m.in. aby agitować wśród szerokiej gamy robotników w całym kraju. W 1912 roku odnieśli ogromny sukces, kiedy poprowadzili strajk w fabrykach tekstylnych w Lawrence w stanie Massachusetts. Udało im się utrzymać międzyetniczną solidarność wśród 23 000 pracowników podczas trudnych zimowych miesięcy, nie tylko uzyskując ustępstwa w sprawie wynagrodzeń i godzin pracy, ale także zwracając uwagę na takie kwestie, jak niebezpieczne warunki w miejscu pracy i praca dzieci. W 1913 roku poprowadzili podobny strajk w Paterson w stanie New Jersey, który stał się celebracją wśród lewicowych intelektualistów Nowego Jorku, a jego kulminacją był dramatyczny korowód robotniczy zorganizowany w Madison Square Garden. Ostatecznie Wobblies nie udało się zbudować długoterminowego ruchu. Robotnicy ciągnęli do IWW, gdy chcieli walczyć o sprawy „chleba z masłem”, ale po osiągnięciu tych bezpośrednich celów materialnych rzadko pozostawali oddani chwiejnemu wezwaniu do rewolucji. IWW była postrzegana przez interesy biznesowe jako niebezpieczna organizacja, a agitatorzy Wobblies byli czasami poddawani brutalnym represjom. Na przykład w 1916 roku w Everett w stanie Waszyngton tłum w doku podpalił parowiec pełen śpiewających Wobblies, zabijając lub raniąc kilkadziesiąt osób. Kiedy Stany Zjednoczone przystąpiły do I wojny światowej w 1917 r., IWW udało się zorganizować kopalnie miedzi na Zachodzie do tego stopnia, że zagrożona była produkcja krajowa. W gorącej atmosferze wojennej IWW została potępiona na parkiecie Senatu jako reprezentująca „Wojowników Cesarskiego Wilhelma”. Administracja Woodrowa Wilsona zdecydowała się ścigać Wobbliesia za szpiegostwo i „kryminalny syndykalizm”. We wrześniu 1917 roku Departament Sprawiedliwości przeprowadził rewizje we wszystkich znaczących halach IWW, a do końca roku zamknięto ponad stu prominentnych organizatorów. Podczas masowego procesu w 1918 r. rząd nie był w stanie wykazać, że Wobblies dopuścili się jakichkolwiek przestępstw, zamiast tego skupił się na ich „wywrotowym i nielojalnym” nauczaniu. Większość została skazana, a przez kilka następnych lat organizacja poświęcała swoją energię i skromne zasoby finansowe na walkę z wyrokami skazującymi. Wewnętrzne schizmy i dalsze represje prawne pozostawiły IWW bezsilną w połowie lat dwudziestych XX wieku.

Republika Weimarska

Termin najczęściej używany do określenia rządu Niemiec w latach 1919–1933, nazwany na cześć miasta w środkowych Niemczech, w którym opracowano konstytucję, Republika Weimarska była pierwszym niemieckim eksperymentem z rządem liberalno-demokratycznym. Przez całe swoje istnienie Republika Weimarska stawiała czoła niemal ciągłym atakom ze strony radykalnej lewicy i radykalnej prawicy, musiała stawić czoła niestabilnym rządóm i poważnym kryzysom gospodarczym. Zakończyło się w 1933 r., kiedy Adolf Hitler objął władzę dyktatorską i skutecznie uchylił konstytucję republiki. Początków republiki można doszukiwać się w ostatnich miesiącach I wojny światowej. W miarę jak stawało się coraz bardziej oczywiste, że Niemcy przegrają wojnę, ich generałowie uruchomili plany negocjacji w sprawie zawieszenia broni z mocarstwami alianckimi. Aby zyskać przychyłność aliantów i uniknąć kojarzenia wojska z porażką, generałowie zezwolili na utworzenie liberalnego gabinetu cywilnego, który miałby prowadzić rozmowy. To, co zaczęło się jako eksperyment w monarchii konstytucyjnej,

szybko upadło, gdy żołnierze i robotnicy powstali przeciwko rządowi cesarskiemu w listopadzie 1918 r. 9 listopada cesarz Wilhelm II został zmuszony do abdykacji. Wkrótce proklamowano republikę. Kanclerzem został Friedrich Ebert z Partii Socjaldemokratycznej (SPD) i natychmiast zainicjował wybory do zgromadzenia konstytucyjnego. Zanim jednak zgromadzenie mogło zebrać się w celu opracowania nowej konstytucji, Ebert był zmuszony stłumić dużą liczbę rewolucji socjalistycznych wybuchających w całym Niemczech. Gdy parlament zebrał się w Weimarze w celu opracowania nowej konstytucji, alianci przedstawili Niemcom warunki traktatu wersalskiego. Podpisanie traktatu zadało poważny cios legitymizacji nowej republiki. Nawet umiarkowani Niemcy rozważali utratę terytorium, reparacje i klauzulę winy wojennej za niesprawiedliwe i niepotrzebnie represyjne. Ponieważ armia niemiecka najwyraźniej była niepokonana na polu bitwy, wielu Niemców, zwłaszcza z prawicy, uwierzyło w tak zwaną legendę o dźgnięciu w plecy, która za porażkę i upokorzenie Niemiec obwinięła liberalny rząd cywilny, socjalistów i Żydów. Konstytucja Republiki Weimarskiej gwarantowała wolności obywatelskie, zapewniała powszechne prawo wyborcze i wzmacniała niemiecki parlament, Reichstag. Jednak wstrząsy polityczne skłoniły autorów konstytucji do poszukiwania silnej władzy wykonawczej. W ten sposób urząd prezydenta uzyskał prawo rozwiązania Reichstagu oraz, zgodnie z postanowieniami art. 48, możliwość wydawania dekretów nadzwyczajnych. Konstytucja dopuszczała także reprezentację proporcjonalną, dając mniejszym partiom reprezentację w Reichstagu. Konstytucja została przyjęta 14 sierpnia 1919 r., a pierwszym prezydentem został Ebert. Po ratyfikacji konstytucji najpilniejszym wyzwaniem dla republiki stała się wypłata reparacji ustanowionych Traktatem Wersalskim. W konsekwencji z powodu deficytowych wydatków Cesarstwa Niemieckiego podczas I wojny światowej i złego zarządzania gospodarką po wojnie, marka gwałtownie spadła na wartości do tego stopnia, że do 1923 r. była w rzeczywistości bezwartościowa. Wojska francuskie i belgijskie zajęły Zagłębie Ruhry, aby wymusić wypłatę reparacji. Masowa przemoc polityczna była powszechna w niemieckich miastach, gdy prawicowe i lewicowe jednostki paramilitarne starły się na ulicach i próbowały przejąć władzę. 9 listopada 1923 r. Adolf Hitler i Partia Narodowo-Socjalistyczna (Nazistowska) podjęli nieudaną próbę obalenia rządu Bawarii w ramach puczu w Beer Hall. W tym samym czasie marka spadła do 4,2 biliona marek za dolara. Nowy rząd pod przywództwem Gustava Stresemanna z Niemieckiej Partii Ludowej (DVP) pomógł ustabilizować sytuację poprzez utworzenie nowej waluty, zwanej marką rentową. Do 1924 roku niemiecka waluta i gospodarka ustabilizowały się. Jednak szok dla wielu Niemców spowodowany hiperinflacją był poważny i nie został zapomniany, gdy Niemcy stanęły w obliczu kolejnego kryzysu gospodarczego w 1929 r.

STABILNY OKRES

W latach 1924–1929 Republika Weimarska była stosunkowo stabilna. Jednak nadal borykał się ze słabą administracją, ponieważ znaczna liczba posłów do Reichstagu pochodziła z partii, które próbowały go osłabić lub obalić. Dla partii prawicowych republika była słabym, wahającym się i zdradzieckim rządem zdominowanym przez Żydów i socjalistów. Najbardziej radykalna z tych partii, hitlerowscy naziści, była przesiąknięta rasistowską i antysemicką ideologią. Dążyła do prawicowej rewolucji antykomunistycznej, która zakończy republikę i stworzy nowy autorytarny reżim, który oczyści Niemcy z wpływów socjalistycznych i żydowskich oraz naprawi upokorzenie wynikające z Traktatu Wersalskiego. Dla radykalnej lewicy demokracja parlamentarna była niedopuszczalnym kompromisem z kapitalizmem, który hamował rewolucję proletariacką, do której dążyli niemieccy komuniści. W 1925 zmarł Friedrich Ebert, pozbawiając republikę silnego zwolennika w gabinecie prezydenta. Na jego miejsce niemieccy wyborcy wybrali starego generała Paula von Hindenburga. Republika nie była jednak pozbawiona zwolenników, a okres 1924–1929 był okresem konsolidacji i wielu zwycięstw dyplomatycznych. SPD, Niemiecka Partia Demokratyczna (DDP) i Katolicka Partia Centrum pozostały jedynymi partiami konsekwentnie wspierającymi republikę i utworzyły tak zwaną Koalicję Weimarską. Partie te wraz z prawicową DVP tworzyły większość gabinetów rządzących Weimarze. Jednak nawet

SPD, główni zwolennicy republiki, przez większą część istnienia Weimaru decydowali się służyć jako partia opozycyjna. W sprawach zagranicznych republika odniosła kilka sukcesów dyplomatycznych pod przywództwem Stresemanna, który aż do śmierci w 1929 r. był ministrem spraw zagranicznych we wszystkich gabinetach Weimaru. Stresemann prowadził politykę spełnienia, poprzez którą publicznie deklarował gotowość Niemiec do przestrzegania Traktatu Wersalskiego, jednocześnie pracując nad stopniową rewizją większości jego postanowień. W 1925 r. Niemcy podpisały porozumienia lokarneńskie i traktat berliński, a w 1926 r. kraj został przyjęty do Ligi Narodów. Światowy Wielki Kryzys, który wybuchł w wyniku krachu na giełdzie w Nowym Jorku, spowodował nieodwracalne szkody dla stabilności i legitymizacji republiki. Wszelkie zyski, jakie osiągnęła od 1924 r., uległy odwróceniu, gdy niemieccy wyborcy, wspominając hiperinflację i stojąc w obliczu jeszcze gorszego kryzysu, popadli w rozczarowanie co do obecnych partii rządzących. Kryzys szczególnie dotknął Niemcy. Bezrobocie w wielu regionach sięgnęło ponad 33 proc. Pod rządami Heinricha Brüninga utworzono centroprawicową koalicję, której ortodoksyjna polityka gospodarcza nie zdołała zwalczyć kryzysu. Nie mając ani wyobraźni ekonomicznej, ani większości w parlamencie, Brüning oparł się na dekretach nadzwyczajnych za pośrednictwem urzędu prezydenta Hindenburga. Poparcie Brüninga w parlamencie doznało krytycznego ciosu podczas wyborów w 1930 r., które przyniosły wyraźny wzrost liczby głosów dla partii antydemokratycznych. Naziści, którzy przed kryzysem posiadali zaledwie 12 mandatów w Reichstagu, ich liczba wzrosła do 107. W 1932 r. Adolf Hitler ubiegał się o urząd prezydenta, ale został pokonany

WIĘKSZOŚĆ NAZISTÓW

W 1932 r. Brüning podał się do dymisji, a jego miejsce zajął arystokratyczny reakcjonista Franz von Papen. Von Papen był jeszcze mniej zdolny do utrzymania poparcia Reichstagu niż Brüning, a Hindenburg wezwał do wyborów w lipcu, co dało oszałamiającą większość nazistów wynoszącą 37%. Kiedy Hindenburg zaproponował Hitlerowi stanowisko w rządzie, Hitler odmówił, nalegając, aby jako przywódca największej partii w Reichstagu został kanclerzem. Hindenburg i von Papen, wciąż nie mogąc skutecznie rządzić bez pomocy SPD, wezwali do zorganizowania w listopadzie kolejnej tury wyborów. Von Papen spadł ze stanowiska, a jego miejsce zajął minister Reichswehry Kurt von Schleicher. Spadek liczby głosów na nazistów do 33 procent doprowadził do obaw w szeregach partii nazistowskiej o utrzymanie ich popularności, a Hitler stał się skłonny do pewnego rodzaju układu z Hindenburgiem. 30 stycznia 1933 r. Hindenburg zgodził się na mianowanie Hitlera kanclerzem i wicekanclerzem von Papena. Zamierzając wtrącić Hitlerowi większości nie-nazistowskich ministrów, von Papen miał nadzieję, że uda mu się przejąć kontrolę nad rządem. Naziści kontrolowali jednak kilka ważnych placówek, takich jak ministerstwa spraw wewnętrznych Rzeszy i Prus. Po pożarze budynku Reichstagu w lutym 1933 r. Hitler naciskał na Reichstag, aby przyjął ustawę upoważniającą przyznającą mu pełną władzę dyktatorską. Po tym akcie nastąpiło zniesienie swobód obywatelskich, zakaz działalności partii politycznych, nazistowska kontrola prasy i osadzanie przeciwników politycznych w obozach koncentracyjnych. W sierpniu 1934 r., po śmierci prezydenta Hindenburga, Hitler połączył urząd prezydenta i kanclerza i został Führerem. Choć republika była faktycznie martwa od ponad roku, akt ten sfinalizował jej rozwiązanie.

Ralaimongo, Jean

(1884–1942) Działacz madagaskarski

W 1898 roku Francuzi postanowili zinterpretować „traktat o przyjaźni” podpisany z ostatnią królową Madagaskaru jako zaproszenie do przekształcenia Madagaskaru w protektorat. Nie wszyscy na wyspie sprzeciwiali się zmianom, zwłaszcza jeśli, jak w przypadku przyszłego nacjonalisty i socjalisty Jeana Ralaimongo, zostali oni sprzedani w niewolę i wypuszczeni dopiero po zniesieniu niewolnictwa

dokonanym przez Francuzów. Wielu tęskniło za rewolucyjnymi zmianami w tradycyjnie sztywnej hierarchii, która budowała społeczeństwo Madagaskaru. Ralaimongo entuzjastycznie przyjął ideały francuskiej republiki i chciał, aby stały się one praktyką na Madagaskarze. W epoce przed I wojną światową większość intelektualistów optymistycznie oczekiwała, że pod egidą Francji będą mieli szansę na osiągnięcie niepodległości i cywilizacji. Ruch oporu Sadiavahe (1915–17) skupiał swoich zwolenników niemal wyłącznie z szeregów chłopstwa w południowo-zachodniej części wyspy, a ich problemy ekonomiczne były spowodowane zarówno pogodą, jak i nałożonym przez Francuzów podatkiem od bydła. Wielu Madagaskarczyków zdecydowało się wstąpić do armii francuskiej podczas I wojny światowej. W zamian za służbę otrzymali możliwość edukacji w metropolii i obywatelstwo francuskie. Ralaimongo pozostał we Francji do 1922 r., kiedy to spotkał różnych europejskich radykałów i przyszłych przywódców nacjonalistycznych z francuskich kolonii w Azji i Afryce. Wraz ze swoim współlokatorem, człowiekiem znanym później jako Ho Chi Minh, Ralaimongo uczestniczył w przełomowych spotkaniach związanych z utworzeniem Francuskiej Partii Komunistycznej. Współpracowali także przy produkcji gazety mającej na celu podniesienie świadomości politycznej wśród narodów kolonialnych. Ci, którzy pozostali na Madagaskarze podczas I wojny światowej, przeżyli incydent, który pokazał, że Francuzi chcą zachować kontrolę nad wyspą. Po wielokrotnych pogłoskach o buncie zaplanowanym na koniec 1915 r. administracja zarządziła 12 grudnia serię aresztowań. Procesy sądowe szybko się zakończyły. Aresztowani należeli do VVS (Vy Vato Sakelika, mniej więcej Iron Stone Network), grupy, która zaczęła artykułować intelektualny nacjonalizm i starała się przygotować swoich rodaków na odległy dzień, kiedy będą mogli przejąć kontrolę nad własnymi sprawami. Większość skazanych za związki z VVS stanowiła młodzież z niższej klasy średniej z różnych grup etnicznych, chociaż przywódcami tej grupy byli na ogół studenci uczelni medycznych, pracownicy umysłowi i nauczyciele. Wkrótce po aferze VVS i zakończeniu I wojny światowej Francja przyznała Madagaskarowi stopień rządu reprezentatywnego. Weterani wojenni, którzy powrócili na wyspę, przywieźli ze sobą radykalne idee i wzmożone poczucie nacjonalizmu. W latach dwudziestych przywódcy trzymali się strategii stosowanej przez innych afrykańskich nacjonalistów okresu międzywojennego: żądali zwiększenia samorządności i rozszerzenia europejskich praw obywatelskich, ale nie całkowitej autonomii. Ralaimongo rozpoczął swoją agitację z bazy w Diego Suarez. Domagali się utworzenia rady generalnej posiadającej realne uprawnienia i składającej się ze znacznej części członków z Madagaskaru, a także zniesienia rządu generalnego i reprezentacji we francuskim parlamencie. Dzięki wsparciu finansowemu członków społeczności biznesowej Ralaimongo zjednoczył w jednym ruchu byłych członków VVS, francuskich socjalistów i malgaskich przywódców związkowych. Od 1927 r. grupa wydawała dwie gazety: L'Opinion (w Diego Suárez [obecnie Antsiranana]) i L'Aurore Malagache (w Tananarivo). Pierwsza masowa demonstracja miała miejsce 19 maja 1929 r., po tym jak francuski gubernator generalny odmówił przyjęcia Malgasza w celu omówienia niedawnej Pétition des Indigènes, w której przedstawiono żądania nacjonalistów. Niepokoje oznaczały istnienie embrionalnego poczucia narodowości. Niewiele się jednak zmieniło, a administracja nie posłuchała zaleceń. W odpowiedzi na tę bierność nacjonałiści stali się bardziej radykalni w swoich żądaniach. Ralaimongo, zesłany do Port Beigé, zaczął opowiadać się za chłopskim oporem, wzorując się na modelu spopularyzowanym przez Mohandasa K. Gandhiego. W 1931 roku po raz pierwszy zasugerował, że Madagaskar powinien całkowicie zerwać z Francją. Po 1935 r. pojawiły się nowe grupy i bardziej wyraźnie nacjonalistyczna, niepodległościowa prasa periodyczna. Jednak pod koniec lat trzydziestych XX wieku ruch nacjonalistyczny stracił wiele ze swojego impetu, gdy skutki światowego Wielkiego Kryzysu spowodowały wycofanie wsparcia finansowego przez handlowców. Wielu Malgaszów z klasy średniej po prostu wolało korzyści, jakie odniosą jako obywatele francuscy, od niepewności co do niepodległości. Mutacje we francuskiej polityce i polityce zagranicznej wywołane II wojną światową stworzyły nową sytuację dla kolonii takich jak Madagaskar. Administracja postanowiła uwzględnić apele o samorządność. Na początek Madagaskar wybrał dwóch przedstawicieli do Zgromadzenia

Ustawodawczego w Paryżu. Zarówno francuscy osadnicy, jak i Madagaskar mieli własne kolegia elektorów, co aktywnie krytykowali przedstawiciele Madagaskaru. Po przybyciu do Paryża ci dwaj mężczyźni, Joseph Raseta i Joseph Ravoahangy, wraz z mieszkającym w Paryżu pisarzem Jacquesem Rabemananjara, założyli Demokratyczny Ruch na rzecz Restauracji Madagaskaru (znany pod francuskim akronimem MDRM). Ta partia polityczna skupiała około 300 000 członków z różnych grup etnicznych i społecznych. Raseta i Ravoahangy odrzucili jakąkolwiek tożsamość Madagaskaru inną niż suwerenne państwo narodowe, dlatego nie poparli włączenia tego terytorium do unii francuskiej. Wybory prowincjonalne w 1946 r. przywróciły znaczną większość MDRM w zgromadzeniach przedstawicielskich prowincji i kraju. Te reformy polityczne w niewielkim stopniu przyczyniły się do złagodzenia różnych przyczyn napięć, które wywołały bunt w 1947 r. Razem powrót żołnierzy, którzy walczyli po stronie Francji podczas II wojny światowej, niedobory żywności, skandale gospodarcze i spory etniczne przyczyniły się do pogorszenia stosunków z administracją francuską. Nacjonalistom, którzy 20 marca 1947 r. rzucili wyzwanie francuskiemu rządowi, udało się zdobyć poparcie około jednej trzeciej wyspy, zanim nadeszły posiłki z Francji. Francuzi zdelegalizowali MDRM, pomimo jej zapewnień o niewinności, a sądy wojskowe nakazały egzekucję 20 przywódców wojskowych buntu. Procesy innych osób biorących udział w powstaniu zakończyły się wyrokami skazującymi i karami pozbawienia wolności lub śmierci od 5 000 do 6 000 osób. Niepodległość Madagaskaru pozostała do zdobycia.

Reparacje, I wojna światowa

Ponieważ Woodrow Wilson odrzucił odszkodowania, zwycięzcy I wojny światowej zażądali zadośćuczynienia za szkody cywilne wyrządzone przez przegranych, rzekomo w celu zmniejszenia kosztów odbudowy. Wszystkie traktaty napisane w Paryżu w 1920 r. zawierały klauzule dotyczące reparacji, chociaż tylko Niemcy mogły zapłacić znaczną kwotę. Podstawę prawną stanowił art. 231 traktatu wersalskiego z Niemcami, ograniczony art. 232 i podobnymi klauzulami traktatów austriackiego i węgierskiego. Tylko Niemcy uznali to za klauzulę winy wojennej. W Paryżu reparacje rozciągnięto tak, aby obejmowały emerytury wojenne, aby umożliwić Wielkiej Brytanii i jej imperium zdobycie udziału. Ponieważ suma ustalona w 1921 r. opierała się na szacunkach dotyczących zdolności płatniczych Niemiec, w ten sposób zwiększono udział Wielkiej Brytanii, a nie całość. Niemcy miały zapłacić 20 miliardów (miliardów amerykańskich) marek w złocie (5 miliardów dolarów) do maja 1921 roku. W międzyczasie zwycięzcy mieli ocenić roszczenia odszkodowawcze i ustalić całkowitą kwotę. Rzeczywiste płatności niemieckie do maja 1921 r., głównie w formie kredytów na majątek państwowy na przekazanych terytoriach i ratownictwo z pola bitwy, zostały przez aliantów celowo zawyżone na 8 miliardów, co nie pokrywało wcześniejszych opłat, w tym aprowizacji Niemiec. Całkowita kwota ustalona w kwietniu i maju 1921 r. wynosiła rzekomo 132 miliardy marek w złocie, ale w rzeczywistości wynosiła 50 miliardów, włączając nieuregulowane saldo płatności tymczasowej. Liczby zawsze były mylnie zawyżone, więc zwycięzcy politycy mogli pochwalić się wielkimi osiągnięciami, a niemieccy politycy mogli wywołać oburzenie. Ustalono harmonogram ciągłych płatności w gotówce i naturze (głównie węgiel i drewno), ale wkrótce został on praktycznie zawieszony, ponieważ Niemcy twierdziły, że nie są w stanie zapłacić. Po wojnie dominowały walki o reparacje. Gdyby zwycięzcy musieli zapłacić ogromne koszty odbudowy, a także krajowe i zagraniczne długi wojenne, podczas gdy Niemcy, które nie miały zagranicznego długu wojennego i wykorzeniły swój dług krajowy poprzez inflację, nie zapłaciłyby nic, Niemcy byłyby zwycięzcą. Berlin starał się zmienić werdykt wojskowy, płacąc niewiele i influując swoją walutę, obwiniając inflację za reparacje. Powtarzające się opóźnienia Niemiec w dostawach węgla doprowadziły do okrążenia Ruhry w 1923 r., co zmusiło Niemcy do honorowania traktatu. Francja wygrała tę bitwę, ale przegrała wojnę, ponieważ w 1924 r. pod naciskiem Wielkiej Brytanii w planie Dawesa zmniejszono wypłatę reparacji i całość, która zapewniła Niemcom dużą pożyczkę i powoli rosnące płatności. Kiedy stały się one uciążliwe, Niemcy uzyskały kolejną obniżkę i pożyczkę w ramach Planu Younga z 1929 roku. Po triumfie wyborczym Adolfa Hitlera we wrześniu 1930

r. obca, liberalna i żydowska stolica uciekła z Niemiec, powodując rozprzestrzeniający się kryzys gospodarczy, który doprowadził w lipcu 1931 r. do rocznego moratorium Hoovera na wszystkie długi międzyrządowe. Po jego wygaśnięciu porozumienie z Lozanny z lipca 1932 r. skutecznie zakończyło reparacje, nie mówiąc o tym. Ogółem Niemcy zapłacili około 21,5 miliarda marek w złocie, głównie w naturze. Pożyczano głównie gotówkę, a pożyczki Dawes and Young były niespłacane i spłacane dopiero w 1995 r. Reparacji nie można było uzyskać bez współpracy Niemiec, która nie była możliwa. Ze wszystkich bitew Niemiec o ucieczkę od traktatu wersalskiego ta o reparacje była najbardziej długotrwała, zaciekała i wyniszczająca.

Rodezja, Północna i Południowa (przed 1950 r.)

W 1911 roku z połączenia Rodezji Północno-Zachodniej i Rodezji Północno-Wschodniej utworzono Rodezję Północną, bogaty protektorat Wielkiej Brytanii z granicami mniej więcej odpowiadającymi współczesnej Zambii. Oba te obszary znajdowały się pod kontrolą Brytyjskiej Kompanii Południowej Afryki, która nabyła te tereny w 1899 roku na mocy przywileju królewskiego. Dało to firmie pełną kontrolę administracyjną nad tak zwanymi Rodezją Południową i Beczuaną Północną. Choć statut zapewnił firmie władzę na południu, wkrótce rozszerzyła się ona na północ, rozszerzając swoją działalność przez rzekę Zambezi na teren, który ostatecznie stał się Rodezją Północną. Nazwa obszaru wywodzi się od imienia Cecila Johna Rhodesa, znanego budowniczego imperium brytyjskiego i najbardziej wpływowej postaci w europejskiej ekspansji na południową Afrykę. Rhodes zyskał wpływy dla Brytyjczyków na tym obszarze dzięki negocjacom z lokalnymi wodzami ds. praw do minerałów w 1888 r. Negocjacje te, choć wątpliwe pod względem uczciwości wobec rdzennej ludności, były tak skuteczne, że później w tym samym roku ogłoszono Rodezję Północną i Południową częścią brytyjskiej strefy wpływów. Rodezja Południowa została formalnie zaanektowana i uzyskała samorząd w 1923 r. Rodezja Północna pozostawała pod całkowitą kontrolą administracyjną i legislacyjną Brytyjskiej Kompanii Południowej Afryki aż do tego samego roku, kiedy to firma oddała wszystkie swoje budynki, aktywa, grunty i inne prawa monopolistyczne oprócz praw do minerałów w zamian za płatność gotówką od rządu brytyjskiego. Tym samym Rodezja Północna stała się brytyjskim protektoratem, a w 1924 roku powołano rady wykonawcze i ustawodawcze oraz urząd gubernatora Rodezji Północnej. Widząc sytuację białej populacji w pobliskiej Republice Południowej Afryki, Biuro Kolonialne promowało imigrację białych osadników na ten obszar, rezerwując ogromne połacie najlepszych pól uprawnych zabranych z ważnych obszarów plemiennych. To zawłaszczenie ziemi kolidowało z prawami do ziemi miejscowej ludności, która nie miała z czego korzystać narzekając na sytuację. Wybuch II wojny światowej sprawił, że Rodezja Północna odegrała ważną rolę dla Brytyjczyków. Zaraz po rozpoczęciu wojny obywatele Rodezji Północnej zgłosili się do walki po stronie armii brytyjskiej zarówno na teatrze europejskim, jak i afrykańskim. Co równie ważne, ogromne zasoby miedzi Rodezji zostały wykorzystane do wytworzenia amunicji niezbędnej dla brytyjskiego wysiłku wojennego. To rozpaczliwe zapotrzebowanie na miedź spowodowało wzrost cen materiału, co uratowało upadającą gospodarkę Rodezji. Rodezję Północną rozważano jako możliwą lokalizację osiedlenia się europejskich Żydów uciekających przed represjami politycznymi ze strony reżimu nazistowskiego w Niemczech, szczególnie po Nocy Kryształowej – masowym pogromie antysemickim rozpoczętym przez organizacje faszystowskie 9 listopada 1938 r. Po wojnie Rodezja Północna podjęła kroki w kierunku demokratyzacji, ustanawiając Afrykańską Radę Przedstawicieli w 1946 r. Ponownie podążając za przykładem Południa Afryka, biali osadnicy z Rodezji sprzeciwiali się jakiegokolwiek polityce, która pozwoliłaby większej populacji Afryki uzyskać większą reprezentację w procesie politycznym lub lepszy dostęp do edukacji. Większość białej populacji nalegała na połączenie z zamożniejszą Rodezją Południową. Pomimo silnego sprzeciwu białej ludności, w 1948 r. dwóch afrykańskich członków zostało powołanych do Rady Legislacyjnej Rodezji Północnej, co stanowiło pierwszy krok w kierunku uwłaszczenia ludności tubylczej. Rodezja Północna stała się niepodległym państwem Zambią 24 października 1964 roku.

Obszar znany jako Rodezja Południowa odpowiada mniej więcej współczesnemu Zimbabwe. Po podziale w 1923 r. Rodezja Południowa stała się znana po prostu jako Rodezja. Wcześniej, w 1922 r., prawie 30 000 białych osadników w Rodezji Południowej głosowało za tym, aby obszar ten stał się samorządny, a nie zintegrowany z Unią Południowej Afryki. Wkrótce po aneksji przez rząd brytyjski w 1923 r. Rodezja Południowa stała się samorządną kolonią. Podobnie jak w przypadku Rodezji Północnej, prawo do głosowania było powiązane przede wszystkim z kwalifikacjami majątkowymi. Chociaż do zgromadzenia wybrano kilku czarnych Afrykanów, w legislaturze przeważali biali. W 1930 roku uchwalono ustawę o gruntach Rodezji Południowej, wykluczającą czarnych Afrykanów z posiadania najlepszych pól uprawnych i tworzącą sytuację podobną do tej, jakiej doświadczyli w tym samym czasie rdzenni mieszkańcy Republiki Południowej Afryki. Cztery lata później prawo pracy wykluczające czarnych. Wprowadzono zakaz podejmowania przez Afrykanów zawodów i zawodów wykwalifikowanych. Dodatkowe ówczesne ustawodawstwo w dalszym ciągu dyskryminowało rdzenną ludność. Ludność tubylcza cierpiała z powodu powtarzającego się zmniejszania się przeznaczonych dla niej obszarów, ciągłej konfiskaty najlepszych, najbardziej uprawnych gruntów i ciągłego wykluczenia ze wszelkich zawodów wymagających określonych umiejętności. Edukacją były zazwyczaj szkoły prywatne przeznaczone dla mniejszości białej, a edukację rdzennych Afrykanów zdegradowano do zadań misjonarzy. Jednak wraz z wybuchem II wojny światowej warunki społeczne w Rodezji Południowej zostały zmuszone do zmiany. Podczas wojny wielu młodych białych mężczyzn zaciągnęło się do armii brytyjskiej; oznaczało to, że czarni tubylcy z Afryki musieli obsadzić wolne miejsca pracy, aby zapobiec całkowitemu załamaniu gospodarki. To przede wszystkim zaczęło wzmocniać pozycję tubylców. Czarna ludność Rodezji Południowej nie była niereprezentowana w legislaturze, ale była znacznie niedostatecznie reprezentowana. W rodzimej społeczności zaczęło narastać niezadowolenie z lokalnej sytuacji politycznej, a wiele organizacji społecznych i politycznych opowiadających się za żądaniami miejscowej czarnej ludności skończyło się. Po wojnie Brytyjski Urząd Kolonialny próbował załagodzić sytuację zmianami w konstytucji, zwiększając liczebność elektoratu i przyznając reprezentację polityczną większości afrykańskiej. Naturalnie potężna mniejszość biała sprzeciwiła się tym posunięciom, wierząc, że Biuro Kolonialne nie ma żadnej władzy; Rodezja Południowa była samorządna od 1924 r. Pozycję tę wzmocnił powrót białych żołnierzy z Rodezji po zakończeniu wojny; weterani chcieli powrotu do pracy, a sytuacja ta pozwoliła środowisku na odsunięcie na bok skarg czarnej ludności Afryki i zaostrzenie polityki rasowej, która bardzo przypominała politykę sąsiedniej Republiki Południowej Afryki. Rodezja Południowa pozostawała stosunkowo spokojna jak na standardy afrykańskie aż do lat sześćdziesiątych XX wieku.

Rommel, Erwin

(1891–1944) niemiecki generał

Urodzony w 1891 roku w rodzinie mieszczańskiej bez doświadczenia wojskowego Erwin Rommel stał się jednym z najbardziej odznaczonych i starszych generałów armii niemieckiej podczas II wojny światowej. Najbardziej znany jest z dowodzenia niemieckim Afrika Korps w latach 1941–1943. W tym okresie okazał się na tyle kompetentnym dowódcą, że Brytyjczycy nadali mu przydomek „Lis Pustyni”. Rommel po raz pierwszy wyróżnił się jako dowódca w szeregu misji bojowych podczas I wojny światowej we Francji, Włoszech i Rumunii. Za swoje wyjątkowe zdolności wojskowe został odznaczony dwoma Żelaznymi Krzyżami i stał się najmłodszym laureatem Pour le Merite, najwyższego odznaczenia wojskowego Niemiec. Po wojnie był instruktorem w Drezdeńskiej Szkole Piechoty od 1929 do 1933 i w Poczdamskiej Akademii Wojennej od 1935 do 1938. W 1937 napisał także dobrze przyjęty podręcznik z teorii wojskowości pt. *Taktyka piechoty*. Uwagę Adolfa Hitlera przykuła taktyka piechoty. Następnie Rommel został awansowany do stopnia pułkownika i objął dowództwo sił paramilitarnych Hitlerjugend, a później batalionu ochroniarzy Hitlera w latach 1939–40. Będąc już generałem-majorem,

Rommel objął w lutym 1940 roku dowództwo nad niemiecką 7. Dywizją Pancerną i 10 maja poprowadził swoją nową jednostkę na wojnę z Francją. Pomimo braku wcześniejszego doświadczenia w walce pancernej, Rommel wykazywał się niesamowitym instynktem koordynowania dużych i szybkich działań. poruszające się formacje pancerne. W atakach blitzkriegu przewyższył swoich bardziej doświadczonych kolegów. W ciągu sześciotygodniowej kampanii jednostka Rommla zdobyła ponad 450 czołgów i ponad 100 000 jeńców alianckich. Próbując odciążać obleżone jednostki włoskie walczące w Afryce Północnej, Hitler ponownie awansował Rommla i w styczniu 1941 r. przyznał mu nowe dowództwo. Rommel wylądował w Libii z dwiema dywizjami, które miały stanowić podstawę Korpusu Afrykańskiego (Afrika Korps). Naruszając rozkazy naczelnego dowództwa Wehrmachtu dotyczące konsolidacji nowych jednostek, w marcu zaatakował siły brytyjskie w Afryce Północnej i wytrącił je z równowagi, co pozwoliło mu odbić całą Cyrenajkę z wyjątkiem Tobruku. Awansowany do stopnia generała latem 1941 roku, Rommel i jego Grupa Pancerna Afryka odpierali brytyjskie kontrataki, aż w końcu został zmuszony do wycofania się w listopadzie. Po otrzymaniu nowych dostaw i posiłków rozpoczął serię ofensyw przeciwko Brytyjczykom, kończąc się bitwami pod Gazalą, dzięki którym odzyskał cały utracony teren i zdobył Tobruk. W uznaniu zasług, 22 czerwca 1942 roku ponownie awansowany na feldmarszałka. Grupa pancerna Rommla została pokonana przez Brytyjczyków w pierwszej bitwie pod El Alamein w lipcu, ponownie pokonana przez brytyjskiego generała Bernarda Montgomery'ego pod Alam Halfa we wrześniu i zniszczona w drugiej bitwie pod El Alamein w październiku. W obliczu kompetentnych i znacznie lepiej zaopatrzonych żołnierzy aliantów, siły Rommla miały trudności przez niedobory paliwa i jego własne wyniszczające problemy zdrowotne. Pomimo tego, że w lutym 1943 roku Rommel odniósł znaczące zwycięstwo nad 2. Korpusem Armii Stanów Zjednoczonych w bitwie na przełęczy Kasserine, kampania Rommla w Afryce zakończyła się ostatecznie porażką. Wbrew rozkazom Hitlera zorganizował uporządkowany odwrót z Afryki Północnej. Na przedłużonym zwolnieniu lekarskim poleciał do Niemiec, pozostawiając wielu swoich podwładnych wziętych do niewoli przez aliantów. Po zwycięstwie aliantów w Afryce Północnej Rommel został w sierpniu 1943 roku mianowany głównodowodzącym niemieckiej Grupy Armii B i otrzymał zadanie planowania operacji w północnych Włoszech. Kiedy Rommelowi nie udało się obronić Sycylii ani kontynentu włoskiego przed inwazją aliantów, Hitler rozkazał mu w listopadzie 1943 roku udać się do Francji, aby zorganizował obronę tego kraju przed dalszą inwazją aliantów. Rozpoczął tam szeroko zakrojone prace budowlane mające na celu wzmocnienie muru atlantyckiego, w szczególności poprzez własny innowacyjny projekt przeszkód plażowych, zwanych „szparagami Rommla”. Ponadto nakazał ustawienie tysięcy pułapek na czołgi i innych przeszkód na plażach i na terenach wiejskich oraz położenie milionów min. Rommel nie zgodził się ze strategią swojego przełożonego, generała Rundstedta, dotyczącą obrony Francji. Rundstedt uważał, że duża część armii niemieckiej powinna być trzymana w rezerwie, aby zapewnić elastyczny sposób wzmocnienia jednostek na linii frontu i załatania luk powstałych przez aliantów, podczas gdy Rommel argumentował, że niemieckie jednostki czołgów powinny zostać rozmieszczone tuż przy plażach, aby natychmiast odeprzeć siły inwazyjne aliantów. Ten pierwszy zwyciężył, ale po inwazji aliantów na Normandię w dniu D, obaj na próżno walczyli o powstrzymanie natarcia aliantów przez Francję w kierunku Niemiec. Rommel został ciężko ranny 17 lipca 1944 r., kiedy myśliwiec RAF-u ostrzelał jego samochód sztabowy. Był także zamieszany w nieudany zamach na Hitlera 20 lipca. Śledczy odkryli liczne powiązania między Rommlem a spiskiem, w tym głębokie zaangażowanie wielu jego najbliższych współpracowników. Zaproponowano mu do wyboru truciznę lub długi proces pokazowy i obietnicę odwetu na rodzinie. Jak można się było spodziewać, przyjął pierwszy sposób działania 14 października 1944 r.

Roosevelta, Eleonora

(1884–1962) Pierwsza dama Ameryki

Anna Eleanor Roosevelt była żoną Franklina D. Roosevelta i pierwszą damą Stanów Zjednoczonych od 1933 do 1945, stając się dyplomatą Organizacji Narodów Zjednoczonych i główną osobistością polityczną. Urodziła się 11 października 1884 roku w Nowym Jorku jako córka Elliotta i Anny Hall Rooseveltów oraz siostrzenica Theodore'a Roosevelta, który został 26. prezydentem Stanów Zjednoczonych. Oboje jej rodzice zmarli, gdy była młoda – matka, gdy miała osiem lat, a ojciec, gdy miała dziewięć lat, w wyniku czego wychowywała się pod opieką krewnych, szybko stając się ulubioną siostrzenicą Theodore'a Roosevelta. Było to dzieciństwo zamożnej dziewczynki, w której szybko rozwinęła się świadomość społeczna i zapał do pomocy w dziełach charytatywnych. Kształciła się w Allenswood pod Londynem w Anglii, a później opisała trzy lata, które tam spędziła, jako najszcześniejsze w swoim życiu. W 1902 roku wróciła do Nowego Jorku, a trzy lata później, 17 marca 1905 roku, wyszła za mąż za dalekiego kuzyna, Franklina Delano Roosevelta. Mieli mieć sześcioro dzieci: Annę Eleonor, urodzoną w 1906 r.; Jakuba, urodzonego w 1907 r.; Franklina Delano Jr., urodzonego w 1909 r. (zmarł w wieku siedmiu i pół miesiąca); Elliota, urodzonego w 1910 r.; Franklina Delano Jr., urodzonego w 1914 r.; i Johna Aspinwalla, urodzonego w 1916 r. Jeszcze przed ślubem Eleanor Roosevelt zajmowała się działalnością charytatywną i wolontariatem i łatwo przystosowała się do towarzyszenia mężowi w jego wejściu do polityki. Rodzina przeniosiła się do Albany po tym, jak Franklin zdobył miejsce w senacie Nowego Jorku w 1911 r., a dwa lata później przeniosiła się do Waszyngtonu, gdzie został mianowany zastępcą sekretarza marynarki wojennej. Podczas I wojny światowej Eleanor pracowała w stołówce Czerwonego Krzyża dla Stowarzyszenia Pomocy Korpusowi Marynarki Wojennej. Szczególnie traumatyczny moment nastąpił w 1918 roku, kiedy Eleonora odkryła, że jej mąż miał romans z jej sekretarką społeczną, Lucy Mercer. Zaproponowała rozwód, który on odrzucił, obiecując zakończyć romans. Oboje pozostali małżeństwem, ale ich relacje były bardzo napięte. W 1921 roku Franklin Roosevelt zachorował na poliomyelitis i wydawało się, że jego kariera polityczna dobiegła końca. Jednak Eleanor stanęła przy nim i stopniowo oboje zaczęli aktywnie angażować się w politykę oddolną, a Eleanor odgrywała główną rolę w Partii Demokratycznej w stanie Nowy Jork. Kiedy w 1929 roku Franklin został wybrany na gubernatora Nowego Jorku, Eleanor pozostała doświadczoną gospodynią polityczną, ale nadal prowadziła szkołę dla dziewcząt Todhunter na Manhattanie, którą niedawno kupiła wraz z dwójką przyjaciół. Eleonora uczyła w szkole i cieszyła się niezależnością od życia politycznego. Kiedy Franklin Roosevelt został wybrany na prezydenta, Eleanor stała się czołową orędowniczką spraw liberalnych, zwłaszcza praw kobiet i równych praw Afroamerykanów. Zorganizowała regularną konferencję prasową Białego Domu zarezerwowaną dla dziennikarek. To spowodowało, że wiele głównych gazet musiało zatrudniać korespondentki, jeśli tylko, jak niektórzy później przyznają, aby otrzymywać od niej wiadomości. Ponieważ Franklin był kaleką, Eleanor wielokrotnie podróżowała po Stanach Zjednoczonych pod jego nieobecność i była w stanie opowiedzieć mu o powodzeniu lub niepowodzeniu programów społecznych. Orędownictwo Eleanor Roosevelt na rzecz praw Afroamerykanów szybko stało się sławne w całym Stanach Zjednoczonych i za granicą. W 1939 roku Córki Rewolucji Amerykańskiej odmówiły występu w Constitution Hall Marian Anderson, afroamerykańskiej śpiewaczce operowej, więc Eleanor zrezygnowała z członkostwa w organizacji i zorganizowała koncert pod pomnikiem Lincolna, w którym wzięło udział 75 000 osób. Pewnego razu, gdy uczestniczyła w publicznym spotkaniu w Alabamie, w którym uczestniczyła publiczność segregowana rasowo, Eleonora siedziała na składanym krześle w środkowym przejściu. W 1945 roku zmarł Franklin Roosevelt, a jego następca Harry S. Truman, który nazwał Eleonorę „Pierwszą Damą Świata”, mianował ją delegatką do Organizacji Narodów Zjednoczonych, gdzie od 1946 roku pełniła funkcję przewodniczącej Komisji Praw Człowieka. aż do 1952 r., odgrywając główną rolę w opracowaniu, a następnie przyjęciu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 1948 r. W 1961 r. została mianowana przez prezydenta Johna F. Kennedy'ego na przewodniczącą Komisji ds. Statusu Kobiet i zaczęła wspierać poprawkę dotyczącą równych praw. Od 1945 roku Eleanor Roosevelt wielokrotnie podróżowała po świecie, odsłaniając w kwietniu 1948 roku pomnik Franklina Roosevelta na Grosvenor

Square w Londynie, odwiedzając Jugosławię i Związek Radziecki, a także większość krajów zachodnich. Eleanor Roosevelt zmarła 7 listopada 1962 roku na gruźlicę i została pochowana w Hyde Parku w Nowym Jorku, gdzie 17 lat wcześniej pochowano jej męża.

Roosevelt, Franklin Delano

(1882–1945) prezydent USA

Franklin Roosevelt, znany jako „FDR”, był 32 prezydentem Stanów Zjednoczonych (1933–45) i jedynym prezydentem wybieranym na ten urząd czterokrotnie. Poprowadził Stany Zjednoczone przez dwa główne kryzysy: Wielki Kryzys w latach trzydziestych XX wieku, a następnie II wojnę światową, podczas której Stany Zjednoczone wyłoniły się jako światowa potęga. Jego programy Nowego Ładu były wówczas niezwykle kontrowersyjne, a posunięcia Roosevelta, choć obecnie postrzegane jako postępowe i konieczne, po wprowadzeniu w życie spotkały się z ostrą krytyką. Franklin Roosevelt urodził się 30 stycznia 1882 roku w Hyde Parku w stanie Nowy Jork jako jedyne dziecko Jamesa i Sary Delano Rooseveltów. Rodzina była zamożna, ale dyskretna i spędzała większość czasu w swojej posiadłości w dolinie rzeki Hudson w stanie Nowy Jork lub podróżując po Europie. Jako chłopiec Franklin Roosevelt uczęszczał do Groton Preparatory School w Massachusetts, a w 1900 roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Harvarda, gdzie jego wyniki w nauce były przeciętne, ale zrobił duże wrażenie na scenie społecznej. Poznał także swojego piątego kuzyna Theodore'a Roosevelta, poślubiając siostrzenicę Teodora, Eleanor Roosevelt, 17 marca 1905 roku. To dzięki pracy swojej żony Franklin mógł przywrócić się sytuacji biednych w Nowym Jorku.

PROGRESYWNA REFORMA

Po ukończeniu studiów prawniczych na Uniwersytecie Columbia i zdaniu egzaminu adwokackiego w Nowym Jorku Roosevelt pracował jako urzędnik w firmach Carter, Ledyard i Milburn z Wall Street, ale w tym czasie zdecydował się zająć polityką. W 1910 roku Franklin Roosevelt został wybrany na senatora stanu w hrabstwie Dutchess w stanie Nowy Jork. Niedługo potem zwrócił na siebie uwagę całego kraju, sprzeciwiając się wyborowi kandydata do Senatu USA przez Tammany Hall, organizację Partii Demokratycznej Nowego Jorku. Wkrótce Roosevelt zaczął nawoływać do stopniowych reform i wspierał kandydaturę gubernatora New Jersey Woodrowa Wilsona na urząd prezydenta w 1912 roku. Kiedy Wilson został prezydentem, w marcu 1913 r. mianował Roosevelta zastępcą sekretarza marynarki wojennej. Wraz z wybuchem I wojny światowej w 1914 r. Roosevelt wspierał przeobrażanie Stanów Zjednoczonych, które przystąpiły do wojny w 1917 r. W 1918 r. odwiedził bazy morskie i pola bitew. Latem 1918 roku, po powrocie z ważnego tournée, Eleanor zdała sobie sprawę, że Franklin miał romans z Lucy Mercer, jej sekretarką społeczną. Franklin odrzucił rozwód zaproponowany przez Eleanor i zgodził się zakończyć romans i nie widzieć się więcej z Mercerem, ale 20 lat później miał złamać tę obietnicę. Chociaż małżeństwo trwało, Franklin i Eleanor nigdy więcej nie byli blisko siebie. Franklin Roosevelt wspierał członkostwo USA w Lidze Narodów i w 1920 r. został nominowany na wiceprezydenta Demokratów, startując na równi z Jamesem M. Coxem. Jednak Republikanie zwyciężyli przekonująco, a Roosevelt rozczarował się i rozpoczął działalność jako wiceprezes Fidelity and Deposit Company of Maryland. Wkrótce potem, podczas wakacji na wyspie Campobello w Nowym Brunzwicku w Kanadzie, Franklin Roosevelt odkrył, że ma polioomyelitis. Nastąpił paraliż, ale Roosevelt wierzył, że będzie mógł znowu chodzić, choć musiał wycofać się z aktywnej polityki. W 1924 r. pojawił się na Konwencji Demokratów wśród wiwatów, aby poprzeć nominację Alfreda E. Smitha na kandydata Demokratów na prezydenta. Roosevelt poparł drugą kandydaturę Smitha w 1928 r. i Smith namawiał Roosevelta, aby kandydował na stanowisko gubernatora Nowego Jorku, co Roosevelt zrobił, wygrywając, mimo że Nowy Jork głosował na Republikanów w wyborach prezydenckich tego samego dnia. Roosevelt nauczył się prowadzić kampanię, siedząc w swoim samochodzie i wkrótce zaczął

wielokrotnie pojawiać się publicznie, często trzymając jednego ze swoich synów, gdy dosłownie przeciągał się od zaręczyn do zaręczyn. Jako gubernator Nowego Jorku Roosevelt zyskał duże poparcie rolników, dla których udzielił ulg podatkowych. W 1930 r. zamienił swoją pierwotną większość 25 000 głosów na jedną z 725 000 głosów. Jego programy robót publicznych stawały się coraz bardziej popularne, gdy Wielki Kryzys zmuszał coraz więcej ludzi do odejścia z pracy. W 1931 roku założył Tymczasową Administrację Pomocy w Kryzysach, udzielając pomocy dla bezrobotnych nawet 10 procent wszystkich rodzin w Nowym Jorku. Popularność tego szybko uczyniła Roosevelta prawdopodobnym kandydatem w wyborach prezydenckich w 1932 roku. Wygrał wybory bez problemu, zdobywając 472 mandaty w Kolegium Elektorów, wobec 59 Hoovera i zdobywając 22 829 277 głosów w porównaniu z 15 761 254 na Hoovera. Miał także dobrą większość Demokratów zarówno w Senacie, jak i Izbie Reprezentantów. Między wyborami a inauguracją gospodarka znacznie się pogorszyła, produkcja przemysłowa osiągnęła 56 procent poziomu z 1929 r., a bezrobocie osiągnęło 13 milionów. W swoich pierwszych „stu dniach” starał się masowo pobudzić gospodarkę poprzez wydatki publiczne poprzez pomoc dla ubogich i inne reformy gospodarcze. Ogłosił dzień wolny od pracy, zamykając wszystkie banki do czasu, aż Kongres uchwalił przepisy mające na celu wsparcie systemu bankowego, który groził powszechnym zniszczeniem, powodując „run” na wiele banków. To przywróciło zaufanie społeczne do systemu bankowego, a Roosevelt wyjaśniał swoje działania w regularnych audycjach radiowych, które stały się znane jako „pogawędki przy kominku”. Roosevelt wprowadził w życie Ustawę o dostosowaniu rolnictwa (AAA) i Krajową ustawę o odnowie przemysłowej (NIRA). To pierwsze zaowocowało utworzeniem Administracji ds. Dostosowań Rolniczych, która pomogła w zapewnianiu dotacji do pszenicy, kukurydzy, bawełny i niektórych innych towarów w zamian za obniżony poziom produkcji. Podniosło to ceny tych towarów, a co za tym idzie, dochody drobnych rolników. Chociaż odniosło to natychmiastowy sukces, wielu krytyków uznało za niemoralne niszczenie pól uprawnych w czasie, gdy niektórzy ludzie odczuwali głód lub gdy za granicą panował głód. Jednak dopiero w 1941 r. dochody gospodarstw rolnych osiągnęły poziom z 1929 r. NIRA rozpoczęła programy robót publicznych, ale wiele z nich rozpoczynało się powoli, a Rooseveltowi zależało na tym, aby żaden z przyznanych im 3,3 miliarda dolarów nie został zmarnowany. Główną częścią tego przedsięwzięcia były władze Tennessee Valley Authority (TVA), które utworzyły ogromny projekt hydroelektrowni w celu poprawy kontroli przeciwpowodziowej i wytwarzania energii w dorzeczu rzeki Tennessee. Utworzono także Krajową Administrację ds. Odzyskiwania (NRA), która ustalała poziomy płacy minimalnej i gwarantowała pracownikom możliwość rokowań zbiorowych. Jednak w maju 1932 r. Sąd Najwyższy uznał je za nielegalne, co doprowadziło do zacieklej walki między administracją a Trybunałem. Początkowe programy Roosevelta były bardzo udane, ale jego chęć złagodzenia ich i ostrożność wobec krytyków widzących szybki wzrost zadłużenia kraju, pozwoliły jedynie złagodzić skutki kryzysu, zamiast go zakończyć. Jednak w listopadzie 1936 roku Roosevelt został wybrany ponownie, wygrywając wszystkie stany z wyjątkiem Maine i Vermont, zdobywając 27 752 648 głosów w porównaniu z 16 681 862 głosami na swojego przeciwnika, gubernatora Kansas Alfreda Landona.

SĄD NAJWYŻSZY

Widząc, że główny sprzeciw wobec programów Nowego Ładu był ze strony Sądu Najwyższego, Roosevelt przedstawił bardzo kontrowersyjny program mianowania innego nowego sędziego na każdego istniejącego sędziego w wieku 70 lat lub więcej. Ustawę tę odrzucono, ale Sąd Najwyższy był zdenerwowany i podtrzymał konstytucyjność ustawy o ubezpieczeniu społecznym i ustawy o krajowych stosunkach pracy (zwanej ustawą „Wagnera”). W 1937 r. Gospodarka ożywiła się, a Rooseveltowi udało się obciąć wydatki rządowe, aby stworzyć zrównoważony budżet. Jednakże, spowodowało to recesję i Roosevelt natychmiast zwiększył wydatki. Wybuch II wojny światowej zaczął przyćmiewać sytuację ostatniego roku drugiej kadencji Roosevelta na stanowisku prezydenta. Uznał

Związek Radziecki, poprawił stosunki z Ameryką Łacińską, ale nie zrobił nic, aby przeciwstawić się rosnącej potęgze Niemiec, Włoch i Japonii. Zatopienie przez tego ostatniego amerykańskiej kanonierki w grudniu 1937 r. doprowadziło do przeprosin Japonii, aby uniknąć wojny. W czerwcu 1940 r., kiedy Niemcy zajęli Francję, Roosevelt chciał pomóc Brytyjczykom „wszelką pomocą z wyjątkiem wojny”. Udało mu się wysłać do Wielkiej Brytanii 50 starych statków w zamian za bazy morskie. Większość ludzi w Stanach Zjednoczonych pozostała izolacjonistami, a wybory prezydenckie w 1940 r. toczyły się głównie w kwestiach wewnętrznych. Roosevelt postanowił zerwać z tradycją ustanowioną przez Jerzego Waszyngtona i został nominowany na trzecią kadencję – jego republikański przeciwnik Wendell L. Willkie również wspierał politykę Roosevelta wspierania Wielkiej Brytanii. Chociaż Roosevelt wygrał bez problemu, zdobywając 449 do 82 mandatów w Kolegium Elektorów i 27 313 945 do 22 347 744 w głosowaniu powszechnym, istniała wielka obawa, że Roosevelt wciągnie Stany Zjednoczone w wojnę. Napięcie wzrosło, gdy w marcu 1941 r. Roosevelt rozkazał marynarce wojennej ostrzelać niemieckie okręty podwodne, a w sierpniu 1941 roku spotkał się z brytyjskim premierem Winstonem Churchillem na pancerniku u wybrzeży Nowej Fundlandii w Kanadzie. W rezultacie powstała Karta Atlantycka. Bliskie osobiste zaufanie między obydwojma mężczyznami miało być podstawą wysiłku wojennego aliantów. Jednak to atak na Pearl Harbor 7 grudnia 1941 roku spowodował, że Stany Zjednoczone przystąpiły do wojny z Japonią i Niemcami. Ograniczając eksport do Japonii niektórych dostaw wojennych, Japończycy zasadniczo uważali, że jedynym wyjściem z impasu jest atak. Obecnie wydaje się akceptowane, że Roosevelt widział, że Japończycy zaatakują – USA. wywiad złamał japońskie szyfry, ale nie był pewien miejsca i czasu ataku. Bombardowanie Pearl Harbor „7 grudnia, w dniu, który pozostanie w hańbie”, zaskoczyło rząd USA i 8 grudnia Kongres na prośbę Roosevelta wypowiedział wojnę Japonii. Trzy dni później Niemcy i Włochy wypowiedziały wojnę Stanom Zjednoczonym, które były teraz zaangażowane w wojnę w Europie. Natychmiast rozpoczęto masowe programy produkcji wojennej, kończąc kryzys i widząc, jak potęga przemysłowa Stanów Zjednoczonych poświęciła się wysiłkom wojennym. Roosevelt spotykał się z Winstonem Churchillem i innymi przywódcami aliantów na różnych konferencjach, z których najsłynniejsze to Casablanca (styczeń 1943), Teheran (listopad 1943), Kair (listopad-grudzień 1943) i Jałta (luty 1945). Roosevelt widział, że pokój w powojennym świecie będzie zależał od przyjaznych stosunków ze Związkiem Radzieckim, w wyniku czego powstał silny, ale krótkotrwały sojusz. Jednak w tym czasie Roosevelt był coraz bardziej chory. Pokonał gubernatora Nowego Jorku Thomasa Deweya w wyborach prezydenckich w 1944 r., a Roosevelt kandydował po raz czwarty. Bez problemu wygrał Kolegium Elektorów, zdobywając 432 głosów przeciwko 99 Deweyowi i 25 612 916 do 22 017 929 głosów dla Republikanów. Po powrocie z Jałty Roosevelt był zmuszony wygłosić przemówienie przed Kongresem, siedząc. Na początku kwietnia udał się do Warm Springs w stanie Georgia, aby odpocząć i 12 kwietnia 1945 r., siedząc do portretu, doznał rozległego krwotoku mózgowego; wkrótce potem zmarł.

Roosevelt, Teodor

(1858–1919) prezydent USA

Teddy Roosevelt, jedyny XX-wieczny prezydent wyrzeźbiony w Mount Rushmore, zamienił tę prezydenturę w swoją „ambonę tyrańską”, znacząco rozszerzającą federalną władzę wykonawczą. Będąc postępowym republikaninem, wykorzystał swoją popularność do zapoczątkowania nowoczesnego ruchu na rzecz ochrony przyrody, budowy Kanału Panamskiego i pośrednictwa w traktacie podczas wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905, za co otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Teddy, drugie dziecko w starej holenderskiej rodzinie w Nowym Jorku, cierpiał na astmę i był wyjątkowo krótkowzroczny. Odpowiedzią był forsowny program ćwiczeń obejmujący polowanie i hodowlę w Dakocie. Legendarny triumf nad złym stanem zdrowia ukształtował jego energiczną męskość na całe życie. Roosevelt, wyróżniający się na Uniwersytecie Harvarda, studiował prawo, ale wkrótce zajął się polityką. Rok po

ślubie z Alice Lee zuchwały młody republikanin został wybrany do zgromadzenia nowojorskiego i wstąpił do Gwardii Narodowej. Pogrążony w depresji po śmierci matki i żony tego samego dnia w 1884 roku, Roosevelt poświęcił czas na napisanie dobrze przyjętej historii wojny 1812 roku, a następnie, jako komisarz nowej Służby Cywilnej Stanów Zjednoczonych, zdobył nominacje od prezydentów obu stron. Wkrótce szczęśliwie ożenił się ponownie z przyjaciółką z dzieciństwa Edith Carrow, Roosevelt ponownie nawiązał kontakt ze swoją bazą polityczną jako komisarz policji w Nowym Jorku, ale szybko wrócił do Waszyngtonu jako zastępca sekretarza marynarki wojennej w pierwszej administracji Williama McKinleya. Gdy w 1898 r. wybuchła wojna hiszpańsko-amerykańska, Roosevelt, już zadeklarowany imperialista, opuścił stanowisko w marynarce wojennej, aby zebrać 1000 bojowników dla swojej 1. Ochotniczej Kawalerii. Ci „Rough Riders” wygrali kluczową bitwę na kubańskim wzgórzu San Juan, gdzie podpułkownik Roosevelt odniósł lekkie rany, ale stał się narodową gwiazdą tej „wspaniałej małej wojny”. Kilka miesięcy później Roosevelt ledwo zdobył stanowisko gubernatora Nowego Jorku. Gdy zbliżała się kampania reelekcyjna McKinleya, polityczni wrogowie stanu z radością zaproponowali awans Roosevelta na nieszkodliwe stanowisko wiceprezydenta. Mark Hanna, strateg McKinleya, uważał Roosevelta za „szaleńca”, ale niechętnie się z tym zgodził. We wrześniu 1901 roku McKinley został zastrzelony przez anarchistę Leona Czolgosza na Wystawie Panamerykańskiej w Buffalo. Kiedy 14 września zmarł, Roosevelt został 26 prezydentem i najmłodszym w historii (42 lata). „TR” wkrótce odcisnął swoje piętno na prezydenturze. W październiku tego samego roku zaprosił afroamerykańskiego przywódcę Bookera T. Washingtona na obiad do Białego Domu, wywołując burzę protestów. Roosevelt w obliczu strajku węglowego w 1902 r. przeszedł do historii pracy, nalegając, aby właściciele i pracownicy kopalni negocjowali. Po tajnym przejęciu terytorium Kanału Panamskiego przedstawił wnioski Roosevelta, ponownie przedstawiając Doktrynę Monroe z 1823 r., aby uzasadnić interwencję wojskową na półkuli. Promując „kwadratowy układ” dla wszystkich Amerykanów, Roosevelt z łatwością wygrał swoją kadencję w 1904 r. Głosował na niego nawet kuzyn Demokratów Franklin Delano Roosevelt, mąż siostrzenicy Teddy’ego, Eleanor. Roosevelt utworzył Państwową Służbę Leśną i umieścił 230 milionów akrów, w tym Wielki Kanion, pod ochroną federalną. W 1906 roku podpisał przełomową ustawę o czystej żywności i lekach. Uznany za pogromcę zaufania Roosevelt wykorzystał długo ignorowaną ustawę antymonopolową Shermana, aby powstrzymać nieuczciwe praktyki biznesowe, ale historycy wciąż spierają się, czy skutecznie poprowadził wielki biznes do porządku. Rozczarowany swoim starannie wybranym następcą, Williamem Howardem Taftem, Roosevelt starał się o nominację Republikanów w 1912 roku, tworząc własną Partię Postępu (Bull Moose), gdy został odrzucony. Roosevelt wyprzedził Tafta, zdobywając rekord partii trzeciej wynoszący 88 głosów elektorskich, ale tym samym zapewnił Demokracie Woodrowowi Wilsonowi wybór. Podupadający na zdrowiu, ale wciąż hałaśliwy, były prezydent opowiadał się za przystąpieniem Stanów Zjednoczonych do I wojny światowej po stronie aliantów i zaoferował Wilsonowi swoje usługi wojskowe. Odmówiono mu, rozważał dowodzenie jednostką kanadyjską, ale zdecydował się na promowanie obligacji wojennych. Trzej z czterech synów Roosevelta służyli na wojnie; jego najmłodszy, Quentin, pilot myśliwca, zginął w bitwie w lipcu 1918 r. Roosevelt, powszechnie uważany za pierwszą prawdziwie nowoczesną postać polityczną Ameryki, zmarł w wieku 60 lat na zatorowość wieńcową w styczniu 1919 r. Został pochowany na cmentarzu w Oyster Bay w pobliżu swojego domu, ukochanego kompleksu rodzinnego Sagamore Hill

Roosevelta konsekwencja doktryny Monroe’a

Pod rządami prezydenta Jamesa Monroe Stany Zjednoczone wyraziły przekonanie, że półkula zachodnia jest w zasadzie niedostępna dla mocarstw europejskich, co zostało wyrażone w doktrynie Monroe. Za Theodore’a Roosevelta doktryna została rozszerzona w taki sposób, że Stany Zjednoczone będą działać jako siła policyjna w przypadku, gdy jakiś naród na półkuli zachodniej będzie prowadził swoje sprawy w sposób nieodpowiedzialny. Do tego doszło, gdy Niemcy i Anglia próbowały wymusić

spłatę pożyczek udzielonych Wenezueli. Kiedy Wenezuela odmówiła spłaty, Anglia i Niemcy wystąpiły swoje marynarki wojenne, aby wymusiły spłatę. Przed wysłaniem statków oba rządy konsultowały się z Rooseveltem, który początkowo wyraził zgodę na akcję. Jednak amerykańska opinia publiczna nie zgodziła się z podjęciem przez mocarstwa europejskie działań militarnych na Zachodzie; wielu uważało, że było to bezpośrednie naruszenie doktryny Monroe. Roosevelt przemawiał do Kongresu 6 grudnia 1904 r., przedstawiając swoje wnioski i stwierdzając, że zadaniem Stanów Zjednoczonych jest działanie jako siła policyjna na półkuli zachodniej i, jeśli to konieczne, interweniowanie w imieniu innych narodów. 3 grudnia 1901 roku Roosevelt przedstawił stanowisko Stanów Zjednoczonych jako obrońcy półkuli zachodniej, ale stwierdził również, że Stany Zjednoczone nie będą chronić krajów, które nie będą postępować właściwie. Konkretnie miał na myśli kraje, w tym przypadku Wenezuelę, które nie spłaciły swoich długów. Roosevelt uważał, że dopóki kara nie będzie wiązać się z okupacją jakiegokolwiek ziemi, jej wykonanie powinno zostać wykonane przez kraj, który został skrzywdzony. W przypadku Wenezueli oznaczało to pozwolenie Niemcom i Anglii na poradzenie sobie z niespłacaniem przez Wenezuelę swojego długu. To, na co Roosevelt nie liczył, to silna reakcja społeczeństwa i mediów amerykańskich przeciwko tej polityce. Roosevelt naciskał na Niemcy i Anglię, aby przedstawiły swoje roszczenia Międzynarodowemu Trybunałowi w Hadze w celu rozstrzygnięcia. Sąd wydał 22 lutego 1904 roku orzeczenie na korzyść Niemiec i Anglii. Kiedy Roosevelt przedstawił swoje wnioski, pozwoliło to Stanom Zjednoczonym wkroczyć i spróbować przejąć kontrolę nad sytuacją. Roosevelta interesowało nie tylko Wenezuela. Republika Dominikany miała kłopoty finansowe i nie była w stanie spłacać swoich pożyczek. Kraj po kilku rewolucjach pogrążył się w chaosie, nie pobierano ceł, przez co republika nie mogła spłacać swoich pożyczek. Po rozmowach republiki z Departamentem Stanu USA zdecydowano, że Stany Zjednoczone powinny przejąć kontrolę nad pobieraniem ceł, aby zapewnić posiadaczom pożyczek otrzymanie płatności. Porozumienie zostało podpisane 7 lutego 1905 r., ale od razu napotkało w Senacie sprzeciw Demokratów. Odmawiając działania zgodnie z traktatem, Roosevelt, zaniepokojony interwencją Europy, obszedł Kongres i wprowadził kontrolę urzędów celnych bez zgody Senatu. Roosevelt i Senacy Demokracji spędzili większość 1906 roku na spieraniu się, czy Roosevelt podważa Konstytucję, czy nie. Wreszcie w 1907 r. wynegocjowano nowy traktat, który Senat zatwierdził i przyjął. Następczo Roosevelta zostało później zastąpione dyplomacją dolarową pod rządami prezydenta Williama Howarda Tafta.

Rewolucja rosyjska (1905)

9 stycznia 1905 r. ogromny, ale uporządkowany tłum rosyjskich robotników przybył do Pałacu Zimowego, aby przedstawić carowi Mikołajowi II listę skarg, zarówno ekonomicznych, jak i politycznych. Petycja obejmowała wśród żądań ośmiogodzinny dzień pracy, podwyżkę płac, poprawę warunków pracy i natychmiastowe zakończenie wojny rosyjsko-japońskiej. Ponadto, zgodnie z sugestią liberalnych intelektualistów, w petycji nawoływano cara do zwołania zgromadzenia konstytucyjnego. Demonstranci, z których większość uważała Mikołaja II za postać ojca mającego zadośćuczynić za ich krzywdy, nieśli ze sobą portrety cara i prawosławnych świętych. Procesję, w której wzięło udział około 150 000 nieuzbrojonych robotników, przewodził ojciec Georgii Gapon – rosyjski prawosławny ksiądz i szef sponsorowanego przez policję związku zawodowego. Gdy procesja zbliżała się do Pałacu Zimowego, jej drogę zablokowali uzbrojeni żołnierze. Kiedy tłum nie rozproszył się zgodnie z rozkazem, żołnierze otworzyli ogień, zabijając prawie 200 osób i raniąc kilkuset kolejnych. Wydarzenia tego dnia, zwanego Krwawą Niedzielą, wywołały zamieszki i demonstracje w całej Rosji oraz zapoczątkowały rewolucję rosyjską 1905 r. Do tego momentu masy rosyjskie odegrały niewielką, jeśli w ogóle jakąkolwiek, rolę w zamieszaniu politycznym, które panowało w carskiej Rosji. Jednakże w następnych miesiącach klasa robotnicza odegrała kluczową rolę w ruchu rewolucyjnym. Aby zaprotestować przeciwko masakrze nieuzbrojonych demonstrantów, tysiące pracowników w całej Rosji rozpoczęło strajk. Liberałowie wykorzystali okazję do niepokoju robotniczych, aby nalegać na reformę

konstytucyjną, wzywając cara do porzucenia autokracji na rzecz monarchii konstytucyjnej. Przez kilka następnych miesięcy reżim cara na różne sposoby stawał w obliczu demonstracji studenckich, strajków robotniczych, zamieszek chłopskich, niepokoїв wśród mniejszości etnicznych, a nawet bunty w siłach zbrojnych. Wysiłkom przywracania porządku nie pomagał fakt, że wojska rosyjskie pozostały na Dalekim Wschodzie i walczyły z Japończykami. Chcąc uspokoić opinię publiczną, Mikołaj II podjął pod koniec sierpnia pierwszą od 1884 r. decyzję o przyznaniu studentom uniwersytetu wolności zgromadzeń. W ramach tej koncesji car zakazał policji nawet wstępu na teren uniwersytetu. Wysiłki na rzecz pojednania przyniosły skutek; uniwersytety stały się bardziej niż kiedykolwiek wylęgarnią radykałów, ponieważ studenci werbowali pracowników z pobliskich fabryk do udziału w wiecach politycznych bez obawy przed interwencją policji. W drugim tygodniu października strajk generalny obejmujący pracowników kilku kluczowych gałęzi przemysłu zmusił cara do dalszych ustępstw. Rosja wynegocjowała pod koniec sierpnia traktat pokojowy z Japonią (traktat z Portsmouth), ale ze względu na strajk pracowników kolei nie można było sprowadzić żołnierzy do domu. Tymczasem, gdy autokracja najwyraźniej nie była w stanie przywrócić porządku, rosyjska gospodarka zaczęła się zatrzymywać. Minister finansów Siergiej Witte przekonał Mikołaja II do ustępstw w nadziei na oddzielenie liberałów od ich bardziej radykalnych odpowiedników. Według Witte'a nie było innego sposobu na uratowanie monarchii. W Manifeście Październikowym z 17 października Mikołaj zobowiązał się do przyznania swobód obywatelskich i utworzenia parlamentu (dumy) opartego częściowo na wyborach powszechnych. Ustawy uchwalone w ciągu następnych kilku miesięcy zniosły cenzurę i gwarantowały wolność zgromadzeń i zrzeszania się. W wyniku Manifestu Październikowego liberałowie podzielili się na dwie frakcje: październikowców, którzy przyjęli warunki zawarte w proklamacji, oraz Konstytucyjnych Demokratów (kadetów), którzy opowiadali się za dalszymi reformami. Obydwa ugrupowania wycofały się jednak, przynajmniej na krótką metę, z działalności rewolucyjnej, przygotowując się do zbliżających się wyborów do dumy. Cel Witte'a, jakim było oddzielenie liberałów od radykałów, został zatem osiągnięty, ale porządek w żadnym wypadku nie został przywrócony. Robotnicy stawali się coraz bardziej bojowi przez pozostałą część roku, a inteligencja socjalistyczna uległa dalszej radykalizacji. Ponadto po ogłoszeniu manifestu doszło do krwawych pogromów Żydów i intelektualistów. Na wsi chłopcy w dalszym ciągu buntowali się, plądrując i paląc dwory oraz atakując właścicieli ziemskich i urzędników. Przed następną zimą na większości wiejskich obszarów Rosji panował stan wojenny, a w ramach kampanii pacyfikacji kolejnych wsi stracono ponad 1000 chłopów. Konstytucja obiecana w Manifeście Październikowym została opublikowana w kwietniu 1906 r. Tzw. Ustawy Zasadnicze (w których w dalszym ciągu nazywano cara autokrata) ustanowiły dwuizbowy parlament, którego izba niższa składała się z wybieranych urzędników. Chociaż dla wielu zwolenników liberalnych reform oznaczało to postępek, w praktyce skutki konstytucji były ograniczone. System wyborczy w wyborach do Dumy faworyzował klasy posiadające nad mniejszościami etnicznymi, chłopami i robotnikami. Ponadto Korona zastrzegła sobie prawo do rozwiązania Dumy w dowolnym momencie, a artykuł 87 Ustaw Zasadniczych umożliwił Koronie rządzenie dekretem, gdy Duma nie obradowała. Po arbitralnym rozwiązaniu pierwszych dwóch dum rząd wykorzystał artykuł 87 do uchwalenia nowej ordynacji wyborczej, która jeszcze bardziej wypaczyła reprezentację wyborczą na korzyść klas posiadających. Tymczasem ciągła działalność tajnej policji przynajmniej częściowo podważała wszelkie ustępstwa wynikające z rewolucji 1905 roku.

Rewolucja rosyjska i wojna domowa (1917–1924)

Jak większość rewolucji, rewolucja rosyjska 1917 r. miała połączenie przyczyn politycznych i społecznych. Na początku XX wieku Rosja, jako ostatnie z wielkich mocarstw, zachowała autokratyczny system rządów. Wykształceni Rosjanie, z których wielu pozostawało pod wpływem idei liberalnych z Zachodu, byli oburzeni brakiem praw obywatelskich i politycznych w systemie rosyjskim i nalegali na zmiany polityczne. Postępek nastąpił po rewolucji 1905 roku; utworzono wybieralny parlament (dumę),

zniesiono cenzurę i ostatecznie zalegalizowano partie polityczne. Niemniej jednak car Mikołaj II nadal rządził jako autokrata, rozwiązując dumę według własnego uznania, a wolności polityczne i obywatelskie nadal były ograniczone wszechobecną obecnością tajnej policji. Brak skutecznego forum partycypacji politycznej, nawet po 1905 r., sprzyjał rozwojowi radykalnej inteligencji zdecydowanej obalić reżim autokratyczny. Po 1905 r. inteligencja stała się bardziej niż mniej radykalna, postrzegając wydarzenia tego roku jako epizod na drodze do rewolucji na pełną skalę. Oprócz skarg politycznych, niezadowolenie społeczne i gospodarcze pomogło utorować drogę rewolucji. Rosja stosunkowo późno wyszła z feudalizmu, gdyż poddaństwo zniesiono dopiero w 1861 r. Chłopi, którzy na początku XX w. stanowili 80% społeczeństwa rosyjskiego, nalegali na redystrybucję ziemi od prywatnych właścicieli ziemskich do gmin chłopskich. Przeludnienie wsi wzmogło niezadowolenie chłopów, a reżim carski musiał stawić czoła ciągłym niepokojom agrarnym w latach poprzedzających 1917 r. W porównaniu z innymi wielkimi mocarstwami Rosja również spóźniła się z industrializacją. Gwałtowna industrializacja, która rozpoczęła się w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku, spowodowała ogromne obciążenie dla społeczeństwa rosyjskiego i wytworzyła rodzącą się klasę robotniczą o wielkim potencjale rewolucyjnym. Poprzez wiece polityczne i koła oświatowe radykalna inteligencja zwróciła się do robotników o wsparcie w krzewieniu socjalistycznego programu rewolucyjnego. Szczególnie socjaldemokraci głosili, że robotnicy przemysłowi są jedyną klasą prawdziwie rewolucyjną. W rzeczywistości większość pracowników była prawdopodobnie bardziej zainteresowana naprawieniem swoich krzywd ekonomicznych (niskie płace, złe warunki pracy itp.) niż upadkiem autokratycznego reżimu. Ponieważ jednak władze zazwyczaj reagowały na strajki i demonstracje wysyłaniem policji i oddziałów kozackich, kwestie gospodarcze łatwo dawały się upolitycznić. Długotrwałe niezadowolenie społeczne, gospodarcze i polityczne, z jakim borykało się społeczeństwo rosyjskie na początku XX wieku, zaostriżyło się w wyniku zaangażowania Rosji w I wojnę światową. Miażdżące porażki z rąk armii niemieckiej w połączeniu z rażącą nieefektywnością biurokracji, z którą trzeba było się zmierzyć z żądaniami wojny totalnej, zdyskredytował reżim carski w oczach narodu rosyjskiego. Żona cara, cesarzowa Aleksandra, była niezwykle niepopularna ze względu na swoje niemieckie pochodzenie i związek z Rasputinem, chłopskim uzdrowicielem z Syberii, który leczył następcę tronu z powodu hemofilii. Kiedy Mikołaj II wyjechał na front, aby przejąć kontrolę nad rosyjskimi siłami zbrojnymi, Rasputin zyskał znaczne wpływy na dworze. Fałszywe pogłoski o romansie carycy z Rasputinem przyczyniły się do desakralizacji monarchii i dalszej erozji władzy carskiej. Tymczasem rosnąca inflacja i wydłużające się kolejki po chleb ożywiły robotniczy ruch strajkowy w czasie wojny i dostarczyły iskry, która rozpałała rewolucję lutową. Pierwsza faza rewolucji 1917 r. rozpoczęła się 23 lutego (Międzynarodowy Dzień Kobiet), kiedy pracownice piotrogrodzkich fabryk tekstylnych wyszły na ulice, żądając położeń kresu niedoborom chleba. Strajk szybko rozprzestrzenił się na pobliskie fabryki; następnego dnia ponad 200 000 pracowników rozpoczęło strajk. 25 lutego do demonstrantów dołączyli studenci i przedstawiciele klasy średniej, żądając zakończenia zarówno wojny, jak i rządu carskiego. W tym momencie ruch robotniczy przekształcił się w strajk generalny, paraliżujący normalne funkcjonowanie rosyjskiej stolicy. 26 lutego uzbrojone oddziały, działając na polecenie rządu, otworzyły ogień do demonstrantów, zabijając setki osób. Masakra wywołała bunt w garnizonie Piotrogradu. Wczesnym rankiem 27 lutego żołnierze pułku wołyńskiego zastrzelili swojego dowódcę, po czym rzucili się do pobliskich pułków i namówili także tam żołnierzy do buntu. Wielu żołnierzy dołączyło do powstańców na ulicach, inni po prostu sprzeciwili się dalszym rozkazom strzelania do ludności cywilnej. To, co zaczęło się jako dwie fizycznie odrębne rewolty – bunt żołnierzy w centrum miasta i demonstracje robotników w peryferyjnych dzielnicach – połączyło się po południu 27 lutego, gdy powstanie rozprzestrzeniło się na wszystkie części miasta. Członkowie Dumy (rosyjskiego parlamentu) z niepokojem obserwowali uliczną przemoc, która miała miejsce pod koniec lutego, ze swojego miejsca spotkań w Pałacu Taurydów i debatowali, jak najlepiej przywrócić porządek. Kiedy Mikołaj nakazał rozwiązanie dumy, przywódcy Dumy postanowili utworzyć „Tymczasowy Komitet

Dumy Państwowej”, który miał przejąć stery rządu w Piotrogradzie. Tego samego wieczoru w innej sali Pałacu Taurydów robotnicy, żołnierze i intelektualiści socjalistyczni zbrali się, aby utworzyć Piotrogradzką Radę. W ciągu następných kilku dni oba organy współpracowały nad skonsolidowaniem rewolucji i utworzeniem nowego rządu. Rząd tymczasowy powstał 2 marca; miał rządzić do czasu zwołania zgromadzenia konstytucyjnego opartego na wyborach powszechnych. Z wyjątkiem Aleksandra Kiereńskiego, umiarkowanego socjalisty, który zasiadał zarówno w rządzie tymczasowym, jak i w sowieckim Komitecie Wykonawczym, socjaliści początkowo odmówili przyłączenia się do rządu tymczasowego. Przywódcy Piotrogradzkiej Rady zobowiązali się jednak do wspierania nowego rządu, pod warunkiem, że będzie on prowadził politykę akceptowaną przez Sowietów. Decyzja ta zapoczątkowała erę „podwójnej władzy”, charakteryzującej się napiętą i często niełatwą współpracą między Sowietem a Rządem Tymczasowym.

ROZSZERZENIE SIĘ REWOLUCJI

Tymczasem rewolucja rozprzestrzeniła się szybko i stosunkowo niewielkim rozlewem krwi (były wyjątki, jak Twer, gdzie doszło do znacznej przemocy) do miast prowincjonalnych, a następnie na wieś. 2 marca naczelne dowództwo wojskowe przekonało Mikołaja II do abdykacji na rzecz swojego brata Michała. (Car początkowo zdecydował się abdykować na rzecz swojego syna Aleksego, ale zmienił zdanie częściowo ze względu na zły stan zdrowia syna.) Kiedy 3 marca wielki książę Michał odmówił przyjęcia korony, trzystuletnia dynastia Romanowów, a wraz z nią monarchiczna Rosja system rządów dobiegł końca. Skrajny optymizm, który towarzyszył rewolucji lutowej, zaczął słabnąć po kilku tygodniach, gdy Rząd Tymczasowy zwlekał z pilnymi kwestiami reformy rolnej, pokoju i wyborów do Zgromadzenia Ustawodawczego. Wracając 3 kwietnia do Rosji, po prawie 16 latach wygnania, przywódca bolszewicki Włodzimierz Lenin wygłosił tezy kwietniowe, w których nakreślił swój plan przebiegu rewolucji. Lenin wzywał między innymi do obalenia Rządu Tymczasowego i zastąpienia go rządem socjalistycznym na wzór Rad. Odrzucił także współpracę z niesocjalistycznymi ugrupowaniami politycznymi, domagał się natychmiastowego zakończenia wojny i wzywał do radykalnych reform społecznych i gospodarczych. W połowie kwietnia rząd tymczasowy stanął w obliczu kryzysu politycznego, kiedy kontrowersyjna polityka ministra spraw zagranicznych Paula Miliokowa, polegająca na kontynuowaniu wojny do zwycięstwa zamiast poszukiwania wynegocjowanego pokoju, doprowadziła do masowych demonstracji ulicznych i przemocy. W następstwie kryzysu kwietniowego doszło do reorganizacji rządu; sprowadzono kilku przywódców z Rady Piotrogradzkiej, aby uformować pierwszy rząd koalicyjny złożony z umiarkowanych socjalistów i niesocjalistów. Bolszewicy pod przywództwem Lenina nadal trzymali się z daleka od Rządu Tymczasowego. Przez całe lato 1917 r. niedobory żywności i utrzymujące się trudności gospodarcze przyczyniły się do rosnącego rozczarowania rządem tymczasowym. Niezadowolenie z zaangażowania Rosji w wojnę stale narastało, zwłaszcza po rozpoczęciu przez rząd w czerwcu nieudanej ofensywy wojskowej. Miesiące letnie charakteryzowały się niemal ciągłą niestabilnością rządu. Podczas Dni Lipcowych (3–5 lipca) robotnicy i żołnierze garnizonu po raz kolejny wyszli na ulice, żądając przekazania całej władzy rządowej Sowietom. 5 lipca demonstracje zostały stłumione, a przywódców bolszewickich zmuszono do ukrywania się. W następstwie Dni Lipcowych powstała druga koalicja z Kiereńskim na stanowisku premiera. Również i ten rząd upadł po tym, jak podejrzenia o próbę zamachu stanu pod koniec sierpnia (afery Kornilowa) zdawały się potwierdzać obawy przed ruchem kontrrewolucyjnym. Groźba kontrrewolucji, w połączeniu z powszechnym rozczarowaniem, że Rząd Tymczasowy nie zakończył wojny i nie wprowadził obiecanych reform, zwiększyło popularność radykalnej lewicy i uutorowało drogę Rewolucji Październikowej. Jesienią 1917 r., w klimacie politycznym sprzyjającym radykalnej lewicy, przywódcy bolszewicy debatowali, jak i kiedy przejąć rząd. Lenin opowiadał się za natychmiastowym powstaniem, podczas gdy bardziej umiarkowani bolszewicy woleli poczekać do drugiego Zjazdu Rad, kiedy, ich zdaniem, władza zostanie przekazana Radom w sposób demokratyczny.

Kwestia została rozwiązana rankiem 24 października, kiedy Kiereński zamknął czołowe gazety bolszewickie, próbując stłumić radykalną lewicę. Bolszewicy mogliby wówczas przystąpić do realizacji planów obalenia rządu, uzasadniając przejście władzy niezbędnym krokiem w obronie rewolucji. W przeciwieństwie do rewolucji lutowej, rewolucja październikowa nie charakteryzowała się masowymi demonstracjami ulicznymi. Zamiast tego małe grupy żołnierzy i Czerwonej Gwardii przejęły kontrolę nad mostami, stacjami kolejowymi i innymi strategicznymi punktami w całym Piotrogradzie. Nie mogąc wezwać żołnierzy, aby przeciwstawili się powstańcom, Kiereński uciekł. 25 października po południu Lenin ogłosił, że Rząd Tymczasowy został obalony. Co znamienne, powstanie przeprowadzono w imieniu Rady Piotrogradzkiej, a nie partii bolszewickiej. Jednak delegaci mienszewików i eserowców wyszli ze Zjazdu Rad w nocy 25 października, aby zaprotestować przeciwko powstaniu, pozostawiając bolszewikom większość w Kongresie. Następnego dnia Lenin ogłosił dekrety o pokoju i ziemi oraz utworzenie całkowicie bolszewickiego rządu, Rady Komisarzy Ludowych (lub Sowienarkomu). Po objęciu władzy bolszewicy postanowili przystąpić do wyborów do zgromadzenia konstytucyjnego, które odbyły się w połowie listopada. Socjalistyczni rewolucjoniści byli zdecydowanymi zwycięzcami wyborów, zdobywając 40 procent głosów powszechnych wobec 25 procent bolszewików (pozostała część głosów została podzielona pomiędzy Konstytucyjnych Demokratów [kadeków], mienszewików i kandydatów narodowości nierosyjskiej). Uznając, że jego władza jest niepewna, rząd bolszewicki podjął kroki w celu umocnienia swojej władzy i stłumienia wszelkiego oporu. Nakazując pod koniec listopada aresztowanie czołowych kadeków, rząd powołał 7 grudnia Ogólnorosyjską Komisję Nadzwyczajną do Zwalczania Kontrrewolucji i Sabotażu (lub Czeka). Czeka, która mogła aresztować i rozstrzeliwać bez procesu każdego podejrzanego o działalność kontrrewolucyjną, szybko stał się jednym z najpotężniejszych organów państwa. Zgromadzenie Ustawodawcze rozpoczęło się zgodnie z planem 5 stycznia 1918 r., lecz rząd bolszewicki siłą rozwiązał zgromadzenie już po jednym dniu. Omijając proces demokratyczny i zamiast tego decydując się na rządy siłą, bolszewicy położyli podwaliny pod późniejszą autorytarną dyktaturę. Decyzja o rozwiązaniu Zgromadzenia Ustawodawczego otworzyła także drzwi do wojny domowej. Rosyjska wojna domowa była złożoną sprawą, którą być może najlepiej można postrzegać jako dwie lub nawet trzy odrębne wojny domowe, które miały miejsce w latach 1918–1922. Pierwsze poważne wyzwanie, przed którym stanęli bolszewicy, rzucił Komuch, grupa prawicowych eserowców (SR), którzy sprzeciwiali się traktatowi brzeskiemu i zabiegali o przywrócenie zgromadzenia konstytucyjnego. W czerwcu 1918 r. przy pomocy powstańczych legionów czechosłowackich prawicowi eserowcy utworzyli dla Wołgi samorząd regionalny oparty na platformie Partii Socjalistyczno-Rewolucyjnej. Konflikt między bolszewikami a tzw. „patriotycznymi socjalistami” został przyćmiony decyzją „Białych” (rosyjskich oficerów nacjonalistycznych, wspieranych przez przemysłowców i byłych właścicieli ziemskich) o zorganizowaniu zamachu stanu w Omsku w listopadzie 1918 r. Pomimo interwencji aliantów w imieniu sił Białych Armia Czerwona bolszewików była w stanie stłumić próbę kontrrewolucji, ale dopiero po dwóch latach krwawego konfliktu. Po ostatecznej klęsce Białych jesienią 1920 r. punkt ciężkości walk przesunął się na powszechne powstania chłopskie, zwane łącznie ruchem Zielonych. Wielu chłopskich przywódców partyzanckich sprzymierzyło się z Armią Czerwoną w pokonaniu sił Białych; Jednak gdy zniknęła groźba zwycięstwa Białych (co oznaczałoby powrót obszarników), bunt chłopski przeciwko polityce bolszewików - w szczególności przymusowego rekwirowania zboża - wybuchł w całej Rosji na masową skalę. Stłumienie buntów chłopskich i ostateczne zakończenie wojny domowej wymagało połączenia ustępstw i brutalnych represji. Przez lata wojny domowej Lenin i bolszewicy stosowali bezwzględne środki, aby wykorzystać wszelką opozycję polityczną, tworząc w ten sposób pierwsze państwo jednopartyjne i zapewniając wzór dla późniejszych reżimów totalitarnych. Po śmierci Lenina w styczniu 1924 r. na stanowisku przywódcy partii komunistycznej zastąpił go Józef Stalin (po znacznych konfliktach wewnętrznych).

Rabin, Icchak

(1922–1995) izraelski generał i premier

Ichak Rabin był kluczowym izraelskim przywódcą wojskowym i politycznym. Urodzony w Jerozolimie w 1922 r. Rabin ukończył szkołę rolniczą i dołączył do elitarnych sił Palmach, które walczyły w wojnie arabsko-izraelskiej w 1948 r. Został szefem sztabu i dowodził armią podczas oszałamiającego zwycięstwa Izraela w wojnie 1967 roku. Rabin był ambasadorem Izraela w Stanach Zjednoczonych od 1968 do 1973. Po powrocie do Izraela kandydował do Knesetu z listy Partii Pracy. Rywalizował ze swoim rywalem Szimonem Peresem o stanowisko premiera po upadku rządu Goldy Meir i pokonaniu Peresa o stanowisko kierownicze. Rabin był premierem od 1974 do 1977 roku i odegrał kluczową rolę w odbudowie armii po wojnie 1973 roku (wojna Jom Kippur). Podpisał także wstępne porozumienie o wycofaniu się z Egiptu na półwyspie Synaj. Po doniesieniach o tym, że jego żona miała zgodnie z izraelskim prawem nielegalne konto bankowe w Stanach Zjednoczonych, Rabin ustąpił ze stanowiska premiera. Przez większą część swojej kariery wojskowej Rabin był twardogłowym wobec Palestyńczyków i narodów arabskich. Opowiadał się za użyciem silnej siły w celu stłumienia palestyńskiej intifady po jej wybuchu na terytoriach okupowanych (w Strefie Gazy i na Zachodnim Brzegu) w 1987 r. Rabin został ponownie wybrany na premiera w 1992 r. Po przedłużających się tajnych negocjacjach zgodził się na porozumienie z 1993 r. w Oslo zgadza się i podpisał szeroko nagłośnione porozumienie z Organizacją Wyzwolenia Palestyny (OWP), reprezentowaną przez Jasira Arafata, podczas ceremonii zorganizowanej przez ówczesnego prezydenta Billa Clintona na trawniku Białego Domu. Zgodnie z porozumieniem Izraelczycy zgodzili się na stopniowe wycofywanie się z wybranych części Zachodniego Brzegu i Gazy w zamian za pełne uznanie przez OWP. Porozumieniu sprzeciwiali się zarówno izraelscy, jak i palestyńscy ekstremiści oraz twardogłowi. W 1994 r. Rabin podpisał traktat pokojowy z królem Jordanii Husajnem, z którym – w przeciwieństwie do Arafata – utrzymywał serdeczne stosunki. Rabin otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla w 2004 roku wraz z Peresem i Arafatem. Rabin został zamordowany przez Izraelczyka Yigala Amira, fanatyka, który sprzeciwiał się porozumieniu z Palestyńczykami w 1995 r. Zabójstwo zszokowało izraelskie społeczeństwo, ale odzwierciedlało także głębokie podziały w Izraelu w sprawie pokoju.

Rahman, Szejk Mujibur

(1920–1975) przywódca Bangladeszu

Założyciel Bangladeszu, Banga Bandhu (przyjaciół Bangi) szejka Mujibur Rahaman, urodził się 17 marca 1920 roku we wsi Tungipara w dystrykcie Faridpur w dawnym Pakistanie Wschodnim. Był trzecim dzieckiem szejka Luthfura Rahmana i Sahary Khatun. Po podziale Indii w 1947 r. Mujibur zbudował karierę we wschodnim Pakistanie jako aktywny polityk opowiadający się za sprawą Bengalczyków. Chociaż religia była wspólnym czynnikiem we wschodnim i zachodnim Pakistanie, istniały różnice gospodarcze, społeczne i językowe. Pakistan Wschodni (Bengal Wschodni do 1956 r.) był słabiej rozwinięty niż zachodni, a dyskryminacyjna polityka Pakistanu Zachodniego zwiększyła marginalizację wschodniej części kraju. Mujibur wyrósł na wybitnego przywódcę po narzuceniu urdu jako języka urzędowego. Jego Liga Studentów Muzułmańskich utworzyła Radę Akcji Wszechpartyjnej Ligi Państwowej w marcu 1948 r. Mujibur, zwany także Mujib, został wspólnym sekretarzem Ligi Muzułmańskiej Awami w Pakistanie Wschodnim (zwanej od 1954 r. Ligą Awami), kiedy została ona utworzona w czerwcu 1949 r. W 1952 roku policja brutalnie stłumiła ruch na rzecz uczynienia bengalskiego jednym z języków urzędowych Pakistanu. W zjednoczonym Pakistanie pojawiły się już pęknięcia i to Mujib stanął na czele sprawy oddzielenia od Zachodu. Mujib startował jako kandydat Zjednoczonego Frontu utworzonego przez Ligę Awami w wyborach powszechnych w 1954 roku. W następnym roku Liga Awami zażądała autonomii dla wschodniego skrzydła Pakistanu. Pod prezydenturą generała Mohammada Ayuba Khana Bengalczyki byli jeszcze bardziej wyobcowani. Mujib i ludność Pakistanu Wschodniego byli świadkami surowego reżimu wojskowego wyzyskującego

i dominującego wschodnie skrzydło. Rząd Ayuba był przerażony popularnością Mujiba i wielokrotnie go więził. W lutym 1966 roku Mujib przedstawił sześciopunktowy program, żądając autonomii dla wszystkich prowincji Pakistanu. Został oskarżony o zorganizowanie secesji Pakistanu Wschodniego i wszczęto przeciwko niemu postępowanie w sprawie spisku Agartala z 1968 r. W wyborach do Zgromadzenia Narodowego Pakistanu w 1970 r. Liga Awami Mujiba zapewniła sobie absolutną większość, zdobywając 162 mandaty z 313. Nowy prezydent Pakistanu Muhammad Yahya Khan nie był w nastroju do przekazania władzy Mujibowi. Zwołanie Zgromadzenia Narodowego zostało przełożone. 25 marca Mujib ogłosił niepodległość Pakistanu Wschodniego, który przemianowano na Bangladesz. W marcu 1971 roku zabrano go do Pakistanu Zachodniego, gdzie był sądzony za zdradę stanu. Dzięki indyjskiej pomocy wojskowej Bangladesz został wyzwolony 16 grudnia 1971 r. W międzyczasie rząd Pakistanu skazał Mujiba na śmierć. Jednak pod naciskiem międzynarodowym został ostatecznie zwolniony i 12 stycznia 1972 r. został pierwszym premierem Bangladeszu. Mujib stanął przed trudnym zadaniem rządzenia narodem, który stanął przed wyzwaniami rehabilitacji i odbudowy. Nieporozumienia z Pakistanem pozostały. Mujib podpisał 25-letni traktat o przyjaźni z Indiami. Większość krajów uznała Bangladesz, który stał się także członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Mujib prowadził niezaangażowaną politykę zagraniczną. W 1971 roku ogłosił konstytucję zawierającą zasady sekularyzmu, socjalizmu i demokracji. Mujib uruchomił także programy opieki społecznej. Partia Awami wygrała wybory w 1973 ogromną większością głosów. Jednak złe zarządzanie, korupcja, sprzeciw ze strony niezadowolonych elementów i klęski żywiołowe stworzyły problemy. Mujib ogłosił stan wyjątkowy w 1975 r. Zainicjowano prezydencką formę rządu, w której Mujib został prezydentem dożywotnim. W czerwcu Liga Awami stała się jedyną legalną partią. 15 sierpnia 1975 roku Mujib i 15 członków jego rodziny zostali zamordowani przez młodych oficerów armii. Późniejszy rząd wojskowy przyjął niesławne rozporządzenie odszkodowawcze przyznające odszkodowanie zabójcom. Dopiero w 1998 r. sprawcy zostali skazani na śmierć, kiedy do władzy doszedł rząd Ligi Awami Sheikh Hasiny, córki Mujiba.

Reagana, RONALDA

(1911–2004) prezydent USA

Ronald Wilson Reagan był aktorem, który przez dwie kadencje był 33 gubernatorem Kalifornii, a później przez dwie kadencje jako 40. prezydent Stanów Zjednoczonych. Prezydentura Reagana przyczyniła się do zakończenia zimnej wojny między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim i była świadkiem upadku komunizmu w Europie Wschodniej. Pod koniec administracji Reagana Stany Zjednoczone cieszyły się najdłuższym okresem dobrobytu w czasie pokoju, bez recesji i depresji. Jego administracja obniżyła podatki, zreformowała kodeks podatkowy, zaproponowała tymczasowe rozwiązanie kwestii ubezpieczeń społecznych, obniżyła inflację, kontynuowała deregulację biznesu i zwiększyła wydatki na wojsko. Krytycy komentowali, że Reagan nie przejmował się nierównością dochodów, a jego zaangażowanie w wydatki wojskowe zwiększyło deficyt federalny, a także deficyty w handlu międzynarodowym i mogło odegrać kluczową rolę w spowodowaniu krachu na giełdzie w 1987 r. Ogólnie rzecz biorąc, Reagan był jednym z najpopularniejszych Prezydentów USA XX wieku odchodzący z urzędu bardziej popularni niż na początku. Nazywany przez media Wielkim Komunikatorem, Reagan zdominował dekadę lat 80. w Stanach Zjednoczonych do tego stopnia, że jedno i drugie jest ze sobą nierozzerwalnie związane. Reagan urodził się 6 lutego 1911 r. w Tampico w stanie Illinois i wychował się w duchu silnych wartości chrześcijańskich. Do szkoły średniej uczęszczał w pobliskim miasteczku Dixon. W 1928 Reagan wstąpił do Eureka College, gdzie studiował ekonomię i socjologię. Reagan ukończył studia w 1932 r. Po ukończeniu studiów pracował jako spiker sportowy w radiu. Po teście ekranowym w 1937 roku Reagan zdobył kontrakt z Hollywood i rozpoczął długą karierę aktorską, występując w 53 filmach w ciągu następnych dwóch dekad. W 1940 roku zagrał rolę George'a Gippa w filmie Knute

Rockne, All American. W filmie Reagan wygłasza zapadający w pamięć wers „Wygraj jednego dla Gippera!” Dzięki tej roli Reagan zyskał przydomek „Gipper”, który zachował przez całe życie. W 1935 roku Reagan został oficerem rezerwy kawalerii w armii amerykańskiej. Po ataku na Pearl Harbor w 1941 r. Stany Zjednoczone zaangażowały się w II wojnę światową, a Reagan został aktywowany i przydzielony do Pierwszej Jednostki Filmowej Sił Powietrznych Armii Stanów Zjednoczonych, która kręciła filmy szkoleniowe i propagandowe. Wysiłki Reagana, aby wyjechać za granicę na walkę, zostały odrzucone ze względu na jego astygmatyzm. Podczas pobytu w Hollywood Reagan poślubił aktorkę Jane Wyman w 1940 roku i miał córkę Maureen, a później adoptował syna Michaela. Po rozwodzie Reagan poślubił w 1952 roku Nancy Davis, również aktorkę, i miał dwoje dzieci, Patricję Ann i Ronalda Prescottta. Reagan został prezesem Gildii Aktorów Ekranowych od 1947 do 1952 i ponownie od 1959 do 1960. Chociaż Reagan wychowywał się w rodzinie silnych Demokratów, zmienił swoje poglądy polityczne, głównie z powodu zdecydowanego potępienia komunizmu przez Partię Republikańską. Wdał się w spory wokół kwestii komunizmu w przemyśle filmowym. W latach pięćdziesiątych senator Joseph McCarthy zainicjował serię przesłuchań mających na celu wykorzenie komunizmu w Stanach Zjednoczonych. Szczególną uwagę poświęcono Hollywood, a aktorom oznaczonym jako komuniści groziło wygnaniem z przemysłu filmowego. Reagan twierdził, że Hollywood było infiltrowane przez komunistów i obserwował podejrzanych aktorów dla Federalnego Biura Śledczego (FBI). Gdy kariera filmowa Reagana dobiegła końca, przeniósł się do telewizji, gdzie był gospodarzem i występował w General Electric Theatre oraz występował w filmach telewizyjnych. Jego zatrudnienie w General Electric wymagało długich podróży w charakterze rzecznika GE. Reagan wygłosił liczne przemówienia antykomunistyczne, które zwróciły na niego uwagę Republikanów. W 1966 r. Reagan został wybrany na gubernatora Kalifornii większością 1 miliona głosów, a w 1970 r. został wybrany ponownie. Podczas swojej pierwszej kadencji Reagan zamroził zatrudnianie rządowe, ale zatwierdził podwyżki podatków w celu zrównoważenia budżetu. W 1969 roku Reagan wysłał 2200 żołnierzy Gwardii Narodowej, aby rozwiązali protest studentów na kampusie Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley. Pracował nad reformą opieki społecznej i sprzeciwiał się projektom budowlanym, które utrudniały ochronę lub przekraczały rancza Indian amerykańskich. Chociaż Reagan popierał karę śmierci, jego wysiłki na rzecz egzekwowania tego stanowiska zostały utrudnione przez decyzję Sądu Najwyższego Kalifornii o unieważnieniu wszystkich wyroków śmierci wydanych przed 1972 rokiem. Nowelizacja konstytucji szybko uchyliła tę decyzję. Pierwsza próba Reagana zapewnienia nominacji Republikanów na prezydenta w 1968 r. zakończyła się niepowodzeniem. W 1976 r. podjął kolejną próbę przeciwko urzędującemu Geraldowi Fordowi, ale został nieznacznie pokonany na Narodowej Konwencji Republikanów. W 1980 r. Reagan zdobył nominację Republikanów i wybrał na swojego kandydata byłego kongresmana z Teksasu, George'a H. W. Busha. Stany Zjednoczone borykały się z okresem wysokiej inflacji i bezrobocia, niedoborów paliwa wynikających z niestabilności na rynku ropy naftowej oraz międzynarodowego upokorzenia związanego z całorocznym przetrzymywaniem amerykańskich zakładników w Iranie. Reagan zyskał popularność, w wyniku czego zwyciężył z urzędującym Jimmym Carterem. Zwycięstwu prezydenta Republikanów towarzyszyła zmiana 12 mandatów w Senacie, co stanowiło pierwszą republikańską większość w Senacie od ponad 25 lat.

Pierwsze dni

Reagan objął urząd prezydenta 20 stycznia 1981 r. Kryzys dotyczący zakładników w Iranie zakończył się uwolnieniem amerykańskich jeńców tego samego dnia, co doprowadziło do zarzutów, że między rządem Iranu a przyszłym gabinetem Reagana wynegocjowano tajne porozumienie opóźniające ich uwolnienie. 30 marca Reagan omal nie zginął w zamachu, ale szybko wyzdrowiał i wrócił na urząd. Pierwszym oficjalnym aktem Reagana było zniesienie kontroli cen ropy. W 1981 r. Reagan zwolnił większość federalnych kontrolerów ruchu lotniczego, gdy rozpoczęli oni nielegalny strajk, ustalając ograniczenia dla związków zawodowych pracowników sektora publicznego i sygnalizując

akceptowalność zajmowania przez przedsiębiorstwa silniejszej pozycji przetargowej ze związkami zawodowymi. Reagan przeprowadził przez Kongres swoje pożądane ustawodawstwo krajowe, starając się pobudzić wzrost gospodarczy oraz zmniejszyć inflację i bezrobocie. Postępował zgodnie z planem wzywającym do cięć podatków i wydatków rządowych, odmawiając zejścia z tego kursu, gdy wzmocnienie obrony narodowej zwiększyło deficyt narodowy. Aby ograniczyć inflację, Reagan poparł plan przewodniczącego Zarządu Rezerwy Federalnej Paula Volckera dotyczący zacieśnienia podaży pieniądza poprzez radykalne podniesienie stóp procentowych. Reagan sponsorował także szeroko zakrojone obniżki podatków, aby pobudzić inwestycje przedsiębiorstw. Reagan jednocześnie ograniczył rozwój opieki społecznej i innych programów społecznych. Od 1983 roku gospodarka zaczęła się ożywiać. Jednak zwiększone wydatki wojskowe w ramach polityki zimnej wojny Reagana spowodowały gwałtowny wzrost deficytu narodowego. Odnowa pewności siebie Stanów Zjednoczonych dzięki ożywiającej się gospodarce i zwiększonemu prestiżowi międzynarodowemu skłoniło Reagana i Busha do wygrania drugiej kadencji w bezprecedensowym osuwisku przeciwko pretendentom Demokratów Walterowi Mondale'owi i Geraldine Ferraro, zdobywając głosy wyborcze w 49 z 50 stanów. Podczas swojej drugiej kadencji Reagan dokonał przeglądu kodeksu podatku dochodowego, eliminując wiele odliczeń i zwalniając miliony osób o niskich dochodach. Chociaż przeciwnicy Reagana twierdzili, że jego polityka gospodarcza zwiększyła przepaść między bogatymi a biednymi, dochody wszystkich grup ekonomicznych wzrosły realnie. Uchwalił także ustawę o wolnościach obywatelskich z 1988 r., przyznającą odszkodowania Amerykanom pochodzenia japońskiego, którzy zostali internowani podczas II wojny światowej. Reagan podpisał ustawę zezwalającą na karę śmierci za przestępstwa związane z morderstwem w kontekście nielegalnego handlu narkotykami i rozpoczął „wojnę z narkotykami”, której przewodziła Nancy Reagan. Reagan był stanowczo przeciwny aborcji. Chociaż jego nominacje do Sądu Najwyższego – w tym Sandra Day O'Connor, pierwsza kobieta na stanowisku sędziego Sądu Najwyższego – przechyliły szalę na korzyść konserwatyizmu, Sąd Najwyższy głosował za utrzymaniem w mocy wyroku w sprawie Roe przeciwko Wade, która zalegalizowała aborcję. Ruch na rzecz praw gejów skrytykował Reagana za niewystarczającą reakcję na pojawienie się wirusa HIV-AIDS w połowie lat osiemdziesiątych. Jednak administracja Reagana wydała prawie 6 miliardów dolarów na badania nad HIV i AIDS. Do 1986 roku Reagan poparł działania profilaktyczne i badawcze na dużą skalę. W 1984 r. Reagan był pierwszym prezydentem USA, który zaprosił parę otwarcie homoseksualną na wieczór w Białym Domu.

Polityka zagraniczna

Polityka zagraniczna Reagana podczas jego prezydentury nawiązywała do „pokoju przez siłę” i ścisłego sojuszu z Wielką Brytanią. Reagan otwarcie stawiał czoła Związkowi Radzieckiemu, argumentując, że tylko z pozycji przewagi militarnej Stany Zjednoczone mogą wynegocjować zakończenie zimnej wojny i zabezpieczyć interesy USA za granicą. Reagan argumentował, że Związek Radziecki nie będzie w stanie dotrzymać kroku Stanom Zjednoczonym w wyścigu zbrojeń na pełną skalę. Zwiększył wydatki na obronę o 35 procent, starając się poprawić stosunki dyplomatyczne z sowieckim przywódcą Michaiłem Gorbaczowem. Zgodnie z doktryną Reagana aktywnie wspierał wysiłki antykomunistyczne w Ameryce Łacińskiej, Europie, Azji i Afryce. Administracja Reagana wspierała afgańskich powstańców, w tym Osamę bin Ladena; polski ruch Solidarności; kontrast w Nikaragui; i siły rebeliantów w Angoli. Stany Zjednoczone zwiększyły fundusze wojskowe dla dyktatur antykomunistycznych w Ameryce Łacińskiej i zostały oskarżone o zamordowanie kilku głów państw Ameryki Łacińskiej. Komunistyczna próba przejęcia władzy w Grenadzie w 1983 r. spowodowała inwazję Stanów Zjednoczonych. Reagan i Gorbaczow wynegocjowali traktat mający na celu wyeliminowanie rakiet nuklearnych średniego zasięgu i kontynuację rozbrojenia. Jednak Reagan poparł Inicjatywę Obrony Strategicznej (SDI), która proponowała wystrzelenie kosmicznego systemu obronnego, aby uczynić Stany Zjednoczone niewrażliwymi na atak nuklearny. Przeciwnicy planu nazwali go Gwiezdnymi Wojnami i argumentowali,

że plan jest nierealistyczny i narusza traktaty międzynarodowe. W 1985 r. Reagan złożył wizytę dobrej woli w Niemczech. Odwiedził cmentarz Kolmeshohe, aby złożyć hołd tamtejszym żołnierzom, nieświadomy, że wielu z nich było członkami Waffen-SS nazistowskiego dyktatora Adolfa Hitlera. Reagan odwiedził także obóz koncentracyjny Bergen-Belsen, gdzie potępił Holokaust. Reagan wypowiedział wojnę międzynarodowemu terroryzmowi, zajmując zdecydowane stanowisko przeciwko libańskiej organizacji terrorystycznej Hezbollah, która przetrzymywała Amerykanów jako zakładników i atakowała cele cywilne po izraelskiej inwazji na Liban w 1982 r. Administracja Reagana zajęła również zdecydowane stanowisko wobec palestyńskich terrorystów na Zachodnim Brzegu i Gazę. Zaangażowanie USA w Libanie doprowadziło do ograniczonego mandatu Organizacji Narodów Zjednoczonych w zakresie sił międzynarodowych. Masakra Palestyńczyków w Bejrucie 16 września 1982 r. skłoniła Reagana do utworzenia nowych sił międzynarodowych. Naciski dyplomatyczne wymusiły porozumienie pokojowe między Izraelem a Libanem, a siły amerykańskie wycofały się po zamachu bombowym w październiku 1983 r., w którym zginęło ponad 200 żołnierzy piechoty morskiej. Reagan wysłał amerykańskie bombowce do Libii po tym, jak dowody ujawniły udział rządu w ataku na amerykańskich żołnierzy w nocnym klubie w Berlinie Zachodnim. Administracja Reagana podtrzymała kontrowersyjne stanowisko, że salvadorska FMLN i bojownicy partyzantcy z Hondurasu, a także skrzydło Przeciwnego apartheidowi Afrykańskiego Kongresu Narodowego (ANC) stanowią organizacje terrorystyczne. Podczas wojny iracko-irańskiej Reagan wysłał eskortę morską do Zatoki Perskiej, aby utrzymać swobodny przepływ ropy na użytek USA. Administracja Reagana stawiała coraz bardziej po stronie Iraku, wychodząc z założenia, że iracki prezydent Saddam Husajn stanowi mniejsze zagrożenie niż irański przywódca ajatollah Chomeini. Wspierając Irak, Stany Zjednoczone potajemnie dostarczyły Iranowi broń wojсковą w celu finansowania rebeliantów w Nikaragui. Porozumienie to, znane jako afera Iran-contras, stało się ogromnym skandalem. Reagan oświadczył, że nie zna tego układu. W rezultacie 10 członków administracji Reagana zostało skazanych, a wielu innych zostało zmuszonych do rezygnacji. Reagan po raz ostatni przemawiał do narodu w Białym Domu w styczniu 1989 r., przed inauguracją George'a H. W. Busha na 41. prezydenta. Reagan wrócił do swojej posiadłości Rancho del Cielo w Kalifornii, ostatecznie przenosząc się do Bel Air w Los Angeles. W 1989 roku Reagan otrzymał honorowy tytuł szlachecki Wielkiej Brytanii i został Wielkim Kordonem Japońskiego Orderu Chryzantemy. Na początku lat 90. sporadycznie występował w Partii Republikańskiej, a w 1993 r. został odznaczony Prezydenckim Medalem Wolności. W 1994 roku u Reagana zdiagnozowano chorobę Alzheimera. Jego stan zdrowia pogorszył się po upadku w styczniu 2001 roku, w wyniku którego zmiażdżono mu biodro i unieruchomiono. Pod koniec 2003 r. Reagan wszedł w końcowe stadia choroby Alzheimera i 5 czerwca 2004 r. zmarł na zapalenie płuc. Został pochowany w Simi Valley w Kalifornii.

Rhee, Syngman

(1875–1965) prezydent Korei Południowej

Syngman Rhee był kontrowersyjnym, silnie antykomunistycznym i coraz bardziej autorytarnym pierwszym prezydentem Korei Południowej, sprawującym urząd od kwietnia 1948 r. do kwietnia 1960 r. Objął urząd w wyborach powszechnych w 1948 r., przewodził Korei Południowej przez wojnę koreańską i został dwukrotnie wybrany ponownie, chociaż nie bez kontrowersji, zanim został zmuszony do ustąpienia ze stanowiska w następstwie sfałszowanych wyborów w 1960 roku. Urodzony 26 marca 1875 roku w prowincji Hwanghae Rhee – znany również jako Yi Sung-man – z pasją pracował nad stworzeniem nowoczesnej, niezależnej Korei. Po przestudiowaniu chińskiej klasyki i wielokrotnym niepowodzeniu na egzaminach do służby cywilnej, Rhee zapisał się i ostatecznie uczył w szkole w stylu zachodnim prowadzonej przez amerykańskich metodystów. W 1896 roku pomógł założyć Klub Niepodległości, wywodzącą się z Zachodu organizację nacjonalistyczną, mającą nadzieję odeprzeć rosnącą interwencję Japonii, Rosji i Chin w sprawy Korei. Znużony proponowanymi przez niego

reformami konserwatywny rząd koreański uwięził Rhee na siedem lat. W tym czasie był on torturowany, a także nawrócił się na chrześcijaństwo, które uważał za „religię wolności”. Uwolniony w 1904 r. Rhee udał się do Stanów Zjednoczonych, aby złożyć petycję do prezydenta USA Theodore'a Roosevelta, aby pomógł Koreańczykom przeciwstawić się rozszerzonym wpływom Japonii. Wysiłek ten nie powiódł się, a Japonia zwiększyła swoją kontrolę i formalnie zaanektowała Koreę w 1910 r. Rhee pozostał w Stanach Zjednoczonych, gdzie uzyskał tytuł licencjata, uzyskał tytuł magistra na Uniwersytecie George'a Washingtona w 1907 r., tytuł magistra na Harvardzie w 1908 r. i stopień doktora, doktorat z teologii w Princeton w 1910 r. Wrócił do Korei w 1910 roku jako główny koreański sekretarz Stowarzyszenia Chrześcijańskich Młodych Mężczyzn w Seulu. Rok później został zmuszony do wygnania z powodu organizowania się przeciwko japońskim rządóm. Następne 33 lata spędził na Hawajach i w Waszyngtonie, gdzie będzie kontynuował pracę na rzecz nowoczesnej, niezależnej Korei. W 1920 roku został pierwszym prezydentem Tymczasowego Rządu Republiki Korei na wygnaniu. Jego główną strategią było budowanie poparcia dla Korei w społeczności międzynarodowej, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych. Po pokonaniu Japończyków w II wojnie światowej Stany Zjednoczone zajęły południową część Korei. Rhee, który wrócił już do kraju, pomógł założyć Krajowe Towarzystwo na rzecz Szybkiej Urzeczywistnienia Niepodległości Korei. W 1948 z łatwością wygrał sponsorowane przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ) wybory na prezydenta Republiki Korei (Korea Południowa). Był znany ze swojej chęci zjednoczenia Półwyspu Koreańskiego, swojego zaangażowania na rzecz demokracji i silnego sprzeciwu wobec komunizmu. W ciągu dwóch lat po wyborze Rhee zintensyfikował napięcia zimnej wojny w Azji Wschodniej, wzywając do „marszu północy”, aby zniszczyć komunistyczny reżim Kim Il Sunga. Jednak to komunistyczne siły Kima najechały Koreę Południową w czerwcu 1950 r. Po wybuchu wojny koreańskiej w czerwcu 1950 r. Rhee okazał się stałym, choć trudnym sojusznikiem Stanów Zjednoczonych. W 1951 roku zreorganizował wojsko, aby wykorzystać korupcję i nieefektywność. Jednak rutynowo podważał wysiłki Stanów Zjednoczonych, odrzucając wszelkie porozumienia pokojowe, które uniemożliwiały zjednoczenie Korei. Wezwał także Stany Zjednoczone do bardziej agresywnego przeciwstawienia się chińskiej interwencji, w tym bombardowaniu Chin. Jednak w sierpniu 1953 roku perspektywa wzmożenia działań wojennych z północą i pogorszenia stosunków ze Stanami Zjednoczonymi zmusiła Rhee do zaakceptowania podzielonej Korei. Stany Zjednoczone rozmieściły wojska wzdłuż strefy demilitaryzacji zarówno w celu ochrony południa przed inwazją z północy, jak i udaremnienia agresywnych tendencji Rhee. Przez większą część lat pięćdziesiątych Rhee wielokrotnie pracował nad umocnieniem swojej władzy. W 1951 założył Partię Liberalną. W 1952 r. zaprojektował zmiany w konstytucji, które miały zapewnić mu zwycięstwo w wyborach. Kiedy te zmiany zostały odrzucone na rzecz ustroju parlamentarnego, wprowadził stan wojenny. W kolejnych wyborach powszechnych Rhee zdobył 72 procent głosów. Gdy zbliżały się wybory w 1956 r., Rhee po raz kolejny wymusił zmiany w konstytucji w celu wyeliminowania przepisów ograniczających prezydenturę dwóch kadencji. Następnie wygrał wybory, zdobywając 55 procent głosów, co jest niewielką liczbą, biorąc pod uwagę, że jego rywal, Sin Ik-hui, przeszedł zawał serca i zmarł 10 dni wcześniej. Korea Południowa poczyniła znaczny postęp gospodarczy i społeczny pod rządami Rhee. Rozbudowa systemu szkolnego po uzyskaniu niepodległości i modernizacja wojska w ogromnym stopniu przyczyniły się do zmian, które przekształciły Koreę. Ogromna pomoc USA w połączeniu z rządową polityką substytucji importu przyniosła silny wzrost. W 1960 r. Rhee i Partia Liberalna po raz kolejny sfałszowali wybory prezydenckie. Tym razem jednak ruch protestacyjny kierowany przez studentów stał się powszechny, a rządowe siły bezpieczeństwa zabiły 142 demonstrantów. Wydarzenia te zmusiły Rhee do rezygnacji. Uciekł do Stanów Zjednoczonych i zmarł pięć lat później w 1965 roku na Hawajach.

Ruchy niepodległościowe Rodezji/Zimbabwe

Zimbabwe, czyli Rodezja, jak było znane do 1980 r., to śródlądowy kraj liczący 13 milionów ludzi, zajmujący płaskowyż pomiędzy rzekami Limpopo i Zambezi, graniczący z Zambią na północy, Botswaną na zachodzie, Mozambikiem na wschodzie i Republiką Południowej Afryki na południe. Podczas gdy reszta afrykańskich kolonii Wielkiej Brytanii, w tym dwie sąsiadki Rodezji – Rodezja Północna (Zambia) i Nyasaland (Malawi) – uzyskała niepodległość w ramach fali dekolonizacji, Rodezja pozostała bastionem rządów białej mniejszości ze względu na wpływową populację europejską. Nawet po zdobyciu przez kraj rządów większości w 1980 r. kontrola ziemi przez białych nadal była kluczową kwestią w Zimbabwe. W połowie stulecia, głównie ze względu na znaczne bogactwa mineralne kraju i żyzne gleby do uprawy tytoniu, biała populacja Rodezji cieszyła się jednym z najwyższych standardów życia na świecie. Jednak czarni mieszkańcy kraju, którzy stanowili ponad 95 procent populacji, posiadali niewielką władzę polityczną i otrzymywali zaledwie 5 procent dochodu narodu. Po przejęciu kontroli siłą mniej więcej pół wieku wcześniej, biali stanowili jedną dwudziestą populacji, ale posiadali jedną trzecią ziemi. Pod koniec II wojny światowej wiatry polityczne zaczęły się zmieniać. Wielka Brytania podjęła decyzję o przyznaniu niepodległości wielu swoim koloniom w Azji i Afryce. Rodezja, która na przełomie wieków była kolonią korporacyjną posiadającą prawa brytyjskie, a od 1923 r. samorządną kolonią brytyjską, przyjęła nową formę polityczną w 1953 r. wraz z utworzeniem Federacji Środkowoafrykańskiej. Rodezja Południowa zdominowała tę konfederację; eksploatował miedź z Rodezji Północnej i siłę roboczą Nyasalandu. Pojawienie się niezależnych rządów w Rodezji Północnej (Zambia) i Nyasalandzie (Malawi) w 1964 r. wywołało znaczny niepokój białej populacji Rodezji Południowej, która wierzyła, że Wielka Brytania opowiada się za rządami większości. W odpowiedzi w listopadzie 1965 roku Ian Douglas Smith, bezkompromisowy orędownik białych rządów, ogłosił Jednostronną Deklarację Niepodległości, która zerwała więzi kraju z Wielką Brytanią i ustanowiła niepodległe państwo Rodezji. W referendum przeważająca liczba białej populacji poparła Smitha. W odpowiedzi Wielka Brytania nałożyła sankcje dyplomatyczne i gospodarcze. Zimnowojenna walka między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim o wpływy na całym świecie, w tym w krajach Afryki, skomplikowała ten rozwój wydarzeń. Stosunki USA z Rodezją rządzoną przez Iana Smitha w tamtym czasie pokazują ambiwalentne stanowisko Stanów Zjednoczonych. Z jednej strony Stany Zjednoczone ceniły wsparcie Rodezji, która posiadała ogromne zasoby strategicznych minerałów, zwłaszcza chromu, i przyjęły stanowisko zdecydowanie antykomunistyczne. Jednak jednocześnie Stany Zjednoczone obawiały się, że wsparcie dla rządu Smitha, zwolennika białej supremacji, będzie kosztować potrzebnych przyjaciół w szybkiej dekolonizacji Afryki. W 1965 roku prezydent USA Lyndon B. Johnson potępił jednostronną deklarację niepodległości Smitha i idąc za przykładem Wielkiej Brytanii, nałożył sankcje gospodarcze. Chociaż sankcje te mogły być jeszcze silniejsze, handel amerykański w tym kraju spadł z 29 milionów dolarów w 1965 r. do 3,7 miliona dolarów w 1968 r., co stanowiło prawdziwy cios dla gospodarki Rodezji. Jednocześnie jednak Rodezja otrzymała znaczne wsparcie od niektórych mieszkańców Stanów Zjednoczonych. Poprawka Byrda z 1971 r., uchwalona przy wsparciu administracji Richarda Nixona, wybiła znaczącą lukę w sankcjach wobec Rodezji. Zgodnie z tym prawem Stany Zjednoczone nie mogą zakazać importu z kraju niekomunistycznego jakichkolwiek materiałów potrzebnych do obrony narodowej, jeżeli w przeciwnym razie ten sam materiał zostałby zakupiony od kraju komunistycznego. Ponieważ chrom, kluczowy surowiec dla wielu nowoczesnych systemów uzbrojenia, był również importowany ze Związku Radzieckiego, Stany Zjednoczone były zmuszone zezwolić na handel z Rodezją. Import chromu wzrósł z 500 000 dolarów w 1965 r., do 13 milionów dolarów w 1972 r. i 45 milionów dolarów w 1975 r. Zorganizowany opór Czarnych wobec rządów białych w Rodezji ukształtował się pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, a dwie główne partie opozycyjne, partie, które dobrze zdominowały politykę Zimbabwe poza niepodległością, powstały na początku lat 60. W 1957 roku Afrykański Kongres Narodowy z siedzibą w Bulawayo i Afrykańska Narodowa Liga Młodzieży z siedzibą w Salisbury (dzisiejsze Harare) połączyły się, tworząc Afrykański Kongres Narodowy Południowej Rodezji pod przewodnictwem Joshuy Nkomo. Grupa ta,

zakazana w 1959 r., została zastąpiona przez Partię Narodowo-Demokratyczną, która sama została zdelegalizowana w grudniu 1961 r. Wkrótce potem utworzono Afrykańską Unię Ludową Zimbabwe (ZAPU). Poważny rozłam nastąpił w 1963 r., w wyniku którego powstał Afrykański Związek Narodowy Zimbabwe (ZANU). ZAPU skupiało się głównie na Ndebele i Chinach; ZANU opierało się głównie na Shonie i nastawieniu sowieckim. ZAPU i ZANU przyjmowały różne strategie w różnym czasie. W latach sześćdziesiątych, gdy biali Rodezjanie, tacy jak Ian Smith, stali się bardziej ekstremalni, metody afrykańskiego nacjonalizmu stały się bardziej bojowe i konfrontacyjne. Zarówno ZANU, jak i ZAPU zaczęły atakować białe farmy w 1964 roku, ale szybko zdały sobie sprawę, że armia Rodezji ma przewagę nad nimi. Bardziej umiarkowana grupa, Afrykańska Rada Narodowa – zorganizowana przez biskupa Abela Muzorewę – powstała na początku lat siedemdziesiątych. Żadna z tych grup nie odniosła większego sukcesu. Sytuacja zaczęła się zmieniać pod koniec lat 70. W 1975 roku, po długich wojnach, dwie portugalskie kolonie w Afryce Południowej, Mozambik i Angola, uzyskały niepodległość. Rządzony przez Czarnych Mozambik stał się bezpieczną przystanią dla wielu grup partyzanckich sprzeciwiających się reżimowi białych w Rodezji. W 1975 roku dwie najważniejsze z tych grup – ZANU pod dowództwem Roberta Mugabe i ZAPU pod dowództwem Joshuy Nkomo – połączyły siły, tworząc Front Patriotyczny. Zwycięstwo Jimmy'ego Cartera w wyborach prezydenckich w USA w 1976 r. również odegrało rolę w zmianie kontekstu polityki Rodezji. Zaniepokojona reputacją Stanów Zjednoczonych w innych częściach czarnej Afryki administracja Cartera zaczęła nalegać na rozwiązanie konfliktu. Ogólnie rzecz biorąc, Stany Zjednoczone wspierały rządy większości z ochroną interesów białych. Brytyjczycy zwołali konferencję w Lancaster House, próbując wynegocjować trwałe rozwiązanie. Powstałe porozumienie gwarantowało rządy większości dla Zimbabwe, okres przejściowy dla białych i system wielopartyjny. Centralnym punktem porozumienia była nowa konstytucja, która przyznała prawo głosu wszystkim Afrykanom, którzy ukończyli 18. rok życia, zarezerwowała na 10 lat 28 miejsc w parlamencie dla białych i gwarantowała prawa własności prywatnej. W wyborach w lutym 1980 r. głosowanie odbywało się głównie według linii etnicznych. ZANU–Front Ludowy zdobył wyraźną większość, a premierem został jego lider Robert Mugabe. ZAPU – Front Ludowy, który niedawno oddzielił się od ZANU-PF, dołączył do opozycyjnych białych parlamentarzystów. Biorąc swoją nazwę od kamiennego miasta Wielkiego Zimbabwe z XIV i XV wieku, Rodezja stała się Zimbabwe 18 kwietnia 1980 roku. Wojna o rządy większości, która kosztowała życie ponad 25 000 osób, w większości czarnych, dobiegła końca. Pod rządami Roberta Mugabe Zimbabwe w latach 80. prowadziło politykę o charakterze socjalistycznym, podobną do tej stosowanej w wielu innych krajach Afryki. Rozszerzył programy społeczne, których odmówiono pod rządami białych. I chociaż twierdził, że chce redystrybucji ziemi, w rzeczywistości działał powoli, aby rozbić odnoszące sukcesy białe farmy. Kosztowało to reżim politycznie, ale umożliwiło Zimbabwe dalsze wyżywienie się. Ogólnie rzecz biorąc, na początku lat 80. wielu mieszkańców Zimbabwe dostrzegło rzeczywistą poprawę jakości swojego życia. Wraz z rozwojem lat 80. Mugabe zaczął wykazywać tendencje autorytarne. Już na początku łapał przeciwników, cenzurował prasę i przekazał szerokie uprawnienia siłom bezpieczeństwa. Początkowo udawało mu się to ująć na sucho dzięki szerokiemu wsparciu, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Mugabe wygrał wybory w marcu 1996 r., zdobywając 92,7% głosów, ale tylko niewielka liczba mieszkańców Zimbabwe zdecydowała się głosować. Spadek frekwencji wyborczej ujawnił rosnące niezadowolenie mieszkańców Zimbabwe z Mugabe. Co więcej, na początku lat 80. w Matabelelandzie, bastionie ZAPU-PF, wybuchła wojna domowa, która trwała do 1987 roku. Pod koniec lat 90. Mugabe zainicjował dwa bardzo kontrowersyjne programy. W 1997 roku zaczął przejmować wybieloną ziemię bez odszkodowania i po cichu zachęcać bezrolnych Czarnych do przenoszenia się na białe farmy. Gospodarstwa te wcześniej karmiły naród i zapewniały pracę dużej liczbie ludzi, głównie czarnych. W 2002 roku Mugabe przywłaszczył sobie pozostałą białą ziemię i nakazał białym rolnikom zaoferowanie płatności byłym pracownikom. Ponieważ wielu Czarnych, którzy przenieśli się na białą ziemię, miało niewielkie umiejętności rolnicze, naród wkrótce stanął w obliczu kryzysu żywnościowego. Krytycy twierdzili

ponadto, że Mugabe rozdał najlepszą ziemię swojej rodzinie, przyjaciołom i bliskim zwolennikom. Kolejnym kontrowersyjnym posunięciem było wysłanie w 1998 r. Mugabe wojska do Demokratycznej Republiki Konga, aby pomóc rządowi odeprzeć zbrojną rebelię. Sytuacja w Zimbabwe wydaje się niepewna. Podczas wyborów w 2002 r. Mugabe sfałszował głosowanie i uwięził przeciwników, zwłaszcza zwolenników Ruchu na rzecz Przemian Demokratycznych, na którego czele stał Morgan Tsvangirai. Sąsiednie kraje poparły Mugabe, ale inne kraje afrykańskie, takie jak Kenia i Ghana, potępiły jego posunięcie. W Zimbabwe utrzymuje się głód, a ludność zmaga się z gwałtownie rosnącymi cenami i niezwykle wysokim bezrobociem. Fakt, że nie istnieje żaden system pozwalający wyłonić następcę starzejącego się Mugabe, zwiastuje nadchodzącą walkę powodującą podziały.

Roe przeciwko Wade'owi

Przełomowym orzeczeniem Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych z 1973 r. w sprawie Roe przeciwko Wade uznano stanowe przepisy dotyczące aborcji za nielegalne ze względu na naruszenie przez nie praw do prywatności wynikających z Konstytucji Stanów Zjednoczonych. Sprawa ta była punktem kulminacyjnym serii działań organizacji lekarzy, organów ustawodawczych stanowych i grup kobiet mających na celu zalegalizowanie aborcji w celu uregulowania procedur chirurgicznych. Jednak sprawa ta była powszechnie postrzegana przez grupy chrześcijańskie i konserwatystów politycznych jako otwierająca śluzę dla nieograniczonego aborcji zdolnych do życia istot ludzkich. Następstwa Roe obejmowały utworzenie spójnych organizacji pro-choice i pro-life, walkę z definicjami tego, kiedy powstaje życie oraz wyolbrzymienie państwowego zarządzania aborcją do tematu zajmowanego przez Kongres, Sąd Najwyższy i Radę Ministrów. prezydent. Debaty na temat legalności aborcji zostały zapoczątkowane przez ruch lekarzy na rzecz zezwolenia na aborcję w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku. Prowadzone przez dr. Grupa lekarzy Alana i Manfreda Guttmacherów lobbowała w legislaturach stanowych, aby zezwoliły na aborcję. Ich aktywizm na rzecz aborcji był reakcją na niehigieniczne i niebezpieczne, nielegalne aborcje przeprowadzane w całym Stanach Zjednoczonych. Rzeczywiście, ich lobbowanie było skuteczne, nakłonił stany takie jak Nowy Jork i Hawaje do liberalizacji polityki aborcyjnej. Kolejnym czynnikiem w debacie na temat aborcji był rozwój dobrze zorganizowanego ruchu feministycznego w latach sześćdziesiątych. Komercyjna skuteczność pigułki antykoncepcyjnej, sfinansowanej przez Sarah McCormick w 1960 r., a także późniejsze skupienie się administracji Kennedy'ego i Johnsona na planowaniu rodziny, zachęciły kobiety do bardziej asertywnej kontroli nad własnym ciałem. Utworzenie Krajowej Organizacji na rzecz Kobiet (NOW) w 1966 r. i Krajowej Ligi Akcji na rzecz Praw Aborcyjnych (NARAL) w 1969 r. dało kobietom w całym Stanach Zjednoczonych możliwości wzmocnienia politycznego. Znaczącym orzeczeniem Sądu Najwyższego wydanym przed wydaniem wyroku w sprawie Roe było orzeczenie Griswold przeciwko Connecticut, w którym Sąd Najwyższy orzekł przeciwko prawu stanu Connecticut regulującemu kontrolę urodzeń. Sędzia William Douglas wykorzystał interpretację trzeciej, czwartej, piątej i dziewiątej poprawki do prywatności, aby uzasadnić orzeczenie sprzeczne z prawem stanowym. Sędzia Byron White wyraził opinię, że prawo stanowe nie zapewnia dobrobytu społeczeństwa w ramach ścisłej interpretacji prawa. Griswold okazał się silnym prawnym poprzednikiem sprawy Roe przeciwko Wade, ponieważ wiele z tych samych uzasadnień zastosowano w opinii większości. Powódką w sprawie Roe przeciwko Wade była Norma McCorvey, kobieta w ciąży, która chciała dokonać aborcji w hrabstwie Dallas w Teksasie, ale nie mogła tego zrobić ze względu na ustawodawstwo Teksasu zakazujące tej czynności. Do czasu rozpoznania i rozpatrzenia sprawy przez Sąd Najwyższy McCorvey nie była w ciąży, co stało się czynnikiem niezgody Byrona White'a i Williama Rehnquista. Stroną broniącą się w sprawie był Henry Wade, prokurator okręgowy hrabstwa Dallas, do którego dołączył obrońca John Tolle. Tolle broniła prawodawstwa Teksasu, twierdząc, że płód żyje w chwili poczęcia, a obowiązkiem państwa jest ochrona wszystkich ludzi, zwłaszcza tych w macicy. W imieniu powoda opinii amicus przygotowały

Planned Parenthood of America i NOW, reprezentujące bardziej liberalną interpretację tej kwestii. Z kolei grupy takie jak Americans United for Life pisały opinie amicus w imieniu stanu Teksas.

Korzyść powoda

Orzeczenie w sprawie Roe przeciwko Wade zapadło 22 stycznia 1973 r. Sąd Najwyższy rozstrzygnął stosunkiem głosów 7 do 2 na korzyść powoda i w opinii napisanej przez sędziego Harry'ego Blackmuna przedstawił niejasne zastrzeżenie dotyczące przepisów aborcyjnych, zalecił sposób, w jaki państwo legislatury mogłyby zająć się kwestią aborcji i nie podejmować żadnych decyzji w sprawie żywołności. Blackmun stwierdził, że aborcja nie jest w sposób oczywisty prawem bez zarzutu, ale uważał, że większa szkoda dla praw do należytego procesu wynikająca z czternastej poprawki nie usprawiedliwia utrzymywania aborcji jako nielegalnej. Opinia nakreśliła również stanom ograniczenia w zakresie stanowienia prawa dotyczącego aborcji. W pierwszym trymestrze stany nie mogły zapobiegać aborcjom. Państwa będą mogły regulować lub ograniczać aborcje w drugim trymestrze ciąży i mogłyby zakazać aborcji w trzecim trymestrze. Kilku sędziów, zgadzając się z ogólną oceną Blackmuna, napisało jednak zbieżne opinie. Sędzia William Douglas, zwolennik prywatności w sprawie Griswold, użył tego samego rozumowania, podejmując decyzję w sprawie Roe. Sędzia Potter Stewart uznał, że nadszedł właściwy czas na wolność wyboru. Sędzia Warren Burger zgodził się z interpretacją Blackmuna dotyczącą klauzuli należytego procesu zawartej w czternastej poprawce i skłaniał się ku interpretacji Douglasa w sprawie Griswold dotyczącej wieloaspektowej konstytucyjnej podstawy prawa do prywatności. Niezgodni byli sędziowie Byron White i William Rehnquist. Sędzia White nie zgodził się z tym ze względów czysto konstytucyjnych, stwierdzając, że uchylene przepisów Teksasu zakazujących aborcji nie wchodzi w zakres jurysdykcji Sądu Najwyższego. Rehnquist utrzymywał zdecydowane, konserwatywne stanowisko w sprawie aborcji. Po pierwsze – napisał – powódka w trakcie sprawy nie była w ciąży i dlatego jej sprawa była niewłaściwa. Rehnquist uważała, że nawet jeśli McCorvey była w ciąży w trakcie sprawy, jej prawo do prywatności nie zostało naruszone w wyniku odmowy aborcji. Wreszcie Rehnquist uważał, że orzeczenie Trybunału na korzyść legalnej aborcji było aktem zbyt daleko idącym dla organu sądowego. Choć Roe zalegalizowała aborcję w całym Stanach Zjednoczonych, ruch pro-life protestujący przeciwko tej decyzji stał się w następnych dziesięcioleciach dominującą siłą kulturową w Ameryce. W miarę rozrastania się grup kobiecych i grup pro-choice na początku lat 70. XX w. zorganizowały się grupy pro-life, które lobbowały na rzecz maksymalnych ograniczeń prawnych i ograniczania dostępu do klinik przeprowadzających aborcję. Bezpośrednio po Roe powstał Amerykański Komitet Prawa do Życia jako organ organizujący przeciwko aborcji. Organizacja Friends of Life, założona przez Josepha Scheidlera, utworzyła oddziały w całym kraju, aby protestować przeciwko klinikom aborcyjnym. Bardziej ekstremalne grupy pro-life zwróciły się ku przemocy, aby udowodnić swoje racje, a pierwszy zamach bombowy na klinikę aborcyjną miał miejsce w 1982 roku.

Rosenberg, Julius i Ethel

(1918–1953 i 1915–1953) oskarżeni amerykańscy szpiegowie Julius i Ethel Rosenbergowie zostali oskarżeni o nielegalne przekazywanie Związkowi Radzieckiemu informacji o amerykańskich badaniach atomowych. Zostali skazani za szpiegostwo 29 marca 1951 r. i straceni 19 czerwca 1953 r. Ich współoskarżony w procesie, Morton Sobell, otrzymał 30 lat więzienia. Proces odbił się szerokim echem i odbył się w okresie tzw. czerwonej paniki, kiedy wielu mieszkańców Stanów Zjednoczonych miało poczucie, że ich styl życia jest zagrożony przez Związek Radziecki i ogólnie ekspansję komunizmu. Z tego i innych powodów, w tym antysemityzmu, wielu uważa, że Rosenbergowie nie mieli sprawiedliwego procesu, a zwłaszcza Ethel Rosenberg nie była winna postawionych zarzutów. Julius Rosenberg urodził się w Nowym Jorku. Uczęszczał do szkół religijnych i publicznych oraz do City College, który ukończył z dyplomem z elektrotechniki. Działał w Klubie Steinmetz, oddziale Ligi Młodych Komunistów, a później wstąpił do Amerykańskiej Partii Komunistycznej. Rosenberg był cywilnym

pracownikiem Korpusu Łączności Armii Stanów Zjednoczonych od 1940 do 1945 roku. Ethel Greenglass Rosenberg uczęszczała także do szkół publicznych i religijnych w Nowym Jorku, a po ukończeniu szkoły średniej rozpoczęła pracę w firmie spedycyjnej. Była aktywną organizatorką związkową i wstąpiła do Ligi Młodych Komunistów, a później do Amerykańskiej Partii Komunistycznej. Rosenbergowie pobrali się w 1939 roku i mieli dwóch synów, Michaela i Roberta. Proces Rosenbergów można rozumieć jedynie w kontekście rozwoju broni atomowej i zimnej wojny. Stany Zjednoczone są jedynym krajem, który kiedykolwiek użył broni atomowej: pod koniec II wojny światowej na japońskie miasta Hiroszima i Nagasaki zrzucono bomby atomowe. Informacje dotyczące produkcji takiej broni były ściśle strzeżone, a Stany Zjednoczone uważały, że są jedynym krajem posiadającym wiedzę naukową niezbędną do wyprodukowania bomby atomowej. Kiedy ZSRR testował swoją pierwszą broń atomową w 1949 r., ludzie byli zszokowani tempem rozwoju możliwości posiadania broni atomowej. Wyjaśnienie było proste: Sowieci mieli dostęp do niektórych informacji, które według Stanów Zjednoczonych były utrzymywane w tajemnicy. W 1950 roku niemiecko-brytyjski naukowiec Klaus Fuchs, który pracował w Stanach Zjednoczonych nad Projektem Manhattan, w ramach którego opracowano bombę atomową, przyznał się, że przekazał Związkowi Radzieckiemu istotne informacje. Dochodzenie wynikające z tych zeznań doprowadziło agentów FBI do Davida Greenglassa, brata Ethel Rosenberg, który przyznał się do swojego zaangażowania w siatkę szpiegowską, w skład której, jego zdaniem, wchodziła także jego żona Ruth i szwagier Julius Rosenberg. „Kable Venona” były kluczowym źródłem dowodów w dochodzeniach w sprawie sowieckich operacji szpiegowskich w Stanach Zjednoczonych w latach czterdziestych XX wieku. Kable te przesyłały zaszyfrowane wiadomości do i ze Związku Radzieckiego oraz ujawniały zakres sowieckiej działalności szpiegowskiej w Stanach Zjednoczonych w tamtym czasie. Venona Cables przedstawiła wyraźne dowody na to, że Julius Rosenberg był winny szpiegostwa, a także wplątała w tę sprawę także Davida i Ruth Greenglassów. Nie przedstawili podobnych dowodów przeciwko Ethel Rosenberg, która została skazana głównie na podstawie zeznań swojego brata, Davida Greenglassa. Przyznał później, że przynajmniej część jego zeznań przeciwko Rosenbergom była nieprawdziwa i że kłamał, aby chronić żonę, której przyznano immunitet karny. Wiele osób na całym świecie było zszokowanych egzekucją Rosenbergów, zwłaszcza gdy ważniejsi szpiedzy otrzymali lżejsze wyroki. Na przykład Klaus Fuchs, który dostarczył Związkowi Radzieckiemu informacji niezbędnych do zbudowania broni atomowej, został skazany na 14 lat więzienia i odsiedział 9 lat. W szczególności egzekucja Ethel Rosenberg zszokowała wiele osób, ponieważ nie było wystarczających dowodów przeciwko niej i przypuszczano, że groźba egzekucji miała na celu wymuszenie na niej zeznań przeciwko mężowi lub jego do składania zeznań przeciwko innym. Oboje Rosenbergowie odmówili przyznania się do winy ani podania nazwisk innych osób, co mogło doprowadzić do ich śmierci. Na całym świecie odbyło się wiele protestów przeciwko ich wyrokowi i apelom o wstrzymanie egzekucji, w tym jeden wystosowany przez papieża Piusa XII. Zainteresowanie opinii publicznej procesem Rosenberga pozostało duże, a Julius i Ethel Rosenbergowie zajęli miejsce jako postacie i symbole w kulturze popularnej.

Rezolucja Pakistańska

Rezolucja pakistańska (znana również jako rezolucja z Lahore) wzywała do utworzenia jednego lub większej liczby odrębnych państw muzułmańskich na subkontynencie indyjskim. Ogólnoindyjska Liga Muzułmańska przyjęła uchwałę 23 marca 1940 roku podczas spotkania w Lahore w Indiach. Muzułmanie w Indiach pod rządami brytyjskimi zaczęli się niepokoić tym, co się stanie, gdy Wielka Brytania opuści Indie. Jako mniejszość w Indiach, w której przeważają hinduiści, obawiali się, czy będą w stanie chronić swoje prawa i tożsamość religijną. Uważali, że najlepszą opcją jest utworzenie państw muzułmańskich, powstałych w regionach, w których muzułmanie stanowili większość populacji. Kiedy w latach trzydziestych Indie zmierzały w stronę samorządu, wiele osób wierzyło, że staną się niezależnym krajem z większością hinduską i mniejszością muzułmańską. Wielu miało nadzieję, że obie cywilizacje będą mogły współpracować w celu utworzenia rządu federalnego. Ustawa indyjska z 1935

r. zbliżyła Indie do niepodległości, przekazując większą część funkcji rządowych miejscowej ludności, organizując wybory, które odbyły się w 1937 r. Liga Muzułmańska miała nadzieję zdobyć pewne stanowiska podczas wyborów, ale zamiast tego prawie całkowicie wykluczony z rządu i zdobył kontrolę jedynie w prowincjach z większością muzułmańską. Indyjski Kongres Narodowy, na którego czele stał Mohandas K. Gandhi, zdobył kontrolę nad większością lokalnych organów ustawodawczych i ogłosił, że jest jedyną partią narodową. Liga Muzułmańska, kierowana przez Mohammada Alego Jinnaha, oświadczyła jednak, że nadal jest równorzędnym partnerem w procesie rządzenia krajem. Przywódcy muzułmańscy obawiali się, że Hindusów interesuje jedynie pełna kontrola nad rządem, a nie dzielenie się władzą w rządzeniu krajem. Kiedy wybuchła II wojna światowa, Kongres odmówił udziału w wojnie, twierdząc, że nie interesuje go sprawa Europy. Kongres nakazał swoim członkom ustąpienie ze stanowisk w proteście przeciwko zmuszaniu Indii do wspierania wysiłków wojennych Wielkiej Brytanii. Hindusi protestowali przeciwko zaangażowaniu Indii w wojnę, a Gandhi powiedział, że Indie wesprą wysiłki wojenne dopiero wtedy, gdy Wielka Brytania ustali datę uzyskania przez Indie niepodległości. Jinnah i Liga Muzułmańska przyjęli odwrotne podejście. Zaproponowali Wielkiej Brytanii swoje wsparcie i współpracę w nadziei, że Wielka Brytania poprze ich pragnienie utworzenia odrębnego narodu muzułmańskiego po wojnie. Brytyjczycy byli zadowoleni ze wsparcia i włączyli Jinnah do wielu aspektów rządu. W rezultacie liga wzmocniła swoją pozycję i zyskała doświadczenie w rządzeniu, podczas gdy wielu przywódców Kongresu siedziało w więzieniu. Liga Muzułmańska zebrała się na swojej konwencji w Lahore w Indiach i 23 marca 1940 roku wydała rezolucję Pakistanu wzywającą do utworzenia państwa lub stanów muzułmańskich. Nazwali swój stan Pakistanem, utworzonym z prowincji w północno-zachodniej części Indii, gdzie większość populacji stanowili muzułmanie. Pakistan stał się niepodległym państwem w 1947 roku.

Ruch suwerenności Quebecu

Historię Kanady nękają kwestie tożsamości narodowej od 1763 roku, kiedy Wielka Brytania podbiła Nową Francję podczas wojny francusko-indyjskiej. Brytyjska ustawa Québec Act z 1774 r. uznała prawa francuskojęzycznych katolików. Brytyjska ustawa o Ameryce Północnej z 1867 r., będąca podstawą konstytucji Kanady, opiera się na doktrynie „dwóch narodów założycielskich”, w której kultury anglojęzyczna i francuskojęzyczna są uznawane za równych partnerów. Ponieważ te dwie tożsamości narodowe istnieją w kraju, który tradycyjnie faworyzował anglojęzycznych, Quebec (Québec), serce francuskojęzycznej Kanady, i jego przywódcy próbowali utwierdzić swój nacjonalizm jako odrębną wspólnotę kulturową w Kanadzie. Nowoczesny ruch suwerenny jest wytworem lat 60. XX wieku. Jest to żądanie politycznej niezależności Quebecu połączonej z gospodarczym powiązaniem z resztą Kanady. Został wprowadzony przez René Lévesque, byłego ministra gabinetu liberałów i popularnego dziennikarza telewizyjnego, który zorganizował Parti Québécois (PQ) w 1968 r. PQ zyskała poparcie, gdy ustawa o językach urzędowych z 1969 r. wydawała się trywializować żądanie Quebecu dotyczące specjalnego statusu. Podczas kryzysu październikowego w 1970 r. radykalna skrajna grupa zwana Front de Libération du Québec porwała Jamesa Crossa, brytyjskiego komisarza ds. handlu w Montrealu, oraz Pierre'a Laporte'a, ministra pracy i imigracji Quebecu. Quebec wkrótce zwrócił się do kanadyjskich sił zbrojnych o interwencję, a następnego dnia rząd federalny zakazał FLQ na mocy ustawy o środkach wojennych. Ciało Laporte'a znaleziono 17 października, a grupa przetrzymująca Crossa wypuściła go w zamian za bezpieczny przejazd na Kubę na początku grudnia. Federalne dochodzenie później stwierdziło, że zawieszenie normalnych swobód obywatelskich było nielegalne. W 1976 roku PQ przejęła kontrolę nad rządem Quebecu i obiecała konsultować się z ludnością Quebecu przed podjęciem jakichkolwiek kroków w kierunku niepodległości i secesji. Cztery lata później wyborcy reprezentujący większość francuskich prowincji zdecydowanie odrzucili referendum w sprawie zezwolenia na negocjacje w sprawie suwerenności z Ottawą. Mimo to PQ została wybrana ponownie w 1981 r., a w 1982 r. odmówiła przyjęcia nowej kanadyjskiej konstytucji. Kiedy w 1985 roku PQ

usunęła stowarzyszenie suwerenne ze swojej platformy partyjnej, Partia Liberalna odzyskała kontrolę nad zgromadzeniem Quebecu. Zreorganizowana pod przewodnictwem byłego ministra finansów Jacques'a Parizeau, PQ ponownie obiecała ogłoszenie niepodległości Quebecu po tym, jak wyborcy Quebecu głosowali na tak w referendum. Porozumienie Meech Lake, które zgodziło się na warunki postawione przez Quebec w sprawie przyjęcia konstytucji krajowej, upadło w 1990 r. z powodu opozycji. Kolejny pakiet reform konstytucyjnych, przedstawiony wyborcom w ogólnokrajowym referendum w 1992 r., również został odrzucony. Do 1994 roku Bloc Québécois, narodowa partia oddana suwerenności Quebecu, zdobyła wystarczającą liczbę głosów, aby stać się oficjalną partią opozycyjną w Ottawie. Kolejne referendum w sprawie suwerenności w 1995 r. przegrało nieznacznie. Kanada była zaskoczona w listopadzie 2006 r., kiedy konserwatywny premier Stephen Harper zaproponował uchwałę, przyjętą większością głosów przez parlament, stwierdzającą, że 7 milionów „Québécois tworzy naród w ramach zjednoczonej Kanady”. Chociaż uznanie to nazwano „symbolicznym”, nie było jasne, czy może wywołać ponowne dążenie do niepodległości Quebecu.

Renesans Harlemu

Harlem Renaissance to nazwa związana z afroamerykańskim ruchem literackim, artystycznym i intelektualnym, którego centrum znajdowało się w Harlemie, dzielnicy na Górnym Manhattanie w stanie Nowy Jork. Wielu Afroamerykanów wyemigrowało z południa do północnych miast w latach po 1916 r. podczas tak zwanej Wielkiej Migracji, a Harlem, który został rozwinięty jako dzielnica mieszkalna dla białych, stał się kulturalną stolicą afroamerykańskich Stanów Zjednoczonych w latach dwudziestych XX wieku. Uczestnicy ruchu znali go jako „Ruch New Negro” od tytułu książki historyka sztuki Alaina Locke'a *The New Negro* (1925), w której Locke wyraził nadzieję, że czarny artysta stanie się „współpracownikiem i uczestnikiem cywilizacji amerykańskiej.” Jak każdy ruch kulturalny, renesans Harlemu miał poprzedników, ponieważ życie kulturalne Afroamerykanów w Nowym Jorku było już dobrze rozwinięte. Harlem, uznawany za czarną stolicę Stanów Zjednoczonych, był domem dla grup wsparcia, takich jak Universal Negro Improvement Association Marcusa Garveya, NAACP (Krajowe Stowarzyszenie na rzecz Postępu Ludzi Kolorowych) i National Urban League, a także najbardziej znane w całym kraju afrykańskie stowarzyszenia Mieszkali tam Amerykanie, m.in. Garvey, WEB DuBois i A. Philip Randolph. Intelektualnym centrum Harlemu był lokalny oddział Biblioteki Publicznej w Nowym Jorku, który posiadał najbogatszy ze istniejących zbiorów materiałów dotyczących Afroamerykanów. Badacze ruchu uważają jego początek za rok 1910, kiedy NAACP zaczął publikować *Crisis* pod redakcją WEB DuBois. Inni twierdzą, że zaczęło się to w 1919 r., kiedy czarni żołnierze wrócili z I wojny światowej, a miasta USA doświadczyły bezprecedensowej skali przemocy na tle rasowym, lub na początku lat dwudziestych XX wieku, kiedy opublikowano *Book of American Negro Poetry* Jamesa Weldona Johnsona (1922), *Jean Toomer's Cane* (1923) i założenie gazety *Opportunity* (1923), redagowanej przez socjologa Charlesa S. Johnsona dla National Urban League. Zarówno *Crisis*, jak i *Opportunity* publikowały beletrystykę i poezję oraz sponsorowały konkursy, aby zachęcić pisarzy afroamerykańskich. Harlem Renaissance jest pamiętany głównie jako ruch literacki. Poezja stanowiła jej pierwszą twórczość literacką, ale formy prozatorskie, zwłaszcza beletrystyka, zastąpiły po 1924 roku poezję jako dominującą formę literacką. Ruch ten, choć obejmował sztuki wizualne, wykluczał jazz, który choć był wykonywany w Harlemie, miał inne poprzedniki (należy zauważyć, że szal taneczny z lat dwudziestych XX wieku, Charleston, został po raz pierwszy wykonany w Harlemie). Gdy artyści i pisarze zaczęli mówić w kategoriach „nowego Murzyna”, opracowali definicję Afroamerykanów jako bojowej, asertywnej i miejskiej grupy ludzi, która potrafi mówić sama za siebie. Niektórzy pisarze, jak Langston Hughes, byli na początku długiej i wybitnej kariery, a niektórzy, jak Jean Toomer, nigdy nie napisali niczego znaczącego. Ruch literacki nie miał spójnego, rozpoznawalnego stylu, obejmował bowiem debatę nad tradycją i naturą kultury afroamerykańskiej. Wallace Thurman, Claude McKay, Arthur Huff Fauset i Zora Neale Hurston między innymi podkreślali odrębność i witalność czarnego pochodzenia

etnicznego, szczególnie wśród Afroamerykanów z klasy robotniczej, podczas gdy James Weldon Johnson, Jessie Fauset, Nella Larsen i Alain Locke częściej pisze o życiu Afroamerykanów z klasy średniej, aby zapewnić, że będą postrzegani jako integralna część amerykańskiej kultury jako całości. Langston Hughes i hrabia Cullen zgodzili się z obiema stronami tej debaty. Hughes (1902–67) i Hurston (1891[?]-1960) to najbardziej znani pisarze tego ruchu. Hughes, urodzony jako James Langston Hughes w Joplin w stanie Missouri, pracował na różnych stanowiskach, podróżował po obu Amerykach i Europie, a w 1926 r. opublikował swój pierwszy tom poezji, *The Weary Blues*. Postrzegany jako prototyp Nowego Murzyna, Hughes używał rytmy i język jazzu i bluesa w jego wierszach, a jego esej „*The Negro Artist and the Racial Mountain*” (1926) przedstawia *The New Negro* jako główne oświadczenie ideologii ruchu. Hurston, która dorastała w całkowicie czarnej wiosce Eatonville na Florydzie, ukończyła Barnard College, gdzie studiowała pod okiem antropologa Franza Boasa. W swojej twórczości literackiej Hurston interpretowała afroamerykańskie opowieści ludowe, które zebrała na wiejskim południu w zbiorach i powieściach opublikowanych w latach trzydziestych XX wieku. Mniej znani są artyści wizualni związani z renesansem Harlemu. Aaron Douglas jest najbardziej znany ze swoich ilustracji do książek *The New Negro* oraz do książki Jamesa Weldona Johnsona *God's Trombones: Seven Negro Sermons in Verse*. Palmer Hayden, który kształcił się w Nowym Jorku i Paryżu, jest najbardziej znany ze swoich obrazów o tematyce afrykańskiej. Innymi artystami związanymi z tym ruchem byli Malvin G. Johnson i William H. Johnson. Najbardziej znaną rzeźbiarką jest Augusta Savage, z ruchem tym związani są także fotografowie James Van Der Zee i Roy DeCarava. Harlem Renaissance przyczynił się do umieszczenia czarnej sztuki i literatury w centrum amerykańskiego życia, ale inkorporacja nie była w całości dziełem Afroamerykanów. Dla Afroamerykanów ruch był odpowiedzią na wezwania krytyków, takich jak Randolph Bourne i Van Wyck Brooks, na rzecz kultury amerykańskiej niezależnej od tradycji europejskiej. Dla białej, literackiej Ameryki Harlem był egzotyczny. Kiedy Harlem został przyjęty przez białych krytyków, takich jak H. L. Mencken i Carl Van Vechten, było to po części wynikiem ich własnego ikonoklazmu. Książka Van Vechtena *Nigger Heaven* (1926) „promowała” Harlem wśród białych Amerykanów (i wywołała złość i urazę wśród wielu Afroamerykanów), ale Van Vechten był także patronem Langstona Hughesa i przedstawił innych czarnych pisarzy takim patronom, jak pani R. Osgood (Charlotte) Mason, Albert Barnes, Louise Bryant, Fundacja Williama E. Harmona, Fundusz Juliusa Rosenwalda i Fundusz Edukacji Ogólnej. Mencken publikował prace afroamerykańskich artystów w *American Mercury*. Wraz z nadejściem Wielkiego Kryzysu zasoby dostępne dla Afroamerykanów w Harlemie skurczyły się, co jeszcze bardziej utrudniło prowadzenie działalności kulturalnej. Kres renesansu Harlemu nastąpił w 1935 r., kiedy w Harlemie wstrząsnęły zamieszki na tle rasowym. Odbyło się wiele debat na temat tego, co postrzegano jako niepowodzenie afroamerykańskich artystów i pisarzy w tworzeniu i utrzymywaniu niezależnych instytucji kulturalnych, ale ogólnie przyjmuje się, że ruch ten zapewnił kolejnym afroamerykańskim pisarzom i artystom bazę kulturową na podstawie której mogły zbudować przyszłe pokolenia.

Róg Afryki

Ze względu na strategiczne położenie w pobliżu Morza Czerwonego i Półwyspu Arabskiego Róg Afryki – obecnie obejmujący Etiopię, Somalię, Erytreę i Dżibuti – był świadkiem jednych z najbardziej intensywnych i brutalnych manewrów geopolitycznych podczas zimnej wojny. Zarówno Stany Zjednoczone, jak i Związek Radziecki przelały ogromne sumy pieniędzy i broni na swoich sojuszników w regionie. Skutki zimnej wojny w regionie były często poważne: wtrącanie się supermocarstw zakłóciło procesy dekolonizacji i modernizacji, zaostrzyło lokalną rywalizację, wzmogło wynikającą z niej przemoc i przyczyniło się do śmierci wielu Afrykanów. Chociaż Róg Afryki od dawna miał globalne znaczenie strategiczne ze względu na swoje położenie w pobliżu Cieśniny Bab al-Mandab, gdzie Morze Czerwone zwęża się przed ujściem do Oceanu Indyjskiego, jego znaczenie ogromnie wzrosło po II wojnie światowej. Było to spowodowane dwoma czynnikami: rosnącym znaczeniem Bliskiego

Wschodu i jego ogromnych zasobów ropy naftowej oraz rosnącą intensywnością rywalizacji o sumie zerowej między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim o wpływy na całym świecie. Stany Zjednoczone po raz pierwszy umocniły swoją obecność w Rogu podczas II wojny światowej. W 1943 roku Stany Zjednoczone zbudowały stację radiową — Radio Marina — w pobliżu miasta Asmara w Erytrei, znajdującego się wówczas pod kontrolą brytyjską. Marina Horn i Radio Marina zyskiwały na znaczeniu wraz z kształtowaniem się powojennego świata opartego na ropy i rywalizacji w czasie zimnej wojny. Stany Zjednoczone obawiały się, że utrata wpływów w Rogu zdestabilizuje rządy sojuszników w regionie, przerwie szlaki żeglugowe i prawdopodobnie zatrzyma dostawy ropy z Bliskiego Wschodu na Zachód. Strategiczne znaczenie Radia Marina zmieniło bieg historii zarówno Erytrei, jak i Etiopii. W połowie XX wieku Etiopią rządził cesarz Haile Selassie, autokrata, który po raz pierwszy objął władzę w 1917 r. W imię modernizacji Etiopii Selassie rozmontował arystokrację i wykorzystał dochody uzyskane z opodatkowania eksportu kawy do centralizacji moc. Z pomocą Stanów Zjednoczonych Selassie kontynuował modernizację Etiopii i zacieśniał swą władzę, której nie oddał, dopóki nie został obalony w wyniku zamachu stanu w 1973 r. We wczesnych latach powojennych Stany Zjednoczone postrzegały głównie chrześcijańską Etiopię jako najbardziej stabilną i wpływowego państwa w całym Rogu. Jednak przed II wojną światową mały, w większości muzułmański skrawek ziemi wzdłuż Morza Czerwonego, znany jako Erytrea, nie był częścią państwa etiopskiego. W przeciwieństwie do Etiopii, została skolonizowana przez Włochy na początku XX wieku, a podczas II wojny światowej była kontrolowana przez Brytyjczyków. Mimo to po wojnie Erytrea znalazła niekorzystne warunki dla niepodległości. Dwa badania przeprowadzone przez zdominowaną przez USA Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ) wykazały, że w Erytrei brakowało świadomości narodowej, a także podstaw stabilnej gospodarki. W 1953 roku ONZ utworzyła federację, w ramach której połączyły się Erytrea i Etiopia. W maju 1953 roku, pięć miesięcy po utworzeniu federacji Etiopia-Erytrea, Etiopia i Stany Zjednoczone podpisały 25-letnie porozumienie w sprawie broni za bazy. W 1962 roku Selassie rozwiązał system federalny i wchłonął Erytreę do Etiopii. Rezultatem była 30-letnia wojna między erytrejskimi nacjonalistami a Addis Abebą, która zakończyła się zwycięstwem Erytrei w 1991 r. i utworzeniem niepodległej Erytrei w 1993 r. Porozumienie z 1953 r. stało się podstawą 25-letnich stosunków między Waszyngtonem a Selassie. W latach 1953–1974 Stany Zjednoczone udzieliły Etiopii większej pomocy niż jakimkolwiek innemu krajowi Afryki Subsaharyjskiej. W 1958 roku Stany Zjednoczone pomogły w sfinansowaniu nowoczesnych sił powietrznych; w 1960 r. zgodziła się wyszkolić i wyposażać 40-tysięczną armię; w 1966 roku dostarczył Etiopii eskadrę myśliwców F-5. Wsparcie USA wzmocniło rękę Selassiego w walce z licznymi grupami opozycyjnymi, które krytykowały jego coraz bardziej autokratyczną i skorumpowaną administrację. Pomogło to także Selassie'emu spełnić najważniejsze interesy geopolityczne jego narodu, jakim było utrzymanie dostępu do Morza Czerwonego. W latach 70. krajobraz zimnej wojny w Rogu zmienił się dramatycznie. Kilka czynników złożyło się na położenie kresu rządów Selassie'ego: niszczycielski głód, z którym w większości nie radził sobie rząd, poważne problemy gospodarcze spowodowane kryzysem naftowym oraz starość Selassie'ego. Stany Zjednoczone próbowały poprawić stosunki z krajami arabskimi na Bliskim Wschodzie, z których wiele sprzeciwiało się Etiopii kierowanej przez chrześcijan. W 1973 roku grupa młodszych i podoficerów obaliła Selassie. Pod wpływem radykalnego myślenia inteligencji grupa ta, znana jako Dergue (co oznacza komitet), realizowała program marksistowski. Po fazie przejściowej, w 1977 r. na przywódcę nowej Etiopii wyłonił się twardogłowy radykał Mengistu Haile-Mariam. Haile-Mariam znacjonalizował wiele przedsiębiorstw i wdrożył szeroko zakrojony program reformy rolnej, aby podważyć władzę starej klasy rządzącej, bezlitośnie represjonował swoich przeciwników politycznych i kultywował bliższe więzi ze Związkiem Radzieckim. W 1975 roku, wykorzystując niestabilność i niedojrzałość reżimu w Addis Abebie, rząd Somalii rozpoczął ofensywę militarną przeciwko Etiopii. Somalia, społeczeństwo w większości pasterskie, nie radziła sobie dobrze we współczesnym świecie zorganizowanym przez rolnicze i przemysłowe państwa narodowe. W 1960 r.,

kiedy nowo niepodległy Somaliland Brytyjski połączył się z Somalilandem Włoskim, tworząc Republikę Somalii, wielu członków nowego narodu miało nadzieję na ponowne zjednoczenie się z Somalijczykami za granicą w Etiopii. W 1969 r. zamach stanu zorganizowany przez generała dywizji Mohameda Siada Barre zastąpił system parlamentarny republiką demokratyczną w stylu sowieckim, kierowaną przez Najwyższą Radę Rewolucyjną. Napędzany masowym gromadzeniem broni finansowanym przez Związek Radziecki, Siad Barre podtrzymał długoterminową nadzieję na zjednoczenie wszystkich Somalijczyków pod jednym rządem. Rząd Siada Barre'a stał na czele wojny z Etiopią w połowie lat 70. XX w., która zakończyła się wycofaniem Somalii w 1978 r. Przetarasowaniem w sojuszach zimnowojennych towarzyszyły wewnętrzne zmiany polityczne w latach 70. XX w. W odpowiedzi na radykalizm Mengistu Haile-Mariam nowo wybrany prezydent USA Jimmy Carter zawiesił pomoc USA dla Etiopii, mając nadzieję, że sytuacja wkrótce się zmieni, zaoferował jednak Somalii broń „obronną” i włączył kraj do amerykańskiej sieci bezpieczeństwa. Pomoc USA dla Somalii w latach 80. wyniosła 37 milionów dolarów. Podobna gimnastyka polityczna miała miejsce w Moskwie. Choć Moskwa jest sojusznikiem rządu Siada Barre w Somalii, określiła swój atak na agresję w Etiopii i zaczęła wspierać nowy reżim w Addis Abebie. Na początku lat 90., gdy dobiegła końca zimna wojna, w Rogu Afryki nastąpiła kolejna runda radykalnych zmian politycznych. W Etiopii poważne problemy gospodarcze i utrzymujące się bunty w różnych częściach kraju doprowadziły do upadku Dergue. W maju 1991 r., po ostatecznym ataku Ludowego Frontu Wyzwolenia Tigray (TPLF), Etiopia znalazła się w rękach Etiopskiego Ludowo-Rewolucyjnego Frontu Demokratycznego. Tymczasem w Erytrei kontrolę przejął Ludowy Front Wyzwolenia Erytrei (EPLF). Dwa lata później sformalizowali niepodległość w referendum. Pod koniec lat 80. Somalia znajdowała się w stanie niestabilności, gdy liczne frakcje rywalizowały o kontrolę państwa, bez wyraźnego zwycięzcy. Po obaleniu Siada Barre w 1991 r. w Mogadiszu pogrążyła się wojna domowa. W drugiej połowie XX wieku mieszkańcy Rogu Afryki byli świadkami powtarzających się zmian w konfiguracji politycznej rządzącej Etiopią, Erytreą i Somalią. Intensywna rywalizacja między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim w głęboki sposób ukształtowała te zmiany. Takie wpływy zewnętrzne zaostrzyły podziały w Rogu i zaostrzyły konflikty. Rywalizacja międzynarodowa łączy się także z dynamiką lokalną – taką jak długotrwałe imperialne stosunki Etiopii z jej sąsiadami, dziedzictwo poprzedniego europejskiego kolonializmu na tym obszarze oraz osobiste i ideologiczne programy lokalnych przywódców, takich jak Haile Salassie, Haile-Mariam, i Siad Barre – aby ukształtować losy tego ważnego regionu

Ruchy anarchistyczne w Europie i Ameryce

Anarchizm to wiara polityczna, która odrzuca zorganizowany rząd i twierdzi, że każda jednostka powinna rządzić sama. Anarchiści wierzą, że wszelkie formy rządów i rządów nad ludźmi są szkodliwe dla społeczeństwa, ponieważ kolidują z indywidualnymi działaniami i odpowiedzialnością. Termin ten różni się od słowa anarchia, które oznacza faktyczny brak jakiegokolwiek formy zorganizowanego rządu. Początków anarchizmu można doszukiwać się w epoce oświecenia w XVIII wieku, kiedy wpływowe stały się ruchy wspierające intelektualizm i rozum. Jednym ze skutków idei tej epoki były radykalne zmiany w ideałach i wartościach rządu. Idee Jeana-Jacques'a Rousseau (1712–1778), filozofa urodzonego w Szwajcarii, wywarły wpływ na podżegaczy rewolucji francuskiej. Niektóre z tych grup stosowały wobec siebie termin anarchista jako pozytywną etykietę odnoszącą się do ludzi sprzeciwiających się starym i niepożądanym formom rządów. Idee anarchistyczne można znaleźć w pismach Williama Godwina (1756–1836), ojca Mary Shelley, twórczyni Frankenstein. Godwin przypisywał zło ludzkości korupcji społecznej i wysunął teorię, że lepiej jest zredukować zorganizowany rząd. Godwin uważał, że posiadanie przez człowieka racjonalnego umysłu zostanie zniszczone, jeśli wtrąci się w to kontrola zewnętrzna. Za ojca nowoczesnego anarchizmu najczęściej uznawany jest Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865). Był pierwszym, który ukuł słowa anarchizm i anarchista w odniesieniu do jego systemu wierzeń. W 1840 roku opublikował swoje pierwsze znaczące dzieło Czym jest własność? Był także

przeciwny zarówno kapitalizmowi, jak i komunizmowi, chociaż jego przekonania i pisma stawiały go pod parasolem socjalizmu. Proudhon osiadłszy w Paryżu, znalazł ludzi którzy już zaakceptowali jego pomysły. Jednak ruch szybko przekształcił się w kilka typów anarchizmu, głównie ze względu na poglądy na ekonomię. Większość koncepcji grup anarchistycznych opiera się na traktowaniu pracownika przemysłowego, ponieważ było to głównym problemem w czasie zakładania tych grup, a to robotnicy najczęściej tworzyli grupy anarchistyczne. Główne typy anarchizmu, które wyewoluowały od tego czasu, to: Mutualizm – chociaż zaczął się jako zbiór idei ekonomicznych francuskich i angielskich grup pracowniczych, później został powiązany z Proudhonem. Opiera swoje koncepcje na twierdzeniu Proudhona, że prawdziwą cenę produktu należy określić na podstawie ilości pracy włożonej w jego wytworzenie, bez uwzględnienia materiałów. Dlatego wzajemną nagrodę osiąga się wtedy, gdy ludzie otrzymują wynagrodzenie za swoją pracę, niezależnie od panujących warunków ekonomicznych. Jednakże prywatna własność zakładów produkcyjnych zostaje zachowana.

Anarchizm kolektywistyczny - ruch ten przypisuje się głównie rosyjskiemu anarchiście Michaiłowi Bakuninowi (1814–1876). Kolektywistyczni anarchiści sprzeciwiają się prywatnej własności środków produkcji i własność ulega kolektywizacji. Pracownikom należy się wynagrodzenie zależne od czasu poświęconego na pracę produkcyjną.

Komunizm anarchistyczny - nazywany także anarchizmem komunistycznym, ruch ten sugeruje, że pracownik niekoniecznie jest uprawniony do produktów, nad którymi pracował, i że zapłatą jest samo zaspokojenie potrzeb. Zamiast rządu generalnego można organizować gminy samorządne, w których panuje rzeczywista demokracja, oparta na głosowaniu elektoratu. Za pierwszą postać tej podgrupy uważany jest Joseph Déjacque (1821–1864), a za najbardziej wpływowego uważa się Piotra Kropotkina (1842–1921). Podobnie jak w komunizmie, własność prywatna jest przeciwna.

Anarchosyndykalizm - ruch ten promuje władzę związków zawodowych w zakresie przewyższenia kapitalizmu i dąży do zniesienia systemu płac i własności prywatnej. W dużej mierze czerpie z kolektywistycznych i komunistycznych modeli anarchizmu. Grupy pracowników muszą wykazywać się dużym stopniem solidarności i być zdolne do samorządności bez zewnętrznej kontroli. Najwybitniejszym anarchosyndykalistą był Rudolf Rocker (1873–1958).

Anarchizm indywidualistyczny - jest to najpowszechniejsza forma anarchizmu w Stanach Zjednoczonych. Na anarchizm indywidualistyczny wpływają głównie pisma Henry'ego Davida Thoreau (1817–62), chociaż jego pisma mają głównie charakter filozoficzny i nie zalecają żadnych działań. Inni anarchiści amerykańscy, tacy jak Josiah Warren, Lysander Spooner i Benjamin Tucker, mieli więcej wyjaśnień na temat swojego sposobu działania. Jednakże inny rodzaj indywidualistycznego anarchizmu, egoizm, został przedstawiony w połowie XIX wieku przez niemieckiego filozofa Maxa Stirnera (1806–1856). Inne formy anarchistyczne to anarchokapitalizm, który cieszy się dużą popularnością w Stanach Zjednoczonych, oraz anarchizm bez przymiotników, forma o unikatowej nazwie, której broniła najwybitniejsza anarchistka w historii, Voltairine de Cleyre (1866–1912). Rosyjski pisarz Lew Tołstoj (1828–1910) promował opartą na religii formę anarchizmu, anarchizm chrześcijański, opowiadając się za tym, że skoro Bóg jest najwyższym rządem, nie powinno być zorganizowanych rządów ludzkich. Ideały anarchistyczne zyskały znaczną popularność w XIX wieku, ale na przełomie XIX i XX wieku straciły atrakcyjność masową. W rewolucji rosyjskiej i wojnie domowej w 1917 r. anarchiści brali udział u boku komunistów, ale rząd komunistyczny zwrócił się przeciwko niemu. Doprowadziło to do buntu w Kronsztadzie w 1921 r., a anarchiści zostali albo uwięzieni, albo zmuszeni do opuszczenia kraju. W latach trzydziestych anarchiści sprzeciwiali się faszystowskiemu rządowi Włoch pod rządami Benito Mussoliniego. Anarchiści byli aktywni także we Francji i Hiszpanii. W 1937 roku Confederación Nacional del Trabajo była ogólnie anarchistycznym związkiem zawodowym, który brał udział w wydarzeniach prowadzących do hiszpańskiej wojny domowej.

Rdzenność Ameryki Łacińskiej

Indygenizm odnosi się do ruchu artystycznego, literackiego i politycznego w Ameryce Łacińskiej, który rozpoczął się pod koniec XIX wieku, ale osiągnął swój szczyt w okresie nacjonalistycznym w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Zbiegło się to z powstaniem nacjonalizmu, gdy mieszkańcy Ameryki Łacińskiej odrzucili europejską wyższość kulturową na rzecz poszukiwania wyjątkowej tożsamości latynoamerykańskiej, która odpowiadała kulturowej i rasowej różnorodności regionu. Indygenizm funkcjonował jako punkt zborny dla nacjonalizmu, zwłaszcza w Meksyku i Peru, krajach zamieszkiwanych przez duże i zróżnicowane populacje Indian. Gloryfikowało aspekty rdzennej kultury uważanej za pozytywne jako symbole korzeni narodowych, jednocześnie pracując nad asymilacją rdzennej ludności do głównego nurtu kulturowego, często skupiającego się na tożsamości *mestizaje*, społecznym i biologicznym określeniu oznaczającym rasę mieszaną. Kolonialne dziedzictwo Ameryki Łacińskiej wrzuciło ludność tubylczą do monolitycznej prymitywnej grupy wyraźnie oddzielonej od kultury *metysów*. Hiszpańscy kolonizatorzy dosłownie podzielili populację na dwie części, tworząc Republikę Hiszpanów i Republikę Indian. Szeroki ruch indygenizmu miał nadzieję zatrzeć ten podział i stworzyć homogenizowane ciała społeczne. Jednak ruch ucierpiał z powodu rasistowskiego paradygmatu ustanowionego przez kolonizatorów, którzy w dalszym ciągu postrzegali ludność tubylczą jako niezróżnicowaną masę. Wielu rdzennych mieszkańców to elitarne jednostki rasy białej i *metysów*, które narzuciły ludom indyjskim ideologię rdzenności bez żadnej zachęty ze strony takich grup. W rezultacie indygenizm nie był w stanie uciec przed kolonialnym dziedzictwem hierarchii społecznych opartych na rasie w Ameryce Łacińskiej, w związku z czym polityka indygenizmu funkcjonowała w oparciu o niezamierzony paternalizm i rasizm. Meksyk przyjął indygenizm i dlatego służy jako ważne studium przypadku. Meksykańska konstytucja z 1917 r. uznała indygenizm za oficjalną ideologię, żądając zaprzestania wyzysku Indian przez właścicieli ziemskich i księży, zachęcając jednocześnie do ich asymilacji ze społeczeństwem. Porewolucyjne państwo meksykańskie dążyło do stworzenia nowej tożsamości narodowej, a aby osiągnąć ten cel, grupy tubylcze musiałyby zjednoczyć się z resztą społeczeństwa meksykańskiego. José Vasconcelos, pierwszy minister kultury po rewolucji, zainicjował wysiłki rządu mające na celu utworzenie meksykańskiej kultury narodowej poprzez zbliżenie Indian i *Metysów*. W latach dwudziestych Vasconcelos zatrudniał artystów takich jak Diego Rivera do malowania murali w miejscach publicznych i budynkach rządowych, które gloryfikowały rdzenne korzenie Meksyku i przedstawiały ciemniejszą stronę europejskiego podboju i kolonizacji. Elementy rdzennej kultury, takie jak muzyka, taniec, sztuka ludowa i mity, stały się słynnymi aspektami meksykańskiego nacjonalizmu. Vasconcelos wierzył, że przyszłość Meksyku leży w stworzeniu „rasy kosmicznej”, będącej połączeniem grup rasowych i etnicznych. Kosmiczna rasa połączyła pozytywne elementy różnych kultur, tworząc niepowtarzalną „meksykańską” tożsamość. Indygenizm i idea rasy kosmicznej reprezentują wczesne próby przewyciężenia głębokich podziałów rasowych narodu w Meksyku. Rząd porewolucyjny wierzył, że Meksyk nie może iść do przodu bez zjednoczonego ciała społecznego i że jeśli narody indyjskie pozostaną oddzielone od reszty społeczeństwa, będzie to miało negatywny wpływ na cały kraj. Oddzielne narody lub enklawy Indian, takie jak rezerwy rdzennych Amerykanów w Stanach Zjednoczonych, działałyby przeciwko zjednoczeniu narodu meksykańskiego i jako takie zachęcano Indian do zostania *metysami*.

„KWESTIA INDIAŃSKA”

Porewolucyjne państwo meksykańskie wdrożyło szereg polityk, pod wpływem rdzenności. Chociaż decydenci mieli różne opinie na temat „kwestii indiańskiej”, zgodzili się, że rdzenną ludność Meksyku należy włączyć do głównego nurtu narodowego z szacunkiem i bez przymusu. Instituto Nacional Indigenista był ministerstwem rządowym utworzonym specjalnie w celu wdrażania polityki rdzennej

ludności mającej na celu asymilację. Szkoły wiejskie odegrały rolę jednego z kluczowych elementów wprowadzających ludność Indian w kulturę metysów. Szkoły te kształciły dwujęzycznych indiańskich nauczycieli i służyły jako miejsca indoktrynacji porewolucyjnego nacjonalizmu. Pomimo deklaracji o nieprzymusowym i pełnym szacunku podejściu do asymilacji, subtelny rasizm przeniknął politykę indygenizmu. Indigenizm miał tendencję do odwracania bardzo rasistowskich paradygmatów, które ruch chciał wykorzystać. Próbując zerwać z modelami kolonialnymi, które degradowały wszystko, co indiańskie, indigenismo zamiast tego gloryfikowało rodzime kultury do punktu graniczącego z egzotyką. Indigenizm często charakteryzował prekolumbijską przeszłość Meksyku jako prostszy i czystszy sposób życia. Ten rasizm rozpowszechnił pogląd, że kultury indiańskie są z natury lepsze od cywilizacji europejskiej i metyskiej. Takie myślenie opierało się na ideologiach dotyczących rasy, które przypisywały wrodzone cechy różnym rasom, zamiast odrywać się od modeli deterministycznych, jak miał nadzieję ruch. Co więcej, indigenizm jako ruch artystyczny, literacki i polityczny wyraźnie kontrastuje z rzeczywistością społeczną rdzennych grup Meksyku (i innych krajów Ameryki Łacińskiej). Rasizm i uprzedzenia wobec Indian w życiu codziennym trwały nadal, a „wybielanie” Ameryki Łacińskiej trwa do dnia dzisiejszego, czego dowodem są filmy, telewizja i reklamy Ameryki Łacińskiej. W Peru istnieje wyraźny podział między rdzennymi grupami zamieszkującymi wyżyny kraju a populacją białą, czarną i metysów zamieszkującą region przybrzeżny. Peruwiancy Indianie dosłownie istnieli poza wspólnotą narodową. Ruch indygeniczny klasy średniej w Peru wspierał solidarność narodową, wzywając do integracji tych dwóch odrębnych populacji. Mężczyźni tacy jak Víctor Raúl Haya de la Torre przyjęli idee indigenizmu i stworzył ruch polityczny oparty na przekonaniu, że prawdziwe wartości narodowe wywodzą się z rdzennych kultur Peru. Haya de la Torre i inni odrzucili kulturę europejską na rzecz budowania tożsamości narodowej na podstawie dziedzictwa kulturowego ludów indyjskich w Peru. Ponadto konstytucja Peru, ogłoszona 18 stycznia 1920 r., uznała istnienie prawne społeczności indyjskich i chroniła te grupy poprzez specjalne prawa mające na celu rozwój i kulturę rdzennych mieszkańców. Utworzenie Departamentu Spraw Indian w Ministerstwie Rozwoju powierzono nadzór nad wdrażaniem środków konstytucyjnych mających na celu ochronę praw narodów indiańskich. Pomimo tak pozornego postępu w indiańskich prawach, rzeczywistość rysowała się inaczej. Zmiany następowały bardzo powoli, a wiele przepisów konstytucji mających chronić Indian zostało opóźnionych lub egzekwowanych tylko częściowo. Chociaż zwolennicy indigenizmu prawdopodobnie uważali, że działają z najlepszymi intencjami, indigenizm w Ameryce Łacińskiej istniał jako konstrukcja elity białych i metysów, a ideologia narzucona grupom tubylczym zabarwiona subtelnym rasizmem. Wyobrażając sobie ludy indiańskie Ameryki Łacińskiej jako monolityczne grupy o ujednoczonych doświadczeniach, indygenizm kierował się filozofią, zgodnie z którą pewne cechy Indian są dobre, a inne złe. Jednak państwowa instytucja tych wartości zapewniła później narodom indiańskim narzędzia umożliwiające przywłaszczenie ruchu dla siebie. W latach siedemdziesiątych neoindygenizm stał się nowym wyznaniem wiary, z ludnością tubylczą na czele, a nie elitą białych i metysów.

Ruch Czwartego Maja/rewolucja intelektualna

W 1919 r. ruch protestacyjny kierowany przez studentów stał się katalizatorem rewolucji intelektualnej w Chinach. 4 maja 1919 roku tysiące studentów uniwersytetu w stolicy Chin, Pekinie (Peking), zebrało się przed Tiananmen (Bramą Niebiańskiego Pokoju), aby zaprotestować przeciwko postanowieniom Traktatu Wersalskiego, który przeniósł niemiecką strefę wpływów do Shandong (Shantung) do Japonii. Wycelowali w perfidię wielkich mocarstw i spalili rezydencję czołowego chińskiego urzędnika, oskarżając skorumpowany rząd zdominowany przez watażków o wyprzedanie interesów Chin. Aresztowanie części uczniów doprowadziło do krótkiego bojkotu zajęć. Wieść o incydencie rozeszła się po 200 innych miastach, gdzie studenci zorganizowali się w związki zawodowe i zgromadzili lokalnych kupców, pracowników i obywateli, aby przyłączyli się do strajku generalnego i bojkotu japońskich towarów. Wynikające z tego niepokoje doprowadziły do powszechnych starć z policją i masowych

aresztowań, ale doprowadziły do dymisji projapońskich ministrów i odmowy podpisania przez Chiny traktatu pokojowego z Niemcami. W ten sposób osiągnięto bezpośrednio cele protestów czwartego maja. Termin Ruch Czwartego Maja pojawił się po raz pierwszy w artykule Luo Jialuna (Lo Chia-luen), lidera studentów na Narodowym Uniwersytecie w Pekinie, opublikowanym w czasopiśmie *The Weekly Review*. Według słów Luo ruch „reprezentował ducha poświęcenia ze strony studentów”. . . i duch samostanowienia ze strony narodu chińskiego.” Jako pierwsza masowa demonstracja patriotyczna zorganizowana i prowadzona przez młodych studentów, była to przełomowe wydarzenie w historii Chin XX wieku. W ciągu następnego dziesięciolecia Ruch Czwartego Maja zaczął oznaczać szersze zjawisko w odpowiedzi Chin na wyzwania współczesnego świata. Chaos polityczny i słabość dyplomatyczna, które nastąpiły po rewolucji republikańskiej w 1911 r. i rosnącym imperializmie japońskim, uwidocznione w Dwudziestu jeden żądaniach z 1915 r., których celem było uczynienie Chin japońskim protektoratem, stworzyły głębokie poczucie pilności wśród współczesnych, wykształconych młodych Chińczyków. W 1917 roku rektorem Narodowego Uniwersytetu w Pekinie został Cai Yuanpei (Ts'ai Yuan-p'ei), wybitny uczyony, który osiągnął najwyższy stopień w Chinach i studiował także w Niemczech. Cai nalegał na wolność akademicką i zbudował silną i różnorodną kadre, która przyciągała najzdolniejszych chińskich studentów, którzy zostali przywódcami rewolucji intelektualnej. Czasopismo wydawnicze *New Youth* i czasopismo studenckie *New Tide* stały się latarniami nowej myśli i debaty intelektualnej, która obejmowała takie tematy, jak darwinizm społeczny i marksizm, pisma Johna Deweya i Bertranda Russella oraz znaczenie rewolucji bolszewickiej w Rosji. Atakowali przestarzałe tradycje zakorzenione w konfucjanizmie i opowiadali się za reformami językowymi i innymi w chińskim społeczeństwie, w tym nad statusem kobiet. Rozszerzone dążenie do reform, które trwało do lat dwudziestych XX wieku, nazywano także Ruchem Nowej Kultury, chińskim renesansem lub chińskim oświeceniem. Najbardziej widocznym sukcesem tego ruchu było zastąpienie klasycznego stylu pisania na palach rodzimym językiem chińskim, na czele którego stali Chen Duxiu (Ch'en Tu-hsiu), późniejszy założyciel Komunistycznej Partii Chin, oraz Hu Shi (Hu Shih), który pozostał wierny zachodniemu liberalizmowi. Reformy językowe pomogły w szerzeniu umiejętności czytania i pisania oraz masowej edukacji, a także w rozwoju nowych gatunków literackich, które wprowadziły Chiny do głównego nurtu współczesnej literatury światowej. Rewolucja intelektualna przyniosła wprowadzenie zachodnich metodologii krytycznego rozumowania do nauk społecznych i przyrodniczych. Opowiadał się także za wolnościami jednostki i wartościami demokratycznymi Zachodu. Po ustaniu burzliwych wydarzeń 1919 roku wśród działaczy doszło do rozstania. Podczas gdy wielu zorientowanych na Zachód liberalnych intelektualistów wznowiło zajęcia akademickie, radykałowie zwrócili się w stronę marksizmu i modelu rosyjskiej rewolucji bolszewickiej. Za namową przedstawicieli Kominternu (Trzeciej Międzynarodówki Komunistycznej) kilku wykładowców Narodowego Uniwersytetu w Pekinie oraz kilku studentów i ich sojuszników utworzyło Komunistyczną Partię Chin w 1921 r. Inna młodzież patriotyczna zwróciła się do doktora Sun Yat-sena, założyciela Komunistycznej Partii Chin Republiki Chińskiej, który zareagował na zmiany reorganizacją swojej Partii Nacjonalistycznej, czyli Kuomintangu. Partie nacjonalistyczna i komunistyczna najpierw połączyły się, a następnie podzieliły w 1927 r., by uwikłać się w walkę na śmierć i życie o kontrolę nad Chinami, która trwała przez cały XX wiek. W XX wieku wysiłki zmierzające do realizacji celów Ruchu Czwartego Maja napotkały niezliczone przeszkody. W Chinach po 1949 r. zwolennicy jej celów dotkliwie ucierpieli podczas licznych kampanii inicjowanych przez Partię Komunistyczną. Niemniej jednak wartości, które głosił, przetrwały do dziś, a pamięć o nim jest wybiórczo przywoływana podczas upamiętnień ruchu do chwili obecnej zarówno w Chińskiej Republice Ludowej, jak i w Republice Chińskiej. W czasie wojny oporu przeciwko agresji japońskiej (1937–1945) dzień 4 maja obchodzony był jako Narodowy Dzień Młodzieży; w Chińskiej Republice Ludowej nadal jest on obchodzony jako Dzień Młodzieży. W 1989 r., z okazji 70. rocznicy powstania, studenci zbrali się na placu Tiananmen w Pekinie i wywiesili bliźniacze transparenty „Mr. Nauka” i „Mr. Demokracja” – slogany po raz pierwszy podniesione przez Chen Duxiu w 1918 r. Od lat 80. XX w. rośnie

zainteresowanie studiami nad Hu Shi, wybitnym myślicielem liberalnym epoki Czwartego Maja; Hu był wcześniej ostro krytykowany przez reżim PRL. Jak na ironię, Konfucjusz, niegdyś cel ataków radykałów wśród intelektualistów Czwartego Maja, a później wyrzucony na „śmietnik historii” przez maoistowskich ekstremistów podczas rewolucji kulturalnej, zostaje ponownie uhonorowany, gdy Chiny starają się przerobić swojego maga w XXI wieku

Rewolucja meksykańska (1910–1920)

Podczas jednego z najbardziej brutalnych, chaotycznych i znaczących wydarzeń we współczesnej historii Ameryki Łacińskiej, w latach 1910–1920 w Meksyku trwała masowa rewolucja społeczna i wojna domowa. Pierwsza większa rewolucja społeczna w postkolonialnej Ameryce Łacińskiej, rewolucja meksykańska, miała złożone korzenie i pozostawiła po sobie równie złożone dziedzictwo. Początków rewolucji można doszukiwać się w dwóch głównych trendach z końca XIX wieku, oba zapoczątkowane pod dyktando Porfirio Díaza (Porfiriato, 1876–1910), które w dalekosiężny sposób przekształciły gospodarkę i społeczeństwo kraju. Obydwa nurty wynikały z szybkiego rozwoju kapitalizmu w połączeniu z oligarchicznym charakterem polityki porfirińskiej. Te dwa trendy nadały rewolucji jej podwójny charakter: zarówno buntu klasy średniej, jak i masowego powstania ludowego. Pierwszym trendem był proces, w wyniku którego rozwój kapitalistyczny sprzyjał powstaniu wyłaniającej się klasy średniej i zawodowej, systematycznie wykluczanej z życia politycznego narodu przez porfirijską oligarchię. Tak więc rewolucja rozpoczęła się w 1910 roku jako bunt klasy średniej przeciwko skorumpowanej dyktaturze Díaza, kierowanej przez bogatego właściciela ziemskiego Francisco Madero pod hasłem „żadnych reelekcji”. W istocie ta wyłaniająca się klasa średnia i profesjonalna, reprezentowana przez Madero i innych reformatorów, szukała silniejszego głosu politycznego i otwarcia systemu politycznego, zgodnie z klasycznymi zasadami liberalnej demokracji. Drugi trend miał swoje korzenie na wsi, gdzie mieszkała zdecydowana większość Meksykanów (około 90 proc.). Był to proces koncentracji ziemi i związane z nią formy ucisku wsi, których skutkiem było narastające bezrolnictwo, ubóstwo, głód i nędza wśród większości wiejskiej. Tak więc, kiedy Madero rozpoczął bunt przeciwko Díazowi w 1910 r., otworzyło to dla biedoty wiejskiej możliwość wysunięcia swoich roszczeń i wypuszczenia narosłych skarg, głównie w sprawie zwrotu ziem odebranych im w poprzednich dziesięcioleciach oraz wyegzekwowanie odwetu na agresywnych lokalnych władcach. Takie były początki popularnego, agrarnego impulsu rewolucji, którego uosobieniem była postać Emiliano Zapaty i jego hasło „Ziemia i wolność”. Te bliźniacze silniki rewolucji – impuls reformistyczny klasy średniej i zawodowej oraz agrarny, społeczno-rewolucyjny impuls klasy niższej – połączyły się, aby uczynić rewolucję meksykańską zarówno buntem politycznym od góry, jak i rewolucją społeczną od dołu. Złożona sekwencja wydarzeń od 1910 do 1920 roku odzwierciedla te podwójne i często sprzeczne impulsy. Najważniejsze z tych wydarzeń można tutaj streścić jedynie w formie kapsułki. Sfałszowane wybory przeprowadzone 21 czerwca 1910 r. zapewniły 79-letniemu Porfirio Díazowi ostatnią kadencję. 5 października w San Antonio w Teksasie Francisco Madero, niedawno zwolniony z więzienia, ogłosił bunt przeciwko Díazowi w swoim Planie San Luis Potosí, reformistycznym dokumencie wzywającym do powrotu do zasad konstytucji z 1857 roku. W maju 1911 roku połączone siły Madero, Pascuala Orozco i Pancho Villa pokonały wojska federalne Díaza w przygranicznym mieście Ciudad Juárez. Zgodnie z postanowieniami traktatu z Ciudad Juárez Díaz złożył rezygnację; jego sekretarz spraw zagranicznych Francisco León de la Barra został tymczasowym prezydentem (maj – listopad 1911). 1 października 1911 roku Madero został wybrany na prezydenta. Pełnił tę funkcję przez 15 miesięcy (listopad 1911 – luty 1913). Jego prezydentura okazała się w dużej mierze porażką, a jego umiarkowane reformy nie uspokoiły ani twardogłowych Porfiristów, ani agrarnych radykałów, takich jak Zapata i Orozco. 18 lutego 1913 roku Madero został obalony przez jednego ze swoich czołowych generałów, konserwatystę Victoriano Huertę, w następstwie Decena Trágica (tragicznych dziesięciu dni), niszczycielskiej bitwy w Meksyku pomiędzy Porfiristas i Maderistas – obalenia możliwego dzięki

„Pakt Ambasady” pomiędzy Huertą a ambasadorem USA Henrym Lane’em Wilsonem. Huerta, znany z okrucieństwa i nadmiernego picia, rządził przez następne 17 miesięcy (luty 1913 – lipiec 1914). Jego reżim, którego polityka wzbudziła niechęć Stanów Zjednoczonych, został obalony przez konstytucjonalistów pod rządami Venustiano Carranzy po okupacji miasta portowego Veracruz przez Stany Zjednoczone, która rozpoczęła się 21 kwietnia 1914 r. Trzy lata po obaleniu Huerty były najbardziej chaotyczne w całej rewolucji, a kilka głównych i dziesiątki mniejszych armii siało spustoszenie w całym kraju. Do najbardziej znanych postaci zaliczali się Pancho Villa i Pascual Orozco na północy; Zapata na południu; oraz konstytucjoniści Carranza, Plutarco Calles i Alvaro Obregón. W grudniu 1914 roku Villa i Zapata na krótko zajęli Meksyk. Pięć miesięcy później – w kwietniu 1915 r. – doszło do najśłynniejszego starcia militarnego tej wojny: bitew pod Celaya (w stanie Querétaro, 6–7 i 13–15 kwietnia), w których kawaleria Villi, szacowana na ponad 25 000 żołnierzy, została prawie zniszczona przez okopane siły Obregóna (Obregón był zapalonym badaczem europejskiej wojny okopowej). Wynik bitew zwiastował rosnącą fortunę Carranzy i konstytucjonalistów. Villa, jego armia poważnie osłabiona, wycofała się na północ. Po tym, jak Stany Zjednoczone uznały Carranzę za prawowitą głowę państwa Meksyku w październiku 1915 r., Villa zorganizował serię antyamerykańskich ataków. represji, z których najśłynniejszy to nalot na Columbus w Nowym Meksyku 9 marca 1916 r., podczas którego jego siły zabiły 18 obywateli USA oraz splądrowały i spaliły miasto. Stany Zjednoczone odpowiedziały Ekspedycją Karną Pershinga, podczas której generał John J. Pershing poprowadził około 6000 żołnierzy amerykańskich na pustynię północnego Meksyku w pogoni za Villą. Wyprawa, która kosztowała 130 milionów dolarów, zakończyła się niepowodzeniem i wycofała się z Meksyku w styczniu 1917 r. Tymczasem na południu zapatyści kontynuowali kampanię partyzancką przeciwko rządowi Carranzy, który nie poparł planu Ayala Zapaty, wymagającego reformy rolnej. W listopadzie 1916 r. Carranza i konstytucjoniści zakorzenieni w Meksyku zwołali konwencję konstytucyjną w mieście Querétaro. Z wyłączeniem Villistów, Zapatystów, Huertistów i innych, spotkania ostatecznie doprowadziły do powstania konstytucji z 1917 r., która rządzi Meksykiem do dnia dzisiejszego. W marcu 1917 r. Carranza został wybrany na prezydenta Meksyku, a urząd objął 1 maja. Kilka miesięcy wcześniej, w styczniu 1917 r., ambasador Niemiec zwrócił się do Carranzy z propozycją sprzymierzenia się z Niemcami w wojnie przeciwko Stanom Zjednoczonym (zgodnie z jego instrukcjami zawartymi w słynnym telegramie Zimmermanna, wysłanym 16 stycznia 1917 r. przez niemieckiego ministra spraw zagranicznych Arthura Zimmermanna). Carranza odrzucił tę ofertę, ale telegram przechwycony przez Brytyjczyków jest często cytowany jako przyspieszający przystąpienie Stanów Zjednoczonych do I wojny światowej. Wraz z utworzeniem w Meksyku konstytucyjnego, uznanego przez USA rządu, nadchodziły najbardziej brutalne lata rewolucji do końca. Chociaż w dużej części kraju nadal trwały walki, wielu Meksykanów było już zmęczonych przemocą. Na południu Zapatyści stawili zaciekły opór siłom Carrancistów wysłanym w celu stłumienia ich armii. Na początku 1919 r. Carranza wysłał oddział uderzeniowy do Morelos, aby zamordował Zapatę, co uczynił 10 kwietnia. Rok później, 21 maja 1920 r., sam Carranza padł od kuli zabójcy, pozostawiając prezydenturę otwartą dla Obregóna, którego jednego z sojuszników pociągnął za spust. Kiedy rewolucja rozpoczęła się w 1910 r., w Meksyku mieszkało około 15 milionów ludzi; 10 lat później liczba ta spadła do szacunkowych 14 milionów. Innymi słowy, w tym „wieku przemocy” zginęło od 1 do 2 milionów Meksykanów, podczas gdy dodatkowe ćwierć miliona lub więcej wyemigrowało na północ do Stanów Zjednoczonych, co wyznacza początki wielu społeczności meksykańsko-amerykańskich w głównych miastach USA, takich jak Detroit, Chicago, i inne. Po 1917 r. reżim rewolucyjny, zdominowany przez elity północnego stanu Sonora (zwłaszcza Obregón, Calles i Adolfo de la Huerta), umocnił się u władzy. W latach dwudziestych państwo rewolucyjne stawało się coraz bardziej zinstytucjonalizowane, a jego polityka coraz bardziej konserwatywna. Utrzymała władzę pomimo częstych zaostżeń przemocy, w szczególności buntu Cristero w latach 1926–29, wywołanego niezadowoleniem Kościoła katolickiego z antyklerykalnych zapisów konstytucji, w wyniku którego zginęło około 80 000 osób. Rewolucja

pozostawiła po sobie złożone dziedzictwo nie tylko w Meksyku, ale na całej półkuli. Radykalizacja całego pokolenia polityków, intelektualistów, przywódców związkowych i aktywistów pomogła także stworzyć nową narrację o historii Meksyku, która umieściła Indian i Metysów w centrum przeszłości narodu (co najbardziej obrazowo widać na publicznych muralach Diego Rivery), przyczyniając się jednocześnie do erozji tradycyjnych więzi szacunku i relacji dominacja-podporządkowanie, które były tak kluczowe dla historii kraju po podboju. W dużej mierze nie udało się też spełnić obietnicy reformy rolnej, przynajmniej w perspektywie krótkoterminowej. Spośród bliźniaczych silników rewolucji, składających się z politycznie pozbawionej praw wyborczych wschodzącej klasy średniej i zubożonego sektora rolnego, ten pierwszy w zasadzie zatriumfował – co najbardziej konkretnie wyrażało się w dominacji Sonoran i utworzeniu w 1929 r. poprzedniczki PRI (Partii Rewolucyjno-Instytucjonalnej), taka była partia polityczna (i pozostaje) „rewolucyjny” tylko z nazwy, który dominował w polityce kraju w „demokracji jednopartyjnej” przez większą część XX wieku. Dopiero za prezydentury Lázaro Cárdenasa (1934–40) w dużej mierze spełniono powszechne żądania reformy rolnej.

Radzieckie plany pięcioletnie

Plany pięcioletnie (które obowiązywały od 1928 do 1990 z wyjątkiem przerwy od 1965 do 1971) były środkiem, za pomocą którego Związek Radziecki zarządzał swoją scentralizowaną gospodarką. Korzystając z planów, Związek Radziecki ustalił priorytety, przydzielił zasoby, określił cele, a następnie zmierzył wyniki. Co więcej, plany pięcioletnie służyły nie tylko osiągnięciu celów w danym okresie, ale były środkiem, dzięki któremu rząd radziecki przejął i utrzymał pełną kontrolę nad wszystkimi sprawami gospodarczymi. Plany pięcioletnie powstały w Związku Radzieckim w latach dwudziestych XX wieku. W latach po drugiej wojnie światowej ta metoda odgórnego planowania i kontroli została mniej lub bardziej siłą przyjęta przez narody Europy Wschodniej, które znalazły się pod kontrolą Sowietów. Począwszy od 1928 r. istniało 11 planów pięcioletnich (1928–32, 1932–37, 1938–42 [przerwane wybuchem II wojny światowej w 1941 r.], 1946–50, 1951–55, 1956–60, 1959–65 [oznaczony planem siedmioletnim], 1971–75, 1976–81, 1981–85 i 1986–90). Zaraz po rewolucji 1917 r. i podczas rosyjskiej wojny domowej przywódcy radzieccy próbowali zarządzać gospodarką poprzez to, co nazywali komunizmem wojennym. Wszystkie przedsiębiorstwa przemysłowe i rolne zostały znacjonalizowane przez państwo, aby lepiej zarządzać produkcją i dystrybucją. Komunizm wojenny trwał do 1921 roku, kiedy to został zastąpiony przez Nową Politykę Ekonomiczną (NEP). NEP oznaczał znaczącą zmianę w strukturze gospodarki. Podczas gdy przemysł ciężki pozostawał pod bezpośrednią kontrolą państwa, mniejsze koncerny mogły działać na zasadach przedsiębiorczości. W istocie był to częściowy powrót na małą skalę do przedsiębiorczości prywatnej. Gospodarstwa nie miały być zawłaszczane przez państwo; musieli dostarczyć podatek, ale resztę mogli zatrzymać, aby sprzedać lub wykorzystać według własnego uznania. NEP cieszył się ogromną popularnością nie tylko wśród obywateli, którzy widzieli jego wymierne korzyści, ale także wśród znacznej części sowieckiego kierownictwa. Istniała jednak frakcja, która uważała, że Związek Radziecki jest tak daleko w tyle za Zachodem, że NEP jest niezadowolający. Budowanie Związku Radzieckiego do punktu, w którym mógł zapewnić przetrwanie militarne, gospodarcze i polityczne, wymagało skutecznego zarządzania wszystkimi zasobami. Ponadto, jak jasno wynika ze stalinowskiej polityki końca lat dwudziestych XX wieku, sprawowanie kontroli nad każdym aspektem życia uznawano za niezbędne. W 1927 r., kiedy Józef Stalin zajął bezpieczniejszą pozycję i mógł zacząć narzucać swoją politykę, dni NEP-u były policzone. Kontrola państwa powróci, ale w sposób bardziej skuteczny niż ten, który istniał za komunizmu wojennego. Pod tym imperatywem rozpoczęły się plany pięcioletnie, pierwsze realizowane w latach 1928–1932. Od początku plany pięcioletnie kładły nacisk głównie na przemysł ciężki. Najpierw trzeba było wydobywać surowce, takie jak ropa naftowa, węgiel, drewno i ruda żelaza. Następnie trzeba było budować fabryki, a nawet miasta fabryczne. Najbardziej znanym, ale nie jedynym, było miasto Magnitogorsk, zbudowane jako główny ośrodek produkcji stali. Z tych fabryk i ośrodków będą wytwarzane i

dystrybuowane dobra kapitałowe do produkcji innych towarów. Rozważono i uwzględniono ruchy ludności mające na celu wsparcie tych wysiłków, budowę dróg i linii kolejowych oraz budowę statków, a wszystko to w celu wsparcia elementu planu związanego z industrializacją. Przemysłowi lżejszemu i towarom konsumpcyjnym przypisano bardzo niski priorytet, ale uwzględniono je w planie. Planowaniu i kontroli podlegał każdy aspekt działalności gospodarczej, nawet rolnictwo, co było ważne, ponieważ choć Związek Radziecki obejmował ogromny obszar lądowy, tylko 10% jego powierzchni nadawało się do uprawy roślin. Niedobór żywności w latach wojny domowej do lat dwudziestych XX wieku był głównym źródłem niepokojów i możliwej destabilizacji. Każdy plan był inny, ponieważ kładł nacisk na różne cele. W pierwszych dwóch planach (1928–1937) najważniejszym celem było utworzenie przemysłu ciężkiego dla Związku Radzieckiego, a wszystkie elementy planu były skoordynowane, aby wspierać ten cel. W późniejszych latach większy nacisk położono na udostępnianie dóbr konsumpcyjnych ogółowi społeczeństwa. Plany po II wojnie światowej skupiały się na odbudowie i naprawie ogromnych zniszczeń, jakie nastąpiły w czasie wojny. W latach powojennych ponownie położono duży nacisk na zwiększenie produkcji rolnej. Planowanie każdego planu pięcioletniego było procesem mającym określone etapy, cele i role do odegrania przez wyznaczonych uczestników. Chociaż planowanie ewoluowało na przestrzeni lat i każde z nich było inne, spojrzenie na to, jak zostało to zrobione w przypadku drugiego planu pięcioletniego, daje dobry ogólny obraz tego, jak tego dokonano. W 1931 r. rozpoczęły się ogólne prace nad napisaniem drugiego planu pięcioletniego. Każdy dział lub branża opracuje swoje cele, które mają zostać osiągnięte w rozważanym okresie. Państwowa Komisja Planowania (GOSPLAN) pełniła rolę agencji koordynującej. Współpracowała ze wszystkimi departamentami, aby dostosować cele i przygotować spójny plan ogólnokrajowy. Przygotowując planistów, musieliby wziąć pod uwagę główny cel Biura Politycznego i wymagane zasoby. Ogólne założenia planu, zawierające istotne szczegóły, ukończono na początku 1933 r. W listopadzie 1934 r. plan uzyskał ostateczną akceptację XVII Zjazdu Partii. Po zatwierdzeniu planu mogły nastąpić pewne zmiany, ale nie było znaczących odstępstw. W latach 1935 i 1936 zmiany w planie miały na celu przede wszystkim zwiększenie kwot do produkcji. W tej fazie Stalin często odgrywał mniej lub bardziej bezpośrednią rolę w zachęcaniu do wzrostu oczekiwań. W latach 1936 i 1937 nastąpiły zmiany w celach. Oficjalnie w 1937 r. plan dobiegł końca i cele uznano za zrealizowane. Stalin zaatakował jednak rzekomy sukces planu, stwierdzając, że cele i zadania zostały postawione tak nisko, że nie można czerpać satysfakcji z ich osiągnięcia. Znaczące w tym stwierdzeniu jest to, że rok 1937 uznano za najgorszy z lat czystek. W miarę łapania postrzeganych wrogów politycznych sabotaż i brak zaangażowania w realizację planu pięcioletniego był jednym z „przestępstw”. Kwoty, czyli normy, stanowiły integralną część planów, a przypisanie celów branży lub fabryce przeniosło się na zespoły i poszczególnych pracowników. Osiągnięcie celów było ważną odpowiedzialnością. W obozach jenieckich Gułagu to, czy ktoś jadł, czy nie, zależało od tego, czy spełniało się normy w budownictwie, cięciu drewna czy wydobywaniu złota. Jednakże poza Gułagiem nagrody za produkcję mogły skutkować znaczącymi nagrodami. W 1935 roku górnik Stachanow radykalnie zwiększył wydajność swojego zespołu, reorganizując jego pracę. Stachanow został bohaterem, a robotników wyróżniających się w produkcji nazywano stachanowcami. Zostali nagrodzeni premiami i uznaniem. Istotnym problemem było jednak to, że często, aby przekroczyć cele, jakość spadała. W połowie lat trzydziestych XX wieku radziecka zdolność produkcyjna stali nie była daleko w tyle za Niemcami. Było jednak wiele problemów, które istniały przez cały okres obowiązywania planów. Chociaż poczyniono niezwykle postępy, były obszary, w których plany się nie powiodły. Raportowanie nie zawsze było dokładne. Niedokładność była problemem systemowym, ale wykorzystywanym przez menedżerów, którzy nie byli w stanie dotrzymać wyznaczonych sobie celów i w ten sposób fałszowali swoje osiągnięcia. Choć planowanie miało być skoordynowane na skalę ogólnokrajową, nie wszystko poszło zgodnie z założeniami. Poza tym, chociaż teoretycznie wszystko było pod kontrolą państwa, pracownicy nadal cieszyli się pewnym stopniem wolności, który dla menedżerów mógł sprawić, że życie stało się koszmarem. Robotnikami

trzeba było zarządzać, często z taktem i nagrodami, jakie można było spotkać w krajach kapitalistycznych. W latach po drugiej wojnie światowej sprzeciw robotników mógł wymagać wysłania armii, która użyłaby przemocy, aby sprowadzić pracowników z powrotem do fabryk.

Rewolucja filipińska (1986)

Popularny, spontaniczny, pokojowy i wyraźnie religijny ruch przywrócił demokrację na Filipinach w dniach 22–25 lutego 1986 r. Po prawie 400 latach kolonizacji przez Hiszpanię i Stany Zjednoczone Ameryki w pierwszej połowie XX wieku Filipiny cieszyły się demokratyczną formą rządów do czasu, gdy Ferdynand Marcos został prezydentem w 1965 r. Jednak w 1972 r. Marcos ogłosił stan wojenny, powołując się na powstanie komunistyczne, ale w rzeczywistości dlatego, że stanął przed perspektywą porażki w wyborach prezydenckich. Stan wojenny (zniesiony w 1981 r.) był dla kraju katastrofalny. Często dochodziło do okrucieństw sankcjonowanych przez rząd, media były ściśle kontrolowane, a każdy podejrzany o bycie dysydentem był więziony. Jednym z takich więźniów politycznych był Benigno Aquino Jr. (pseudonim „Ninoy”), genialny polityk, który w wieku 35 lat został wybrany do Senatu Narodowego i stał się najpoważniejszym rywalem Marcosa na prezydenta. Był więziony przez osiem lat. W 1980 r. Aquino otrzymał pozwolenie na wyjazd do Stanów Zjednoczonych na operację i przez następne trzy lata mieszkał z rodziną w Cambridge w stanie Massachusetts. Ale został zamordowany w 1983 roku po powrocie na Filipiny. Niezależny panel prowadzący dochodzenie w sprawie jego morderstwa zrzucił winę na spisek wojskowy z udziałem „niektórych z najwyższych rangą oficerów w kraju”, nie podając jednak żadnych nazwisk. To wydarzenie pobudziło naród, gdy miliony Filipińczyków opłakiwały jego śmierć i doprowadziło do powstania ruchu „People Power”. Jednak minęły jeszcze trzy lata, zanim People Power stała się rzeczywistością. W międzyczasie sprzeciw wobec reżimu Marcosa stał się częstszy i głośniejszy. Publiczne wiece i demonstracje często spotykały się z represjami wojskowymi. W końcu wojsko również zostało podzielone, a niektórzy wzywali do reform. Pod koniec 1985 r. Marcos zarządził „przyspieszone” wybory prezydenckie zaplanowane na 7 lutego 1986 r. Było to posunięcie obliczone na przywrócenie mu mandatu powszechnego. Wiele osób przyjęło to z zadowoleniem, choć z góry było przesądzone, że dojdzie do masowych oszustw wyborczych. Popularną kandydatką okazała się Corazon („Cory”) Aquino, wdowa po zamordowanym przywódcy, pozbawiona aspiracji politycznych i doświadczenia. Jak można było się spodziewać, Marcos ogłosił się zwycięzcą. Ale pokojowa rewolucja Władzy Ludowej ostatecznie zatriumfowała dzięki ucieczce dwóch ludzi z obozu Marcosa: cywilnego ministra obrony i wysokiego rangą generała sił zbrojnych. Wspierał ich arcybiskup Manili, kardynał Jaime Sin, który zwrócił się o pomoc do filipińskiej ludności cywilnej. Najpierw niewielka strużka, potem odpowiedziały setki tysięcy zwykłych Filipińczyków ze wszystkich warstw ekonomicznych, gromadząc się na ulicach bez broni, wzywając nacierających żołnierzy i piechoty morskiej do przyłączenia się do protestu.

Pierwsza kobieta prezydent

W ciągu czterech dni liczba uciekających żołnierzy pokazała jasno, że Marcos nie kontroluje już wojska. Stany Zjednoczone zwróciły się do Marcosa o ustąpienie ze stanowiska i zaprzestanie działań wojskowych. W obawie o swoje życie Marcos i jego rodzina zostali wywiezieni z kraju i schronili się na Hawajach. Tego dnia zainaugurowano prezydenturę Corazon Aquino, pierwszej kobiety-prezydenta Filipin. Popularna i pokojowa rewolucja władzy ludowej z 1986 r. przywróciła demokrację, ale nie rozwiązała wszystkich problemów kraju. Dwadzieścia lat później kraj nadal boryka się z wieloma problemami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi. Władza Ludowa wykazała jednak moralną wyższość pokojowego i modlitewnego oporu wobec politycznej tyranii i zła moralnego.

Ruch ekumeniczny

W 1517 roku Marcin Luter przybił na drzwiach kościoła w Wittenberdze, mieście uniwersyteckim w niemieckiej prowincji Saksonia, dziewięćdziesiąt pięć tez, aby rozpocząć dyskusję na temat odpustów i związanych z nimi kwestii dotyczących zbawienia chrześcijan. Jego działanie jest często rozumiane jako początek reformacji protestanckiej. W 1529 r. protestanccy przedstawiciele sejmu cesarskiego w Niemczech przedstawili Wyznanie Augsburskie, które ugruntowało ówczesne stanowisko protestanckie i jest nadal akceptowane przez wszystkie kościoły luterańskie. Odrzucenie tego wyznania przez katolików rzymskokatolickich przy poparciu cesarza. Od tego czasu wielu historyków rozumie Karola V jako ostateczny podział między Kościołem protestanckim i rzymskokatolickim, w wyniku którego wiele kościołów w zachodnim chrześcijaństwie nie pozostaje już ze sobą w kontakcie. Centralną częścią Wyznania Augsburskiego była doktryna „usprawiedliwienia jedynie przez wiarę”, która wraz z „tylko łaską” i „tylko Pismem” podsumowywała obawy protestantów. Ponadto reformatorzy nalegali na zmiany w kulcie (zwłaszcza we Mszy) i sakramentach, zmiany nie do przyjęcia dla katolików i postrzegane przez nich jako heretyckie. To, co zaczęło się jako ruch na rzecz reformacji Kościoła zachodniego (łacińskiego), zakończyło się podziałem doktrynalnym i separacją kościelną. Kościoły luterańskie nie były jedynymi kościołami, które wyszły z reformacji. Wkrótce po rozpoczęciu ruchu luterańskiego podobny ruch, który doprowadził do powstania kościołów reformowanych, powstał w Szwajcarii pod przewodnictwem Ulricha Zwingli w Zurychu. Stamtąd powstały kościoły w wielu krajach Europy, przy czym dominujący wpływ teologiczny wywodził się od Jana Kalwina w Genewie. Ponadto utworzyły się grupy radykalnych reformatorów (nazywanych przez swoich przeciwników anabaptystami), które były prześladowane zarówno przez Kościoły reformowane, luterańskie, jak i rzymskokatolickie. Każda z tych grup wypracowała odrębne stanowiska teologiczne. Od nich, zwłaszcza od Kościoła z Anglii do Anglii i jej amerykańskich kolonii przybyło wiele nowych kościołów, w tym baptystów, metodystów i zielonoświątkowców. W XX wieku narodził się ruch ekumeniczny. Za jego początek często uważa się Światową Chrześcijańską Konferencję Misyjną, która odbyła się w 1910 r. w Edynburgu. Przekonanie misjonarzy, że podział Kościoła jest szkodliwy dla ich zasięgu, dało początek ogólnościłowemu ruchowi (ekumenicznemu) na rzecz przewyższenia tych podziałów. Do roku 1948 wiele kościołów dotkniętych tym ruchem utworzyło Światową Radę Kościołów, organ międzykościelny reprezentujący duży odsetek kościołów protestanckich. Dołączyło do nich ponadto wiele kościołów prawosławnych – kościołów, które oddzieliły się od Kościoła rzymskokatolickiego na długo przed reformacją protestancką, ale które w teologii i praktyce są znacznie bliższe katolicyzmowi niż protestantyzmowi. Kościół rzymskokatolicki, początkowo sprzeciwiający się zamierzeniom ekumenicznym, podczas Soboru Watykańskiego II w latach 1962–65 przyjął ruch ekumeniczny jako owoc „łaski Ducha Świętego”. Następnie nawiązała aktywniejszą współpracę z innymi Kościołami, a także rozpoczął szereg dialogów na temat różnic doktrynalnych z kościołami prawosławnymi i wieloma protestanckimi, mimo że nie przystąpił do Światowej Rady Kościołów. Wiele kościołów ewangelicznych również nie przystąpiło do Światowej Rady Kościołów, ale utworzyło własny światowy sojusz i krajowe stowarzyszenia współpracy. W wyniku ruchu ekumenicznego klimat w wielu kościołach chrześcijańskich zmienił się z ostentacyjnego na przyjazny i rosnącą współpracę. Ponadto dialogi między teologami reprezentującymi swoje Kościoły zaowocowały szeregiem porozumień w sprawie wcześniejszych różnic doktrynalnych. Sekcja Wiary i Ustroju Światowej Rady Kościołów sponsoruje dialogi wielostronne. Jako najbardziej pomyślny rezultat tych wysiłków często wymienia się szeroko zakrojone oświadczenie z 1982 r. w sprawie chrztu, Eucharystii i posługi, skupiające się na spornych obszarach kultu i sakramentów. Ponadto różne kościoły lub organy kościelne nawiązały między sobą dwustronny dialog. Dialogi dwustronne zaowocowały pewnymi znaczącymi porozumieniami doktrynalnymi. W wyniku tych porozumień wiele kościołów protestanckich połączyło się lub ustanowiło między sobą komunie. Niektóre z bardziej znaczących zostały zawarte przez Kościół rzymskokatolicki z kościołami prawosławnymi i asyryjskimi. Komisje teologów prawosławnych doszły do porozumienia ze swoimi prawosławnymi odpowiednikami.

Różnice doktrynalne, które poprzedzały reformację o tysiąc lat, są obecnie omawiane, jeśli nie pogodzone. Ponadto Kościół rzymskokatolicki przeprowadził szereg dialogów ze Wspólnotą anglikańską, w wyniku których powstało ciało uzgodnionych oświadczeń w wielu kwestiach spornych między obydwoma organami kościelnymi. Nie wszystkie ważne dialogi były oficjalnymi dialogami pomiędzy organami kościelnymi. Nieformalne grupy badawcze, takie jak Groupe des Dombes, wniosły niezależny wkład. Być może najbardziej znaczącym rezultatem takich grup była seria oświadczeń ewangelików i katolików Razem, komitetu wybitnych ewangelików i rzymskokatolików w Stanach Zjednoczonych. Pierwsze oświadczenie, „Misja chrześcijańska w trzecim tysiącleciu” z 1994 r., wywarło ogromny wpływ na sprzyjanie zbliżeniu między dwiema grupami chrześcijańskimi, czasami uważanymi za najbardziej od siebie oddalone. Symbolicznie, jednym z najbardziej znaczących rezultatów dwustronnych porozumień jest Wspólna Deklaracja w sprawie nauki o usprawiedliwieniu (JDDJ), podpisana przez oficjalnych przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego i Światowej Federacji Luteranckiej. JDDJ został przygotowany przez 35 lat dialogu między teologami luteranckimi i rzymskokatolickimi na poziomie międzynarodowym i krajowym, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i Niemczech. W 1983 roku dialog w Stanach Zjednoczonych doprowadził do porozumienia zwanego Doktryną usprawiedliwienia. Następnie ukazało się Potępienie ery reformacji: czy nadal dzieli?, znaczące oświadczenie z 1986 roku opracowane przez niemiecką grupę badawczą. Następnie w 1993 roku międzynarodowa komisja wydała książkę „Kościół i usprawiedliwienie: zrozumienie Kościoła w świetle nauki o usprawiedliwieniu”. Na podstawie tych i innych prac opracowano i uzgodniono JDDJ. JDDJ jest godne uwagi jako jedyne porozumienie oficjalnie zaakceptowane przez najwyższą władzę Kościoła rzymskokatolickiego i organ kościoła protestanckiego. Jest to jeszcze bardziej godne uwagi jako zgoda w sprawie doktryny o usprawiedliwieniu, punkt sporu, który zapoczątkował Reformację. Chociaż JDDJ przyznaje, że nie rozwiązało wszystkich kwestii dotyczących usprawiedliwienia, rozwiązało wystarczająco dużo tych najbardziej podstawowych, że w opinii obu stron doktryna o usprawiedliwieniu nie musiała już dłużej prowadzić do podziału kościoła. Chociaż pozostają inne punkty sporne, JDDJ w efekcie oznaczało oficjalne uznanie przez oba ciała kościelne, że nie mają one sprzecznych poglądów na temat tego, co to znaczy być chrześcijaninem. JDDJ została podpisana w 1999 r., w samą porę na początek nowego tysiąclecia. Został podpisany w mieście Augsburgu, mieście, w którym spowiedź augsburska została przedstawiona cesarzowi. Został podpisany w Niedzielę Reformacji, dzień upamiętniający wygłoszenie dziewięćdziesięciu pięciu tez. JDDJ nie położył kresu rozłamowi spowodowanemu przez reformację. Jednakże w świadomości tych, którzy ją podpisali, była to wskazówka, że wykonano kluczowy krok w kierunku położenia kresu temu rozłamowi.

Rewolucja egipska (1919)

Rewolucja w Egipcie wybuchła w marcu 1919 r. po aresztowaniu przez Brytyjczyków Sa'da Zaghlulę, przywódcy Partii Wafd, głównej egipskiej partii nacjonalistycznej, oraz kilku innych Wafdystów. Następnie zostali deportowani na Maltę. Wygnanie tych popularnych przywódców doprowadziło do demonstracji studenckich, które wkrótce przerodziły się w masowe strajki studentów, urzędników rządowych, specjalistów, kobiet i pracowników transportu. Niezadowolenie nacjonalistów było podsycane przez protektorat ustanowiony przez Brytyjczyków na początku wojny, wojenne niedobory podstawowych towarów, wzrost cen, przymusowy pobór chłopów do wojska oraz obecność ogromnej liczby zachodnich żołnierzy w Egipcie. W ciągu tygodnia cały Egipt został sparaliżowany przez strajki generalne i zamieszki. Doszło do przemocy, w wyniku której wielu Egipcjan i Europejczyków zginęło lub zostało rannych, gdy Brytyjczycy próbowali stłumić demonstracje. Dzielnice europejskie i obywatele zostali zaatakowani przez wściekły tłum, który nienawidził specjalnych przywilejów i korzyści ekonomicznych przyznawanych obcokrajowcom. Linie kolejowe i telegraficzne zostały przecięte, a studenci odmówili uczęszczania na zajęcia. Na kilka tygodni przed aresztowaniem Zaghlul ciężko pracował, aby ukształtować Wafd w skuteczną partię polityczną. Jeździł po wsi zbierając wsparcie i

pieniądze. Pomimo stanu wojennego, który Brytyjczycy wprowadzili na początku wojny, odbywały się masowe zgromadzenia publiczne. Pod jego nieobecność żona Zaghlula, Safi a, odegrała kluczową rolę w polityce partyjnej. Egipcjanki z wyższych sfer pod przewodnictwem Safi'a i Hudy Shaarawi zorganizowały marsz polityczny ulicami Kairu, zrzucając zasłony, machając transparentami i wykrzykując nacjonalistyczne hasła. Komórki Wafdystów w całym kraju koordynowały demonstracje i strajki za pośrednictwem centrali łańcucha dowodzenia komisji. W spotkaniu uczestniczyli także przywódcy religijni, zwłaszcza szejkwowie z al-Azhar, najważniejszego uniwersytetu muzułmańskiego. W całym kraju rozdawano ulotki propagandowe, plakaty i pocztówki ze zdjęciami Sa'da i Safi'a Zaghluli. Komitet centralny Wafd odgrywał aktywną rolę w związkach zawodowych, grupach studenckich i organizacjach zawodowych. Zdeterminowany, aby utrzymać kontrolę nad Egiptem, rząd brytyjski zastąpił Wysokiego Komisarza Reginalda Wingate'a, którego uważano za słabego i zbyt umiarkowanego, na generała Edmunda Allenby'ego, największego brytyjskiego bohatera I wojny światowej. Allenby szybko spotkał się z czołowymi Egipcjanami, którzy przekonali go, że jedynym sposobem przywrócenia porządku było uwolnienie przywódców Wafd. Allenby, realista, zgodził się i pozwolił Zaghlulowi i innym osobom podróżować do Paryża. Wafd utrzymywała presję w Egipcie, organizując bojkot brytyjskich towarów i odmawiając spotkań z Misją Milnera wysłaną z Londynu w celu zbadania sytuacji. Podjęto kroki w celu większej niezależności ekonomicznej i w 1920 r. Talat Harb założył egipski bank. W 1920 r. w Londynie odbyły się negocjacje między Wafd a Brytyjczykami, ale Wafdowi nie udało się zapewnić wycofania wojsk brytyjskich, zakończenia protektoratu lub kapitulacji (uprzywilejowany status nadawany obcokrajowcom) lub pełną niepodległość. Niemniej jednak, gdy wrócili do domu, przywódcy Wafd zostali powitani jak bohaterowie. Kiedy w 1921 r. Zaghlul został ponownie aresztowany i deportowany, wybuchła nowa fala demonstracji nacjonalistycznych. W świetle zdecydowanego ruchu nacjonalistycznego Allenby zmusił niechętnie Ministerstwo Spraw Zagranicznych do położenia kresu protektoratowi, a w 1922 roku Brytyjczycy jednostronnie ogłosili niepodległość Egiptu pod monarchią konstytucyjną pod przywództwem króla Fu'ada. Jednak Wielka Brytania zachowała szerokie uprawnienia, w tym stacjonowanie wojsk w Egipcie i rolę w określaniu egipskich spraw zagranicznych, a także kontrolę nad Sudanem. W rezultacie egipscy nacjonaści kontynuowali sprzeciw wobec Wielkiej Brytanii przez całe lata międzywojenne.

Rewolucja egipska (1952)

W 1952 roku grupa wolnych oficerów pod przywództwem Gamala Abdela Nassera obaliła skorumpowaną monarchię króla Faruka w bezkrwawym zamachu stanu. Po drugiej wojnie światowej i przegranej z Izraelem w wojnie arabsko-izraelskiej w 1948 r. Egipt stopniowo pogrążył się w chaosie politycznym. Król był znany na całym świecie ze swojej rozrzutności, a Partia Wafd – największa partia egipska, na której czele stał Mustafa Nahhas – została zdyskredytowana oskarżeniami o korupcję i współpracę z Brytyjczykami podczas wojny. Inne partie polityczne, niektóre popierające monarchię; mała Egipska Partia Komunistyczna po lewej stronie; oraz znacznie większe prawicowe Bractwo Muzułmańskie rywalizowało o władzę, a czasami w celu zdobycia władzy angażowało się w terroryzm i zabójstwa rywali. Nasiliły się również ataki na siły brytyjskie nadal stacjonujące wzdłuż Kanału Sueskiego. Brytyjczycy wzmocnili swoje wojska, a po wybuchu walk między brytyjskimi żołnierzami a egipską policją w styczniu 1952 r. w Kairze wybuchły masowe zamieszki. Podczas „Czarnej Soboty” wściekły egipski tłum szturmował europejskie sektory, paląc należące do nich budynki i przedsiębiorstwa w demonstracji nacjonalistycznego zadowolenia i sprzeciwu wobec kontroli imperialnej oraz brytyjskiej odmowy opuszczenia Egiptu. 22 lipca 1952 r. Wolni Oficerowie, którzy od jakiegoś czasu potajemnie knuli spisek mający na celu obalenie rządu, zajęli kluczowe budynki rządowe, a 26 lipca obalili króla Faruka. Farukowi pozwolono udać się na wygnanie, a nowym królem został jego młody syn Ahmad Fu'ad II. Młodzi oficerowie, z których większość była po trzydziestce, wybrali na swojego figuranta starszego i bardziej znanego generała brygady Muhammada Naguiba, choć w grupie

było wiadomo, że Nasser jest prawdziwą siłą polityczną. Utworzyli władzę wykonawczą, Radę Dowództwa Rewolucyjnego (RCC), w skład której wchodził Anwar el-Sadat, Abd al-Hakim Amr i Zakariyya Muhi al-Din. W styczniu 1953 r. zlikwidowano partie polityczne na rzecz jednej partii, Rajdu Wyzwolenia, a w czerwcu zniesiono monarchię na rzecz republiki z Naguibem na stanowisku prezydenta. Nowy rząd był antyimperialistyczny, antykorupcyjny i pragnął rozwoju egipskiej gospodarki oraz zapewnienia pełnej i całkowitej niepodległości Egiptu. Naguib i Nasser wkrótce sprzeczali się o kurs, jaki ma obrać egipska polityka, a po nieudanej próbie zamachu na Nasera, rzekomo dokonanej przez Bractwo Muzułmańskie, Naguib został zmuszony do rezygnacji. Zgodnie z nową konstytucją Nasser został wybrany na prezydenta w 1956 r. i piastował to stanowisko aż do swojej śmierci w 1970 r. W 1954 r. nowy reżim wynegocjował z Brytyjczykami porozumienie w sprawie całkowitego wycofania wojsk brytyjskich i wygaśnięcia traktatu z 1936 r. między dwoma narodami. Na mocy porozumienia utrzymane zostały stare konwencje dotyczące kontroli Kanału Sueskiego przez prywatnych akcjonariuszy; kwestia ta doprowadziła do poważnej wojny w 1956 r., po znacjonalizacji kanału przez Nasera. Rozwój gospodarczy był kamieniem węgielnym programu nowego reżimu. W ramach szeroko zakrojonego programu reformy rolnej własność ziemi ograniczono do 200 feddanów, a główne majątki, z których wiele należało wcześniej do rodziny królewskiej, zostały ponownie rozdzielone między chłopów. Ogłoszono plany budowy jednego z największych wówczas projektów deweloperskich tego typu – Tamy Asuańskiej. Chociaż finansowanie i budowa tamy stały się głównym punktem konfliktu między Egiptem a Stanami Zjednoczonymi, została ona należycie zbudowana przy pomocy ZSRR. Wraz z utworzeniem Zjednoczonej Republiki Arabskiej z Syrią w 1958 r. panarabska polityka Nasera wydawała się dominować w świecie arabskim; jednak unia upadła w 1961 r. Egipt również ugrzązł w wojnie domowej w Jemenie. W 1962 roku siły popierające Nassera w Jemenie obaliły słabego imama Muhammada al-Badra i ustanowiły republikę. Siły promonarchiczne, wspomagane bronią i pieniędzmi z Arabii Saudyjskiej, wspierały monarchię, podczas gdy Egipt pomagał siłom republikańskim bronią, pieniędzmi i wojskiem. Wojna przeciągała się, wyczerpując zasoby Egiptu, a Nasser nazwał konflikt swoim „Wietnamem”. Po katastrofalnej klęsce Arabów w wojnie arabsko-izraelskiej w 1967 r. Arabia Saudyjska i Egipt zgodziły się wycofać swoje wsparcie z obu stron i choć przyjęła znacznie bardziej umiarkowane i pro-saudyjskie stanowisko, republika jemeńska przetrwała. W latach sześćdziesiątych Egipt coraz bardziej zwracał się w stronę Związku Radzieckiego i socjalizmu kierowanego przez państwo. W 1961 roku znacjonalizowano duże przedsiębiorstwa, przemysł i banki. Powstały spółdzielnie dla chłopów. Wraz z utworzeniem nowej klasy technokratów i oficerów stopniowo eliminowano władzę starych mas feudalnych i burżuazyjnych. W 1962 r. utworzono nową partię polityczną, Arabską Unię Socjalistyczną (ASU), zrzeszającą robotników i chłopów. Zgodnie z Kartą Narodową z 1962 r. państwo autorytarne sprawowało władzę polityczną sprawując kontrolę z góry. Karta nakreśliła ambitny program edukacji, opieki zdrowotnej i innych usług społecznych; poruszyła także kwestię kontroli urodzeń i planowania rodziny, a także nakazał równość praw kobiet w miejscu pracy. Wiele sił konserwatywnych w Egipcie sprzeciwiało się zmianom społecznym, zwłaszcza jeśli chodzi o rodzinę i status kobiet, w wyniku czego programy społeczne znacznie odbiegły od pierwotnych zamierzeń. Pod rządami Nasera Egipt stał się dominującą siłą w świecie arabskim i próbował obrać neutralny kurs w zimnej wojnie. Rewolucja egipska nie osiągnęła wielu swoich celów wewnętrznych, a gospodarka państwowa była często nieefektywna. Neutralność Egiptu w latach pięćdziesiątych zniechęciła wiele mocarstw zachodnich i konserwatywne reżimy arabskie, zwłaszcza Arabię Saudyjską. Po nagłej śmierci Nasera w 1970 r. prezydentem Egiptu został Anwar el-Sadat. Sadat, który wykazał się znacznie większą bystrością polityczną, niż mu wcześniej przypisywano, stopniowo odwracał się od bloku sowieckiego. Sadat zawarł sojusze ze Stanami Zjednoczonymi i stopniowo likwidował większość programów gospodarczych i społecznych rewolucji

Republika Korei

Republika Korei (ROK), czyli Korea Południowa, zajmująca powierzchnię 98 480 kilometrów kwadratowych, zajmuje nieco mniej niż połowę Półwyspu Koreańskiego. Graniczy od północy z Koreańską Republiką Ludowo-Demokratyczną (KRLD lub Korea Północna), od południa ze wschodnim Morzem Hina, od wschodu z Morzem Japońskim i od zachodu z Morzem Żółtym. Strefa zdemilitaryzowana o szerokości czterech kilometrów, rozciągająca się na długości 238 kilometrów po lądzie i kolejnych trzech kilometrach po morzu, wyznacza granicę między obiema Koreami. Szacunkowa populacja Republiki Korei w 2005 roku wynosiła 48 422 644 osób. Stolicą jest Seul, położony niedaleko granicy z Koreą Północną. Korea Południowa ma rząd republikański oparty na modelu prezydenckim. Prezydent wybrany w powszechnych wyborach, będący głową państwa, powołuje premiera i pozostałych członków gabinetu. Władzą ustawodawczą jest jednoizbowe Zgromadzenie Narodowe, władzę sądowniczą zaś Sąd Najwyższy i Trybunał Konstytucyjny. W sierpniu 1945 roku siły alianckie pod wodzą Stanów Zjednoczonych wylądowały na Półwyspie Koreańskim na południu, podczas gdy siły radzieckie ruszyły z północy, ostatecznie wyzwalaając Koreę spod japońskich rządów kolonialnych. 38. równoleżnik stał się granicą dzielącą siły okupacyjne od 1945 do 1948 r. To, co rozpoczęło się jako oddzielenie dwóch jednostek administracyjnych podyktowane porozumieniem jałtańskim między USA a Związkiem Radzieckim w 1945 r., ostatecznie doprowadziło do powstania dwóch odrębnych państw podyktowanych przez podziały polityczne i ideologiczne zimnej wojny. Wydarzenia krajowe jeszcze bardziej skomplikowały sprawę. Przez lata wojny różne koreańskie frakcje nacjonalistyczne, działające w kraju i na wygnaniu, przepychały się, by zająć pozycję przedstawicieli niepodległej Korei. Bezpośrednio po wojnie Stany Zjednoczone ostatecznie zwróciły się do Syngmana Rhee, popularnego antykomunistycznego nacjonalisty na wygnaniu, aby zapewnił przywództwo na południu. W 1947 r. nowo utworzona Organizacja Narodów Zjednoczonych utworzyła komisję mającą nadzorować wybory krajowe w Korei. Komisja, pozbawiona dostępu do sowieckiej strefy okupacyjnej, nadzorowała wybory do Zgromadzenia Narodowego na południu w 1948 r. Organ ten wybrał następnie Rhee na pierwszego prezydenta. Republika Korei została formalnie utworzona w maju 1948 r. Na Półwyspie Koreańskim ponownie wybuchła wojna, gdy wojska północnokoreańskie przekroczyły 38. równoleżnik w nieudanej próbie zjednoczenia narodu pod rządami komunistycznymi. Stany Zjednoczone natychmiast interweniowały w konflikcie w ramach akcji policyjnej ONZ. Wojna koreańska ugruntowała relacje patron-klient między Stanami Zjednoczonymi a Koreą Południową. W 1954 roku oba kraje podpisały traktat o wzajemnej obronie, który sformalizował ich dwustronne ustalenia dotyczące bezpieczeństwa. Chociaż ich liczebność uległa zmniejszeniu po latach 70. XX w., od tego czasu w Korei Południowej stacjonowały wojska amerykańskie. Ponadto Stany Zjednoczone w dalszym ciągu zapewniały hojną pomoc wojskową w celu budowania zdolności obronnych Korei Południowej. Korea Południowa wysłała siły, aby pomóc Stanom Zjednoczonym w Wietnamie od 1965 do 1973. Rząd Korei Południowej charakteryzował się autorytarnymi rządami. Rhee połączył wojowniczą retorykę skierowaną przeciwko północy z taktyką represji w kraju, aby uciszyć opozycję polityczną. W 1952 r. nawoływał do zmiany powszechnie wybieranego prezydenta. Cztery lata później przeforsował wątpliwą poprawkę do konstytucji, która zezwalała na prezydenturę przez całe życie. Pozwoliło mu to ponownie kandydować na prezydenta w latach 1956 i 1960. Tymczasem problemy wewnętrzne, społeczne i gospodarcze wywołały powszechne protesty studenckie. Rhee zrezygnował i uciekł na Hawaje, gdzie przebywał na wygnaniu aż do swojej śmierci w 1965 r. Po krótkim bezkrólewiu, podczas którego kraj przyjął nową konstytucję ustanawiającą demokrację parlamentarną, trzech wojskowych zostało prezydentami Korei Południowej. Pierwszy z nich, generał Park Chung Hee, przeprowadził zamach stanu w maju 1961 r., aby obalić dziewięciomiesięczny rząd parlamentarny i umieścić Republikę Korei pod rządami wojskowymi na dwa lata. Pod koniec 1963 roku kraj przyjął nową konstytucję, która zezwalała prezydentom na dwie czteroletnie kadencje, a Park został prawidłowo wybrany na to stanowisko. Aby utrzymać się przy władzy, nadal manipulowałby procesami konstytucyjnymi, a w niektórych przypadkach całkowicie je zawieszał. W 1971 r. ogłosił stan wyjątkowy, zawiesił konstytucję, rozwiązał

Zgromadzenie Narodowe, a następnie ogłosił nową konstytucję Juszyn (rewitalizacja). Utworzona przez niego Koreańska Centralna Agencja Wywiadowcza (KCIA) była wykorzystywana do zastraszania południowokoreańskich dysydentów. Park oparł się na dekretach nadzwyczajnych, aby stłumić sprzeciw wobec swojego reżimu; protestujący zostali skazani na długie wyroki więzienia, wielu studentów stracono, a prasa spotkała się z coraz ostrzejszą cenzurą. Reżim Parka ostatecznie dobiegł końca, gdy dyrektor KCIA zamordował go w październiku 1979 r. W epoce Park Chung Hee Korea Południowa przeszła na nowoczesną gospodarkę. Zainspirowany japońskim cudem gospodarczym rząd przyjął szereg pięcioletnich planów rozwoju mających na celu przekształcenie narodu rolniczego w potęgę przemysłową. Stosunkowo niskie koszty pracy pozwoliły Korei Południowej skutecznie konkurować w tak pracochłonnych branżach, jak tekstylia. W latach 70. kraj przesunął swoją uwagę z pracochłonnego przemysłu lekkiego na przemysł ciężki. Ten kontrolowany przez rząd wysiłek na rzecz rozwoju gospodarczego zaowocował wraz ze wzrostem tempa wzrostu gospodarczego. W grudniu 1979 r. generał Chun Doo Hwan, weteran wojny w Wietnamie, doszedł do władzy w wyniku zamachu stanu. W ciągu kilku miesięcy ogłosił stan wojenny. Zarzucając, że prodemokratyczne demonstracje studenckie w prowincji Kwangju zostały zainicjowane przez północnokoreańskich infiltratorów, uzyskał nadzwyczajne uprawnienia, które umożliwiły mu lekceważenie wszelkich konstytucyjnie uznanych praw narodu. Rozpoczął także kampanię mającą na celu wykorzenienie tych, którzy krytykowali jego reżim. Wśród aresztowanych było trzech długoletnich cywilnych krytyków rządów autorytarnych: Kim Young Sam, Kim Dae Jung i Kim Dzong Pil. Jednak protesty nie ustały i w 1987 r. Chun ustąpił na bok na rzecz swojego starannie wybranego następcy, Roh Tae Woo, który wygrał wybory prezydenckie, zdobywając zaledwie 36 procent głosów. Pod rządami Roha Korea Południowa zaczęła obierać nowe kierunki w polityce zagranicznej, wpisując się w trend geopolityczny, który zwiastował koniec antagonistycznych obozów zimnej wojny. Roh kontynuował wcześniejszą propozycję wymiany wizyt między Koreą Północną i Południową. W następstwie wymiany sportowej i kulturalnej oba kraje podpisały w 1991 r. Podstawową Umowę o pojednaniu, nieagresji i współpracy w zakresie wymian. Od końca lat 80. XX wieku polityka w Korei Południowej przebiegała według wzorca demokratyzacji. Kim Young Sam, wieloletni krytyk autorytarnych rządów Park Chung Hee, zwyciężył w wyborach prezydenckich w 1992 r., stając się pierwszym cywilnym prezydentem od ponad trzech dekad. Kim zainicjował kampanię mającą na celu wykorzenienie długotrwałej korupcji w rządzie. Zarówno byli prezydenci Chun, jak i Roh zostali oskarżeni o korupcję i rolę, jaką odegrali w wojskowym zamachu stanu w 1979 r. Kim Young Sam również stanął przed presją liberalizacji gospodarki Korei Południowej. Korea Południowa, powszechnie uznawana za jeden z cudów gospodarczych Azji, miała średni dochód na mieszkańca wynoszący 10 600 dolarów. Do 1997 r. wzrost gospodarczy w Korei Południowej wykazał oznaki osłabienia ze względu na skutki azjatyckiego kryzysu finansowego. Wynikające z tego protesty robotników i studentów ostatecznie doprowadziły do zwycięstwa w wyborach prezydenckich wieloletniego przywódcy opozycji Kim Dae Junga. Kim Dae Jung przewodniczył krajowi pogrążającemu się w kryzysie gospodarczym. Nawoływał do odważnych reform mających na celu poprawę sytuacji. Przywódcy Korei Południowej współpracowali z Międzynarodowym Funduszem Walutowym w jego akcji ratunkowej. Do 1999 r. gospodarka była na dobrej drodze do ożywienia. To właśnie w stosunkach zagranicznych Prezydent Kim Dae Jung pozostawił swój ślad. Kontynuował wysiłki na rzecz zbudowania bardziej serdecznych stosunków ze swoim północnym sąsiadem, udzielając pomocy gospodarczej obłożonej północy. Kim miał nadzieję, że takie wysiłki położą kres izolacji Korei Północnej i ostatecznie zmienią jej system rządów. Choć polityka Kima nie przyniosła konkretnych rezultatów, jego spotkanie na szczycie z przywódcą Korei Północnej Kim Dzong Ilem w 2000 r. wzbudziło nadzieje na ostateczne pojednanie obu Korei. Za swoje wysiłki prezydent Kim otrzymał w 2000 r. Pokojową Nagrodę Nobla. Roh Moo-hyun z Milenijnej Partii Demokratycznej (MDP) został prezydentem po wyborach w 2002 r.

Revolucja w Nikaragui (1979–1990)

19 lipca 1979 r. wieloklasowa koalicja kierowana przez Sandinistyczny Front Wyzwolenia Narodowego (Frente Sandinista de Liberación Nacional, [FSLN] lub Sandinistas) obaliła 43-letnią dyktaturę Somozy, inaugurując okres rewolucji w Nikaragui. Nikaragua, podlegająca FSLN, jest uważana za ostatnie główne pole bitwy zimnej wojny na półkuli zachodniej. Na początku lat osiemdziesiątych rewolucyjny reżim rozpoczął serię udanych programów w zakresie opieki zdrowotnej, umiejętności czytania i pisania i pokrewnych dziedzin, ciesząc się szerokim poparciem. W połowie lat 80. reżim i proces rewolucyjny zaczęły słabnąć, głównie w wyniku wyniszczającego embarga handlowego nałożonego przez USA i wspieranej przez USA kontrwojny pod rządami prezydenta USA Ronalda Reagana. 25 lutego 1990 r. koalicja antysandinistowskich partii politycznych pokonała w wyborach rządzący reżim, skutecznie kończąc 11-letni eksperyment rewolucyjny. Początki rewolucji sięgają dziesięcioleci politycznie wykluczającej dyktatury pod rządami trzech Somozów; długa historia interwencji wojskowej, gospodarczej i politycznej Stanów Zjednoczonych w sprawy Nikaragui; miazdząca bieda, której doświadcza większość obywateli kraju; oraz polityczne i wojskowe wysiłki organizacyjne FSLN. Nazwana na cześć Augusto C. Sandino, nacjonalistycznego buntownika, który walczył z amerykańską piechotą morską do impasu od 1927 do 1932, FSLN została założona w 1961 przez Carlosa Fonsecę Amadora, Tomása Borge i innych Nikaraguańczyków zainspirowanych przykładem Fidela Castro i kubańskiej rewolucji. Po prawie dwóch dekadach organizowania się i walki oraz śmierci Fonseki w 1976 r., pod koniec lat 70. sandiniści zdobyli poparcie większości biedoty miejskiej zachodniej Nikaragui oraz znacznej części jej klasy biznesowej i właścicieli ziemskich. Ich program polityczny kładł nacisk na sprzeciw wobec dyktatury Somozy (Somocismo) i imperializmu Stanów Zjednoczonych; nacjonalizm, demokracja i sprawiedliwość społeczna w kraju; i brak sojuszu politycznego za granicą. W 1979 r. podzielona elita, bezkompromisowość i korupcja reżimu Anastasio Somozy Debayle'a oraz stosunkowo łagodna administracja USA pod rządami prezydenta Jimmy'ego Cartera połączyły siły, aby stworzyć strategiczne otwarcie polityczne, które FSLN wykorzystała do pokonania Gwardii Narodowej Somozy (Guardia Nacional) i przejęć władzę państwową. Szacuje się, że w powstaniach i powstaniach przeciwko reżimowi Somozy zginęło około 50 000 Nikaraguańczyków, co stanowi około 1,7 procent 3-milionowej populacji kraju. Gospodarka została zdewastowana, PKB spadł o 7,2 procent w 1978 r. i 25,9 procent w 1979 r., a kraj był obciążony długiem zagranicznym o wartości 1,6 miliarda dolarów oraz poważnymi niedoborami żywności, leków i innych podstawowych towarów.

Państwo rewolucyjne

Po obaleniu Somozy sandiniści rozpoczęli dalekosiężny program reform społecznych i gospodarczych. Istniejący wcześniej rząd krajowy został zniesiony i zastąpiony przez rządzącą Juntę Odbudowy Narodowej (JGRN lub Junta), utworzoną na Costa Rica na początku 1979 r. i najwyższa władza polityczna w kraju. W latach 1979–1984 de facto władzę polityczną sprawował dziewięcioosobowy Wspólny Zarząd Krajowy (DN), którego zalecenia polityczne kierowały JGRN. Statut Podstawowy Republiki Nikaragui, wydany przez JGRN w sierpniu 1979 r., zniósł poprzednią konstytucję i ustanowił trzy gałęzie władzy: wykonawczą (JGRN, składająca się z pięciu członków); legislacyjną (Rada Stanu, utworzona w maju 1980 r. i składająca się wówczas z 47 członków); i sądową (sądy). Po wyborach krajowych w listopadzie 1984 r. Zgromadzenie Narodowe zastąpiło Radę Stanu, a JGRN został rozwiązany, zastąpiony przez wybranego prezydenta Daniela Ortegę. W styczniu 1987 roku ogłoszono nową konstytucję, kodyfikującą te i inne zmiany. Promując demokrację od dołu, reżim rewolucyjny znalazł znaczną część swojej legitymizacji w wielu popularnych organizacjach (organizaciones populares), które pomogły w dojściu sandinistów do władzy i które nadal odgrywały kluczową rolę w rewolucji po 1979 r. Najważniejszą z nich była Sandinistyczny Komitet Obrony (CDS lub komitety sąsiedzkie); Federacja Pracowników Sandinisty (CST), Stowarzyszenie Pracowników Wiejskich (ATC),

Krajowy Związek Rolników i Ranczerów (UNAG) oraz Nikaraguańskie Stowarzyszenie Kobiet Luisy Amady Espinosa (AMNLAE). Włączając równość płci do swojego programu, FSLN skupiła znaczną uwagę na kwestiach kobiet, w tym zdrowiu matek, opiece nad dziećmi, równości politycznej i innych, choć później krytycy zarzucili, że partia w dużej mierze powieliła patriarchalne normy szerszego społeczeństwa. Nowy rząd rozwiązał także Gwardię Narodową i policję, a na ich miejsce utworzył Ludową Armię Sandinistów (Ejército Popular Sandinista, czyli EPS) pod kierownictwem Ministerstwa Obrony; oraz policja sandinista i państwowe siły bezpieczeństwa podlegające Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Jednym z głównych zadań nowego reżimu było rozpoczęcie szeroko zakrojonych reform rolnych za pośrednictwem Ministerstwa Rozwoju Rolnictwa i Reformy Rolnej (MIDINRA), na którego czele stał członek DN Jaime Wheelock. Wysiłki sandinistów w zakresie reform rolnych w latach 80., podobnie jak na Kubie w latach 60., były przedmiotem ogromnych kontrowersji. Przejmując władzę, rząd wywłaszczył całą ziemię należącą do Somozy i jego sojuszników, łącznie około 800 000 hektarów, czyli 20 procent gruntów ornych w kraju. Większość została przekazana różnym typom spółdzielni państwowych. Krytykowany za faworyzowanie państwowych gospodarstw rolnych nad prywatnymi gospodarstwami chłopskimi poprzez zróżnicowaną politykę pożyczkową i kredytową, polityka MIDINRA po wywłaszczeniu była jednym z głównych powodów cytowanych przez przeciwników reżimu dla wzrostu sił kontrrewolucyjnych (kontra) w kraju, począwszy od na początku lat 80-tych.

Polityka społeczna i kulturalna

W dziedzinie dobrobytu ludu rząd rewolucyjny podjął szeroką gamę reform. Obejmowały one bardziej rozbudowany system ubezpieczeń społecznych; duże dotacje państwowe na mieszkania i podstawowe produkty spożywcze; utworzenie narodowego systemu opieki zdrowotnej; znaczna rozbudowa szkolnictwa publicznego; oraz Krucjata Literacka, która w 1980 r. zdobyła Nagrodę UNESCO za umiejętność czytania i pisania. Na arenie kulturalnej Ministerstwo Kultury promowało szereg rewolucyjnych produktów i form kulturalnych, w tym muzykę, teatr, taniec i sztuki wizualne, częściowo za pośrednictwem Sandinista Association of Cultural Pracownicy (ASTC). Głównym problemem w latach 80. były stosunki między reżimem sandinistów a mniejszościami etnicznymi w regionie wybrzeża Atlantyku, które miały zupełnie inną historię i kulturę niż hiszpańskojęzyczna zachodnia Nikaragua, zdominowana przez metysów. Pomimo wysiłków FSLN mających na celu przyznanie ludności wybrzeża Atlantyku znacznej autonomii politycznej i kulturalnej, od początku lat 80. XX w. sprzeciw wobec reżimu narastał wśród rdzennych mieszkańców regionu (Indianie Miskitu, Sumu i Rama), Garifuna (Afroindianie) i anglojęzycznej ludności afro-karaibskich (lub kreolskiej) – mniejszości, które łącznie stanowią około 35 procent populacji wybrzeża (costeño), liczącej około 270 000 osób. Kolejna ważna kwestia dotyczyła rewolucji w stosunku do Kościoła rzymskokatolickiego. Krytycy reżimu podkreślali brak szacunku wobec papieża Jana Pawła II podczas jego wizyty w Managui w marcu 1983 r., który ich zdaniem był symboliczny dla antykatolicyzmu FSLN, podczas gdy zwolennicy reżimu podkreślali wpływ teologii wyzwolenia na wysiłki sandinistów na rzecz promowania równości praw i sprawiedliwości społecznej. 4 listopada 1984 r. sandiniści przeprowadzili wybory krajowe – odbywające się co sześć lat – w których zdobyli 67 procent głosów i 61 z 96 mandatów w nowo utworzonym Zgromadzeniu Narodowym. Stany Zjednoczone potępiły wybory jako sfałszowane, ale międzynarodowi obserwatorzy z Europy i obu Ameryk, w tym Stowarzyszenie Studiów Latinoamerykańskich, uznali je za uczciwe.

Stosunki międzynarodowe

Na arenie międzynarodowej rząd sandinistów prowadził politykę niezaangażowania, zdobywając poparcie Ruchu Państw Niezaangażowanych oraz zawierając sojusze i otrzymując pomoc zagraniczną z Europy Zachodniej (w tym Francji, Niemiec Zachodnich, Hiszpanii, Włoch, Holandii, Szwecji, Finlandii i Danii), a także Kuby, bloku wschodniego i Związku Radzieckiego. Stany Zjednoczone pod rządami

prezydenta Reagana interpretowały reżim jako kubański i radziecki przyczółek oraz bastion komunizmu. 1 kwietnia 1981 administracja Reagana ogłosiła odcięcie pomocy, a następnie skutecznie pozbawiła reżim kredytów i pożyczek od Międzyamerykańskiego Banku Rozwoju i innych ponadnarodowych instytucji finansowych zdominowanych przez USA. 1 grudnia 1981 roku Reagan wydał orzeczenie prezydenta upoważniające Centralną Agencję Wywiadowczą do „wspierania i prowadzenia operacji paramilitarnych przeciwko... . . Nikaragui”, która obejmowała wsparcie dla sił kontrataku, składających się głównie z kilku tysięcy byłych członków Gwardii Narodowej Somozy wygnanych w Hondurasie. W lutym i marcu 1984 r. Stany Zjednoczone zaminowały port w Puerto Corinto, największym porcie zachodniej Nikaragui, a w maju 1985 r. Reagan ogłosił amerykańskie embargo handlowe wobec Nikaragui. Te i powiązane wrogie działania pobudziły rosnący ruch na rzecz pokoju i sprawiedliwości, solidarny z rewolucją, w Stanach Zjednoczonych, Europie i Ameryce Łacińskiej.

Koniec rewolucyjnego eksperymentu

Pod koniec lat osiemdziesiątych reżim był nękany połączonymi skutkami embarga handlowego, przeciwnej wojny, hiperinflacji i rosnącego niezadowolenia społecznego w konsekwencji zniszczeń wywołanych przez przeciwną wojnę, poważnych zaburzeń gospodarczych i polityki powszechnego poboru do wojska. Po przegranej wyborach w lutym 1990 r. z Violetą Chamorro i Narodowym Związkiem Opozycji (ONZ) reżim w sposób pokojowy oddał władzę, pozostawiając krajowi około 12 miliardów dolarów długu. Po 1990 r. dziedzictwo rewolucji nadal wywierało ogromny wpływ na życie społeczne, polityczne i kulturalne kraju, podczas gdy przebudowana FSLN sprawowała znaczną władzę polityczną w szeregu rządów koalicyjnych. Zasadniczo przeorganizowana Partia Sandinistów odzyskała prezydenturę w 2006 roku wraz z wyborem Daniela Ortegi.

Rewolucja irańska

Rewolucja irańska z 1979 r. obaliła dynastię Pahlavi i ustanowiła republikę islamską. W 1953 roku, gdy wydawało się, że monarchia jest bliska obalenia, Centralna Agencja Wywiadowcza (CIA) pomogła w zorganizowaniu kontrataku, który zatrzymał Shaha Mohammade Rezę Pahlawiego u władzy. Iran pod rządami szacha był blisko sprzymierzony ze Stanami Zjednoczonymi, a podczas zimnej wojny Iran był zdecydowanie prozachodnim buforem na południowej flance Związku Radzieckiego. Iran był wykorzystywany jako baza wypadowa do gromadzenia danych wywiadowczych i wojskowych Stanów Zjednoczonych skierowanych przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Stany Zjednoczone również udzieliły szachowi znacznej pomocy. W 1961 r. szach ogłosił ambitny plan rozwoju znany jako Biała Rewolucja. Sześciopunktowy plan obejmował poprawę praw kobiet, opieki zdrowotnej i edukacji, a także prywatyzację fabryk państwowych i reformę rolną. Proponowana nacjonalizacja gruntów będących własnością duchowieństwa i elit ziemskich doprowadziła do masowych demonstracji przeciwko rządowi. Szach represjonował całą opozycję polityczną, a jego tajna policja SAVAK więziła i często torturowała przeciwników reżimu, zwłaszcza członków irańskiej komunistycznej partii Tudeh. Konserwatywni biznesmeni na teherańskim bazarze, tradycyjnie będącym główną siłą w irańskiej polityce, oraz duchowieństwo również byli urażeni stylem życia elit, które naśladowały zachodni ubiór, spożywały alkohol (zakazany muzułmanom) i praktykowały otwarte relacje między płciami. Nawet irańska klasa średnia była przerażona ekstrawaganckimi wydatkami związanymi z formalną koronacją szacha i jego żony w 1967 r. oraz obchodami 2500. rocznicy Pawiego Tronu w Persepolis w 1971 r. W latach 70. Iran stał się regionalną potęgą, kiedy szach wykorzystywał zwiększone dochody z ropy naftowej na zakup wyrafinowanego uzbrojenia, głównie w Stanach Zjednoczonych. Wielu irańskich intelektualistów położyło podwaliny pod rewolucję w książkach i traktatach krytycznych wobec reżimu Pahlavi. Samad Behrangi (1939–68) napisał popularne podania ludowe, które w rzeczywistości były zawołaną krytyką reżimu szacha. Pisał także przeciwko temu, co nazywał „uderzeniem Zachodu”,

czyli zatruciem wszystkim, co zachodnie. Jalal Al-e Ahmad (1923–69), pisarz pochodzący z rodziny duchownej, określił Irańczyków, którzy kopiowali Zachód, jako chorych. Ali Shari'ati (1933–77) był najbardziej wpływowym irańskim krytykiem społecznym. Socjolog Shari'ati kształcił się na Sorbonie. Znał myśl marksistowską, ale połączył ją z islamem, argumentując, że do interpretacji Koranu należy zastosować niezależne rozumowanie, aby stworzyć nowe społeczeństwo. Shariat, płodny pisarz, wywarł ogromny wpływ na nowe pokolenie irańskich studentów. Próbując powstrzymać jego twórczość pisarską i polityczną, rząd aresztował Shari'atego, który był torturowany, zwolniony, a następnie umieszczony w areszcie domowym. Jego książki zostały zakazane, a on zmarł na wygnaniu w Londynie. Duchowni sprzeciwiali się także wysiłkom szacha zmierzającym do podważenia jego władzy i zaprzestania dotacji rządowych dla szkół religijnych. Ajatollah Ruhollah Chomeini, czołowy duchowny w Kom, konserwatywnym ośrodku szkolenia szyickich mułłów, szczególnie otwarcie wyrażał swoją wrogość wobec szacha. Jako ekspert w dziedzinie prawa islamskiego Chomeini wypowiadał się przeciwko nabywaniu amerykańskiego sprzętu wojskowego i opowiadał się za traktowaniem w Iranie, za co w latach sześćdziesiątych był kilkakrotnie aresztowany. W 1964 r. został zesłany na wygnanie do Turcji, a następnie zamieszkał w świętym mieście szyitów Nadżaf w Iraku, gdzie jego działalność była ściśle monitorowana przez rząd iracki. W 1978 r. szach przekonał Saddama Husajna do obalenia Chomeiniego, który następnie przeniósł się do Francji, gdzie miał dostęp do mediów, cieszył się swobodą przemieszczania się i zyskał lojalnych zwolenników wśród dysydenckich Irańczyków. Reżim szacha oskarżano o zwiększoną korupcję i nepotyzm, podczas gdy przepaść między bogatymi prowadzącymi wystawny tryb życia a biednymi na wsi i w miejskich slumsach pogłębiła się. Bunt przeciwko reżimowi rozpoczął się w styczniu 1978 r. zamieszkami w Kom w ramach protestu przeciwko opublikowanemu w gazecie artykułowi skierowanemu przeciwko Chomeinemu. Siły policyjne wkroczyły, aby stłumić zamieszki i zabiły 100 demonstrantów. Aby upamiętnić ich męczeńską śmierć, w marcu w Tabriz i Yazd odbyły się protesty; demonstracje te doprowadziły do większej liczby ofiar śmiertelnych, gdy wkroczyła policja, aby je zatrzymać. Zapoczątkowało to 40-dniowy cykl zamieszek i represji, które zakończyły się nieuniknionymi ofiarami śmiertelnymi. W maju zamieszki wybuchły w 34 miejscowościach. Demonstrantów zachęcały przemówienia Chomeiniego nagrane na przemyconych do kraju kasetach magnetofonowych. Chomeini wyłonił się jako symbol sprzeciwu wobec reżimu szacha. W sierpniu w pożarze kina w Abadanie, wzniesionym przez nominacje szacha, zginęło około 400 studentów, którzy zebrali się, by zaprotestować przeciwko reżimowi. Następnie nastąpił we wrześniu „Czarny Piątek”, kiedy w Teheranie doszło do masakry demonstrantów. Jesienią pojawił się nowy wzór strajków uczniów, nauczycieli i ich zwolenników. W grudniu do protestów dołączyli pracownicy rządowi i pracownicy przemysłu naftowego, a także wojsko. Kobiety również aktywnie uczestniczyły w tych demonstracjach. Większość tych, którzy stracili życie, to młodzi Irańczycy, często z lewicy. Duchowieństwo pozostawało w dużej mierze na drugim planie, ale po upadku monarchii wyłoniło się jako główna siła polityczna. Stanom Zjednoczonym nie udało się znaleźć substytutu szacha, który wydawał się przekonany, że Waszyngton wkroczy, by uratować jego reżim. W obliczu narastającej przemocy i braku wsparcia nawet wśród wojska chory na raka szach uciekł z kraju w styczniu 1979 r. Opuścił rząd tymczasowy pod rządami Shapoura Baktiara, który nie miał żadnego wsparcia. Chomeini powrócił w lutym wśród masowych demonstracji poparcia. Po triumfalnym powrocie Chomeiniego Baktiar uciekł z Iranu i został zastąpiony przez Mehdiego Bazargana. Irańska Republika Islamska powstała 1 kwietnia 1979 r. Szach został wpuszczony do Stanów Zjednoczonych na leczenie jesienią 1979 r.; rozgniewało to Irańczyków, którzy zażądali jego powrotu na proces. Szach, który miał trudności ze znalezieniem kraju, który udzieliłby mu azylu, zmarł w Egipcie w 1980 r. W Teheranie studenci, w tym wielu członków nowo utworzonych, samowolnych komitetów (kometehs), wtargnęli i zajęli ambasadę USA oraz przetrzymywali amerykańskich zakładników przez ponad rok. Chomeini wykorzystał powstały kryzys i chaos do umocnienia kontroli duchowieństwa nad nowym rządem. Pojawiły się także prawicowe grupy Hojatieh wspierające wojujący islam; wspierali ich niektórzy

ajatollahowie i bazyry. Konstytucja z 1979 r. przewidywała Madżlis (parlament), prezydenta wybieranego w drodze bezpośredniej reprezentacji, oraz velayat e faqif, przywódcę duchowego, jako ostateczną władzę w kraju. Chomeini został pierwszym faqifem. Rada Strażników pełniła funkcję sądu najwyższego dokonującego przeglądu całego ustawodawstwa Madżlisu. Rada często odrzucała ustawodawstwo parlamentarne, takie jak nacjonalizacja handlu i reforma rolna, jako nieislamskie. Abolhassan Bani-Sadr został wybrany pierwszym prezydentem znaczną większością głosów w 1980 r., ale latem 1981 r. został usunięty ze stanowiska przez Chomeiniego. Sadr był wówczas udał się na wygnanie do Francji. Chomeini represjonował przeciwników politycznych i dokonał czystek wśród członków starego reżimu, a także lewicowej opozycji, takiej jak Fedayin al-Khalq. Rewolucja irańska wywarła ogromny wpływ na świat islamski i wielu młodych muzułmanów, zniechęconych korupcją i nieskutecznością rządów w swoich krajach, postrzegało Iran jako możliwy model przyszłych zmian. Otwarte poparcie Chomeiniego dla zmiany reżimu w sąsiednich krajach arabskich wzbudziło strach Arabii Saudyjskiej i innych państw i doprowadziło do wojny irańsko-irackiej. Jednak pomimo wewnętrznych sprzeczności, sprzeciwu wewnętrznego i potępienia ze strony wielu sił międzynarodowych, reżim islamski okazał się niezwykle elastyczny i długotrwały.

Rewolucja w Iraku (1958)

Dynastia Haszymidzka w Iraku została obalona w wyniku krwawej rewolucji w 1958 r. Grupa niezadowolonych nacjonalistycznych oficerów armii na czele z generałem Abdulem Karimem Qassemem i pułkownikiem Abd al-Salamem Arifem skopiowała przejęcie egipskiego rządu przez Wolnych Oficerów pod wodzą Gamala Abdela Nasera w 1952 r. 14 lipca 1958 r. siły irackie przejęły radiostację, pocztę, pałac królewski i ośrodki rządowe w Bagdadzie. Rodzina królewska została zamordowana. Nuri al-Said, wielki starszy człowiek irackiej polityki, który wielokrotnie pełnił funkcję premiera, został schwytyany podczas próby ucieczki w przebraniu kobiety i rozdarty przez wściekły tłum. Gdy w stolicy narastała przemoc, funkcjonariusze ogłosili stan wojenny i utworzyli trzyosobową Radę Suwerenności, składającą się z jednego Kurda, jednego sunnity i jednego szyita, próbując objąć główne grupy sekciarskie w Iraku. Qassem został premierem i ministrem obrony. Odbyły się pokazowe procesy członków ancien régime, a nowy rząd ogłosił zamiar oczyszczenia systemu z korupcji i imperialnej kontroli. Qassem był wybitnym orędownikiem biednych i silnie wspieranym w niszczeniu obszarów slumsów wokół Bagdadu i zapewnianiu tanich mieszkań. W ramach nowego programu reformy rolnej majątek skonfiskowany starej klasie rządzącej został rozdzielony między chłopów, ale bez tworzenia spółdzielni i planowania rządowego, jak w Egipcie. W efekcie nastąpił spadek produktywności rolnictwa. Nowy reżim skupił się także na poprawie i poszerzeniu dostępu do edukacji. W wyniku bardzo popularnego posunięcia przejęto większość przemysłu naftowego, głównego źródła dochodu Iraku. Z politycznego punktu widzenia Qassem grał irackich komunistów przeciwko arabskim siłom nacjonalistycznym, zwłaszcza Partii Baas. Nowy reżim iracki wspierał zarówno palestyńskie, jak i algierskie ruchy nacjonalistyczne i wycofał się ze znienawidzonego zdominowanego przez Zachód Paktu Bagdadzkiego. Na arenie międzynarodowej zbliżyła się do Związku Radzieckiego. W dobie polityki zimnej wojny Zachód, zwłaszcza Stany Zjednoczone, postrzegał rewolucję iracką jako zwycięstwo Sowietów i obwinił Nasera za obalenie starej monarchii. Chociaż Nasser początkowo wspierał nowy reżim i był zadowolony z upadku monarchii Haszymidzkiej, tak naprawdę to nie on stał za przejęciem władzy. Mając nadzieję na powiększenie ruchu panarabskiego i przekonanie Iraku do przyłączenia się do Zjednoczonej Republiki Arabskiej, Nasser kilkakrotnie zapraszał Qassema do Egiptu, ale Qassem znajdował wymówki, aby odmówić, a stosunki między obydwojma narodami stawały się coraz bardziej wrogie. Podejrzany o planowanie zamachu stanu Arif został aresztowany pod koniec 1958 r., ale Qassem ułaskawił swojego starego sojusznika i pozwolił mu wyjechać do Europy. W 1959 r. kilka prób zamachu stanu i usiłowanie zabójstwa Qassema dokonane przez Baasów nie powiodły się. Saddam Husajn był jednym ze spiskowców stojących za nieudanym zamachem, po czym uciekł do

Egiptu. Stosunki między rządem a Kurdami, na czele których stał Mustafa Barzani, również się pogorszyły i do 1961 r. toczyła się wojna na pełną skalę pomiędzy armią iracką a kurdyjskimi siłami nacjonalistycznymi. W obliczu rosnącej niestabilności politycznej osobiste zachowanie Qassema stało się bardziej nieobliczalne. Po tym, jak Wielka Brytania ogłosiła Kuwejt niepodległym krajem, Qassem uznał go za integralną część Iraku w 1961 r. Wojska brytyjskie i saudyjskie wkroczyły do Kuwejtu, aby go chronić, a Irak został zmuszony do wycofania swoich roszczeń i uznania Kuwejtu za niepodległy kraj. W 1963 r. zamach stanu przeprowadzony przez oficerów armii, w tym Arifa, obalił Qassema, który został wzięty do niewoli. Chociaż błagał o życie, Qassem został stracony na rozkaz Arifa. Abd al-Salam Arif zmarł w 1966 r., a jego następcą został jego brat Abd al-Rahman Arif, jednak reżim nękała niestabilność polityczna i trwający konflikt z Kurdami. Latem 1968 władzę przejęli Baasiści pod przywództwem Ahmeda Hasana al-Bakra. Aby chronić nowy reżim Baas przed opozycją wewnętrzną, Bakr zlecił swojemu protegowanemu Husseinowi kontrolę nad wewnętrznymi siłami bezpieczeństwa. Husajn stopniowo umacniał swoją władzę w partii i bezlitośnie eliminował potencjalnych wrogów. Nowy reżim wprowadził bardziej dalekosiężny program reformy rolnej i znacjonalizował przemysł naftowy w 1972 r. Rosnące dochody z ropy naftowej w latach 70. XX w. zostały wykorzystane na budowę infrastruktury, w tym dróg i linii komunikacyjnych, oraz na modernizację systemów edukacji i opieki zdrowotnej. Reżim negocjował także ugodę z Kurdami, którzy uzyskali region autonomiczny na północy. Zacieśniono także stosunki ze Związkiem Radzieckim. W 1979 r. Bakr, który od pewnego czasu był w złym stanie zdrowia, ustąpił ze stanowiska na rzecz Husajna, który rządził Irakiem aż do obalenia jego reżimu w wyniku inwazji wojskowej pod przywództwem USA w 2003 r.

Ruchy islamistyczne

Ruchy islamistyczne rozkwitły w wielu częściach świata muzułmańskiego pod koniec XX wieku. Ruchy te dążyły do ożywienia islamu jako siły politycznej i stworzenia islamskich rządów, które rządziłyby zgodnie z szariatem (prawem islamskim). Islam jest drugą co do wielkości religią świata, liczącą 1,3 miliarda wyznawców, w porównaniu do chrześcijaństwa, liczącego 2,2 miliarda. Jest to najszybciej rozwijająca się religia w Afryce. Państwa o największej przewadze muzułmańskiej znajdują się w Afryce i Azji, ale znaczna liczba muzułmanów żyje także na półkuli zachodniej i w Europie. Organizacja Konferencji Islamskiej (OIC), licząca 57 państw członkowskich, została utworzona w 1969 r. w celu reprezentowania interesów muzułmańskich. Ruchy islamistyczne były szczególnie atrakcyjne dla dużej populacji młodych ludzi w państwach muzułmańskich, rozczarowanych niepowodzeniami ich rządów w zapewnianiu miejsc pracy lub otwieraniu reżimów autorytarnych na znaczące uczestnictwo w życiu politycznym. Podczas zimnej wojny autorytarne reżimy w krajach w większości muzułmańskich systematycznie tłumili – często przy milczącym wsparciu krajów zachodnich, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych – całą lewicową opozycję polityczną. Odmówili otwarcia swoich systemów na uzasadnione zmiany. Wielu młodym muzułmanom wydawało się, że zarówno zachodni kapitalizm, jak i radziecki model kapitalizmu państwowego nie zreformowały i nie ożywiły ich krajów. Wiele osób stanęło także w obliczu kryzysu tożsamości spowodowanego radykalnymi zmianami kulturowymi i globalizacją, które zagroziły starym tradycjom i sprawiły, że młodzież poczuła się wyobcowana z własnych społeczeństw. Dynamiczni i silni przywódcy islamscy wkroczyli, aby wypełnić pustkę. Większość współczesnych ruchów islamistycznych pozostaje pod wpływem Bractwa Muzułmańskiego, założonego w latach dwudziestych XX wieku w Egipcie. Pisma egipskiego działacza muzułmańskiego Sayyida Qutba zapewniły filozoficzną podbudowę wielu organizacjom islamistycznym. Qutb został stracony przez rząd egipski w latach sześćdziesiątych XX wieku i w oczach wielu muzułmanów stał się męczennikiem. Pod koniec stulecia wielu młodych ludzi uważało bractwo za zbyt umiarkowane i szukało nowego pokolenia bardziej radykalnych działaczy. Rewolucja irańska z 1979 r. i pisma ajatollaha Ruhollaha Chomeiniego posłużyły również jako model dla przyszłych rewolucji islamskich.

Rewolucja irańska wywołała także ożywienie politycznego i religijnego aktywizmu szyitów w krajach o dużej populacji szyitów, takich jak Liban i Irak.

Organizacje radykalne

Dzięki swoim ogromnym dochodom z ropy naftowej Arabia Saudyjska finansowała madrasy (szkoły) nauczające wahabizmu, ich szczególnej bojowej i purytańskiej odmiany islamu, w Pakistanie, Afganistanie i innych krajach. Dla wielu biednych rodzin szkoły te były jedyną możliwością zapewnienia edukacji dzieciom, które następnie socjalizowały się w wąskiej i sztywnej interpretacji islamu. Wielu najbardziej radykalnych islamistów było wytworami tych szkół. Szkoły te zapewniały także rekrutów dla radykalnych organizacji islamistycznych, takich jak Talibowie i Al-Kaida w Afganistanie. Podobnie jak chrześcijańscy teleewangelici na Zachodzie, także zaciekli aktywiści-imamowie korzystali z nowoczesnych mediów, takich jak telewizja, radio i kasety magnetofonowe, aby nawracać osoby nawrócone na programy islamistyczne. Przywódcy ci pozostali pod silnym wpływem zniechęconej młodzieży w Europie, zwłaszcza we Francji i Wielkiej Brytanii. Wielu muzułmanów było także rozgniewanych niepowodzeniem w rozwiązaniu konfliktu arabsko-izraelskiego oraz postrzeganiem poparciem Stanów Zjednoczonych i innych krajów zachodnich dla Izraela w sprawie praw Palestyńczyków do samostanowienia. Duża część sprzeciwu wobec Stanów Zjednoczonych opierała się nie tyle na wyznawanych przez nie wartościach, ile na tym, co zrobiły na Bliskim Wschodzie. Po zabójstwach muzułmanów w Somalii, Bośni i Czeczenii wielu muzułmanów, słusznie lub nie, doszło do wniosku, że Zachód bardziej cenił swoje własne ofiary niż ofiary muzułmanów. Negatywne stereotypy na temat muzułmanów w większości zachodnich mediów również przyczyniły się do narastania wrogości. Wojna z Sowietami w Afganistanie w latach 80. była kolejnym czynnikiem wzrostu ruchów islamistycznych. Wiele krajów muzułmańskich, zwłaszcza Arabia Saudyjska i państwa Zatoki Perskiej, zapewniły ochotników i wsparcie finansowe mudżahedinom (bojownikom muzułmańskim), którzy toczyli dżihad (świętą wojnę) przeciwko sowieckiej okupacji. W środku zimnej wojny Stany Zjednoczone wspierały, szkoliły i uzbrajały wielu mudżahedinów. Po klęsce i wycofaniu się Związku Radzieckiego z Afganistanu w 1989 r. wielu z tych ochotników wróciło do swoich krajów, takich jak Algieria, gdzie w razie potrzeby próbowali siłą ustanowić reżimy islamskie. W islamie dżihad jest walką obronną mającą na celu ochronę wspólnoty wierzących przed atakiem z zewnątrz, a także wewnętrzną walką o duchowe oświecenie. Islamiści czasami używali lub nadużywali koncepcji dżihadu, aby usprawiedliwić przemoc i terroryzm. Podejścia te zostały zdyskredytowane i zdementowane przez niektórych czołowych ekspertów muzułmańscy, którzy argumentowali, że Koran wyraźnie zabrania terroryzmu i samobójstw.

Egipt

W Egipcie po śmierci Gamala Abdela Nassera w 1970 r. jego następcą Anwar al-Sadat próbował podważyć władzę liberalnych lewicowców w swoim rządzie, uwalniając członków Bractwa Muzułmańskiego z więzienia i umożliwiając im dostęp do mediów drukowanych i elektronicznych. Bractwo i bardziej radykalne organizacje islamistyczne, takie jak Islamska Organizacja Wyzwolenia i Święty Lot czy Grupa Islamska, wkrótce zwróciły się przeciwko Sadatowi. Sprzeciwiali się coraz bardziej represyjnemu reżimowi, a także negocjacom Sadata z Izraelem, które doprowadziły do egipsko-izraelskiego traktatu pokojowego z 1979 roku. Pozyskali członków spośród zniechęconej młodzieży z całej wsi, zwłaszcza z Górnego Egiptu. W 1981 r. Khaled al-Islambuli i inni islamiści, którzy przeniknęli do wojska, zamordowali Sadata. Przewidywali, że śmierć Sadata doprowadzi do masowego powstania ludowego mającego na celu obalenie reżimu. Choć w Górnym Egipcie wybuchły zamieszki, zwłaszcza w mieście Asjut, będącym centrum opozycji, reżim Hosniego Mubaraka utrzymał kontrolę, a organizacje islamistyczne zostały brutalnie stłumione. Nastąpił długi okres działań wojennych na niskim szczeblu między siłami rządowymi a islamistycznymi rebeliantami. Po tym, jak islamistyczni rebelianci

zabili w 1997 r. pewną liczbę turystów w Deir el-Bahari w Górnym Egipcie, wielu Egipcjan, którzy byli w dużym stopniu uzależnione od dochodów z turystyki, wypowiadały się przeciwko radykałom. Ponieważ jednak rząd nie zapewnił tak potrzebnych reform mieszkaniowych i gospodarczych oraz odmówił otwarcia systemu na znaczące uczestnictwo demokracji, Bractwo Muzułmańskie i inne ruchy islamistyczne pozostały głównymi siłami politycznymi. W Egipcie tak zwani nowi islamiści wystrzegali się przemocy i argumentowali, że dla regeneracji egipskiego społeczeństwa kluczowe znaczenie ma sprawiedliwość społeczna i reforma edukacji w celu zwalczania ekstremizmu. Nowi islamiści wykazali się niezwykłą elastycznością polityczną i społeczną oraz wspierali reformy edukacji, stopniowość i pokojowy dialog. Byli wśród nich Jusuf al-Karadawy; Kamal Abul Magd, prawnik i były urzędnik państwowy; i inni. Nowi islamiści chcieli państw islamskich opartych na wassatteyya, czyli umiarkowanej tradycji islamskiej, bez przemocy i terroryzmu.

Sudan

W Sudanie Hasan al-Turabi przewodził ruchowi islamistycznemu i był główną siłą polityczną do czasu usunięcia go ze stanowiska przez wojsko w latach 90. XX wieku. W Tunezji Ruch Tendencji Islamskiej (ITM), na którego czele stał Rashid al-Ghannouchi, który kształcił się na Sorbonie, w latach 80. aktywnie sprzeciwiał się dobrze zakorzenionemu reżimowi Habiba Bourguiby. W 1987 r. aresztowano i osądzono wielu członków ITM, ale po usunięciu Bourguiby ze stanowiska w wyniku bezkrwawego wojskowego zamachu stanu pod przewodnictwem generała Zine al Abidine ben Alego wielu z nich zostało zwolnionych lub pozwolono im udać się na wygnanie. Chociaż reżim ben Alego był w stanie zapewnić pewną stabilność gospodarczą, on również stawał się coraz bardziej autorytarny, a w latach 90. ben Ali zacieśnił kontrolę nad partiami islamistycznymi. Ghannouchi udał się na wygnanie do Europy i wyrzekł się przemocy.

Algieria i Liban

W Algierii główną partią islamistyczną, Islamskim Frontem Ocalenia (FIS), na czele stał Abbas Madani, profesor psychologii; Szejk Ben Azzouz; oraz Ali Belhadj, charyzmatyczny i popularny kaznodzieja. Kiedy FIS wygrała pierwszą turę wolnych i demokratycznych wyborów w 1991 r., reżim wojskowy Frontu Wyzwolenia Narodowego (FLN) odwołał wybory, wywołując wojnę domową, w wyniku której zginęło dziesiątki tysięcy osób. Wielu przywódców FIS przebywało w więzieniu do 2003 r. Wydawało się, że Madani wycofał się wówczas z polityki, ale Belhadj nie okazał skruchy. Dopóki rządowi Algierii nie udało się rozwiązać podstawowych problemów związanych z pracą, mieszkaniem i edukacją, młodzież algierska – która stanowiła duży procent populacji – w dalszym ciągu była przyciągana do partii islamistycznych. W latach osiemdziesiątych Hezbollah (Partia Boga), kierowany przez szejka Hassana Nasrallaha, czołowego duchownego szyickiego, wyłonił się jako główna siła wśród szyickich Libańczyków, największej, ale najbardziej zniechęconej libańskiej sekty. Hezbollah aktywnie walczył przeciwko ciągłej izraelskiej okupacji południowego Libanu, a kiedy Izrael ostatecznie wycofał się z większości południowego Libanu w 2000 r., większość zasług zyskał Hezbollah. Następnie Hezbollah przekształcił się w główną siłę polityczną, a jego członkowie zostali wybrani do szeregu miejsc w parlamencie. Kontynuowała także ataki na siły izraelskie na spornym terytorium Libanu Shaaba Farms, które według Izraela było terytorium Syrii. Hezbollah czasami atakował także w granicach Izraela i był postrzegany przez Izrael i Stany Zjednoczone jako organizację terrorystyczną. W odwecie Izrael rozpoczął w 2006 r. poważną ofensywę powietrzną, morską i lądową na Liban. Podobnie jak izraelska wojna z Organizacją Wyzwolenia Palestyny (OWP) w Libanie w 1982 r., atak z 2006 r. nie tylko zadał Hezbollahowi ciężkie straty, ale także zdewastował infrastrukturę libańską i spowodował wiele ofiar śmiertelnych wśród cywilów. Wielu Libańczyków, a nawet świeckich Arabów było pod wrażeniem zdecydowanej obrony militarnej Hezbollahu przed izraelskim atakiem, a wojna faktycznie doprowadziła do wzrostu poparcia i rekrutacji wśród wielu Libańczyków i muzułmanów.

Palestyna

Podobnie Hamas, główna palestyńska organizacja islamistyczna, powstała pod koniec lat 80. w Strefie Gazy w reakcji na długą izraelską okupację. Na czele Hamasu stali szejk Ahmad Yassin, niewidomy i poruszający się na wózku inwalidzkim, oraz dr Abdel Aziz al-Rantissi, obaj zabici przez Izrael. Wielu Palestyńczyków, którzy w przeważającej mierze popierali świecką OWP, miało nadzieję, że Porozumienia z Oslo z 1993 r. doprowadzą do prawdziwie niezależnego państwa palestyńskiego. Jednakże, kiedy zdominowana przez OWP Autonomia Palestyńska (AP) zaczęła być postrzegana jako coraz bardziej nieskuteczna i skorumpowana i kiedy izraelska okupacja wojskowa i ciągłe przejmowanie ziem palestyńskich pod osiedla żydowskie trwały nadal, wielu młodych Palestyńczyków zwróciło się do Hamasu i innych bardziej radykalnych organizacji islamistycznych. Niektórzy przyjęli taktykę misji samobójczych skierowanych nie tylko przeciwko izraelskiemu wojsku, ale także przeciwko izraelskim cywilom w granicach Izraela z 1967 r., czyli tzw. zielonej linii. Hamas wygrał uczciwe i otwarte wybory w 2006 roku, a premierem Autonomii Palestyńskiej został Ismail Haniya, popularny przywódca Hamasu z Gazy. Nasilone represje ze strony Izraela i odmowa współpracy z Hamasem przyczyniły się do dalszego rozczarowania i gniewu. W latach 80. i 90. nawet świecka Turcja doświadczyła odrodzenia islamskiego; Partie islamskie zyskiwały coraz większe wpływy i w latach 90. wygrywały demokratyczne wybory. Jednak ruch islamski w Turcji i innych państwach muzułmańskich nie stanowi skoordynowanego monolitu. Partie islamistyczne różnią się znacznie zarówno pod względem poglądów na temat tego, jakiego rodzaju państwa islamskie chciałyby widzieć, jak i programów społecznych i politycznych. Na przykład w niektórych krajach, takich jak Talibowie i Al-Kaida, kobiety nie odgrywają żadnej roli politycznej. Talibowie byli przeciwni edukacji kobiet i zakazali muzyki oraz przedstawiania ludzkiej postaci w książkach, a nawet podręcznikach medycznych. Dla kontrastu kobiety odgrywają aktywną rolę zarówno w Hezbollahu, jak i Hamasie. Ponieważ autorytarne reżimy w krajach muzułmańskich tak różnorodnych, jak Egipt, Algieria i Tunezja, odmówiły liberalizacji systemu politycznego i nie zapewniły tak potrzebnej poprawy gospodarczej, zwłaszcza w zakresie mieszkalnictwa i edukacji, ruchy i partie islamskie pozostały popularne i nadal przyciągały dużą liczbę zniechęconą młodzież.

Ruch solidarnościowy

Mimo że od 1945 do 1989 roku Związek Radziecki sprawował znaczną kontrolę nad sprawami wewnętrznymi i zewnętrznymi narodów Europy Wschodniej, kontrola ta nigdy nie była całkowita. W pewnym momencie sytuacja ta miała miejsce we wszystkich krajach bloku wschodniego, ale nigdzie tak bardzo jak w Polsce. Swoją niezależność Polacy demonstrowali z przerwami w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i wczesnych siedemdziesiątych. W wielu przypadkach doszło do zamieszek i rozlewu krwi, a do utrzymania porządku wykorzystywano wojska radzieckie stacjonujące w Polsce rzekomo w ramach obrony przed atakiem Zachodu. W 1953 r. polski premier poinformował Sowietów, że choć przyjmie pomoc wojskową od wojsk radzieckich znajdujących się już w kraju, to zmobilizuje całą polską armię do walki, jeśli zostanie wysłanych ich więcej. W 1980 r. powstał związek zawodowy, który przyjął nazwę „Solidarność”. w istnienie. Ostatecznie odegrałby zasadniczą rolę w zakończeniu reżimu komunistycznego w Polsce. Solidarność powstała we wrześniu 1980 roku w bezpośredniej odpowiedzi na rosnące ceny żywności, które wywołały już kilka strajków. Istniała już podstawowa organizacja, wokół której przedstawiciele strajkujących robotników mogli się spotykać i omawiać problemy. Był to Komitet Obrony Robotników, który powstał w wyniku strajków, zamieszek oraz zabijania i ranienia robotników w latach siedemdziesiątych. Na miesiąc przed powstaniem „Solidarności” w Stoczni im. Lenina w Gdańsku strajkowało prawie 20 000 robotników. Strajkujący, pod wodzą Lecha Wałęsy, elektryka stoczniowego, zamknęli się w stoczni i wkrótce nawiązali kontakt z innymi grupami, które przyłączały się do własnych strajków. Robotnicy przedstawili listę żądań przyznanych przez rząd, obejmujących możliwość organizowania wolnych związków zawodowych,

które nie były sponsorowane ani sankcjonowane przez rząd polski. Dzięki temu zwycięstwu powstanie Solidarność, która zastąpi stary Komitet Obrony Robotników i zacznie się rozwijać w całym kraju. W grudniu powstała także kolejna grupa, nazywająca się Solidarnością Wiejską, która była rolniczym odpowiednikiem organizacji uprzemysłowionej. Rozwój był dramatyczny i do połowy 1981 roku prawie wszyscy robotnicy byli członkami Solidarności lub przez nią reprezentowani. Polski rząd, który poczynił ustępstwa umożliwiające legalne powstanie „Solidarności”, zaczął z niepokojem patrzeć na rozwój sytuacji. Ta sama troska dotyczyła kierownictwa sowieckiego. Leonid Breżniew i członkowie sowieckiego Biura Politycznego coraz wyraźniej wyrażali swoje obawy głowie państwa polskiego, gen. Wojciechowi Jaruzelskiemu, który odczuwał presję ze strony Związku Radzieckiego i u siebie. Zachęcona nowo odkrytą, zalegalizowaną egzystencją i dotychczasowymi sukcesami, Solidarność stała się aktywna w 1981 roku, wzywając do dodatkowych strajków i zwiększając swoje żądania. Pod koniec 1981 roku, w obliczu żądań „Solidarności”, Jaruzelski znalazł się pod zwiększoną presją. Otrzymał częste telefony od Breżniewa z żądaniem zaprzestania działalności „Solidarności”. W tym samym czasie armia radziecka zbliżyła się do granicy Polski i przeprowadziła znaczne manewry z innymi oddziałami Układu Warszawskiego, podkreślając w ten sposób zagrożenie, że Jaruzelskiemu, jeśli nie podejmie działań samodzielnie, grozi inwazja. Tak przynajmniej twierdził Jaruzelski po latach, sądzony za zdradę stanu. Proces ten, z którego został później uniewinniony, miał rozstrzygnąć, czy Jaruzelski tym, co zrobił z Solidarnością, ocalił Polskę przed inwazją, czy też zdradził niepodległość Polski, niezależnie od tego, jak bardzo była ona ograniczona. W połowie grudnia 1981 roku Jaruzelski wreszcie podjął działania. Solidarność została stłumiona. Lech Wałęsa i pozostali przywódcy związku zostali uwięzieni i wprowadzono stan wojenny. Armia polska kierowała teraz wszystkim w kraju i wszelkie działania związkowe, strajki i demonstracje spotykały się z siłą. Ostatecznie przywódcy „Solidarności” zostali po cichu zwolnieni i chociaż organizacja była nielegalna, pozostała aktywna. Jej przywódcy utrzymywali ze sobą kontakt i wyłoniła się organizacja podziemna, wzorowana na tych, które istniały podczas II wojny światowej. Zachodnim dziennikarzom udało się przybliżyć Zachodowi obraz Solidarności, już nie legalnej i nie funkcjonującej tak jak dawniej, ale wciąż żywej. Po zaprowadzeniu porządku Jaruzelski został zmuszony do usprawnienia polskiej gospodarki. Breżniew zmarł w 1982 r., a jego dwaj bezpośredni następcy również nie żyli w 1985 r., kiedy Michaił Gorbaczow przejął odpowiedzialność za przywództwo w Związku Radzieckim. W latach 80. Sowietci zaczęli sprawować luźniejszą kontrolę i niekończącą się pomoc dla krajów bloku wschodniego. Próbam reform Jaruzelskiego sprzeciwiała się obecnie Solidarność, która odrodziła się jako siła polityczna. Powszechne strajki w Polsce zmusiły Jaruzelskiego do tego aby rozpocząć rozmowy z Wałęsą i władzami Solidarności. Solidarność została ponownie zalegalizowana w kwietniu 1989 roku i w tym samym roku zdobyła miążdzącą większość w wyborach krajowych. W sierpniu 1989 roku koalicja Solidarności i Komunistów utworzyła rząd, a Wałęsa, który niespełna 10 lat wcześniej był więziony za działalność związkową, był obecnie prezydentem Polski. Od tego czasu Solidarność zmniejszyła się zarówno pod względem liczby członków, jak i wpływów. Między kilkoma przywódcami, wśród których był Wałęsa, doszło do starć osobowościowych i filozoficznych. Można też postawić tezę, że po pokonaniu wspólnego wroga, który stanowił poważne zagrożenie, nie była w stanie utrzymać spójności we wszystkich kwestiach. W 2001 r. nie wybrano żadnego z kandydatów, a liczba członków stanowi około jedną dziesiątą stanu na początku lat 80.

Ruchy studenckie (lata 60-te)

Najbardziej uderzającym skutkiem wyżu demograficznego był aktywizm studentów w latach sześćdziesiątych. W Stanach Zjednoczonych początkowy impuls do aktywizmu studenckiego nadał ruch na rzecz praw obywatelskich. W miarę upływu dekady studenci w Stanach Zjednoczonych i gdzie indziej odkryli coraz więcej elementów „establishmentu”, które wymagały działań politycznych: wojna w Wietnamie, pobór do wojska i oskarżenia o współudział uniwersytetów z wojskiem. Pierwsza duża

organizacja protestacyjna studentów, Studencki Komitet Koordynacyjny ds. Pokoju Przemocy (SNCC), została założona w 1960 r. przez Ellę Baker, która zorganizowała Konferencję Przywódców Południowych Chrześcijan dla Martina Luthera Kinga Jr. Uważała, że istniejące organizacje praw obywatelskich upadły bez kontaktu z afroamerykańskimi studentami, którzy byli gotowi popchnąć ruch dalej. Również w 1960 roku Studenci Społeczeństwa Demokratycznego (SDS) wyłonili się z Ligi Studenckiej na rzecz Demokracji Przemysłowej, utworzonej w latach trzydziestych XX wieku w celu zbudowania lewicy politycznej w Ameryce Wielkiego Kryzysu. SDS stała się centralną instytucją tak zwanej Nowej Lewicy. W czerwcu 1962 roku 59 członków i sympatyków SDS, w tym niektórzy członkowie SNCC, zebrało się w obozie AFL-CIO w Port Huron w stanie Michigan, aby opracować manifest polityczny. Powstałe w ten sposób Oświadczenie z Port Huron zostało napisane przez studenta Toma Haydena. Zasugerowano, że amerykańskie uniwersytety powinny stać się siedzibą nowego ruchu zajmującego się wzmacnianiem pozycji jednostek i społeczności. SNCC była pierwszą z tych organizacji, która osiągnęła rozgłos w kraju. Jej członkowie, którzy zainicjowali protesty okupacyjne przy wydzielonych barach z lunchem, wzięli udział w Freedom Rides w 1961 r., testując nakazy sądu federalnego desegregujące międzystanowe terminale autobusowe. Przeprowadzili programy rejestracji wyborców w kilku południowych miastach i demonstrowali przeciwko segregacji. W 1964 r. SNCC i CORE (Kongres Równości Rasowej) zorganizowały „Lato Wolności”, podczas którego zaproszono białych studentów, aby uczyli afroamerykańskie dzieci i pomagali w wysiłkach związanych z rejestracją wyborców w Mississippi. Tego lata trzech aktywistów studenckich, biali Michael Schwerner i Andrew Goodman oraz Afroamerykanin James Chaney, zostali zamordowani przez białych rasistów. Ruch na rzecz Wolności Słowa na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley rozpoczął się, gdy studenci wracający z Freedom Summer odkryli, że ich uniwersytet ogranicza działalność polityczną na terenie kampusu. Biały opór wobec Ustawy o prawach obywatelskich z 1964 r. i Ustawy o prawach wyborczych z 1965 r. doprowadził aktywistów zarówno z SDS, jak i SNCC do postrzegania siebie jako sojuszników rewolucjonistów w pozostałej części świata i skierowania się dalej w lewo. Stokely Carmichael (później Kwame Ture), który został przewodniczącym SNCC w 1966 r., ukuł hasło „Czarna siła”, aby wyrazić afroamerykańską dumę, która w efekcie wypędziła białych aktywistów z organizacji. SDS i inne zdominowane przez białych grupy aktywistów były już w tym czasie oburzone eskalacją wojny w Wietnamie. Pierwsze „nauczanie” przeciwko wojnie odbyło się na Uniwersytecie Michigan wiosną 1965 roku. W kwietniu zorganizowany przez SDS marsz na Waszyngton zgromadził 20 000 protestujących. To był pierwszy z wielu. Koncentracja na polityce antywojennej miała nieprzewidziane konsekwencje. W 1964 roku pracownicy SNCC, Mary King i Casey Hayden, anonimowo rozesłali stanowisko, w którym odnotowali dominację mężczyzn w organizacjach ruchu. Później publicznie podnieśli znaczenie feminizmu w grupach praw obywatelskich i antywojennych. Niektórzy mężczyźni w tym ruchu postrzegali problemy kobiet jako błahą odskocznnię od własnych obaw związanych z poborem. Działalność King i Hayden doprowadziła do powstania klubów kobiecych. W latach 1964–1969 wiele kampusów uniwersyteckich w kraju stało się scenami aktywności studenckiej, niezależnie od tego, czy ma ona związek z wojną, czy nie. Czarni studenci okupowali budynki na Uniwersytecie w Chicago, Brandeis i Cornell (uzbrojeni w karabiny). Urzędnicy uniwersytetu byli zakładnikami na Uniwersytecie Columbia, Trinity College i San Fernando Valley State College (obecnie California State University Northridge). Studenci szturmowali tablice posiedzeń regentów oraz okupowali budynki i biura. W maju 1968 r. powstania młodzieżowe w Paryżu niemal obaliły rząd Charlesa de Gaulle’a. Strajk generalny prowadzony przez elitarnych studentów Sorbony, do których dołączyło wielu francuskich pracowników, potępił francuski system edukacji i jego rolę w wojnie w Wietnamie. W tym samym roku czechosłowacka „praska wiosna” próbowała wprowadzić w zęby sowieckiej dominacji „socjalizm z ludzką twarzą”. W sierpniu oddziały Układu Warszawskiego stłumiły ten ruch, natomiast w Stanach Zjednoczonych podczas Narodowej Konwencji Demokratów wybuchły zamieszki pomiędzy chicagowską policją a działaczami studenckimi. Przemoc nasiliła się w 1970 r., kiedy jednostki Gwardii

Narodowej zastrzeliły studentów protestujących przeciwko wojnie w Wietnamie na uniwersytetach Kent State i Jackson State, co wywołało protesty na wielu innych kampusach. Ale do tego czasu SNCC i SDS upadały. SDS podzieliła się na swojej konwencji w 1969 roku na kilka grup, najbardziej znany z nich, Weathermen, wzięła swoją nazwę od piosenki Boba Dylana. Grupę tę, przemianowaną na Weather Underground, najlepiej zapamiętano po eksplozji w Greenwich Village, podczas której trzech członków wysadziło się w powietrze podczas montażu materiałów wybuchowych. Szeroko zakrojony aktywizm studencki spadł po wycofaniu poboru w 1973 roku.

Ruch Beats

Każde pokolenie ma swój własny ruch awangardowy, a Beatsowie byli awangardą lat pięćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych, dostarczając ostrej krytyki tego, co uważali za nijakie, konformistyczne i niepoważne społeczeństwo. Pisarze związani z ruchem mieli nieproporcjonalny wpływ na swoją liczebność. Pracowali poza tradycyjnymi formami i zachowaniami twórczymi, przywiązując ogromną wagę do wolności osobistej i spontaniczności oraz postrzegając siebie jako poetów w narodzie filistyńskim. Wykorzystali swoje bezpośrednie, surowe doświadczenia – czasem podsypane narkotykami – jako podstawę swoich tekstów i używali wzorców zwykłej amerykańskiej mowy, ale przyjmowali także rytmy progresywnego jazzu i bebopu. Ruch ten rozpoczął się w 1945 roku, kiedy Jack Kerouac i Allen Ginsberg, studenci Uniwersytetu Columbia, poznali Williama S. Burroughsa w Nowym Jorku. Ruch wzięła swoją nazwę od artykułu, który John Clellon Brown, powieściopisarz tego ruchu, napisał dla „New York Times” w 1952 r. W artykule Brown mówił o „nowej wizji” wymyślonej na podstawie codziennego otoczenia pisarzy, która podtrzymywała ich „doskonałe pragnienie wiary” w amerykańską obietnicę wolności w napiętych latach zimnej wojny. Ruch ten trafił na pierwsze strony gazet w 1956 r., kiedy Lawrence Ferlinghetti, poeta i właściciel księgarni City Lights w San Francisco, opublikował książkę Ginsberga *Howl and Other Poems*, która została natychmiast przejęta przez celnika i stała się podstawą procesu o nieprzyzwoitość. *Howl* sprzeda się w 100 000 egzemplarzy w ciągu najbliższych 10 lat. W tym samym roku bestsellerem stała się książka Kerouaca *W drodze*, napisana w 1951 roku na papierze dalekopisowym jako pojedynczy akapit o długości 30 metrów. Burroughs opublikował *Naked Lunch* w 1960 roku. Po opublikowaniu w formie seryjnej został skonfiskowany, ale rok później uznano go za nieprzyzwoity. Wielu zewnętrznych obserwatorów nie traktowało pisarzy *The Beat* poważnie. Krytycy w mediach drukowanych – a było ich wielu – nazywali tę grupę „beatnikami” – termin stworzony przez felietonistę z San Francisco Herba Caena i sugerujący niesmaczne powiązanie z szokującym wystrzeleniem Sputnika przez Związek Radziecki w 1957 roku. Media głównego nurtu przedstawiały ich jako hipsterów i próżniaków: mężczyzn w kozich bródkach i okularach przeciwsłonecznych oraz z tomikiem poezji, kobiet z długimi, prostymi włosami i mocnym makijażem oczu. Chociaż główne postacie tego ruchu rozproszyły się na początku lat 60. XX wieku, *Beat* pozostał w pełni zrealizowaną subkulturą na obszarach miejskich, takich jak Greenwich Village i dzielnica Wenecji w Los Angeles. W San Francisco ruch beatników opuścił swoje siedziby w North Beach i przeniósł się do wielorasowej klasy robotniczej położonej dalej na zachód dzielnicy Haight-Ashbury, co doprowadziło komentatorów do przekonania, że etos *Beatów* był odpowiedzialny za ruch „hippisowski” końca lat sześćdziesiątych. Ruch *Beatów* w pewnym stopniu wpłynął na politykę Nowej Lewicy i można mu przypisać stworzenie atmosfery wolności słowa, w której rozwijały się ruchy protestacyjne lat 60. XX wieku.

Ruch Black Power

Wpływowy w latach 1960–1976 ruch Black Power był świadomym wysiłkiem mającym na celu wyzwolenie Czarnych z białych instytucjonalnych szponów politycznych, społecznych i kulturalnych. Jako radykalna filozofia polityczna, ruch Black Power opowiadał się za integralnością etniczną, samowystarczalnością i samostanowieniem w celu maksymalizacji możliwości Czarnych. Uważa się, że

podczas marszu do Mississippi Stokley Carmichael przedstawił plan ruchu. Chociaż Martin Luther King Jr. dzięki swojej filozofii niestosowania przemocy i braterstwa odniósł sukces w dążeniu do równości, Czarni czuli się wyalienowani i dyskryminowani w wielu instytucjach społecznych. To właśnie rozczarowanie podejściem Kinga do sytuacji Afroamerykanów przekonało Hueya Newtona, Malcolma X i Stokely'ego Carmichaela do poszukiwania alternatywnego modelu. W związku z tym nalegali na potrzebę propagowania wolności Czarnych siłą. W początkowej fazie Kongres Równości Rasowej (CORE) był jedyną organizacją wspierającą ruch Black Power. Krajowe Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Ludzi Kolorowych (NAACP) potępiło Black Power, choć podobno później uzyskało poparcie. Co ciekawe, wpływ ruchu Black Power w Ameryce ujawnił się w Wielkiej Brytanii. Organizacje takie jak Towarzystwo Akcji na rzecz Przystosowania Rasowego i Uniwersalne Stowarzyszenie Ludzi Kolorowych gorąco propagowały ideologie ruchu Black Power. Carmichael odwiedził Londyn w 1967 roku i został deportowany za podżeganie do nienawiści rasowej. W 1966 roku Black Power osiągnął nowe znaczenie w postaci ruchu Czarnych Panter. Założone w Oakland w Kalifornii w 1966 roku przez Hueya Newtona i Bobby'ego Seale'a Czarne Pantery ukształtowały swoje poglądy na wzór Frantza Fanona, Mao Zedonga i Malcolma X. Dzięki swojej „retoryce broni” Czarne Pantery, podobnie jak ruch Black Power, dążył do wspierania praw Czarnych za pomocą przemocy i siły. Jednak najbardziej intensywnym i skutecznym przejawem ruchu Black Power jest ruch Black Arts. Czerpiąc inspirację z ideologicznej specyfiki ruchu Black Power, ruch Czarnej Sztuki gorąco odrzucał białe standardy literackie i starał się zdefiniować nową czarną estetykę. Do wybitnych członków ruchu Czarnej Sztuki należą między innymi Amiri Baraka (LeRoi Jones), Harold Cruse, Sonia Sanchez, Haki Madhubuti, Ed Bullins, Dudley Randall, Ed Spriggs, Nikki Giovanni, Conrad Rivers i Mari Evans. Dwa znaczące wkłady ruchu Czarnej Sztuki to rozwój grup teatralnych i występy czarnej poezji. Baraka, wybitny praktyk czarnej sztuki, założył Black Arts Repertory Theatre and School w Harlemie. Innym wybitnym dramaturgiem tej epoki był Ed Bullins. W przeciwieństwie do Ellisona Ed Bullins – wierny duchowi ruchów Czarnej Sztuki i Czarnej Mocy – w swoich sztukach wypierał się białych. Poeci tacy jak Haki Madhubuti, Sonia Sanchez i Angela Jackson eksperymentowali z formami wierszy, mając na celu odróżnienie się od białej kultury literackiej i zapewnienie w ten sposób kulturowej autonomii. Choć radykalny program polityczny ruchu Czarnej Sztuki spotkał się z ostrą krytyką późniejszych artystów, dążenie ruchu w kierunku autonomii kulturowej wyniosło czarną kreatywność na nowy poziom. Ostatecznie ruch Black Power spotykał się coraz częściej z przemocą ze strony białych odpowiedników. Rygorystyczne środki rządowe, takie jak dochodzenia Cointelpro i IRS, zakłóciły później działalność ruchu Black Power. Wreszcie, choć ruchowi Black Power nie udało się wprowadzić konkretnych zmian politycznych, wyznaczył kluczową fazę ewolucji polityki afroamerykańskiej w przededniu ery praw obywatelskich.

Rewolucja boliwijska (1952–1964)

Począwszy od 1952 r. w Boliwii doszło do rewolucji społecznej i gospodarczej, której przewodził Rewolucyjny Ruch Nacjonalistyczny (Movimiento Nacionalista Revolucionario, MNR), partia polityczna założona w 1941 r. i kierowana przez ekonomistę Victora Paza Estenssoro oraz prawnika i syna byłego prezydenta Hernána Silesa Zuazo. Korzenie rewolucji sięgają upokarzającej porażki Boliwii z Paragwajem w wojnie o Chaco (1932–1935); dziesięciolecia dyktatury wojskowej i politycznie wykluczających rządów elity ziemskiej i wojskowej; długa historia nierówności klasowych i rasowych oraz skrajnego ubóstwa wśród ludności, w większości rdzennej, w tym kraju; oraz pojawienie się nowych lewicowych sił politycznych od początku lat czterdziestych XX wieku, zwłaszcza związków zawodowych, lig chłopskich i partii politycznych o orientacji marksistowskiej. Dochodząc do władzy zarówno w drodze zwycięstwa wyborczego, jak i mobilizacji ludowej, po 1952 r. MNR wprowadził szereg dalekosiężnych reform społecznych i gospodarczych. Pod koniec lat pięćdziesiątych proces rewolucyjny utknął w martwym punkcie w wyniku narastania konserwatywnej opozycji, rosnącego frakcyjności i korupcji w MNR oraz wsparcia USA dla elementów konserwatywnych. W 1964 r. MNR

został obalony w wyniku wojskowego zamachu stanu. Rewolucja boliwijska pozostawiła po sobie trwałe dziedzictwo, a większość niepokojów społecznych i tubylczych organizacji politycznych w latach 90. i 2000. miała ważne poprzedniki w okresie rewolucji pół wieku wcześniej. Dochodząc do władzy 16 kwietnia 1952 r., po fali strajków i protestów ulicznych, MNR pod przywództwem Paza Estenssoro uruchomiła ambitny program reform rolnych, pracy i społecznych. Ustanawiając w lipcu powszechne prawo wyborcze, reżim powiększył elektorat z około 200 000 do ponad miliona wyborców. Zmniejszyło także wielkość i siłę armii. W październiku znacjonalizowała największe kopalnie cyny w kraju i utworzyła państwową Korporację Górniczą Boliwii (Corporación Minera de Bolivia, COMIBOL). Akt ten spełnił długoterminowy cel Związkowej Federacji Boliwijskich Pracowników Cyny (Federación Sindical de Trabajadores Mineros de Bolivia, FSTMB), założonej w 1944 r. i kierowanej przez Juana Lechina, największego związku zawodowego w kraju, liczącego około 60 000 członków. Po przejęciu władzy przez MNR w 1952 r. boliwijskie związki zawodowe utworzyły Boliwijskie Centrum Robotnicze (Central Obrera Boliviana, COB), którego największą filią było FSTMB. COB wywierała duży wpływ polityczny przez cały okres rządów MNR. W sierpniu 1953 r. MNR zainicjował szeroko zakrojony program reformy rolnej, próbując wyeliminować pracę przymusową i zaradzić skrajnie nierównym wzorcom własności ziemskiej w kraju. Przed 1953 rokiem 6 procent właścicieli ziemskich kontrolowało ponad 90 procent gruntów ornych w kraju, a 60 procent właścicieli ziemskich kontrolowało 0,2 procent. Chociaż nie wszystkie postanowienia ustawy o reformie rolnej z 1953 r. zostały wdrożone, w późniejszych latach nierówności w zakresie własności gruntów uległy znacznemu zmniejszeniu. Ligi chłopskie, tworzące bojówki zbrojne, wywarły znaczny wpływ na rząd rewolucyjny, częściowo poprzez swoją reprezentację w nowym Ministerstwie Spraw Chłopskich. Pod koniec pierwszej kadencji Paz Estenssoro (1952–1956) proces rewolucyjny uległ spowolnieniu w wyniku narastającego sprzeciwu elementów konserwatywnych, rosnącej polaryzacji w wieloklasowej koalicji rządzącej, upadku gospodarczego w przemyśle cyny i rolnictwa oraz gwałtownie rosnącej inflacji spowodowanej wzrostem Wydatki rządowe. Pod rządami Silesa Zuazo (1956–1960) Stany Zjednoczone zintensyfikowały wysiłki na rzecz moderowania reżimu poprzez zwiększone napływy pomocy gospodarczej, zwiększając polaryzację polityczną kraju. Podczas drugiej kadencji Paz Estenssoro (1960–1964) bardziej radykalne elementy MNR spotkały się z narastającym sprzeciwem wewnętrznym i zewnętrznym. W 1964 r. odrodzone wojsko obaliło reżim, po czym nastąpiła seria dyktatur wojskowych, które rządziły do 1982 r.

Ruchy wyzwolenia gejów

Za miejsce narodzin współczesnego ruchu wyzwolenia gejów w Stanach Zjednoczonych uważa się zwykle Stonewall Inn, w którym w czerwcu 1969 roku w Nowym Jorku miały miejsce zamieszki. Zamieszki w Stonewall i wywołany przez nie ruch społeczny wywarły wpływ na wiele krajów. Stonewall nie powstało w próżni i istniały ruchy społeczne opowiadające się za wyzwoleniem gejów w Stanach Zjednoczonych i innych krajach na długo przed 1969 rokiem. Chociaż społeczności gejów i lesbijek kwitły w niektórych miastach na początku XX wieku w Stanach Zjednoczonych, fakt, że tak samozachowania seksualne były zarówno nielegalne, jak i powszechnie uważane za niemoralne, utrudniały gejom organizowanie się. Towarzystwo Praw Człowieka, założone przez Henry'ego Gerbera w Chicago w 1924 roku, zostało zamknięte przez policję kilka miesięcy po jego istnieniu. Po II wojnie światowej powstało kilka trwalszych organizacji, w tym Mattachine Society w Los Angeles w 1951 r. (dla mężczyzn); ONE, Inc. w Los Angeles w 1952 r. (dla mężczyzn i kobiet); oraz The Daughters of Bilitis w 1955 w San Francisco (dla kobiet). Organizacje te były bardziej konserwatywne niż organizacje wyzwolenia gejów post-Stonewall i często podkreślały, jak homoseksualiści są podobni do heteroseksualistów, i opowiadały się za „wtapianiem się” w dominującą kulturę. Zamieszki w Stonewall miały miejsce w Greenwich Village w weekend 27–29 czerwca 1969 r. Nieprzypadkowo Judy Garland, ikona społeczności gejowskiej, zmarła 27 czerwca 1969 r. Chociaż relacje naocznych świadków rzeczywistych wydarzeń zamieszek w Stonewall różnią się, wszyscy zgadzają się, że wydarzeniem

poprzedzającym był nalot policji wczesnym rankiem 28 czerwca w Stonewall Inn, barze przy Christopher Street odwiedzanym przez członków społeczności gejowskiej. Klienci barów dla gejów byli przyzwyczajeni do nalotów policji; zwykle patroni pokojowo dali się aresztować, ale 28 czerwca postanowili walczyć. Sytuacja szybko przerodziła się w bójkę przed barem. Do akcji włączyli się przechodnie, ludzie zaczęli rzucać kamieniami i butelkami, aż w końcu przeważająca liczebnie policja musiała schronić się w barze. Wezwano jednostkę do tłumienia zamieszek i tłum rozpędzono, lecz wieczorem 28 czerwca kolejno przed Stonewall zebrał się duży tłum, a wczesnym rankiem 29 czerwca doszło do kolejnych starć z policją. W społeczności gejowskiej zauważono zmianę nastroju, gdy homoseksualiści zdali sobie sprawę, że nie muszą akceptować statusu drugiej kategorii i że mieli wystarczającą siłę liczebną, aby przeciwstawić się prześladowaniom ze strony policji lub kogokolwiek innego. Pierwsza nowoczesna organizacja wyzwolenia gejów, Front Wyzwolenia Gejów (GLF), powstała miesiąc po Stonewall. Wzorowano się bardziej na innych radykalnych organizacjach społecznych z lat 60., takich jak Czarne Pantery. Program GLF był radykalny: wierzyli, że transformacja społeczna jest konieczna, aby zapewnić gejom i lesbijkom prawa, a także sprzeciwiali się rasizmowi, seksizmowi i militarystyce. W kolejnych latach powstało wiele innych grup wyzwolenia gejów. Sukces tych organizacji w zdobywaniu pełnych praw obywatelskich dla gejów był nierówny i zróżnicowany w Stanach Zjednoczonych. Słowo „homoseksualista” pojawiło się po raz pierwszy w niemieckiej broszurze opublikowanej w 1869 r., a Niemcy były ojczyzną wielu pionierskich teoretyków wyzwolenia gejów, a także pierwszego ruchu wyzwolenia gejów w epoce nowożytnej. Do przywódców należeli: Adolf Brand (1874–1995), wydawca pierwszego homoseksualnego czasopisma literackiego „Der Eigene”; Magnus Hirschfeld (1868–1935), najwybitniejszy przywódca wczesnego niemieckiego ruchu wyzwolenia gejów; i Kurta Hillera (1885–1972). Chociaż działania osób tej samej płci były technicznie nielegalne zarówno w Niemczech, jak i w Austrii, w rzeczywistości przepisy te były często ignorowane, a w dużych miastach istniała kwitnąca subkultura homoseksualna. Ten okres wolności zakończył się wraz z powstaniem narodowego socjalizmu. W czasach nazistowskich aresztowano ponad 100 000 homoseksualistów, wielu z nich odsiadywało wyroki w więzieniach lub obozach koncentracyjnych. Aktywizm gejów i lesbijek odrodził się w latach 70. w Niemczech i Austrii, a w 2006 roku oba kraje uznały związki partnerskie osób tej samej płci. Holandia była także liderem w wyzwoleniu gejów: w XIX wieku kraj ten zalegalizował zachowania homoseksualne wśród dorosłych. W latach 70. powstało wiele grup gejów i lesbijek, a większość form dyskryminacji gejów została zniesiona. W 2001 roku Holandia jako pierwszy kraj uznała małżeństwa osób tej samej płci, w tym prawo do adopcji dzieci. W wielu krajach Europy Zachodniej istniały ruchy wyzwolenia gejów podobne do tych w Stanach Zjednoczonych w latach 60. i 70. XX wieku, podobnie jak w krajach o kulturze głównie europejskiej, takich jak Kanada, Australia i Nowa Zelandia. Pod wieloma względami geje i lesbijki w tych krajach mieli więcej praw niż w Stanach Zjednoczonych. Najbardziej europejskie kraje zdekryminalizowały zachowania homoseksualne i zakazały dyskryminacji homoseksualistów. Belgia i Hiszpania, podobnie jak wiele innych krajów, stały się drugim i trzecim krajem, który uznał małżeństwa osób tej samej płci odpowiednio w 2003 i 2005 r. uznając związki cywilne osób tej samej płci, w tym Portugalia, Francja, Norwegia, Szwecja, Islandia, Finlandia, Węgry, Chorwacja i Dania. Idea wyzwolenia gejów i uprzedzeń antygejowskich stała się bardziej widoczna wraz z pojawieniem się AIDS. Pierwotnie AIDS nazywano niedoborem odporności związanym z gejami (GRID), dopóki nie stało się jasne, że choroba ta nie ogranicza się do społeczności homoseksualnej. Dla wielu AIDS było postrzegane jako boska zemsta za homoseksualny styl życia; inni postrzegali tę chorobę jako usprawiedliwienie dyskryminacji gejów. Trudno generalizować na temat wyzwolenia gejów w krajach niezachodnich. W niektórych krajach historia praw gejów jest podobna do historii w Europie Zachodniej. Ogólnie rzecz biorąc, większy dobrobyt może wiązać się z większą wolnością osobistą, ale nie zawsze tak jest. Na przykład Singapur, który ma jeden z najwyższych standardów życia na świecie, zakazuje zachowań homoseksualnych między mężczyznami. Japonia, kraj równie uprzemysłowiony, ma historię tolerancji dla zachowań homoseksualnych; organizacje

gejowskie w tym kraju są nastawione bardziej na rozrywkę i kulturę niż na reformy polityczne. W Turcji, kraju, który w 2006 roku miał nadzieję zostać członkiem Unii Europejskiej, zachowania osób tej samej płci nie są z technicznego punktu widzenia nielegalne, ale osoby homoseksualne są często nękanie przez policję. To połączenie utrudnia utworzenie ruchu wyzwolenia gejów, ale w latach 90. XX w. powstały dwie tureckie organizacje wyzwolenia gejów: Lambda Istanbul (dla mężczyzn i kobiet) i Safona (dla kobiet).

Ruch na rzecz praw obywatelskich, USA

Kiedy Harry Truman obejmował prezydenturę po śmierci Franklina Roosevelta w 1944 r., miał ważniejsze zmartwienia niż prawa obywatelskie. Jego pierwszym priorytetem było zakończenie wojen w Europie i na Dalekim Wschodzie. Stał także twarzą w twarz z decyzją dotyczącą użycia bomby atomowej. Koniec II wojny światowej był początkiem zimnej wojny. Jednak w latach 1945 i 1946 nie zapomniano całkowicie o prawach obywatelskich. W 1945 r. Komitet ds. Uczciwych Praktyk Zatrudnienia (FEPC) — ustanowiony przez Roosevelta na mocy zarządzenia wykonawczego pod naciskiem zagrożonego Marszu na Waszyngton A. Philipa Randolpha — był zaangażowany w próbę położenia kresu dyskryminacji w firmie transportowej w Waszyngtonie. Trumanowi nie udało się przekonać Kongresu do finansowania FEPC. Jednakże w 1946 roku powołał komisję, która miała zbadać przemoc wobec Afroamerykanów. Komisja, złożona z liberałów, według których Truman spodziewał się opracować mocne, a nawet szokujące oświadczenie dotyczące praw obywatelskich, wydała w październiku 1947. W raporcie wezwano do rozszerzenia pełnych praw obywatelskich na wszystkich Amerykanów, bez względu na rasę, kolor skóry, wyznanie czy pochodzenie narodowe. W swoich przemówieniach o stanie Unii w latach 1947 i 1948 Truman wezwał do przyjęcia zaleceń komisji. Dla Trumana była to kwestia sprawiedliwości w świecie podzielonym na państwa wolne i komunistyczne. 26 lipca 1948 Truman wydał dekret wykonawczy nr 9981, kończący segregację w siłach zbrojnych, oraz dekret wykonawczy nr 9980, nakazujący uczciwe zatrudnienie w służbie cywilnej. Po dwóch latach opierania się rozkazom prezydenta wojsko rozpoczęło wdrażanie desegregacji, ale dyskryminacja w korpusie oficerskim pozostała silna i niewielu Czarnych służyło w stopniu oficerów. Podczas wojny koreańskiej o wiele więcej Czarnych służyło w walce w zintegrowanych jednostkach niż podczas II wojny światowej. Kolejnym rozporządzeniem wykonawczym z 1951 r. powołano Komisję ds. Przestrzegania Umów Rządowych (CGCC), która miała wymagać, aby wszyscy potencjalni dostawcy towarów dla Departamentu Obrony prowadzili równą politykę zatrudnienia. CGCC nie miała uprawnień wykonawczych. Dla wielu poważny punkt zwrotny w postrzeganiu Afroamerykanów w całym kraju nastąpił wraz z zakończeniem segregacji w Major League Baseball w 1947 roku. Kiedy 15 kwietnia tego roku wszedł na boisko dla drużyny Brooklyn Dodgers, Jackie Robinson został pierwszy Afroamerykanin, który w czasach nowożytnych grał w profesjonalnej Major League Baseball. Chociaż Robinson znosił obelgi ze strony fanów, innych drużyn, a nawet własnych kolegów z drużyny, zdobył pierwszą w historii nagrodę Rookie of the Year, a w trakcie swojej kariery sześciokrotnie był wybierany do drużyny All-Star. Scena amerykańska zmieniała się jednak powoli. Morderstwa i lincze na Afroamerykanach nadal miały miejsce w latach pięćdziesiątych XX wieku i zwykle morderstwa te pozostawały bezkarne. Emmett Till, nastolatek z Chicago, odwiedził Money w stanie Mississippi w 1955 roku. Till rzekomo gwizdał na białą kobietę. Za to przestępstwo został brutalnie zamordowany. Jego matka zorganizowała pogrzeb z otwartą trumną, aby żałobnicy mogli zobaczyć, jak pobito chłopca, zanim 28 sierpnia dwóch białych porywaczy wrzuciło go do rzeki Tallahatchie. Mordercy Tilla zostali szybko aresztowani i uniewinnieni. To rażące lekceważenie sprawiedliwości rozpało Północną chęć reform. Przed 1955 rokiem ruch na rzecz praw obywatelskich skupiał się na sądach. Chociaż podejście to odniosło przełomowe zwycięstwo w sprawie Brown przeciwko Radzie Edukacji w 1954 r., Sąd Najwyższy nie przedstawił żadnych celów ani narzędzi wdrożenia. Oddziały lokalnego Krajowego Stowarzyszenia na rzecz Awansu Ludzi Kolorowych (NAACP) na Południu próbowały rejestrować wyborców i protestować

przeciwko dyskryminacji, ale ich wysiłki były zwykle nieskoordynowane i kończyły się niepowodzeniem w obliczu zastraszania i nękania ze strony władz lokalnych. Rosa Parks jeszcze bardziej rozbudziła impuls do zmian. 1 grudnia 1955 roku w Montgomery w stanie Alabama została aresztowana za nieudzielenie miejsca w autobusie białym pasażerom. Jej proces i skazanie za naruszenie lokalnego rozporządzenia dotyczącego segregacji tranzytowej pobudziły lokalną czarną społeczność. Pięćdziesięciu przywódców afroamerykańskich utworzyło stowarzyszenie Montgomery Improvement Association, które przewodziło 381-dniowemu bojkotowi autobusów Montgomery, który doprowadził do uchylecia rozporządzenia. Po sukcesie w Montgomery nastąpił udany bojkot w Tallahassee na Florydzie, ale jego większe znaczenie polega na tym, że przyniósł rozgłos w kraju pastorowi prowadzonemu na jego czele, Martinowi Lutherowi Kingowi Jr. Udany bojkot zachęcił przywódców praw obywatelskich do przejścia od starej taktyki dotyczącej praw obywatelskich w sporach sądowych, kładąc większy nacisk na działania bezpośrednie. Akcja bezpośrednia wymagała masowej mobilizacji pod przewodnictwem lokalnych kościołów i organizacji społecznych, a także pokojowego oporu i obywatelskiego nieposłuszeństwa. Bojkot autobusowy w Montgomery okazał się wczesnym sukcesem. W ciągu dekady między 1955 a 1965 rokiem miały miejsce strajki okupacyjne, przejażdżki wolnościowe i inne lokalne akcje. Po Montgomery, Montgomery Improvement Association – weterani przywódców bojkotów Baton Rouge i Tallahassee – oraz inni czarni aktywiści utworzyli w 1957 roku Konferencję Przywódców Południowych Chrześcijan (SCLC). SCLC zrezygnowała ze struktury rozdziałów NAACP, zamiast tego zapewniała szkolenia ad hoc dla tych, którzy walczyli z segregacją na szczeblu lokalnym. W 1957 roku na Wyspach Morskich Karoliny Południowej Septima Clark, Bernice Robinson i Esau Jenkins założyli pierwsze szkoły obywatelskie, które miały zapewnić czarnym umiejętności czytania i pisania potrzebne do zdania testów wyborczych. Liczba uprawnionych do głosowania na wyspie St. John potroiła się. SCLC przejęło program i rozprzestrzeniło go na Alabamę, Georgię i Tennessee. W tym samym roku rada szkoły w Little Rock w stanie Arkansas zdecydowała się na integrację zgodnie z zaleceniami Browna. NAACP wywarła presję na Little Rock, ponieważ organizacja praw obywatelskich uważała, że przypadek testowy odniesie tam większy sukces niż na Dalekim Południu. Arkansas zdezegregowało kilka małych miasteczek, w tym Fayetteville i Hoxie, i cieszyło się postępową reputacją. Miał także gubernatora o postępowej reputacji. Orval Faubus jednak ugiął się przed konserwatywnym skrzydłem stanowej Partii Demokratycznej i wezwał Gwardię Narodową Arkansas, aby zapobiec desegregacji szkoły średniej. Prezydent Eisenhower był zaangażowany w zapobieganie uzurpacji władzy federalnej, więc opór Faubusa w Little Rock doprowadził do konfrontacji między stanami federalnymi, która doprowadziła do nacjonalizacji Gwardii Narodowej. Ostatecznie, gdy Faubus wycofał się, a następnie zamknął szkoły, integracja została przeforsowana. Ruch okupacyjny rozpoczął się w Greensboro w Północnej Karolinie w 1960 roku i rozprzestrzenił się na Nashville w stanie Tennessee; Atlanta, Georgia i gdzie indziej na południu, a także na północy i zachodzie. Początkową iskrą była decyzja lokalnych studentów, aby jeść tam, gdzie robili zakupy. Stosując się do lokalnego prawa, personel kasy odmówił ich obsługi. Demonstranci doświadczyli aresztowań i przemocy fizycznej, ale odmówili wpłacenia kaucji, aby lokalne więzienia odczuły ciężar finansowy. Po wyjściu z więzienia obrońcy praw obywatelskich raz po raz wracali do stołów z lunchem, aż w końcu przy ladach zdezegregowano. Siatki okupacyjne rozprzestrzeniły się od stołów z lunchem po plaże, biblioteki i wszędzie tam, gdzie czarnoskórym odmówiono dostępu ze względu na rasę. Niektórzy weterani okupacji utworzyli w 1960 r. Studencki Komitet Koordynacyjny ds. Pokoju Przemocy (SNCC). SNCC rozpoczęło w 1961 r. przejażdżki wolnościowe, które były przejazdami autobusowymi przez Głębokie Południe, aby wymusić desegregację terminali autobusowych zgodnie z wymogami prawa federalnego. Pasażerowie stanęli w obliczu zamachu bombowego na autobus w Anniston w Alabamie; atak członków Klanu w Birmingham; i atak tłumu w Montgomery. Były kontuzje – niektóre poważne – ale jeźdźcy nie poddawali się. W Jackson w stanie Mississippi byli więzieni w nędzy i czasami bici. Inni jeźdźcy musieli pracować przymusowo w 100-stopniowym upale. Niektórzy trafili do więzienia w

Parchman. W 1962 roku ruch przeniósł się do Mississippi, gdzie przedstawiciel SNCC, Robert Moses, zjednoczył wszystkie stanowe organizacje praw obywatelskich w Radę Organizacji Stowarzyszonych (COFO) w celu edukacji wyborców od drzwi do drzwi i rekrutacji studentów. W trakcie realizacji projektu COFO James Meredith uzyskał prawo do studiowania na Uniwersytecie Mississippi. Trzykrotnie próbował wejść i trzykrotnie odmówił mu gubernator Ross R. Barnett. Piąty Okręgowy Sąd Apelacyjny uznał Barnetta i jego wicegubernatora za pogardę, a amerykańscy marszałkowie eskortowali Mereditha na kampus. Doszło do zamieszek białych. Dwie osoby zginęły, 28 osób zostało zastrzelonych, a 160 zostało rannych. Patrol autostradowy Mississippi wycofał się z kampusu, więc prezydent John F. Kennedy wysłał armię, aby przejęła kontrolę nad kampusem i pozwoliła Meredith uczyć się na zajęcia. W 1961 i 1962 roku King udał się do Albany w stanie Georgia, aby pomóc Ruchowi Albany, którego celem było położenie kresu segregacji we wszystkich fazach miasta. Policja w Albany nie zareagowała przemocą, ale masowymi aresztowaniami, w tym Kinga w grudniu 1961 r. Przywódcy miasta doszli do porozumienia z lokalnymi prominentnymi Afroamerykanami: jeśli King opuści Albany, miasto – między innymi – zde segreguje autobusy i utworzy komitet dwurasowy. King wyjechał, a miasto nie spełniło swoich obietnic, zmuszając Kinga do powrotu. Został ponownie aresztowany w lipcu 1962 r., a w sierpniu zgodził się opuścić miasto i zaprzestać protestów. Za niepowodzenie Ruchu Albany obwinił jego szeroki zakres, a nie konkretny aspekt segregacji i dyskryminacji. Ponieważ Albany go prześladowała, King potrzebował zwycięstwa. W 1963 roku wyjechał do Birmingham z myślą o lekcjach w Albany. Zamiast całkowitej desegregacji, SCLC dążyło do bardziej ograniczonej desegregacji przedsięwzięciem w centrum miasta. Lokalnym komisarzem ds. bezpieczeństwa publicznego był Eugene „Bull” Connor. SCLC stosowała siedzące, klękające, marsze i inne techniki pokojowe. Miasto uzyskało nakaz, SCLC odmówiło ustąpienia, a King i inni zostali aresztowani 12 kwietnia 1963. King napisał swój „List z więzienia w Birmingham” 16 kwietnia, ale kampania słabła, dopóki organizatorzy desperacko poszukując ciał nie zdecydowali się wyrzucić uczniów szkół średnich na ulice. 2 maja demonstrowało ponad 1000 uczniów, a ponad 600 trafiło do więzienia. Następnego dnia pojawiło się kolejne 1000 uczniów, a Connor nakazał skierować na nich psy i węże strażackie. Wszystko relacjonowała telewizja. Kennedy zmusił SCLC i lokalne firmy do osiągnięcia porozumienia. 10 maja zgodzili się: należy zde segregować obiekty użyteczności publicznej w centrum miasta i utworzyć komitet, który ma położyć kres dyskryminacji w zatrudnianiu. Zwolniono także więźniów i uruchomiono czarno-białe kanały komunikacji. Cztery miesiące później członkowie Klanu zbombardowali kościół baptystów przy XVI ulicy, zabijając cztery dziewczyny. Latem 1963 roku George Wallace podjął próbę zapobieżenia desegregacji Uniwersytetu w Alabamie, a Kennedy wysłał siły wystarczające do przyjęcia dwóch studentów. Wieczorem, gdy 11 czerwca na Uniwersytecie Alabama zde segregowano, Kennedy wygłosił w telewizji i radiu ważne przemówienie dotyczące praw obywatelskich. Następnego dnia Medgar Evers, który walczył o desegregację szkoły prawniczej na Uniwersytecie Mississippi, został zamordowany. 19 czerwca Kennedy przedstawił długo oczekiwaną ustawę o prawach obywatelskich. W sierpniu A. Philip Randolph i Bayard Rustin przewodzili Marszowi na Waszyngton – od pomnika Waszyngtona do pomnika Lincolna – pomimo wysiłków Kennedy’ego, aby nakłonić ich do odwołania marszu. Zaangażowano wszystkie główne organizacje praw obywatelskich i postępowe organizacje związkowe, a także innych liberalnych przywódców. Żądaniemi były „odważne przepisy dotyczące praw obywatelskich, masowy program prac federalnych, pełne i sprawiedliwe zatrudnienie, przyzwoite warunki mieszkaniowe, prawo do głosowania i odpowiednia zintegrowana edukacja”. Najważniejsza była nowa ustawa o prawach obywatelskich, która utknęła w Kongresie. Ponad 200 000 zgromadziło się przed pomnikiem Lincolna, aby wysłuchać przemówienia Kinga „Mam marzenie” i innych przemówień, w których krytykował administrację za niepowodzenie w uchwaleniu przepisów dotyczących praw obywatelskich i ochronie pracowników zajmujących się prawami obywatelskimi z południa. Po marszu Kennedy zaprosił Kinga i innych przywódców do Białego Domu na pogawędkę.

Waga polityczna

Ustawa o prawach obywatelskich zmierzała donikąd, aż do śmierci Kennedy'ego 22 listopada 1963 r., a Lyndon B. Johnson włożył w jej przyjęcie całą swą polityczną wagę (i męczeństwo Kennedy'ego). W 1964 COFO kontynuował swoją niebezpieczną pracę w Mississipi. „Lato Wolności” zaangażowało mieszkańców i studentów z północy w rejestrację wyborców i edukację wyborców (Szkoly Wolności) oraz w organizację Partii Demokratycznej Wolności Mississipi (MFDP). 21 czerwca 1964 r. w hrabstwie Neshoba zamordowano trzech działaczy na rzecz praw obywatelskich. Dochodzenie FBI odkryło nie tylko trzy ciała, ale także ciała innych Czarnych, którzy zaginęli na przestrzeni lat, nie przyciągając uwagi bardziej niż lokalną. W ciągu sześciu tygodni między zniknięciem całej trójki a odkryciem ich ciał Johnson wykorzystał tę sprawę do wywarcia nacisku na uchwalenie Ustawy o prawach obywatelskich, która została uchwalona 2 lipca. Ustawa o prawach obywatelskich z 1964 r. zabraniała dyskryminacji w miejscach publicznych, zatrudnienie i edukację. W Selma w stanie Alabama SCLC interweniowała w 1965 r., po tym jak miejscowi walczyli o zarejestrowanie wyborców w ramach kampanii SNCC. Hosea Williams z SCLC i John Lewis z SNCC próbowali poprowadzić marsz do Montgomery, ale zostali zatrzymani na moście Edmunda Pettusa przez funkcjonariuszy stanowych i lokalnych, którzy zaatakowali pałkami, gazem łzawiącym i biczami. Zasięg ogólnokrajowy odpowiadał zasięgowi kampanii dla dzieci w Birmingham. Lokalna reakcja obejmowała morderstwo dokonane przez białych. Johnson użył tej przemocy, aby forsować uchwalenie ustawy o prawach wyborczych z 1965 r. Ustawa, podpisana 6 sierpnia, zakazała pogłównych, testów umiejętności czytania i pisanie oraz innych urzędzeń uniemożliwiających czarnym głosowanie. Przewidywał federalny nadzór nad rejestracją wyborców w stanach i okręgach, w których występuje dyskryminacja. W ciągu kilku miesięcy powstało ćwierć miliona nowych czarnych wyborców, głównie przez federalnych egzaminatorów, którzy zastąpili lokalnych rejestratorów. Liczba wyborców na Południu wzrosła ponad dwukrotnie w ciągu czterech lat. W 1965 r. w Mississipi frekwencja wyborcza Czarnych wyniosła 74%. Frekwencja Czarnych w 1969 r. wyniosła 92 procent w Tennessee, prawie 78 procent w Arkansas i 73 procent w Teksasie. Czarni zaczęli głosować na tych, którzy nękali ich podczas walk z segregacją. Zaczęli głosować na czarnych, mając nadzieję, że bardziej współczują ich potrzebom. W 1989 r. w Stanach Zjednoczonych było 7200 wybieranych czarnoskórych urzędników, z czego ponad 4800 na południu. W 1965 roku w całych Stanach Zjednoczonych około 100 osób piastowało urzędy z wyboru. Czarni byli szeryfami, burmistrzami oraz urzędnikami okręgowymi, stanowymi i krajowymi.

Radykalizacja

Prawa wyborcze nie zapewniły miejsc pracy. Gdy naród odwrócił się od praw obywatelskich i zwrócił się do wojny w Wietnamie, a King i inni przywódcy praw obywatelskich rozstali się z administracją Johnsona w sprawie polityki zagranicznej i niepowodzenia sprawiedliwości gospodarczej w kraju, ruch na rzecz praw obywatelskich osłabł. Czarni zradykalizowali się – SNCC wyrzuciło swoich białych członków, a Czarne Pantery kładły nacisk nie tylko na Czarną Siłę, ale także na samopomoc Czarnych. Czarni zamieszkiwali w amerykańskich miastach w latach 1965–1968. Kiedy King udał się do Memphis w stanie Tennessee w 1968 r., aby wesprzeć strajk pracowników sanitarnych, został zamordowany. Do 1967 r. 22 procent czarnych studentów na południu i stanach granicznych uczęszczało do szkół zintegrowanych. Mimo to Krajowa Komisja ds. Zaburzeń Obywatelskich z 1968 r. poinformowała, że Stany Zjednoczone w dalszym ciągu zmierzają w stronę statusu dwóch społeczeństw, odrębnych i nierównych. Segregacja mieszkaniowa została poruszona w artykule Ustawa o prawach obywatelskich z 1968 r. Administracja Richarda Nixona spowolniła integrację, pozostawiając ją sądom, a nie swojej administracji. Po tym, jak Sąd Najwyższy orzekł w sprawie Miliken przeciwko Bradleyowi (1974), że miasta nie mogą oczekiwać wykorzystania przedmieść do desegregacji, biała lotnia zaczęła resegregować główne miasta Ameryki. Brak pomocy federalnej i utrzymująca się segregacja

mieszkańcowa przyczyniły się do desegregacji. Pod koniec lat 90. jedna trzecia czarnych uczniów uczęszczała do szkół, w których w 90% nie było rasy białej. Podczas II wojny światowej wielu Afroamerykanów wyemigrowało na północ, podejmując pracę w przemyśle wojennym, ale większość stanowisk, jakie udało im się znaleźć, była praca fizyczna i bardzo słabo opłacana. Stworzyło to większe problemy rasowe w tych północnych miastach; Czarni zostali zmuszeni przez faktyczną segregację do slumsów, które nękały wysokie bezrobocie i przestępczość. Ponadto obszary slumsów były patrolowane przez głównie białą policję, z której wielu czuło się zagrożonych, zamiast chronić okolicę. Szkoły w okolicy były przeważnie czarne i strasznie niedofinansowane. Sfrustrowani tymi warunkami mieszkańcy Afroamerykanie zaczęli protestować. Pierwsze zamieszki miały miejsce w Harlemie latem 1964 roku. Biały policjant zastrzelił czarnego młodzieńca, a tłum domagał się zawieszenia funkcjonariusza. Kiedy tak się nie stało, tłum szalał w okolicy i niszczył sklepy należące do Żydów i wiele innych, które nie były własnością Czarnych. W tym samym roku w czarnej dzielnicy Bedford-Stuyvesant na Brooklynie i w Filadelfii w stanie Pensylwania doszło do zamieszek z podobnych powodów. Po uchwaleniu ustawy o prawach wyborczych z 1965 r. oczekiwano, że odbędą się uroczystości. Zamiast tego była przemoc. Kalifornia znalazła się wśród stanów, które odmówiły wdrożenia elementu godziwych warunków mieszkaniowych zawartego w ustawie o prawach obywatelskich z 1964 r. Ustawa o prawach obywatelskich z 1968 r. wymagała godziwych warunków mieszkaniowych. Malcolm X zginął w 1965 r. a zamieszki w czarnym getcie były najdłuższym okresem niepokojów społecznych w Stanach Zjednoczonych od czasu wojny secesyjnej. Do przywrócenia porządku potrzebne były dziesiątki tysięcy Gwardii Narodowej. Czarni zaczęli wyładowywać swoją frustrację na policji, mordując rasistowskich i brutalnych „dziwaków” i „świń”. W 1966 roku prawie wszystkie główne miasta USA przeżyły zamieszki, w których czarnoskórzy przyjęli niezależne stanowisko „czarnej władzy”, nie przestrzegając już zintegrowanego podejścia biało-czarnych NAACP i SCLC. Czarna siła – to hasło Stokely’ego Carmichaela, przywódcy SNCC. Jej podejście było podobne do podejścia Czarnych Panter, utworzonego w Oakland w 1966 r. i znanego w całym kraju do 1968 r. Pozostają stereotypy rasowe i prosty rasizm osobisty. Utrzymują się napięcia międzyrasowe i problemy społeczne, które są szczególnie widoczne w centrach miast. Czasami miasta wybuchają, jak w New Jersey pod koniec lat 90., gdzie profilowanie rasowe doprowadziło do publicznych kontrowersji. A zamieszki nadal mają miejsce. Należy zwrócić uwagę na zamieszki w Los Angeles w 1992 r. po wyroku Rodneya Kinga.

RWPG

Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG) została utworzona w styczniu 1949 roku przez Związek Radziecki. Była to organizacja mająca na celu zjednoczenie gospodarcze wszystkich państw komunistycznych bloku wschodniego Europy. Krajami założycielskimi były Związek Radziecki, Polska, Węgry, Rumunia, Czechosłowacja i Bułgaria. Albania dołączyła w lutym 1949 r., Niemiecka Republika Demokratyczna w 1950 r., Jugosławia w 1956 r. i Mongolia w 1962 r. Kilka innych państw komunistycznych – takich jak Chiny, Korea Północna i Wietnam Północny – było oficjalnymi obserwatorami RWPG. Inne kraje uzyskały status członkostwa lub obserwatora w RWPG. Posiedzenia Rady odbywały się regularnie, a przywódcy państw członkowskich spotykali się zwykle przynajmniej raz w roku. Polityka gospodarcza dla wszystkich państw członkowskich była omawiana i ustalana na sesjach Rady. Polityki te zostały następnie wdrożone poprzez dyrektywy RWPG. Po upadku Związku Radzieckiego w 1991 r. RWPG została formalnie rozwiązana w czerwcu tego roku. Początkowy statut organizacji określał trzy główne cele zapewnienia szerszej współpracy gospodarczej: „wymiana doświadczeń gospodarczych”, świadczenie „pomocy technicznej” i zapewnianie „wzajemnej pomocy” wszystkim państwom członkowskim. Pierwotnym celem RWPG było ustanowienie silniejszych powiązań i ściślejszej współpracy między gospodarkami nakazowymi Związku Radzieckiego a państwami bloku wschodniego. RWPG zapewniła Stalinowi kolejny sposób na wzmocnienie kontroli nad sojusznikami z Europy Wschodniej poprzez powiązanie ich żywotności gospodarczej, produkcji i

handlu bezpośrednio ze Związkiem Radzieckim. Początki organizacji przyniosły jedynie skromne rezultaty, takie jak dwustronne umowy handlowe i wymiana technologii między państwami członkowskimi. Radziecki przywódca Nikita Chruszczow próbował wzmocnić organizację, proponując, aby wszystkie państwa członkowskie przyłączyły się do centralnie planowanej wspólnoty socjalistycznej, która będzie zarządzana z Moskwy. Mniejsze państwa członkowskie o mniej rozwiniętych gospodarkach i te w większym stopniu uzależnione od rolnictwa nie zgodziły się z tym planem scentralizowanej wspólnoty. Jednak po jego odsunięciu od władzy w 1964 r. porzucono jego próby centralizacji RWPG i większość innych jego polityk. Leonid Breżniew i przywódcy radzieccy w latach 60. i 70. XX w. uznali potrzebę przyspieszenia i dalszy rozwój przemysłowy i technologiczny w Związku Radzieckim i krajach członkowskich RWPG. Przepaści gospodarcze i technologiczne pomiędzy krajami Europy Zachodniej a krajami RWPG stawały się coraz bardziej widoczne. Dlatego też w 1971 r. RWPG przyjęła nowy plan, zwany Kompleksowym Programem Dalszego Rozszerzania i Udoskonalania Współpracy oraz Rozwoju Socjalistycznej Integracji Gospodarczej. Podstawowym celem tego programu było położenie nacisku na długoterminowe planowanie i inwestycje w rozwój przemysłowy wszystkich państw członkowskich. RWPG rozwiązała się w 1991 roku. Przez cztery dekady istnienia organizacja napotkała wiele problemów. Zależność wszystkich państw członkowskich od gospodarki Związku Radzieckiego stworzyła system niestabilny i niepraktyczny. Gospodarki planowe państw członkowskich nie opierały się na normalnych siłach rynkowych i cenach; dlatego mechanizm stworzył fałszywą i zawyżoną sytuację gospodarczą. Kiedy kraje te handlowały i współpracowały z innymi państwami spoza RWPG, słabość ich gospodarek stała się oczywista. RWPG nigdy w pełni nie spełniła swoich celów ze względu na trudności, jakie pojawiły się przy próbach integracji gospodarek wielu państw.

Rewolucja kubańska (1959–)

1 stycznia 1959 r. szeroko zakrojony ruch powstańczy – z Fidelem Castro na czele – obalił dyktaturę Fulgencio Batisty i zainaugurował rewolucję kubańską – proces transformacji społecznej, który trwa do chwili obecnej. Jej ideologia była początkowo szeroko nacjonalistyczna i demokratyczna, ale w 1961 roku rewolucję ogłoszono jednoznacznie socjalistyczną i marksistowsko-leninowską. Jedną z niewielu rewolucji społecznych w Ameryce Łacińskiej XX wieku, rewolucja kubańska wywarła ogromny wpływ nie tylko na Kubie, ale na całym świecie. W Ameryce Łacińskiej rewolucja sprzyjała tworzeniu się ideologii lewicowych i neomarksistowskich oraz ruchów narodowowyzwoleńczych, wywołując rozkwit grup partyzanckich w latach sześćdziesiątych XX wieku, a potem mieli nadzieję powtórzyć sukcesy kubańskich rewolucjonistów. Na przykład rewolucja sandinistowska w Nikaragui (1979–1990) znalazła wiele inspiracji w wydarzeniach na Kubie, podobnie jak inne ruchy narodowowyzwoleńcze i partyzanckie od Meksyku po Argentynę. Sprowadzając reżim marksistowsko-leninowski na historyczne „podwórko” Stanów Zjednoczonych, rewolucja kubańska była także ważnym wydarzeniem zimnej wojny. Jej skutki były odczuwalne w Angoli, Mozambiku, Wietnamie i dziesiątkach innych państw narodowych na całym świecie, szczególnie w ciągu dwóch dekad po obaleniu Batisty. Rewolucja miała swoje długoterminowe korzenie w strukturalnej zależności Kuby od Stanów Zjednoczonych od czasu udaremnienia niepodległości Kuby w 1898 r. i narzuconej przez USA poprawki Platt z 1901 r., która wywołała potępienie „imperializmu jankesów” na całej wyspie; oraz w biedzie, nierównościach ekonomicznych i pozbawieniu praw wyborczych narodu kubańskiego w ramach szeregu reżimów dyktatorskich. Większość narracji o rewolucji zaczyna się od dojścia do władzy jezuickiego i wykształconego na uniwersytecie prawnika Fidela Castro i jego grupy rewolucjonistów. 26 lipca 1953 roku Castro – na czele grupy 134 mężczyzn – zaatakował koszary Moncada w prowincji Oriente we wschodniej Kubie. Atak został szybko odparty, ale Castro zyskał rozgłos w całym kraju. Na procesie w październiku 1953 r. wygłosił błyskotliwe przemówienie, które później zamieniło się w broszurę i stało się jednym z tekstów definiujących rewolucję, której tytuł powtarzał jej końcowe słowa: „Historia mnie

rozgrzeszy”. Skazany na 15 lat więzienia Castro stał się czymś w rodzaju bohatera ludowego dzięki swoim wymownym potępieniom dyktatury Batisty i niesprawiedliwości społecznej na wyspie. Zwolniony 15 maja 1955 r. w ramach amnestii generalnej, Castro udał się do Meksyku, aby utworzyć armię partyzancką składającą się z kubańskich uchodźców. W lutym 1956 roku ogłosił utworzenie Ruchu 26 Lipca i 25 listopada wraz z 81 innymi ludźmi opuścił Tuxpan w Meksyku na pokładzie jachtu Granma, kierując się do wschodniej Kuby, do której dotarli 2 grudnia. Wojna partyzancka w Sierra Maestra w latach 1957–58 jest tematem obszernej literatury. Prowadzony przez Castro, i jego brata Raúla i Argentyńczyka Ernesto „Che” Guevarę rebelianci stopniowo zdobywali zaufanie chłopów i robotników, którzy stanowili większość w regionie. Nawiązała także kontakty z niezadowolonymi politycznie przywódcami związkowymi, robotnikami, studentami, intelektualistami i innymi działaczami w głównych miastach Kuby, zwłaszcza w Hawanie, których ruchy protestacyjne wkrótce zbiegły się z ruchami Castro. Po złożonej serii wydarzeń, które spowodowały coraz większe obłężenie reżimu Batisty, siły Castro triumfalnie wkroczyły do Hawany 1 stycznia 1959 r. Po przejęciu władzy rewolucjoniści rozpoczęli program transformacji społecznej, który skupiał się na nacjonalizacji głównych gałęzi przemysłu i szeroko zakrojonych reformach w własność ziemi, mieszkalnictwo, czynsze, żywność i sfery pokrewne. Ponieważ duża część kubańskiej ziemi i przemysłu należała do Stanów Zjednoczonych, przygotowana została scena do konfrontacji ze Stanami Zjednoczonymi. Wroga retoryka nasiliła się po obu stronach, gdy administracja Dwighta D. Eisenhowera pod naciskiem interesów biznesowych i antykomunistów interpretowała wydarzenia na Kubie przez pryzmat zimnej wojny. W lutym 1960 r. reżim Castro podpisał umowę handlową ze Związkiem Radzieckim, w której Sowieci zgodzili się sprzedawać kubańską ropę z rabatem i kupować kubański cukier po wysokiej cenie. W czerwcu Standard Oil, Texaco i Shell odmówił rafinacji radzieckiej ropy, co skłoniło reżim Castro do nacjonalizacji ich rafinerii. W odwecie administracja Eisenhowera anulowała swoje zobowiązanie do zakupu rocznej kwoty cukru w wysokości 700 000 ton, co Sowieci szybko przejęli. To, co zaczęło się jako ruch wyzwolenia narodowego, szybko przerodziło się w pole bitwy zimnej wojny, a reżim Castro w efekcie zamienił zależność gospodarczą USA na zależność od ZSRR. 2 grudnia 1961 roku, po nieudanej inwazji w Zatoce Świń i kwietniowym embargu handlowym Stanów Zjednoczonych, Castro ogłosił: „Jestem marksistą-leninistą i pozostanę marksistą-leninistą aż do śmierci”. Wczesne wysiłki na rzecz dywersyfikacji gospodarki w dużej mierze zakończyły się niepowodzeniem, nękanie biurokratycznym mikrozarządzaniem i nadmiernym planowaniem oraz nadmiernym poleganiem na koncepcji socjalistycznego „Nowego Człowieka”, w której bodźce ekonomiczne miały zostać zastąpione przez rewolucyjny zapał. Od 1964 r. reżim zdecydował się na zwiększenie uzależnienia gospodarki od cukru, czego kulminacją był katastrofalny cel polityczny, jakim było wyprodukowanie 10 milionów ton cukru do 1970 r. Wysiłek ten nie powiódł się i przez lata miał negatywne skutki gospodarcze. Wysiłki mające na celu poprawę poziomu życia zwykłych Kubańczyków zakończyły się większym sukcesem. Za największe sukcesy rewolucji uważa się powszechnie programy rządowe w zakresie mieszkalnictwa, opieki zdrowotnej, edukacji i dziedzin pokrewnych. Do lat siedemdziesiątych XX wieku głód, niedożywienie, bezdomność i analfabetyzm zostały prawie wyeliminowane, a kubański system opieki zdrowotnej należał do najbardziej rozwiniętych na świecie. Z negatywnej strony wynika, że ucisk polityczny znacznie się nasilił, w wyniku zakazu wszelkiej zorganizowanej opozycji wobec reżimu, tysiący dysydentów uwięzionych i poważnie ograniczonej wolności słowa. Począwszy od 1960 r. i kontynuując kilka fal później, nietolerancja reżimu dla sprzeciwu politycznego i socjalistycznej polityki gospodarczej skłoniła dziesiątki tysięcy Kubańczyków z klasy średniej i zawodowych do migracji do Stanów Zjednoczonych, gdzie utworzyły się duże społeczności na wygnaniu z siedzibą w Miami. Na arenie międzynarodowej Kuba stała się latarnią nadziei dla rewolucjonistów w całej Ameryce Łacińskiej. Ku rozczarowaniu swoich bardziej ostrożnych sowieckich patronów Castro ogłosił zamiar eksportu rewolucji do Ameryki Łacińskiej. Najbardziej zagorzałym zwolennikiem tego planu był były minister przemysłu Che Guevara, którego „foco” teoria rewolucji, która głosiła, że niewielka grupa

oddanych rewolucjonistów może zdobyć poparcie chłopów i wywołać rewolucję społeczną, została wystawiona na próbę w Boliwii w 1967 roku. Oczekiwane masowe powstanie nie doszło do skutku, a Guevara został schwytyany i zabity przez armię boliwijską. Castro pozostał szefem Kubańskiej Partii Komunistycznej w latach 70. i 80. XX wieku, w miarę rozwoju biurokracji i coraz większej instytucjonalizacji rewolucji. Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego w 1991 r. i wygaśnięciem jego rocznych dotacji wynoszących około 4 miliardów dolarów, w połączeniu z utrzymującym się embargiem handlowym Stanów Zjednoczonych, rewolucja wkroczyła w „okres specjalny”, w którym nastąpił spadek poziomu życia we wszystkich głównych gałęziach przemysłu. Na początku XXI wieku Kuba była jednym z nielicznych krajów na świecie, które otwarcie opowiadały się za ideologią komunistyczną. Na początku 2007 roku, gdy ponad milion Kubańczyków i Kubańczyków w Miami i innych miejscach spodziewało się upadku reżimu, Castro znalazł się na krawędzi śmierci, a wokół krążyły spekulacje na temat tego, czy rewolucja przetrwa bez niego. W lutym 2008 roku złożył rezygnację z prezydentury na rzecz swojego brata Raoula.

Rewolucja algierska

Wojna algierska z francuskim kolonializmem trwała od 1954 do 1962 roku, kiedy Algieria uzyskała niepodległość. W 1954 r. doszło do zbrojnych ataków w 70 różnych punktach rozsianych po całym kraju. Właśnie poniósł upokarzającą porażkę z Wietnamczykami pod Dien Bien Phu, armia francuska była zdeterminowana zwyciężyć w Algierii. Francuscy koloniści w Algierii również byli zdeterminowani, aby zachować „Algérie Française”. Taktyka przyjęta przez Algierczyków i Wietnamczyków oraz Francuzów i Amerykanów była niezwykle podobna i przyniosła podobne rezultaty. Front Wyzwolenia Narodowego (FLN) był następstwem wcześniejszych ruchów nacjonalistycznych. Ruchem przewodził Ahmad Ben Bella (1916?–2012), oprócz Belkacem Krima, Muhammada Khidra i Husseina Ait Ahmada. W ramach FLN Algieria została podzielona na sześć wilay, czyli okręgów, z których każdy miał organizację FLN i przywódcę działającego w systemie komórkowym. Szczyt przywódców FLN spotykał się okresowo w celu koordynowania strategii. Wilayas i system komórkowy zapewniały elastyczność i pewien stopień bezpieczeństwa podczas wojny, w której Francuzi cieszyli się przewagą militarną. Podobnie jak w przypadku innych rewolucji w krajach rozwijających się, FLN przyjęła taktykę wojny partyzanckiej, unikała bezpośredniej konfrontacji z wojskami francuskimi i atakowała cele cywilne, a także francuskie obiekty wojskowe. Mając niewiele zaawansowanej broni, FLN zastosował tak zwaną metodę bomb w koszach, aby zadać maksymalne szkody armii francuskiej. Algierskie kobiety również były aktywne w ruchu, pełniąc funkcję obserwatorów, rozdając bojownikom żywność i broń, a czasem także uczestnicząc w walkach. W 1954 roku Francuzi mieli w Algierii 50 000 żołnierzy, pod koniec wojny mieli w Algierii ponad pół miliona żołnierzy i nadal nie wygrywali. Francuzi mieli wyraźną przewagę w uzbrojeniu, w tym w samolotach i zaawansowanej sile ognia, ale Algierczycy znali teren, mieli poparcie społeczne i byli zdeterminowani walczyć pomimo wysokich kosztów, aż osiągną cel, jakim była niepodległość. Francuzi stosowali naloty, napalm, projekty pacyfikacyjne polegające na łapaniu ludności cywilnej na obszarach wiejskich i więzieniu jej w obozach dla internowanych oraz paleniu wiosek. Ta taktyka tylko zwiększyła lokalne poparcie dla FLN. Armia francuska torturowała także jeńców FLN. Kiedy wieść o torturach dotarła do kontynentalnej Francji, wielu zwróciło się przeciwko wojnie. Próbując skupić swoją władzę w Algierii Francuzi przyznali Maroko i Tunezji niepodległość w 1956 r., ale kiedy bojownicy FLN schronili się w sąsiednich krajach, Francuzi ich zaatakowali. Wojna rozszerzyła się znacznie, gdy walki w Wietnamie rozprzestrzeniły się na Laos i Kambodżę. W 1956 roku francuscy agenci przechwycili marokański samolot przewożący Bena Bellę na spotkanie przywódców FLN w Tunisie i uwięzili go. Taktyka ta, będąca jednym z pierwszych porwań samolotów, została potępiona przez społeczność międzynarodową, ale w kolejnych dziesięcioleciach stała się bardziej powszechna. Siły francuskie pokonały FLN w Algierze, ale FLN po prostu przeniosła swoje operacje w inne miejsce w kraju, zmuszając wojska francuskie do ruchu. Następnie FLN powoli odrodziła się w

Algierze, a Francuzi zostali zmuszeni do powrotu do walk w tym samym mieście, w którym wcześniej ogłosili zwycięstwo. W 1958 roku generał Charles de Gaulle doszedł do władzy we Francji przy wsparciu armii i kolonistów, który wierzył, że wygra wojnę w Algierii. De Gaulle udał się do Algierii, gdzie stanowczo nie wspominał o „Algérie Française”. De Gaulle zdał sobie sprawę, że bez długotrwałej wojny na pełną skalę Francuzi nie mogą wygrać w Algierii. Chociaż miał nadzieję na jakiś sojusz między obydwoma narodami i dostęp do złóż ropy naftowej i minerałów na Saharze, w 1960 roku de Gaulle mówił już o algierskiej Algierii. Zdecydował się na negocjacje z FLN w Evian w 1961 roku. Negocjacje przeciągały się, a wojna nasiliła się, gdy obie strony próbowały poprawić swoje pozycje przy stole negocjacyjnym, odnosząc zwycięstwa na polu bitwy. Wściekli z powodu tego, co uważali za zdradę de Gaulle'a, dysydenci oficerowie armii przeprowadzili nieudany zamach stanu w 1961 r. Koloniści zorganizowali się w ekstremistyczną Organizację Tajnej Armii (OAS) i próbowali sprowadzić wojnę do Francji, próbując zamordować de Gaulle'a w 1961 r. OAS podjęła nawet próbę zbombardowania Wieży Eiffla, czemu udaremniły francuskie służby wywiadowcze. Wojna spolaryzowała społeczeństwo francuskie między tymi, którzy sprzeciwiali się wojnie – w tym intelektualistami, takimi jak Jean-Paul Sartre, studenci i związki zawodowe – a tymi, zwłaszcza w armii, którzy wspierali wysiłek wojenny. W 1962 roku Algieria uzyskała formalną niepodległość, a Ben Bella powrócił jako pierwszy premier, a później jako prezydent. Gospodarka Algierii była w ruinie. W czasie wojny zginęło aż milion Algierczyków, a kolejny milion stracił dach nad głową. Odmawiając życia w niepodległej Algierii, dwukropki masowo opuściły kraj, a wielu przeniosło się do Hiszpanii, a nie do Francji pod rządami de Gaulle'a. Zaraz po uzyskaniu niepodległości rozwinęła się forma spontanicznego socjalizmu, czyli autogestii, gdy bezdomni i bezrobotni Algierczycy przejęli opuszczone gospodarstwa rolne i przedsiębiorstwa, zaczęli je prowadzić i dzielić się zyskami. Początkowo Ben Bella wspierał ruch autogestionu, ale stopniowo rząd kierowany przez FLN przejął gospodarstwa rolne i fabryki zgodnie z modelem sowieckiego kapitalizmu państwowego. Ben Bella i jego minister obrony Houari Boumedienne (1925?–1978) opowiadali się za formalną armią, a nie za luźniejszą organizacją bojowników partyzanckich, którzy przechytzyli lub wyeliminowali potencjalnych rywali w kierownictwie FLN. Algieria w czasie zimnej wojny przyjęła neutralne stanowisko i czasami, jak podczas kryzysu amerykańskich zakładników w Iranie w 1979 r., pełniła rolę mediatora w sporach, gdyż szanowano to przez obie strony. Część algierskiej infrastruktury została odbudowana przy wykorzystaniu dochodów z ropy naftowej, ale gospodarka nie nadążała za wzrostem liczby ludności. W 1965 Boumedienne usunął Bena Bellę, który następnie spędził kilka lat w algierskich więzieniach; zwolniono go dopiero po śmierci Boumedienne'a, kiedy prezydentem został Chadli Benjedid. Jego reżim charakteryzował się stagnacją gospodarczą i prywatyzacją. Wraz ze wzrostem bezrobocia – zwłaszcza wśród młodzieży urodzonej po uzyskaniu niepodległości – wielu młodych Algierczyków sprzeciwiało się autorytarnemu reżimowi FLN i coraz bardziej zwracało się w stronę ruchów islamistycznych. Kiedy wydawało się, że islamiści są gotowi wygrać w otwartych i uczciwych wyborach w 1991 r., FLN, przy wsparciu Francji i Stanów Zjednoczonych, odwołała je, rozpoczynając w ten sposób krwawą wojnę domową, która trwała przez lata 90.

Ruch Indian Amerykańskich (AIM)

Stosunki między rdzenną ludnością a rządami federalnymi i stanowymi Stanów Zjednoczonych wkrótce po drugiej wojnie światowej oscylowały między paternalizmem a obojętnością. Rdzenni Amerykanie odpowiedzieli nową bojowością, która była echem ruchu na rzecz praw obywatelskich i do 1968 roku stworzyła Ruch Indian Amerykańskich (AIM). „Czerwona siła” wyrażana w procesach sądowych, protestach okupacyjnych i demonstracjach – niektóre z nich brutalne – stworzyła większą świadomość praw rdzennych mieszkańców i sprzyjała nowym inicjatywom gospodarczym i edukacyjnym. Jednak wielu Indian pozostało rozpaczliwie biednych i odizolowanych. W latach pięćdziesiątych XX wieku polityka federalna powróciła do stosunków z rdzennymi plemionami sprzed Nowego Ładu. Indian po

raz kolejny wezwano do asymilacji, rezygnacji z plemiennych praw politycznych i wieloletnich roszczeń do ziemi. Zachęcano tubylców do przenoszenia się z rezerwatów do obszarów miejskich. Ponad 100 plemion zostało pozbawionych suwerenności i korzyści. Federalne Biuro do Spraw Indian (BIA), nigdy nie lubiane, ale wciąż przydatne dla grup tubylczych, straciło wiele ze swojej misji. Sytuacja ponownie uległa dramatycznej zmianie w 1962 r., kiedy prezydent John F. Kennedy zapoczątkował tak zwaną erę samostanowienia. Kennedy był pierwszym z szeregu prezydentów obu partii, który poważniej potraktował indiańskie roszczenia kulturalne i gospodarcze. Tubylcy skorzystali z programów Great Society. Prezydent Richard Nixon odegrał główną rolę jako zwolennik indiańskiej ustawy o samostanowieniu i pomocy w edukacji z 1974 roku. W tym czasie ruch Indian amerykańskich był już w zaawansowanym stadium. W 1969 r. członkowie AIM zajęli Alcatraz, wyspę w Zatoce San Francisco, dawniej wykorzystywaną jako więzienie federalne. Pozostali tam, odzyskując Alcatraz jako ziemię indiańską, przez prawie dwa lata. W 1971 r. protestujący na krótko zajęli Mount Rushmore, pomnik prezydenta Dakoty Południowej w pobliżu miejsca, w którym w 1876 r. doszło do pogromu Siouxsów przez generała George'a Custer. Nie wszystkie protesty AIM były pokojowe. W 1973 r. w brutalnych starciach w Wounded Knee w Południowej Dakocie zginęło dwóch działaczy, a agent federalny został ciężko ranny. Zakończyło się po 73 dniach, kiedy administracja Nixona obiecała dokonać przeglądu traktatu z 1868 roku. Działacz AIM Leonard Peltier, który dorastał w rezerwacie Anishinabe Turtle Mountain w Północnej Dakocie, otrzymał dwa wyroki dożywocia za zamordowanie dwóch agentów federalnych podczas strzelaniny w 1975 r. w rezerwacie Indian Pine Ridge. Organizacje praw człowieka utrzymują jego niewinność. Ogólny kierunek stosunków między USA a rdzennymi mieszkańcami USA biegł w kierunku większej autonomii i szacunku. Niektórym „wytępionym” plemionom, takim jak Menominee z północnych Wielkich Jezior, przywrócono władzę. Ustawa o uregulowaniu roszczeń rdzennych mieszkańców Alaski z 1971 r. i przywrócenie w 2000 r. 84 000 akrów plemieniu Ute w Utah (wraz z oficjalnymi przeprosinami) przyspieszyły samostanowienie. Podczas prezydentury George'a H. W. Busha prawie 90 procent personelu BIA miało korzenie plemienne. Amerykańskie sądy, odkurzając od dawna ignorowane traktaty, przywróciły wiele praw rdzennych mieszkańców związanych z rybołówstwem, rolnictwem, podróżami i suwerennością. W 1979 roku firma Seminole na Florydzie jako pierwsza skorzystała z zatwierdzonych przez sąd praw do organizowania gier bingo. Do połowy lat 90. na terenach rezerwatów w całych Stanach Zjednoczonych działało ponad 100 kasyn. Gry i inne nowe biznesy, w tym wolna od podatku sprzedaż tytoniu i innych wysoko opodatkowanych produktów, wzbogaciły wiele plemion. Niektórzy zasymilowani tubylcy ponownie połączyli się ze swoimi plemionami, aby uczestniczyć w tej nowej gospodarce. Jednak poleganie na chciwości nie-Indian nie okazało się rozwiązaniem podstawowych nierówności. Około 28 000 mieszkańców Pine Ridge, rezerwatu Oglala Sioux o powierzchni 3500 mil kwadratowych, żyje w warunkach wysokiego bezrobocia i rocznych dochodów rodzin poniżej 4000 dolarów. Wysokie wskaźniki samobójstw i śmiertelności noworodków sprawiły, że średnia długość życia w Pine Ridge jest najkrótsza w kraju.